

ISSN 3005-849X

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН  
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ  
«АХБОРИ ДДҲБСТ»

Силсилаи илмҳои гуманитарӣ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН  
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ  
«ВЕСТНИК ТГУПБП»

Серия гуманитарных наук

THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN  
Tajik State University of Law, Business and Politics

SCIENTIFIC-THEORETICAL JOURNAL  
“BULLETIN OF TSULBP”

Series of Humanitarian Sciences

№2 (103), 2025

Хуҷанд – Khujand

*Маҷаллаи «Ахбори ДДҲБСТ» аз соли 2000 на кам аз 4 маротиба дар як сол бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.*

*Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст  
(Шаҳодатномаи №390 /МҚ-97 аз 17.12.2024)*

---

*Маҷалла ба Рӯйхати маҷаллаҳо ва нашрияҳои илмӣ пешбари КОА-и ВМ ва ИФР (аз июни соли 2011; бознависӣ дар моҳи июни соли 2016, ҳамчунин солҳои 2018, 2022) ва КОА-и назди Президенти ҚТ (аз ноябри соли 2018), ки чопи муҳимтарин дастовардҳои илмӣ рисолаҳо барои дарёфти ынвонҳои номзад ва докторони илм дар онҳо ҳатмӣ мебошад, дохил шудааст. Аз соли 2024 дар шакли электронӣ нашр мешавад.*

*Маҷалла ба Индекси иқтибоси илмӣ Русия (РИНЦ) ворид аст.*

## **ҲАЙЪАТИ ТАҲРИР**

*Сармуҳаррир: Шокиров Т.С., доктори илмҳои филология, профессор*

*Абдурашитов Ф.М., доктори илмҳои таърих, профессор; Азимова М.Н., доктори илмҳои филология, профессор; Бобоҷонова Р., доктори илмҳои филология, профессор; Ғиёсов Н.И., номзоди илмҳои филология, дотсент; Дубовитский В.В., доктори илмҳои таърих, профессор; Зоҳидӣ Н.Ш., доктори илмҳои филология, профессор; Искандаров К., доктори илмҳои таърих, профессор; Исомитдинов Ҷ.Б., номзоди илмҳои таърих, дотсент; Каримзода (Каримов) О.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Катсев А.С., доктори илмҳои филология, профессор; Мирзоев Н.М., доктори илмҳои таърих, профессор; Мирзоюнус М. (Хоҷаева М.М.), доктори илмҳои филология, профессор; Муқимов М.А., доктори илмҳои филология, профессор; Нағзибекова М.Б., доктори илмҳои филология, профессор; Насриддинов Ф.А., доктори илмҳои филология, профессор; Пирумишоев Х.П., доктори илмҳои таърих, профессор; Раҳимов Н.Т., доктори илмҳои таърих, профессор; Салимов Р.Д., доктори илмҳои филология, профессор; Таймагамбетов Ж.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Убайдулло (Убайдуллоев) Н.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Ҳакимова Б.Н., номзоди илмҳои филология, дотсент (котиби масъул); Ҳасанов А.А., доктори илмҳои филология, профессор; Ҷӯразода (Ҷӯрабаев) Д.Х., доктори илмҳои таърих, профессор; Яъқубов Ю.Ё., доктори илмҳои таърих, профессор.*

*Журнал «Вестник ТГУПБП» основан в 2000 году, выходит не менее четырёх раз в год на таджикском, русском и английском языках*

*Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан  
(Свидетельство № 390/МДж-97 от 17.12.2024)*

---

*Журнал входит в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий ВАК МОН РФ (с июня 2011 года; перерегистрирован в 2016, 2018 и 2022 гг.) и в Перечень изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан (с ноября 2018 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата и доктора наук. С 2024 года журнал издаётся в электронном варианте.*

*Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).*

#### **РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ**

**Главный редактор:** Шокиров Т.С., доктор филологических наук, профессор

**Абдурашитов Ф.М.**, доктор исторических наук, профессор; **Азимова М.Н.**, доктор филологических наук, профессор; **Бабаджанова Р.**, доктор филологических наук, профессор; **Гиясов Н.И.**, кандидат филологических наук, доцент; **Джуразода (Джурабаев) Дж.Х.**, доктор исторических наук, профессор; **Дубовицкий В.В.**, доктор исторических наук, профессор; **Захиди (Захидов) Н.Ш.**, доктор филологических наук, профессор; **Искандаров К.**, доктор исторических наук, профессор; **Исомитдинов Ж. Б.**, кандидат исторических наук, доцент; **Каримзода (Каримов) О.К.**, доктор исторических наук, профессор; **Кацев А.С.**, доктор филологических наук, профессор; **Мирзоев Н.М.**, доктор исторических наук, профессор; **Мирзоюнус (Ходжаева) М.**, доктор филологических наук, профессор; **Мукимов М.А.**, доктор филологических наук, профессор; **Наззибекова М.Б.**, доктор филологических наук, профессор; **Насриддинов Ф.А.**, доктор филологических наук, профессор; **Пирумиев Х.П.**, доктор исторических наук, профессор; **Рахимов Н.Т.**, доктор исторических наук, профессор; **Салимов Р.Д.**, доктор филологических наук, профессор; **Таймагамбетов Ж.К.**, доктор исторических наук, профессор; **Убайдулло (Убайдуллоев) Н.К.**, доктор исторических наук, профессор; **Хакимова Б.Н.**, кандидат филологических наук, доцент (ответственный секретарь); **Хасанов А.А.**, доктор филологических наук, профессор; **Якубов Ю.Ё.**, доктор исторических наук, профессор.

*The journal "Bulletin of TSULBP" has been issued no less than 4 times in a year in Tajik, Russian and English languages since 2000*

*The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan  
(Licence №390/ MJ-97 from 17.12.2024).*

---

*The journal has been in the List of leading scientific journals and periodicals of Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation (since June 2011, re-registered in June 2016 and also in 2018, 2022), and in the List of Higher Attestation Commission publications under the President of the Republic of Tajikistan (since November 2018) which publishes the primary research outcomes of dissertations for receiving scientific degrees of Candidate or Doctor of science. Since 2024, the journal has been published in electronic form.*

*The journal is included into the Russian index of scientific citing (RISC)*

#### **EDITORIAL BOARD**

*Editor-in-chief: Shokirov T.S., Dr. of Philology, Professor*

*Abdurashitov F. M., Dr. of History, Professor; Azimova M. N., Dr. of Philology, Professor; Bobojonova R., Dr. of Philology, Professor; Djurazoda (Djurabaev) D.H., Dr. of History, Professor; Dubovitskiy V. V., Dr. of History, Professor; Ghiyasov N.I., candidate of philological sciences, Associate Professor; Hakimova B. N., candidate of philological sciences, Associate Professor; Hasanov A. A., Dr. of Philology, Professor; Iskandarov K., Dr. of History, Professor; Isomiddinov Dj. B., candidate of historical sciences, Associate Professor; Karimzoda O.K. (Karimov), Dr. of History, Professor; Katsev A. S., Dr. of Philology, Professor; Mirzoyev N. M., Dr. of History, Professor; Mirzoyunus M., Dr. of Philology, Professor; Mukimov M. A., Dr. of Philology, Professor; Nagzibekova M. B., Dr. of Philology, Professor; Nasriddinov F. A., Dr. of Philology, Professor; Pirumshoyev Kh. P., Dr. of History, Professor; Rakhimov N. T., Dr. of History, Professor; Salimov R. D., Dr. of Philology, Professor; Taimagambetov Zh.K., Dr. of History, Professor; Ubaydullo N. K., Dr. of History, Professor; Yokubov Yu. Yo., Dr. of History, Professor; Zokhidi N. SH., Dr. of Philology, Professor.*

## 5.6 (07 00 00) ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

### 5.6 ИЛМҲОИ ТАЪРИХ

### 5.6. HISTORICAL SCIENCES

---

#### 5.6.1(07 00 02) ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

#### 5.6.1 ТАЪРИХИ ВАТАН

#### 5.6.1 HOME HISTORY

УДК: 94 (100-87)

DOI 10.24412/3005-849X-2025-2-5-12

**ВАЗЪИ КИШОВАРЗИИ  
ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ  
ДАР СОЛҲОИ АВВАЛИ ҶАНГИ  
БУЗУРГИ ВАТАНӢ**

**Баҳодурова Фарангис Юсуфхочаевна,**  
ассистенти кафедраи таърих  
ва диншиносии ДДҲБСТ  
(Хуҷанд, Тоҷикистон)

**СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО  
СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА В  
ПЕРВЫЕ ГОДЫ ВЕЛИКОЙ  
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ**

**Баҳодурова Фарангиз Юсуфходжаевна,**  
ассистент кафедры истории и  
религиоведения ТГУПБП (Худжанд,  
Таджикистан)

**AGRICULTURE OF  
NORTHERN TAJIKISTAN IN THE  
EARLY YEARS OF THE GREAT  
PATRIOTIC WAR**

**Bahodurova Farangiz Yusuphodzhaevna,**  
assistant of the history and religious studies  
department under the TSULBP (Khujand,  
Tajikistan) **e-mail:** fotima.72@mail.ru

*Вазъи кишоварзии Тоҷикистони Шимолӣ дар солҳои аввали Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941 ва 1942) баррасӣ гардида, саҳми кишоварзон дар ақибгоҳи нишон дода шудааст. Дар мисоли Тоҷикистони Шимолӣ ба шароити ҷанг мутобиқ гардидани соҳаи кишоварзӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Барои иҷрои супоришҳои КМ ҲК(б) ИҶШС, дастурҳои котиби ҲК(б) Тоҷикистон кишоварзии вилояти Ленинобод чӣ тадбирҳо андешид баён мегарданд. Зикр гардидааст, ки агар дар соли 1941 дар кишоварзии Тоҷикистони Шимолӣ нуқсонӣ камбудӣ боинбар сафарбаршавии мардон ба фронт ҷой дошта бошанд, дар соли 1942 бартарафкунӣ онҳо ба назар мерасад. Таҷрибаи «гектарҳои мудофия» натиҷаҳои ҳудро медиҳад. Зиёдаи майдони кишти пахта ва ғалладона ба назар мерасад. Дар соли 1942 кишоварзони Тоҷикистони Шимолӣ ба парвариши зироатҳои наф – бобунаи долматӣ, рустанӣҳои каучукдор ва тамоқи шурӯъ мекунанд. Барои бартараф кардани норасоии кадрӣ дар соҳаи кишоварзӣ хонандагони синфҳои болоии мактабҳо ва занон ба корҳои кишоварзӣ ҷалб мегарданд. Хулосаи шудааст, ки бо вуҷуди душвориҳои соли 1941 соҳаи кишоварзии вилояти Ленинобод дар соли 1942 ба шароити ҷарбӣ мутобиқ гаҳта, барои таъмини минбаъдаи Ғалаба саҳм гузоштааст.*

**Калидвожаҳо:** соҳаи кишоварзӣ, гектарҳои мудофия, кирмакпарварӣ, МТС, васеъкунӣ майдони кишт, таъмини Ғалаба

*Рассмотрено состояние сельского хозяйства Северного Таджикистана в первые годы Великой Отечественной войны, показана роль сельскохозяйственных работников в тылу. На примере Северного Таджикистана проанализирована адаптация сельского хозяйства к условиям войны. Описываются меры, принятые сельским хозяйством Ленинабадской области для выполнения заданий ЦК ВКП(б) и указаний секретаря ЦК КП(б)*

Таджикистана. Указывается, что если в 1941 году в сельском хозяйстве Северного Таджикистана имелись недостатки и проблемы из-за мобилизации мужчин на фронт, то в 1942 году эти проблемы были устранены. Практика «гектаров обороны» принесла хорошие результаты. Наблюдалось расширение площадей посевов хлопчатника и зерновых. В 1942 году сельскохозяйственные работники Северного Таджикистана начали выращивание новых культур — ромашки, резиносодержащих растений и табака. Для устранения кадрового дефицита в сельском хозяйстве в него привлекаются старшеклассники и женщины. Сделан вывод, что, несмотря на трудности 1941 года, сельское хозяйство Ленинабадской области в 1942 году адаптировалось к военным условиям и внесло вклад в обеспечение Победы.

**Ключевые слова:** сельское хозяйство, гектары обороны, шелководство, МТС, расширение площадей посевов, обеспечение Победы

The article examines the state of agriculture in Northern Tajikistan in the first years of the Great Patriotic War, and shows the role of agricultural workers in the rear. Using Northern Tajikistan as an example, the adaptation of agriculture to war conditions is analyzed. The measures taken by the agricultural sector of the Leninabad region to fulfill the tasks of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) and the instructions of the Secretary of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Tajikistan are described. It is indicated that if in 1941 there were shortcomings and problems in the agriculture of Northern Tajikistan due to the mobilization of men to the front, then in 1942 these problems were eliminated. The practice of "hectares of defense" brought good results. An expansion of the area under cotton and grain crops is observed. In 1942, agricultural workers in Northern Tajikistan begin growing new crops - chamomile, rubber-containing plants and tobacco. To eliminate the personnel shortage in agriculture, high school students and women are recruited. It was concluded that, despite the difficulties of 1941, the agriculture of the Leninabad region in 1942 adapted to military conditions and contributed to ensuring the Victory.

**Key-words:** agriculture, defense hectares, sericulture, MTS, expansion of cultivated area, ensuring victory

Саршавии Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба соҳаи кишоварзии Тоҷикистони Шимолӣ таъсири манфӣ расонид ва дар айни замон барои рушди он минбаъд такони мушаххас гузоштааст. Агар соли 1941 дар хоҷагии кишлоки Тоҷикистон баъзе камбудӣҳо ба назар расанд, пас аз соли 1942 ислоҳи онҳо шуруъ гашта, ба шароити ҳарбӣ мутобиқ гардониди шуда буд.

Саршавии ҷанг дар тамоми ҳудуди Иттифоқи Шуравӣ масъалаҳои мутобиқгардонии саноат ва истеҳсолотро ба замони ҳарбӣ ва мудофия талаб мекард. Агар дар солҳои қабл аз ҷанг умуман дар ҳудуди ИҶШС аҳолии деҳот 67%-ро ташкил медоданд, дар замони ҷанг ба мутахассисони хоҷагии кишлоқ ҳукуки брон шудан дода нашуда буд ва 80% ҳайати шахсии Армияи Сурхро зодагони деҳот ташкил медоданд. Бо вучуди кам гаштани миқдори коргарони хоҷагии кишлоқ аз ҳисоби ба ҷанг сафарбар гаштани мардон ба назди соҳа вазифа гузошта шуда буд, ки Қувваҳои Мусаллаҳ ва аҳолиро бо маводи ғизӣ ва саноатро бо ашёи хом таъмин намояд. Зарурат ҷой дошт, ки барои истеҳсоли борух – пахта, барои тайёр кардани чатри наҷот (парашют) абрешим ва барои ҷархи автомобилҳо каучук истеҳсол гардад.

Дар солҳои аввали ҷанг талабот ба асп хеле зиёд буд ва он солҳо артиши шуравӣ ба кадрӣ даркорӣ механиконида шуда набуд ва дар аксари қисмҳои низомӣ аспҳо истифода мегирифтанд. Дар соҳаи кишоварзӣ бошад, аспҳо ҳамчун ҷонвари корӣ зарур буданд, аммо аз колхозу совхозҳо аспҳоро барои фронт сафарбар мекарданд, ки ин ҳам як муаммо барои

кишоварзон буд. Дар МТС-ҳои ИҚШС дар соли 1942 миқдори тракторҳо 40,5%, комбайнҳо бошад, 32,8% коҳиш ёфтанд [16, с. 190]. Бо вучуди мушкилии норасоии коргарон, таъминоти нохуби техника ва мушкилоти дигари солҳои ҷанг кишоварзони мамлакат тавонистанд, ки корхоро дуруст ба роҳ монанд ва вазифаҳои дар пешашон гузошташударо таҳти шири «Ҳама чиз барои фронт – ҳама чиз барои Ғалаба» иҷро намоянд.

Охири соли 1940 ва соли 1941 вазъи колхозҳо ва совхозҳои Шимоли Тоҷикистон чандон бад набуданд. Сохтумони колхозҳо ва коллективонии хоҷагии халқ ба додани натиҷаҳои назарраси истеҳсоли оварда расонида буд. Дар вилояти Ленинобод миқдори колхозҳои миллионер афзуда буданд. Котиби КМ ПК(б) Тоҷикистон Д. Протопопов фаъолияти хоҷагии халқи ҷумҳуриро дар соли 1941 таҳлил карда, чунин қайд кардааст: «Дар ноҳияҳои пешқадам аксари колхозҳо миллионер гардиданд. Дар ноҳияи Ленинобод аз 16 колхоз 15-тояшон миллионер мебошанд. Колхозии «Болшевик» -и ин ноҳия дар соли 1941 танҳо даромади пулияш ба 3.400000 сӯм расид, колхозии Воршилов бошад, соли 1941 даромади худро 2 миллион сӯм зиёд гардонидани 4 млн. 800 ҳазор сӯм ба даст овард» [10, с. 2].

Аз ин маълумот ҳадс задан мумкин аст, ки дар солҳои аввали ҶБВ вазъи кишоварзӣ дар Шимоли Тоҷикистон чандон бад набуд, раванди ба вучуд омадани колхозҳои миллионер – миллиондор вусъат ёфтааст. Сохти колхозӣ ба самти рушд майл дошт, аммо мушкилоти давраи ҷанг ба сари ин хоҷагиҳо низ омада буданд. Дар рӯзи якуми соли 1942 дар мақолааш роҳбари вақти Тоҷикистон Д. Протопопов вазифаҳои хоҷагии қишлоқро муайян мекунад, ки дар соли мавриди назар аз инҳо иборат буданд:

1. Зиёда аз 8% бештар гардонидани майдони кишти ғалладона;
2. 5% зиёд кардани майдони кишти картошка;
3. 10% зиёд гардонидани майдони кишти зағир;
4. Кушодани 9000 га заминҳои обёришаванда;
5. Ягон гектар замини қорам набояд бекор монанд;
6. Таҷриба кардани кишти дубора дар заминҳои обёришаванда;
7. Қабул кардани қарорҳои амалӣ барои зиёд рӯёндани ҳосил ва дар амал татбиқ

намудани қарорҳои Съезди XVIII Ҳизби Коммунисти Иттифоқи Шуравӣ [11, с. 2].

Дар соҳаи кишоварзии Шимоли Тоҷикистон ба назар мерасад, ки барои амалӣ гардонидани ин супоришҳо қорҳои мушаххас иҷро шудааст. Баъди ба нашр расидани мақола ва ё худ дастномаи роҳбари аввали Тоҷикистони Шуравӣ дар вилояти Ленинобод ҷаласаи машваратии қорамдони соҳаи кишоварзӣ баргузор гашт. Ба андешаи мо маҳз дар ҳамин ҷаласа самтҳои фаъолияти хоҷагии қишлоқи Шимоли Тоҷикистон дар соли 1942 ва заминаҳои барои рушди соҳа дар ҳолати ҷанг гузошта шудаанд. Дар ин ҷаласа, ки дар аввали моҳи январӣ соли 1942 баргузор гашта буд, зиёд гардонидани майдони кишти картошка бо усули пешниҳодкардаи академик Трофим Денисович Лисеко (Лысенко) буд. Усули академик Т.Д.Лисеко аз он иборат буд, ки лундаҳои болоии картошка кишт карда шаванд. Бо ин усул парвариши картошкаро олими номбурда аз моҳи ноябри соли 1941 тарғиб карда буд ва самараноии худро дар Сибир ва минтақаҳои дигари Иттифоқи Шуравӣ нишон дода буд [ниг: 3]. Дар ҷаласа сардори идораи кишоварзии вилоят рафиқ Дадобоев қори картошкапарвариро дар хоҷагиҳои вилояти Ленинобод зери танқид қарор медиҳад ва таъкид мекунад, ки дар соли 1941 нақшаи кишти картошка дар вилоят каме зиёдтар аз 50% иҷро гаштааст. Ноҳияҳои Панҷакент, Заҳматобод, Қонибодом ва Қалинобод қишлоқро ба роҳ намондаан, ноҳияи Чкаловск бошад, ҳамагӣ 18 тонна картошка қишт кардааст [12, с. 2]. Дар гузориши ин мансабдор қайд мегардад, ки хунуқназарӣ дар ҷамъоварии картошка дар баъзе ноҳияҳо ба назар мерасад. Чунончи, дар колхозии ба номи Телмани ноҳияи Нов картошкаро саривақт ҷамъоварӣ накардаанд ва ҳосил дар зери барфи зимистон ҷамъ кардааст. Дар соли

1941 бинобар маълумоти овардашуда дар вилоят дар 1000 га сабзавот ва маҳсулоти обҷақорӣ кишт нагашта мондааст [12, с. 2].

Маълумоте, ки рафиқ Дадобоев дар ҷаласа зикр кардааст, ба андешаи мо ба сабабҳои маълум рух додаанд. Дар тобистони соли 1941 даъвати мардон ба фронт бештар мегардад ва дасти қорӣ барои иҷрои нақша намерасиданд, дигар ҳолати руҳӣ ва андӯҳи одамон шояд боиси он гаштааст, ки қорҳои киштукор ва ҷамъоварии ҳосил ба нуқсон рӯ ба рӯ гарданд.

Дар соли 1942 ба соҳаи кишоварзии вилояти Ленинобод вазифаҳои зерин гузошта шуданд: ба 28 ҳазор га зиёд қардонидани майдони заминҳои кишт, аз ҷумла 500 га – пахта, 22 ҳазор га ғалладона, 1.500 га барои юнучқа ва 1.500 га барои сабзавот.

Давраи ҷанг талаб мекард, ки зироатҳои техникии нав кишт гарданд ва дар соли 1942 ба назди кишоварзон вазифаи нав гузошта шуда буд, ки он ҳам марбут ба кишти рустаниҳои каучукдор ва тамоқу буд [12, с. 2]. Ин ду рустании номбурда барои кишоварзони вилояти Ленинобод нав буданд ва табиист, ки барои бо парвариши онҳо шинос шудан фурсат ва ғирiftани дониши махсусро талаб мекард.

Инчунин дар ин ҷаласа агрономи МТС-и вилоят Джерих пешниҳод медиҳад, ки кишти юнучқа ва арзанро дар қаторҳои кишти пахта ҳам гузаронанд.

Котиби Кумитаи ХК(б) вилояти Ленинобод П. Буланов дар ин ҷаласа таваҷҷуҳро ба ду масъалаи барои он сол муҳим – рӯёнидани ҳосили фаровони пахта ва тайёр кардани мутахассисон барои МТС-ҳо ҷалб мекунад. Вай таъкид мекунад, ки ҳамаи хонандагони синфҳои болоӣ ва хизматчиён ба омӯхтани қорҳои хоҷагии кишлоқ бояд сафарбар гарданд ва қойҳои холии тракторчиён, комбайнчиён ва каландзанҳоро пур кунанд. Ҳамчунин ӯ таъкид мекунад, ки вилоят барои иҷрои ин вазифаҳо шароит ва имконият дорад [12, с. 2]. Таҳлили санадҳои бойгонӣ ва маълумоти дар расонаҳо дарҷгашта, шаҳодат медиҳанд, ки нуқтаҳои дар ин ҷаласа баёнгашта дар кишоварзӣ амалӣ гаштаанд.

Дар адабиёти илмӣ ва дар мақолаҳои рӯзномаҳои давраи ҷанг истилоҳи «гектарҳои мудофия» зиёд истифода бурда мешавад. Таҳти ин истилоҳ заминҳои фаҳмида мешавад, ки маҳсулоти аз он рӯёнидашуда барои фронт фиристода мешавад. Кишоварзони вилояти Ленинобод низ ба иқдоми эълонкардаи рӯзномаи «Правда» шарик гардида, гектарҳои мудофияро ғирiftа буданд. Аз хоҷагиҳои кишоварзии вилояти Ленинобод аввалин гашта, қолхозҳои ба номи Сталин, Маданият ва Димитрови ноҳияи Чкаловск кишти пахтаро дар гектарҳои мудофия ба роҳ монда буданд [9, с. 2]. Кишоварзони тоҷик дар заминаи даъвати ХК ва Ҳукумати Шуравӣ ташаббусқорӣ зоҳир карда, баён дошта буданд, ки кишти дубораи хошқ ва ғалладонагӣҳоро мегузаронанд ва ба ин қор дар Тоҷикистон имконият ҳаст. Дар доираи ин ташаббус ғуфта шудааст, ки дар ноҳияи Исфара кишти дубораи шолиро ҳам ба роҳ мемонанд.

Парвариши қирмак ва истеҳсоли абрешим яке аз вазифаҳои муҳими кишоварзони вилояти Ленинобод ба ҳисоб мерафт. Тарғиботгарон ба қолхозчиён ва ба қоргарони комбинати шоҳибой мефаҳмониданд, ки барои зиёд қардонидани қудрати мудофиявии мамлакат истеҳсоли ҳарчи бештари пилла ва абрешим зарур аст. Дар соли 1941 қирмакпарварони вилояти Ленинобод дар ҷумҳурии мақоми назаррасро қасб карда буданд, аммо дар ноҳияи Ашт қамбурии қиддӣ қой дошт, ки ин ҳам бошад, мувофиқи нақша нашинонидани ниҳолҳои дарахти тут буд. Дар қирмакпарварӣ кишоварзони ноҳияи Қонибодом намунаи ибрат буданд. Соли 1941 қирмакпарвари қонибодомӣ – Қонон Ҷурунова рекорди ҷумҳуриявӣ дар истеҳсоли пилла гузошта буд. Вай аз як қуттӣ қирмак 130 кг пилла ба даст оварда буд.

Қолхозчиёни ноҳияи Пролетар дар самти қирмакпарварӣ ном бароварда буданд, қунончи, қолхозии ба номи Сталини ин ноҳия бо роҳбарии Аваз Усанбоев аз ҳар қуттӣ



кирмак дар фасли баҳор 75,5 кг ва дар кирмакдории дуҷуми тобистонӣ аз ҳар қуттӣ 42,4 кг пилла рӯёнида буданд [12, с. 2].

Дар шароити ҷанг тайёр кардани тухми кирмак яке аз масъалаҳои стратегӣ ба ҳисоб мерафт. Колхозии ба номи Фрунзеи ноҳияи Ленинобод ба парвариши тухмии кирмак машғул буд. Дар соли 1941 кирмакпарвари ин колхоз Бобочон Почоев натиҷаи беҳтаринро нишон медиҳад ва аз як қуттӣ кирмак 67,5 кг пиллаи тухмӣ ба даст меорад. Санаи 30-уми декабри соли 1942 Котиби КМ ҲК(б) Тоҷикистон рафиқ Д. Протопопов ўро ба ҳузури худ барои мулоқот даъват мекунад. Дар ин мулоқот кирмакпарвар Бобочон Почоев уҳдадорӣ мегирад, ки дар соли оянда аз як қуттӣ кирмак 80 кг пилла мерӯёнад [12, с. 2].

Ба таъсис додани тутзорҳо, парвариши кирмаки тухмӣ, ба даст овардани пилла таваҷҷуҳ бештар равона гаштанд. Муассисаи Абрешими тоҷик байни кирмакпарварон мусобиқаи сотсиалистиро роҳандозӣ мекунад, то ки ҳавасманди мардум ба ин кор бештар гардад.

Яке аз вазифаҳои дар назди кишоварзон ва колхозҳо қарордошта васеъ кардани майдони кишт ва заминҳои обёришаванда буд. Дар баробари ин ҳифз кардани заминҳои қорам аз офатҳои табиӣ низ вазифаи муҳим ба шумор мерафт. Барои аз офати сел нигоҳ доштани заминҳои қорам колхозчиёни ноҳияҳои Нов ва Пролетар иқдом гирифтанд, ки каналеро то ба дарёи Сир қушоянд. Канали номбурда – Селхона ном дошта, 4,5 км дарозӣ дошт. Барои сохтани ин иншооти муҳим ҳамаҷуз 1800 нафар колхозчиён машғул гардиданд. Дар маҷмӯъ барои ба итмом расонидани сохтмон лозим буд, ки 70 ҳазор м<sup>3</sup> хоку сангрез ба берун кашонида шавад [14, с. 2]. Колхозчиёни ноҳияҳои номбурда ба фасли зимистон нигоҳ накарда, бо сарбаландӣ канали Селхонаро то мавсими нави кишт омода мегардонанд.

Дар ноҳияи Исфара бошад, васеъгардонии майдони кишт босуръат идома дошт. Чунончи, дар Совети қишлоқи Хонободи ин ноҳия майдони кишти ғалла – 71,5 га ва дар деҳшурои Қўлканд 125 га зиёд карда шуданд. Аз сабаби мусоид будани иқлими Исфара ба парвариши картошка бар иловаи нақшаи дурнамо 111 га зиёд картошка кишт гардид. Падидаи нодир дар қори кишоварзони Исфара он буд, ки колхозҳои он ба парвариши бобунаи долматӣ (30 га) ва қарчак (қлещина) дар майдони 40 га шуруъ карданд. Зироатҳои номбурда барои тибб ва истеҳсоли рағанҳои молидани истифода мегардиданд [6, с. 3].

Дар маҷмӯъ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар Тоҷикистон замини кишти ғалладона ба 40, 1 ҳазор га расонида шуда буд [16, с. 199].

Яке аз масъалаҳои муҳими соҳаи кишоварзӣ дар ин давра таъмини мутахассисон дар МТС-ҳо буд. Хабарнигор В.Кучинский доир ба вазъи МТС-и Ленинобод гузориш дода қайд кардааст, ки дар он барои таъмири саривақтии техника мутахассисони касбӣ намерасанд. МТС маҷбур гаштааст, ки барои қорҳои таъмиру тармим 20 нафар механизаторонро ҷалб кунад [7, с. 3]. Барои пурсамар бурдани қорҳо дар МТС-ҳо мусобиқаҳои меҳнатии стахановчиён доир мегардиданд.

Қор дар соҳаи кишоварзӣ ИҶШС хеле зиёд буд. Барои бароварда гардонидани талаботи мамлакат ба маҳсулоти хом ва ғизо ба фронт аҳоли теъдоди рӯзҳои қорӣ барои колхозчиён аз 253 рӯз дар соли 1940 дар соли 1942 ба 352 рӯз бароварда мешавад [5, с. 26]. Колхозчиён ва деҳқонон дар як сол ҳамагӣ 13 рӯз истироҳат доштанд, вале ба ин ҳам нигоҳ накарда барои таъмини ғалаба заҳмати шабонарӯзӣ кашиданд.

Дар самти ҳаёти иҷтимоӣ бошад, мушқилоти таъмини озуқаворӣ ҷой доштанд. Барои сарфаи ғалла ва дастрас намудани он ба фронт барои аҳоли бо меъёр ва қарточка тақсим кардани нон ва хӯроқворӣ қорӣ карда мешавад. Аз санаи 31 октябри соли 1941 дар шаҳри Хучанд, аз санаи 10 ноябр дар шаҳрҳо ва шаҳракҳои вилояти Ленинобод низоми қарточка қорӣ карда мешавад [1, с. 54]. Вазъияти нохуши таъминоти ғизоӣ водор карда буд, ки ташкилоти таъминоти ғизо (ОРС) бунёд гузошта шавад. Як роҳи раҳой аз мушқили ба аҳоли

додани замин ва ба корхонаҳо хоҷагиҳои ҷириасон буд. 7 апрели соли 1942 Шӯрои Комиссарони Халқ барои ҷудо кардани замин барои хоҷагиҳои ҷирав ва ҳаётаи коргарону хизматчиён қарор қабул мекунад. Давлат ва ҳукумат барои дастрас кардани тухмӣ мадад мерасонид, барои ташкили ҳаётаҳо ба корхонаҳо қарзҳои дарозмуддат меод. «Соли 1942 дар ҷумҳурия 19 ҳазору 432 нафар коргарону хизматчиён дар шаҳрҳо ва кишлоқҳои 1062 гектар ҳаётаҳои шахсӣ ва коллективӣ доштанд» – қайд кардааст муҳаққиқ Р.Абдуллоев [1, с. 86].

Ин тадбир ба хоҳири пурра ғардонидани ҷойи мардони ба фронт сафарбаргардида буд. Соли 1940 дар Тоҷикистон 409 ҳазор нафар (232,3 ҳазор нафар мард ва 176,7 ҳазор нафар зан) дар колхоз ғайолият мебарданд, аммо дар соли 1943 теъдоди колхозчиёни ҷумҳурий ба 275,2 ҳазор нафар (123,3 ҳазор нафар мард, 152 ҳазор нафар зан). Зарурат пеш омада буд, ки аз ҳисоби занон ва тайёр кардани онҳо ба корҳои хоҷагии кишлоқ норасоии қардҳо таъмин ғарад [15, с. 229].

Масъалаи тайёр кардани қардҳо барои хоҷагии кишлоқ ҳам дар мадди назар қарор дошт. Хонандагони синфҳои болоии мактабҳо барои шиносӣ бо трактор ва дигар техникаи хоҷагии кишлоқ сафарбар мекарданд ва онҳо дар маҳфилҳои омӯзишӣ ғайолон ширкат мекарданд. Хонандагони мактабҳои шаҳру деҳотро бо мақсад дар оянда муҳаққисии соҳаи аграрӣ ғаштанашон ба маҳфилҳо ва омӯзишҳои махсус ҷалб мекарданд. Масалан, дар соли 1942 67 нафар хонандагони мактабҳои Уротеппа ба омӯзиши мубориза бо зараррасонҳои хоҷагии кишлоқ номнавис шуданд. Онҳо бо ҳамроҳии хонандагони колхозу совхозҳо асосҳои қори мубориза бо ҳашарот ва дигар зараррасонҳо омӯхтанд. Инчунин ҷандин нафар барои қурси омӯзиши тракторчиӣ ва комбайнронӣ бо шавқу рағбат номнавис қарда шуда буданд [2, с. 2]. Таъсисии ҷунин қурсҳои омӯзишӣ дар дигар шаҳру ноҳияҳои вилояти Ленинобод ҷой доштанд.

Қорҳои тарғиботӣ ва идеологӣ, боло рафтани ҳисси ватандӯстӣ ва нафрат ба фашизм, ба роҳ мондани қорҳои самараноки роҳбарӣ дар замони ҷанг имкон доданд, ки кишоварзони тоҷик соли 1942-ро бо дастовардҳои арзанда ҷамъбаст намоянд. Соли 1942 дар Тоҷикистон нақшаи ғалласупорӣ 22 рӯз пеш аз муҳлат иҷро меғарад. Нақшаи дурнамои истеҳсоли пилла 102% иҷро меғарад. Ҳосилнокии ғалладона ба ҳисоби миёна 1,3 сентнер аз ҳа га афзуд [11, с. 2].

Муҳаққиқон рушд ва пешравии хоҷагии кишлоқи ИҶШС-ро дар солҳои ҚБВ маҳз ба соли 1942 марбут медонанд. Пешравии хоҷагии кишлоқ ба нақшаи замони ҷанг ва талабот барои тайёр кардани ақибгоҳ ба таъмини фронт вобаста буд. Қормандони хоҷагии кишлоқи Шимоли Тоҷикистон низ мисли ҳазорҳо заҳматкашони мамлақати шуроҳо барои ба даст овардани ғалаба заҳмат қашиданд.

Дар охири соли 1941 нуқсон ва камбудии хоҷагии кишлоқи вилояти Ленинобод пурра мавриди санҷиш ва гузаронидани ислоҳи онҳо қарор гирифта, самтҳои ғайолияти соҳаи кишоварзӣ ба талаботи замони ҷанг мутобиқ ғардонида мешавад.

Дар робита ба ин дар ҳудуди вилояти Ленинобод парвариши қартошка бо усули академик Т.Д.Лисеко ҷорӣ меғарад ва натиҷаҳои хуб ба даст оварда мешавад.

Аз соли 1942 оғоз қарда, кишоварзони вилояти Ленинобод парвариши зироатҳои нав – рустанҳои қаучуқдор, тамоқу, бобунаи долматӣ ва қарҷак (қанадона) шуруъ мекунанд, ки аҳамияти стратегӣ доштанд. Васеъғардонии майдони қишти зироатҳо, қушодани заминҳои нави қорам дар тамоми ҳудуди Тоҷикистон идома доштанд ва дар ин самт қорҳо дар колхозҳо ва совхозҳои вилояти Ленинобод ҳам идома доштанд.

Ба қирмақпарварӣ аҳамияти махсус зоҳир қарда шуда, истеҳсоли пилла дар баҳор ва тобистон, яъне ду маротиба дар як сол ба роҳ монда шуданд. Қирмақпарварони ноҳияҳои Қонибодом, Ҷқаловск ва Пролетар дар пиллапарварӣ пешсаф ва намунаи ибрат буданд.

Бо вучуди дар кишоварзӣ ворид гаштани парвариши зироатҳои нав, кори асосии хочагии кишлоки вилояти Ленинобод ба кишти пахта ва ғалладона равона гашта буд ва натиҷаи соли 1942 нишон дод, ки барои ба давлат супоридани пахта ва ғалла Тоҷикистон нақшаҳои гузошташударо пеш аз муҳлат иҷро кардаанд, ки дар ин қор саҳми кишоварзони вилояти Ленинобод низ калон аст.

Барои раванг ёфтани кишоварзӣ дар вилояти Ленинобод таъмини нуриҳои минералӣ, дастрас кардани ашёи мухталифи саноатӣ ва кишоварзӣ, кашонидани борҳо ба роҳ мондани киштиронӣ дар Сирдарё нақши муҳимро ба ҷой оварда буд. Соли 1942 чараёни оби дарёи Сир хатсарҳои мушаххас дошт. Чунончи, дар маводи рӯзномаи Стахановчӣ оварда шудааст: «Ҳозир киштиҳо дар байни Ленинобод – Қўқурук, Чилмаҳрам – Намангон гаштугузор карда истодаанд, ки дарозии ин роҳ 573 километр мебошад ва 23 пункти хочагӣ-административии 6 вилоятҳои республикаҳои Ўзбекистон, Қирғизистон ва Тоҷикистонро дар бар мегирад» [8, с. 2]. Соли 1942 дар Сирдарё 28 адад пароход қор мекунад. Киштиҳо барои сарфа кардани сӯзишвории нақлиёт, кам кардани қори аробаҳо ва ҷалби аспҳо ба соҳаи кишоварзӣ мувофиқат мекунад. «Кашонида овардани ғалла, намак, поруҳои минералӣ, машинаҳои хочагии кишлоқӣ ва дигар маҳсулотҳои, ки пеш ба воситаи роҳи оҳан кашонида мешуданд, акнун бо роҳи обӣ гузаронида мешаванд» - навиштааст хабарнигор Б. Минин [8, с. 2].

Соли 1942 барои хочагии кишлоки Шимоли Тоҷикистон соли ҷиддии санҷишҳо ва заҳматҳо ба шумор мерафт. Дар назди кишоварзони вилояти Ленинобод мушкилоти норасоии дасти қорӣ, техника, нуриҳои минералӣ ва ғайра меистод, аммо ҳисси баланди ватандӯстӣ ва меҳнатдӯстии онҳо боис гашт, ки яқдилона ва муттаҳидона мушкилотро паси сар карда, барои таъмини ғалаба саҳми арзанда гузоранд.

#### ПАЙНАВИШТ:

1. Абдуллоев Р. Меҳнаткашони Тоҷикистон дар солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 96 с.
2. Богатырев В. Школьники обучаются борьбе с сельхозвредителями / В. Богатырев // Коммунист Таджикистана. 09.01.1942. – №7 (3616). – С.2.
3. Важное военное значение обычной картошки в годы ВОВ / Низоми дастрасӣ: <https://dzen.ru/a/Xwwq7U2TIWKaI2Tb>
4. Вклад таджикистанцев в Победу над фашизмом в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. (Материалы научно-практической конференции). – Душанбе, 2017. – 136 с.
5. Зельднер А.Г. Сельское хозяйство СССР в годы Великой Отечественной войны // А. Г. Зельднер Вестник экономической безопасности. – 2010. – №. 6. – С. 24-28.
6. Колхозы расширяют посевные площади // Коммунист Таджикистана. – 23.01.1942. – №19. – С. 3.
7. Кучинский В. Весна не застанет врасплох / В. Кучинский // Коммунист Таджикистана. – 13.01.1942. – № 10 (3619).
8. Минин Б. Киштиронӣ дар дарёи Сир / Б. Минин // Стахановчӣ. – 27.05. 1942. – № 118 (579). – С 2.
9. На хлопковых гектарах обороны // Коммунист Таджикистана. – 09.01.1942. – №7 (3616). – С.2.
10. Протопопов Д. К новым успехам в 1942 году // Коммунист Таджикистана. – 01.01.1942. – № 1(3610). – С. 2.
11. Протопопов Д. К новым успехам в 1943 году // Коммунист Таджикистана. – 01.01.1943. – № 1(3916). – С. 2.
12. Республиканское совещание работников шелководства // Коммунист Таджикистана. – 04.01.1942. – № 3 (3612). – С.2.

13. Совецание земельных работников Ленибадской области // Коммунист Таджикистана. – 07.01.1942. – № 5 (3814). – С. 2.
14. Строительство нового канала // Коммунист Таджикистана. – 11.01.1942. – №9 (3618). – С.2.
15. Хотамов Н.Б. Сельское хозяйство Таджикистана в годы Великой Отечественной войны / Труд во имя Победы: трудовые ресурсы и экономика Урала и Центральной Азии в годы Великой Отечественной войны: сб. науч. ст. / редкол.: Н. А. Антипин, И. В. Сибиряков. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2021. – С. 226 – 233.
16. Шигалин Г.И. Народное хозяйство СССР в годы Великой Отечественной войны. – Москва: Социально-экономическая литература, 1960. – 280 с.

#### REFERENCES:

1. Abdulloev R. Workers of Tajikistan during the Great Patriotic War – Dushanbe: Irfon, 1994. – 96 pp.
2. Bogatyrev V. Schoolchildren Learn to Fight Agricultural Pests // Communist of Tajikistan - №7 (3616) – 09.01.1942. PP. 2.
3. The Significant Military Importance of Ordinary Potatoes during the Great Patriotic War. Accessible link: <https://dzen.ru/a/Xwwq7U2TIWKaI2Tb>
4. Contribution of Tajiks to the Victory over Fascism in the Great Patriotic War of 1941-1945. (Materials of scientific-practical conference) – Dushanbe, 2017. – 136 pp.
5. Zeldner A.G. Agriculture of the USSR during the Great Patriotic War // Zeldner A.G. Bulletin of Economic Security. – 2010. – № 6. – PP. 24-28.
6. Kolkhozes Expand Sowing Areas // Communist of Tajikistan - №19 – 23.01.1942. PP. 3.
7. Kuchinsky V. Spring will not Take us by Surprise // Communist of Tajikistan - № 10 (3619) 13.01.1942.
8. Minin B. Agriculture on the Syr Darya // Stakhanovets - № 118 (579) – 27.05.1942. PP. 2.
9. On Cotton Hectares of Defense. // Communist of Tajikistan - №7 (3616) – 09.01.1942. PP. 2.
10. Protopopov D. To New Successes in 1942 // Communist of Tajikistan - № 1(3610) – 1.01.1942. PP. 2.
11. Protopopov D. To New Successes in 1943 // Communist of Tajikistan - № 1(3916) – 1.01.1943. PP. 2.
12. Republican Meeting of Sericulture Workers // Communist of Tajikistan - № 3 (3612) – 04.01.1942. PP. 2.
13. Meeting of Land Workers of Leninabad Region // Communist of Tajikistan - № 5 (3814) – 07.01.1942. PP. 2.
14. Construction of a New Canal // Communist of Tajikistan - №9 (3618). 11.01.1942. PP. 2.
15. Khotamov N.B. Agriculture of Tajikistan during the Great Patriotic War / Work for the sake of victory: labor resources and the economy of the Urals and Central Asia during the Great Patriotic War: collection of scientific articles / editorial board: N. A. Antipin, I. V. Sibiryakov. Chelyabinsk: Publishing Center of YUUrGU, 2021. P. 226–233.
16. Shigalinin G.I. National Economy of the USSR during the Great Patriotic War. – Moscow: Socio-Economic Literature, 1960. – 280 pp.

**АБУРАЙҲОН БИРУНИ О ПРАЗДНИКЕ ТИРГОН** **Бобоев Юсуф Абдулхатович**, канд. истор. наук, ст. преподаватель кафедры истории и обществоведения ГОУ «Педагогический колледж ХГУ им. Б. Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)

**АБУРАЙҲОН БЕРУНИ ОИД БА ЧАШНИ ТИРГОН** **Бобоев Юсуф Абдулхатович**, н.и.т, сармуаллими кафедраи таърих ва ҷомеашиносии МДТ «Коллеҷи омӯзгории ДДХ ба номи академик Б. Гафуров» (Хучанд, Тоҷикистон)

**ABURAIHON BERUNI ABOUT THE TIRGON HOLIDAY** **Boboev Yusuf Abdulkhatovich**, candidate of History, senior lecturer of the department of history and social studies under the SEI «Pedagogical College of KhSU named after academician B. Gafurov» (Khujand, Tajikistan)  
e-mail: yusuf\_boboev@mail.ru

Изучаются сведения Абурайхона Бируни об одном из древнейших и особо почитаемых предками таджикского народа праздников – Тиргоне, который отмечался в месяце Тир (Тирмох). Раскрываются: значение названия праздника, причины его появления, указываются время и сроки проведения. На основе сведений Бируни определены причины появления обычая обрызгивания и обливания водой, известного как «Обрезагон» или «Обпошон», и других обрядов и традиций, связанных с Тиргоном. Весь спектр информации Бируни о Тиргоне сосредоточен прежде всего на известной легенде о войне Манучихра и Афрасияба, о достижении ими мира и определении границ с помощью Араша-лучника. Также изучена информация Бируни о появлении Тиргона благодаря союзу «дахуфазия» (властвование), «дахканату» (земледелие) и писцов. Подчеркнуто, что, согласно Бируни, звезда Тир (авест. Тиштр) также является покровительницей писцов. Указывается, что информация Бируни о Тиргоне весьма разнообразна и местами отличается от аналогичных сведений других средневековых авторов. Отмечается, что сведения о Тиргоне имеются в трех произведениях Бируни: «Осор-ул-бокия», в «Каноне Масъуда» и «Китоб-ут-тафхим», которые также подвергнуты сравнительному анализу с выявлением их значения и уникальности.

**Ключевые слова:** Абурайхон Бируни, праздник Тиргон, Тирмох, Тиштр, Араш-лучник, Обрезагон, дахуфазия

Маълумоти Абурайхон Берунӣ роҷеъ ба яке аз қадимтарин ва бошукӯҳтарин ҷашнҳои ниёғони тоҷикон Тиргон, ки дар Тирмоҳ ҷашн гирифта мешуд, баррасӣ шудааст. Маънои номи ҷашн, сабабҳои пайдоиши, замон ва муҳлати баргузориш он ошкор карда шудааст. Дар асоси ахбори Берунӣ сабабҳои пайдоиши расми «обрезагон» ва ё «обпошон» ва дигар расму оинҳои марбут ба ҷашни Тиргон муайян карда шудаанд. Қайд гардидааст, ки тамоми маълумоти Берунӣ дар бораи Тиргон пеш аз ҳама дар ривояти маъруфе, ки оид ба ҷанги Манучехру Афросиёб, сулҳи байни онҳо ва ба василаи Ораши камонгир муайян намудани сарҳади байни кишварҳои онҳо нақл мекунад, ҷой дорад. Инчунин маълумоти Берунӣ оид ба пайдоиши ҷашни Тиргон ба тӯфайли иттифоқи «дахуфазия» (фармонравӣ), «дахканат» (кишоварзӣ) ва «китобат» таҳлил карда шудааст. Таъкид гардидааст, ки бино ба гуфти Берунӣ ситораи Тир (авест. Тиштр) сарпарастии котибон низ будааст. Қайд шудааст, ки маълумоти Берунӣ дар бораи Тиргон хеле ғуногун буда, дар баъзе ҳолатҳо аз маълумоти шабеҳи дигар муаллифони асримиёнагӣ фарқ мекунад. Зикр гардидааст, ки маълумот оид ба Тиргон танҳо дар се асари Берунӣ «Осор - ул-боқия», «Қонуни Масъудӣ» ва «Китоб-ут-

тафҳим» мавҷуданд. Маълумоти мазкур қиёсан ба риштаи таҳлил кашида, аҳаммияту нодириашон собит карда шудааст.

**Калидвожаҳо:** Абурайхон Берунӣ, ҷашни Тиргон, Тирмоҳ, Тиштр, Ораши камонгир, обрезагон, дахуфазия

The article examines information from Aburaykhon Biruni about one of the most ancient and especially revered holidays by the ancestors of the Tajik people - Tirgon, which was celebrated in the month of Tir (Tirmoh). The following are revealed: the meaning of the name of the holiday, the reasons for its appearance, the time and dates of its celebration are indicated. Based on Biruni's information, the reasons for the emergence of the custom of sprinkling and pouring water, known as "Obrezagon" or "Obposhon", and other rituals and traditions associated with Tirgon were determined. The entire spectrum of Biruni's information about Tirgon is focused primarily on the famous legend of the war between Manuchihr and Afrasiyab, about their achievement of peace and the determination of borders with the help of Arash the archer. Biruni's information about the appearance of Tirgon due to the union of "dahufasia" (rule), "dihqanatu" (farming) and scribes is also studied. It is emphasized that, according to Biruni, the star Tir (Avestan Tishtr) is also the patroness of scribes. It is indicated that Biruni's information about Tirgon is very diverse and in some places differs from similar information of other medieval authors. It is noted that information about Tirgon is contained in three works of Biruni: "Osor-ul-bokiya", "Canon of Mas'ud" and "Kitob-ut-tafhim", which were also subjected to comparative analysis to identify their meaning and uniqueness.

**Key-words:** Aburayhon Beruni, Tirgon holidays, Tirmoh, Tishtr, Orash the Archer, obrezagon, dahufaziya

Труды Абурайхона Бируни являются сокровищницей информации по истории и культуре предков таджикского и других ираноязычных народов, в том числе о праздниках и знаменательных днях. В трудах Бируни много полезной и в большинстве своем уникальной информации о Наврузе, Мехргоне, праздниках Сада, Фарвардгон, Исфандормузгон и других знаменательных днях, а также связанных с ними обрядах и обычаях.

Как известно, древние иранцы пользовались солнечным годом, состоявшим из 365 дней. Их календарь состоял из двенадцати месяцев по тридцать дней в каждом. Пять дополнительных дней они вставляли между восьмым и девятым месяцами. Помимо именования месяцев, каждый из их тридцати дней также имел собственное название. Эти названия имели особое значение и были посвящены какому-нибудь ангелу или божеству зороастрийского пантеона. Праздновался день, название которого совпадало с названием месяца. Много писал об этом и Бируни. Например, сообщая о знаменательном дне Фарвардагон, он говорит: «Девятнадцатый день этого месяца называется Фарвардинмах. Его именуют Фарвардагон, и так делают вследствие совпадения его с названием месяца, в который он входит. Подобное этому было у персов во всяком месяце» [7, с. 230].

Точно так же праздновался и Тиргон – один из значимых праздников предков таджикского народа, который каждый год официально отмечается в независимом Таджикистане в начале июля. Этот праздник приходился на тринадцатый день месяца Тир, который именовался Рузи Тир. О популярности этого праздника в древности говорит то, что о нем как об одном из главных праздников наряду с Наврузом и Мехргоном сообщается в священном писании иудеев Талмуде [12, с. 640].

В древнеиранской мифологии Тир считался божеством, приносящим жизнь благодаря ливням. В Авесте он назван «Звезда Тиштр», и ему посвящен отдельный, восьмой по счету «Тиштр-Яшт» [1, с. 235-245; 2, с. 159- 214]. В нем звезда Тиштр названа рожденной от Внука

Вод и описана в облике прекрасного белого золотоухого коня с золотой сбруей, который в нелегкой борьбе с дэвом Апаоша заставляет озеро Варухаша «...прихлынуть, нахлынуть, излиться, разлиться и вытекать...» [2, с. 184].

Много писал о Тиргоне и Бируни. Его сведения об этом празднике имеются в трех произведениях: «Осор-ул-бокия», «Каноне Масъуда» и «Китоб-ут-тафхим».

Изучение сведений Абурайхона Бируни о Тиргоне является актуальным исходя из того, что об этом празднике содержится мало информации в средневековых письменных источниках. О нем напрямую не говорит даже Абулькасим Фирдоуси в поэме «Шахнаме» [11]. Из сведений Бируни можно получить информацию об этимологии, причине появления Тиргона, времени его празднования, обрядах и обычаях, связанных с названным праздником.

Происхождение названия праздника – Тиргон – Бируни связывает прежде всего с названием месяца Тир, причиной празднования считает совпадение названий месяца и дня, а временем его наступления называет тринадцатый день этого месяца [4, с. 239; 5, с. 144; 6, с. 239].

По поводу причины появления этого праздника у Бируни встречаются две версии, первая из которых весьма распространена. Согласно ей, во время одной из войн туранцы во главе с Афрасиябом захватили Ираншахр и осадили Манучихра и его войско в области Табаристан. Долгая осада не принесла успеха ни одной из сторон. И тогда Манучихр попросил Афрасияба о какой-нибудь милости. Афрасияб согласился оказать ему милость и вернуть часть Ираншахра, простирающуюся на полет стрелы вдаль и вширь.

Судя по словам Бируни со ссылкой на Авесту, после согласия Афрасияба к Манучихру спустился ангел Исфандормуз и приказал изготовить лук и стрелу, размеры которых подсказал лучнику [6, с. 239].

Здесь интересен факт, что о существовании в Авесте легенды о пуске стрелы Арашем-лучником знал и Бируни. К сожалению, источник его информации нам неизвестен. В использованных нами изданиях Авесты рассматриваемая легенда не встречается.

Дальше Бируни приводит знаменитейшую легенду о лучнике Араше. Согласно ей, после изготовления лука и стрелы привели благородного, благочестивого и мудрого человека, коим был Араш. Манучихр приказал ему взять лук и метнуть стрелу. Араш встал, разделся и сказал: «О царь, о люди, посмотрите на мое тело. На нем нет ни одной раны, болезни и царапины. Однако я убежден, что когда метну стрелу из этого лука, то распадусь на куски и погибну. Но я пожертвовал им ради вас». Потом лучник натянул лук со всей силой, дарованной ему Создателем, и пустил стрелу, и тут-де распался на куски. Создатель повелел ветру подхватить стрелу на горе Руйян, и он донес ее до крайних пределов Хорасана, между Ферганой и Табаристаном» [6, с. 239].

Версия о том, что появление праздника Тиргон связано с пуском стрелы Арашем, прослеживается также в «Китоб-ут-тафхим» и в «Каноне Масъуда» Бируни. Однако эти сведения очень коротки. В них сказано, что в этот день случился пуск стрелы лучником Арашем ради мира между Афрасиябом и Манучихром и что стрела, пущенная Арашем с горы Руйян, долетела до Тохаристана [4, с. 239; 5, с. 144].

В отличие от «Китоб-ут-тафхим», в «Каноне Масъуда», как и в «Осор-ул-бокия», мы читаем, что стрела долетела до места между Ферганой и Тохаристаном и попала в ствол большого дерева, «подобного которому не было мире» [4, с. 239; 6, с. 239-240].

Судя по словам Бируни, день пуска стрелы, то есть Рузи Тир, назывался Малый Тиргон, а день обнаружения стрелы – Рузи Гуш, четырнадцатый день месяца Тир, назывался Большой Тиргон [6, с. 240].

Очень коротко о времени и причине появления и празднования Тиргона, связанного с пуском стрелы Арашем ради достижения мира между Афрасиябом и Манучихром, писал и Гардези. Согласно ему, стрела, пущенная Арашем с горы Руйян, достигла места между Ферганой и Тохаристаном и была обнаружена на следующий день после пуска [8, с. 518]. Информация Гардези о времени празднования двух Тиргонов отличается двумя днями, то есть Малый Тиргон отмечался в пятнадцатый день, а Большой Тиргон – в шестнадцатый день Тирмоха [8, с. 508].

Сведения о войне между Афрасиябом и Манучихром имеются и в «Таърихи Табари» Абуали Балъами. В отличие от Бируни, Балъами конкретизирует место и продолжительность осады Афрасиябом войска Манучихра. По его мнению, иранцы были осаждены в главном городе Табаристана Амале в течение десяти лет. Кроме того, по мнению Балъами, они были достаточно обеспечены едой и питьем и не нуждались даже в одежде и всякого рода предметах быта, ибо в Амале всего этого было предостаточно [3, с. 208].

Легенду об Араше-лучнике Балъами приводит со ссылкой на Мухаммада Джарира Табари [3, с. 209]. Необходимо подчеркнуть, что сведения об Араше приведены Абуали Балъами в повествовании о правлении царя Манучихра. Поэтому в них не содержится никакой информации о празднике Тиргон.

Легенда о пуске стрелы Арашем-лучником встречается в Авесте два раза [1, с. 236; 2, с. 164-165]. Во втором случае о ней говорится более подробно:

Звезду Тиштр великолепную,  
благодатную мы чтим,  
быстро-стремительную, быстролетающую,  
которая так быстро движется  
к озеру Ворукаша,  
как стрела в эфире,  
которую пустил Эрексш-стрелок,  
лучший стрелок арийцев —  
с горы Арьяхшуты  
на гору Хванват.  
На нее дохнул Ахура Мазда,  
Бессмертные же Святые  
и Митра Обширно-пастбищный  
прокладывали ей путь.  
За нею следовали  
Аши добрая, великая,  
и Паренди с быстрой колесницей,  
все вперед, —  
до тех пор, пока она не достигла,  
двигаясь, горы Хванват  
и не спустилась (на гору) Хванват [2, с. 164-165].

В этих строках из «Тиштр Яшта» упомянуты имена не только Эрексша (Араш. – Ю.Б.), но и других божеств или ангелов: Митры, Аши и Паренди, причастных к столь дальнему полету стрелы, а также название горы Хванват – места, где упала стрела. К сожалению, в таджикском и персидском изданиях Джалила Дустхоха эти строки отсутствуют.

Как и другие праздники, Тиргон имел свои обряды и обычаи. Судя по Бируни, во время осады сроки созревания пшеницы запаздывали. У осажденных не было возможности молоть созревшую пшеницу и печь хлеб, поэтому они мололи незрелую пшеницу и употребляли



плоды. В итоге вошло в обычай молоть и варить в этот день незрелую пшеницу. Кроме того, люди в этот день ломали очаги и разбивали кухонную утварь в знак того, что они освободились от осады и вернулись к повседневным делам [3, с. 239; 4, с. 240].

Об обряде ломания очагов и битья глиняной посуды в день Тиргона и о причине употребления молотой незрелой пшеницы с фруктами писал и Гардези [8, с. 518-519]. Традиция поедания в день Тиргона вареной пшеницы и фруктов сохранилась до наших дней в Иране [11].

Другим весьма распространенным обрядом Тиргона считалось обрызгивание или обливание водой себя и других людей. В этот день люди ходили к садам, пашням, на берега рек и к источникам и обливали себя и друг друга водой с головы до ног [10]. Эта традиция сохранилась до наших дней и местами наблюдается в Иране [9; 12]. Скорее всего, этим и объясняется второе название Тиргона – «Обрезагон» и «Обпошон». Скорее всего, этот древний обряд связан со звездой Тиштр, которая, как уже упоминалось, приносила дожди и оберегала людей и все живое от засухи. В «Зайн-ул-ахборе» читаем, что праздник Тиргон также назывался праздником «омывания головы» [8, с. 508, 519].

О появлении этого обряда Абурайхон Бируни приводит еще одну легенду. Она также связана с войной против Афрасияба. Только теперь Афрасиябу противостоит царь Кайхусрав. «Что касается омовения, – пишет Бируни в «Каноне Масуда», – то они (персы – Ю.Б.) говорят, что Кайхусрав при возвращении с войны с Афрасиябом остановился у источника воды, отделившись от своего войска, и потерял сознание от усталости, к нему подошел Виджан (Бижан – Ю.Б.), сын Гударза, и стал брызгать на него водой, пока тот не очнулся, с тех пор стал обычай омовения у них благословением» [4, с. 239].

Рассматриваемая легенда с некоторыми отличиями приведена также историком Гардези. Судя по его словам, Кайхусрав не потерял сознания, а уснул, и Бижан, который назван сыном богатыря Гева, разбудил его, обрызгав ему лицо водой из источника [8, с. 519].

Наиболее пространно эта легенда встречается в «Осор-ул-бокия». Согласно ей, возвращаясь с войны, Кайхусрав проходил по области Сава, отделился от войска, поднялся на гору, которая возвышалась над этой областью, и присел около водного источника. Вдруг ему привиделся ангел, и от страха Кайхусрав потерял сознание. В это время к нему подошел его витязь Бижан, сын Гударза. Он обрызгал лицо очнувшегося царя водой из источника, прислонил его к камню и сказал: «Маяндеш» («Не думай, не бойся»). После этого случая Кайхусрав приказал построить селение возле этого источника и назвал его «Маяндеш», это слово сократили и превратили в «Андиш». «С тех пор, – заканчивает Бируни свой рассказ, – пошел обычай омыться этой водой и водами всех источников ради благословения. Жители Амуля выходят в этот день к Хазарскому морю и весь день играют в воде, забавляются и окунаются» [5, с. 240].

Как известно, древнеиранское общество было сословным. Именно с сословным разделением людей связывает Бируни вторую причину празднования Тиргона. Бируни пишет, что «дахуфазия» и «дихканство» – это близнецы, от союза которых зависят благоустройство и существование мира, а также исправление испорченного в нем. Со словом «дахуфазия» Бируни связывает властвование и оберегание мира, а с «дихканством» – земледелие. Следующим связанным с ними занятием Бируни считал работу писцов. Бируни был хорошо осведомлен, что в древнеиранской мифологии первым правителем и, соответственно, субъектом властвования считался Хушанг, а его брат Викард – основателем земледелия.

В древнеиранской мифологии звезда Тир (авест. Тиштр, Меркурий) считается также покровительницей писцов. Упоминая этот факт, Бируни пишет, что в тринадцатый день Тирмаха, то есть в день Тира, царь Хушанг превознес имя своего брата Викарда и надолго

отдал ему дихканство. Согласно Бируни, занятия дихкан и писцов неразделимы. Поэтому в знак уважения к Викарду люди стали праздновать день Тира.

«В этот день, – пишет Бируни, – Хушанг повелел людям одевать одежду писцов и дихкан. Цари, дихканы, мобеды и другие облачались в одежду писцов до дней Виштаспа из уважения к делу писцов и в знак почтения к занятиям дихканов» [5, с. 240].

Таким образом, подытоживая сказанное, можно заключить, что сведения Абурайхона Бируни о празднике Тиргон являются всеобъемлющими. Бируни раскрывает сущность названия Тиргона, причину его появления, называет время и сроки празднования. Сообщая о связанных с Тиргоном обрядах и обычаях, ученый упоминает причины их совершения. Информация Бируни о том, что празднование Тиргона связано с занятием писцов и установлена царем Хушангом, является уникальной.

### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. *Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ / Гузориш ва паҷӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ.* – Душанбе, 2001. – 792 с.
2. *Авеста / В.С. Соколова. Опыт морфологической транскрипции и перевод.* – Санкт-Петербург: Наука, 2005. – 544 с.
3. *Балъамӣ, Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммад. Таърихи Табарӣ / Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ.* – Душанбе: Ирфон, 1991. – Ч.1. – 817 с.
4. *Беруни, Абу Райхан. Канон Масъуда / Абу Райхан Беруни / Избр. произведения.* – Ташкент: Фан, 1973. – Т.V. – Ч.1. – 648 с.
5. *Берунӣ, Абурайҳон. Китоб–ут–тафҳим ли–авоиلى саноат–ит–танҷим / Абурайҳон Берунӣ.* – Душанбе: Дониш, 1973. – 285 с.
6. *Берунӣ, Абурайҳон. Осор–ул–боқия / Абурайҳон Берунӣ.* – Душанбе: Ирфон, 1990. – 432 с.
7. *Бируни, Абу Райхан. Памятники минувших поколений / Абу Райхан Бируни / Избранные произведения.* – Ташкент: Изд. АН УзССР, 1957. – Т. I. – 485 с.
8. *Гардизӣ, Абусаъид Абдулҳай бини Заҳҳок ибни Маҳмуд. Тарихи Гардизӣ. Зайн–ул–ахбор / Абусаъид Абдулҳай бини Заҳҳок ибни Маҳмуди Гардизӣ.* – Техрон: 1363: Дунёи Китоб. – 733 с.
9. *Ильина, Т. Джаши́н-э́ Тирган – иранский праздник середины лета: [Электронный ресурс] / Т.Ильина.* – <https://iranmag.ru/dzhashn-e-tirgan-iranskiy-prazdnik-serediny-leta/> (дата обращения: 27.05.2025).
10. *Собунҷӣ, Алӣ. Обрезагон, оббозӣ ва ёдномаи Ораши камонгир: [Электронный ресурс] / Алӣ Собунҷӣ.* – Режим доступа: <https://www.marcopolo.ir/%D8%A2%D8%A8%D8%B1%DB%8C%D8%B2%>
11. *Ҳикматишор, Фотима. Ҷаши́н Тиргон, посдошти ободӣ ва озодӣ: [Электронный ресурс] / Фотима Ҳикматишор.* – Режим доступа: <https://www.kojaro.com/history-art-culture/195804-tirgan-festival/#737495d2-b4cf-416d-8592-09096a33d1a7> (дата обращения – 11.05.2025).
12. *Хуюн, Ондроник. Ҷаши́н тиргон ё обношон ё обрезагон / Ондроник Хуюн / Фарҳанги омма ва мардуминосии Ирон.* – С. 640-657.

### REFERENCES:

1. *Avesta. The Oldest Iranian Hymns and Texts // Preparation and research of Jalil Dustkhoh.* – Dushanbe, 2001. – 792 pp.
2. *Avesta / V.S.Sokolova. Morphological Transcription and Translation experience.* - SPb.: Nauka, 2005. – 544 pp.
3. *Bal'mi, Abuali Muhammad ibn Muhammad / History of Tabari.* – Dushanbe: Irfon, 1991. – Volume 1. – 817 pp.

4. Beruni, Abu Raikhan. *Canon of Mas'ud* / Abu Raikhan Beruni // *Selected works.* – Volume 5. Books 1-5. – Tashkent: Fan, 1973. – 648 pp.
5. Beruni, Aburaihon. *Kitob-ut-Tafhim li-avoili sanoat-it-tanjim* / Aburaihon Beruni. – Dushanbe: Donish, 1973. – 286 pp.
6. Beruni, Aburaihon. *Osor-ul-Bokiya* / Aburaihon Beruni. – Dushanbe: Irfon, 1990. – 432 pp.
7. Biruni, Abu Raikhan. *Monuments of Past Generations* / Abu Raikhan Biruni // *Selected works.* – Volume 1. – Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR, 1957. – 485 pp.
8. Gardizi, Abusaid Abulhai ibn Zahhok ibn Mas'ud. *History of Gardizi. Zayn ul-akhbar* / Abusaid Abulhai ibn Zahhok ibn Mas'ud. – Tehran: 1363: Dunyoi kitob. – 733 pp.
9. Ilina, T. *Jashn-e Tirgan is an Iranian Midsummer Festival: [Electronic resource]* / T. Ilina. – Access mode: <https://iranmag.ru/dzhashn-e-tirgan-iranskiy-prazdnik-serediny-leta> (date of appeal – 27.05.2025).
10. Sobunchi, Ali. *Pouring Water, Bathing, and Remembering Orash the Archer: [Electronic resource]* / Ali Sobunchi. – Access mode: <https://www.marcopolo.ir/%D8%A2%D8%A8%D8%B1> (date of appeal – 10.05.2025).
11. Hikmatshior, Fotima. *Tirgon holiday honoring prosperity and freedom: [Electronic resource]* / Fotima Hikmatshior. – Access mode: <https://www.kojaro.com/history-art-culture/195804-tirgan-festival/#737495d2-b4cf-416d-8592-09096a33d1a7> (date of appeal – 11.05.2025).
12. Huyun, Ondronik. *Feast of Tirgon or Sprinkling or Pouring* / Ondronik Huyun // *popular culture and ethnology of Iran.* – PP. 640-657.

**АЗ ТАЪРИХИ ФАЪОЛИЯТИ ШАБАКАИ  
КИНОТЕАТРОҶО ВА ХИЗМАТРАСОНИИ  
КИНО ДАР ВИЛОЯТИ ЛЕНИНОБОД (СУҒД)  
ДАР СОЛҶОИ 50-80-УМИ АСРИ XX**

**ИЗ ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕТИ  
КИНОТЕАТРОВ И КИНООБСЛУЖИВАНИЯ  
В ЛЕНИНАБАДСКОЙ (СОГДИЙСКОЙ)  
ОБЛАСТИ в 50-80-е годы XX века**

**FROM THE HISTORY OF THE CINEMA  
NETWORK AND FILM SERVICE ACTIVITIES  
IN LENINABAD (SUGHED) REGION IN THE  
1950s-1980s OF XX-th CENTURY**

**Мансурова Мунзифа Акмаловна,**  
унвонҷӯи кафедраи таърих ва  
динишиносии ДДҶБСТ  
(Хуҷанд, Тоҷикистон)

**Мансурова Мунзифа Акмаловна,**  
соискатель кафедры истории и  
религиоведения ТГУПБП  
(Худжанд, Таджикистан)

**Mansurova Munzifa Akmalovna,** PhD of  
the department of history and religious  
studies under the TSULBP (Khujand,  
Tajikistan) **e-mail:** mansurova.m78@mail.ru

Нақши кино ҳамчун воситаи муҳимми тарғиботӣ, маърифатӣ ва фароғатӣ дар ҷомеаи шуравии Тоҷикистон, дар мисоли вилояти Ленинобод (ҳоло Суғд) баррасӣ шудааст. Солҳои 50-80-уми асри XX давраи рушди кинои шуравӣ ва ташаққули инфрасохтори кинотеатроҳои статсионарӣ дар вилояти Ленинобод махсуб мешавад. Раванди кинофикатсия дар ин давра бо қарорҳои Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон танзим мегардид. То соли 1990 шумораи нуқтаҳои кино ба 1150 адад расид, ки аксарияти онҳо дар деҳот фаъолият мекарданд. Филмҳои истеҳсоли студияи "Тоҷикфилм" дар ташаққули ҳудишиносии миллӣ ва тарғиби арзишҳои иҷтимоӣ нақши муҳим доштанд. Инчунин, рушди фонди филмии Кумитаи давлатии кинематография ва бунёди кинотеатроҳо ба рушди фарҳанги кино дар ҷумҳурӣ мусоидат намуданд. Таъкид мегардад, ки густариши хизматрасонии кино дар Тоҷикистон бо рушди инфрасохтор, ташкили кинотеатроҳои сайёр ва афзоиши истеҳсоли филмҳои ватанӣ тавсиф меёбад.

**Калидвожаҳо:** вилояти Ленинобод (Суғд), филмҳо, кинофикатсия, кинотеатроҳои статсионарӣ ва сайёр, студияи "Тоҷикфилм", кино дар деҳот

Рассматривается роль кино как важного пропагандистского, образовательного и развлекательного средства в Советском Таджикистане на примере Ленинабадской (ныне Согдийской) области. Отмечено, что 50–80-е годы XX века явились периодом развития советского кинематографа и формирования инфраструктуры стационарных кинотеатров в Ленинабадской области. Процесс кинофикации в этот период регулировался государственными решениями Совета Министров Таджикской ССР. К 1990 году количество киноточек в области достигло 1150, большинство из них функционировало в сельской местности. Фильмы, созданные студией «Таджикфильм», сыграли важную роль в формировании национального самосознания и в пропаганде социальных ценностей. Кроме того, увеличение кинофонда Государственного комитета по кинематографии и строительство кинотеатров способствовали укреплению кинокультуры в республике. Подчеркивается, что расширение кинообслуживания в Таджикистане характеризовалось развитием его инфраструктуры, созданием передвижных кинотеатров и увеличением производства национальных фильмов.

**Ключевые слова:** Ленинабадская (Согдийская) область, фильмы, кинофикация, стационарные и передвижные кинотеатры, студия "Таджикфильм", кино в сельской местности

*The article examines the role of cinema as an important propaganda, educational, and entertainment tool in Soviet Tajikistan, using the example of the Leninabad (now Sughd) region. It was noted that the 1950s–1980s were a period of development of Soviet cinema and the formation of the infrastructure of stationary cinemas in the Leninabad region. The process of cinematization during this period was regulated by state decisions of the Council of Ministers of the Tajik SSR. By 1990, the number of cinemas in the region reached 1150, most of them operated in rural areas. Films created by the "Tajikfilm" studio played an important role in the formation of national self-awareness and in the promotion of social values. In addition, the increase in the film fund of the State Committee for Cinematography and the construction of cinemas contributed to the strengthening of film culture in the republic. It is emphasized that the expansion of cinema services in Tajikistan was characterized by the development of its infrastructure, the creation of mobile cinemas and the increase in the production of national films.*

**Key-words:** *Leninabad (Sughd) region, films, cinematization, stationary and mobile cinemas, the "Tajikfilm" studio, cinema in rural areas*

Дар мақолаи ҳозир ба таҳлили рушди кино ҳамчун ҷузъи муҳимми фарҳанг ва сиёсати давлатӣ дар Тоҷикистон ва таърихи таъсис ва фаъолияти кинотеатрҳо дар вилояти Ленинобод баррасӣ мешавад. Солҳои 50-80-уми асри XX давраи густариши кинои шуравӣ ва истифодаи он ҳамчун воситаи тарғиботи идеологияи коммунистӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳқиқот ба арзёбии таъсири кино ба фарҳанг, тарбия ва маърифати ҷомеа равона шуда, равандҳои шахрншинӣ ва афзалиятҳои фарҳангии аҳоли бахшида шудааст. Ҳамзамон, мақола нақши кино дар рушди фарҳанг, махсусан дар вилояти Суғдро баррасӣ мекунад.

Кино ҳамчун санъати визуалӣ ва аудиовизуалӣ ба инъикоси воқеаҳои ҳаёт ва арзишҳои иҷтимоӣ мусоидат намуда, дар тарбия ва ташаккули шуури миллии нақши муҳим мебозад.

Ин намууди санъат, ки вобаста ба техника ва тавсеаи технологияҳои нав то ба марҳалаҳои мукамал рушд кардааст, дар таракқиёти таълимӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ хизмат мекунад. Кино воситаи муҳимми тарғибу тарбия, паҳн намудани дониш, фикру ғояҳои пешқадами ҷамъиятӣ ва интиқоли арзишҳои маънавӣ ба мардум мебошад. Воситаҳои ифодаи кино, аз ҷумла тасвирҳо, овоз ва ҳаракат дар дохили муҳити филм барои эҷоди таъсири амиқ ва равшан кардани воқеаҳо дар вучуди тамошобин истифода мешаванд. Бо ёрии кино, инсон метавонад тамоми таҷрибаи ҳаётӣ, эҳсосот ва фикрҳои амиқи худро ба дигарон расонад ва ё худаш онҳоро дарк намояд.

Мақтаби кинои тоҷик дар раванди кинои шуравӣ шакл гирифтааст. В.И. Ленин киноро муҳимтарин соҳаи санъат ҳисобида буд. Вай бовар дошт, ки барои таҳкими ғояҳои коммунистӣ зарур аст, ки санъати кино ҳамчун воситаи муҳимми таълимотӣ истифода шавад. В.И. Ленин таъкид мекард, ки кино бояд ба таври ҷолиб ва муфид воқеаҳои ҳаётро аз мавқеи коммунистӣ нишон диҳад. Ба гуфтаи ӯ, пеш аз ҳама филмҳои хроникалӣ ва илмӣ-маърифатӣ бояд намоиш дода шаванд, то ки одамон ба мавзӯҳои муҳимми сиёсӣ ва иҷтимоии замон тавачҷӯх кунанд ва танҳо баъд барои ҷалби тавачҷӯх филмҳои фароғатӣ намоиш дода шаванд. Ба ақидаи В. И. Ленин ба назар гирифтани тамоми имкониятҳои кино барои тарғиб кардани ғояҳои сиёсӣ, маърифатӣ ва эстетикӣ дар байни тамошобин зарур буд [7, с. 6-7].

Кинонамоишдихӣ дар Хучанд аввалин бор дар солҳои 1900-1905 пайдо шуд ва ба як навъ фарҳанги ҷамъиятии маҳаллӣ табдил ёфт. Дар маросимҳои ид ва шаббозорҳо, ки дар қорвонсаройҳо ва бозорҳо баргузор мешуд, бо истифода аз дастгоҳҳои махсус кино намоиш дода мешуд. Халқи маҳаллӣ ин намоишҳоро "ҷодархаёл" меномид, зеро дар намоиш бо ҷодар пӯшида мешуд.

Дар даврони шуравӣ санъати театр ва кинои шуравӣ дар Хучанд ба суръат рушд кард. Кинотеатрҳо бо биноҳои зимистона ва тобистона ташкил ёфтанд, ки дар онҳо кино ба таври доимӣ намоиш дода мешуд. Филмҳои он замон асосан дар бораи ҷанги граждани ва қаҳрамонони Армияи Сурх буданд, баъзан филмҳои хориҷӣ низ намоиш дода мешуданд. Дар солҳои 1921-1922 дар Хучанд ду кинотеатри тобистона сохта шуд, ки дар онҳо филмҳо ва концертҳои намоиш медоданд.

Бо мақсади пешбурди санъат дар байни аскарони сурх ва партизанҳо, кинотеатрҳои зимистона низ таъсис ёфтанд. Соли 1925 кинотеатри «Ватан» ба истифода дода шуд. Дар ин кинотеатр дар тарғиботи кинои шуравӣ киномеханик С. С. Лугавский саҳм гузошт. Дар ҳамаи солҳо, бо ташаббуси Ҳомидҷон Умаров, кинотеатри ба номи Маяковский дар боғи шаҳрии Хучанд бунёд гардид [1, с.9].

Солҳои 20-уми қарни XX дар дигар шаҳрҳо, аз ҷумла Конибодому Истаравшан низ кинотеатрҳо сохта шуданд, ки рушди санъати кино ва фарҳангиро дар ин минтақаҳо таъмин мекарданд [1, с.9].

Ташкилоти ҳизбӣ ва шуроҳои маҳаллӣ дар назди худ вазифа гузоштанд, ки дар маҳалҳои мухталифи шаҳр кинотеатрҳо сохта шаванд, то оммаи меҳнаткашон аз ин санъати муҳим баҳравар гарданд. Дар шаҳри Хучанд барои иҷрои ин мақсад соли 1929 бинои ҳозираи театри давлатии ба номи Камоли Хучандӣ сохта шуда, он вақт ин бино ҷун клуби занон истифода бурда мешуд. Ҳамзамон дар ин бино кино низ намоиш медоданд.

Солҳои 50-уми асри XX марҳалаи нави рушди кинои Тоҷикистон оғоз мегардад, ки ин марҳила бо сохтмони кинотеатрҳо бо қарзи Банки давлатии ИҶШС алоқаманд аст. Тавре ки маълумоти бойгонӣ нишон медиҳад, вусъати бисолиқии кино дар Тоҷикистон аз соли 1957 оғоз ёфтааст. Ҳамаи сол дар Душанбе бахшида ба 40-солагии Инқилоби Октябр кинотеатри васеъэкран ба истифода дода шуд [14].

Дар аввали соли 1963 дар ҷумҳурӣ 15 кинотеатр (5 кинотеатр зимистона ва 10 кинотеатри тобистона) барои намоиши кинои васеъэкран фаъолият доштанд. Мувофиқи нақша, шумораи кинотеатрҳо то охири 1963 ба 24 адад расонида шуд [5]. Рушди кинотеатрҳои васеъэкран дар минтақаҳои Тоҷикистон, дар ҷорӣ пойгоҳи асосии Сарраёсати кинопрокат: Сталинобод, Ленинобод, Хоруғ ва Қургонтеппа роҳандозӣ гаштанд [11].

Дар Қарори Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон №71 аз 28 марти 1957 «Дар бораи роҳбарии комитети иҷроияи Шурои депутатҳои меҳнаткашони ноҳияи Ленинобод ба қор бо шабақаҳои кино» масъалаи фаъолияти нокифояи кинотеатрҳо дар шаҳрҳои калони ҷумҳурӣ, ҳамаҷунин дар ноҳияҳо ва деҳот дар охири солҳои 50-уми асри XX, мавриди баррасӣ қарор гирифт. Таҳлили ҳуҷжатҳои бойгонӣ шаҳодат медиҳад, ки фаъолияти шабақаҳои кинои ноҳияҳои Масҷох, Шаҳристон, Колхозчиён (дар Панҷакент), Уротеппа (Истаравшан), Панҷакент, Пролетар (Ҷаббор Расулов) ва Айни дар муқоиса бо дигар ноҳияҳои минтақа хеле бад буд, зеро дар ин минтақаҳо 161 ҳазор бинанда аз тамошои кино маҳрум буданд. Масалан, дар ноҳияҳои Панҷакент, Колхозчиён ва Ашт танҳо 3-4 намоиш дар як сол гузаронида мешуду ҳалос. Дар якҷанд деҳаҳо солҳои зиёд кино намоиш дода намешуд. Дар репертуари кинокорхонаҳо филмҳои ҳунарий, ки ба забонҳои тоҷикӣ ва узбекӣ дубляж шуда буданд, кам буданд. Мушкилоти дигар аз он буд, ки интиқоли нусхаҳои филм аз як шаҳру деҳот ба деҳоти дигар бо таъхир анҷом дода мешуданд [12].

Раванди киноифатсия дар Тоҷикистон тибқи нақшаҳои солона ба роҳ монда мешуд. Аммо, нақшаҳо на ҳама вақт бо пуррагӣ иҷро мегаштанд. Мутобиқи гузориши Вазорати фарҳанги ҶШС Тоҷикистон соли 1962 дар ҷумҳурӣ сохтмони 19 кинотеатр бо 8556 ҷой пешбинӣ шуда буд. Аммо, дар маълумоти моҳи январӣ соли 1963 омадааст, ки ҳамагӣ сохтмони 7 кинотеатри зимистона бо 2700 ҷой ба анҷом расидааст [16].

Аз гузоришҳои Вазорати фарҳанги ҶШС Тоҷикистон бармеояд, ки сохтмони кинотеатрҳо дар Ленинобод, Ёротеппа ва шаҳраки Советобод бо суръати баланд ва бо қарзи Бонки давлатӣ шуруъ шуда буд ва интизор мерафт, ки онҳо то миёнаи соли 1963 ба истифода дода шаванд. Ҳамзамон, дар иттилоии Вазорат аз 23 феввали соли 1963 дар бораи раванди иҷрои Қарори коллегияи Вазорати фарҳанги ИҶШС «Дар бораи натиҷаҳои иҷрои нақшаи истеҳсоли-молиявии соҳаҳои фарҳанг барои соли 1962 ва ҷорабиниҳои барои таъмин кардани иҷрои нақша дар соли 1963 дар Раёсати кинофикация ва киноҳуҷҷатгузори ҶШС Тоҷикистон» зикр шудааст, ки Раёсати Бонки давлатӣ дар соли 1963 барои сохтмони 10 кинотеатри хурд дар ҷумхурии қарзи молиявӣ пешниҳод намудааст [6].

Солҳои 1957-1990 рушди соҳаи кино дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо афзоиши назарраси шумораи нуқтаҳои пахши кино, баланд гардидани сатҳи маъруфияти кино миёни омма ба мушоҳида мерасад. Таҳлили омӯрӣ нишон медиҳад, ки агар соли 1965 дар ҷумхурии 750 нуқтаи кино фаъолият карда бошад, соли 1990 ин шумора ба 1150 адад расид. Аз ин шумора, 70% дар минтақаҳои деҳот амал мекард, ки аз густариши кинои миллии ватанӣ дар байни аҳолии русто шаҳодат медиҳад.

Дар ин давра шумораи тамошобинони кино, хусусан, дар деҳот афзоиш ёфт. Филмҳои «Тоҷикфилм», аз қабилӣ «Нисо», «Марги судхӯр», «Ривояти Рустам» ва «Ривояти Сиёвуш» миёни мардум маъруфияти махсус доштанд. Танҳо филми «Марги судхӯр» - ро соли 1966 дар ҷумхурии 75 ҳазор, аз ҷумла 29,4 ҳазор сокинони деҳот тамошо карданд [8].

Филмҳои «Тоҷикфилм» на танҳо воситаи фароғатӣ, балки абзори тарбияи маънавӣ ва сиёсӣ низ буданд. Дар панҷсолаҳои VIII-X студия филмҳоеро таҳия кард, ки ҳаёти меҳнаткашон ва колхозчиёро инъикос менамуданд. Намунаи ин тамоюл филмҳои «Зумрад», «Ҷӯра-саркор» ва «12 соати зиндагӣ» буданд. Ин филмҳо дар ташаккули худшиносии миллии ва арҷгузори ба меҳнати мардум нақши муҳим бозиданд [10, с.38].

Пас аз анҷумани XXIII Ҳизби коммунистии Иттиҳоди Шуравӣ, раванди кинофикация дар Тоҷикистон бо суръат рушд кард. Дар ин давра, шумораи киноустановаҳои статсионарӣ дар минтақаҳои деҳот тақрибан 3,7 маротиба афзоиш ёфт. Аммо, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди соҳаи кино бо марказҳои маъмурии ноҳияҳо ва шаҳракҳо маҳдуд буд ва дар деҳоти дурдасти кӯхистон имкони намоиши филмҳо хеле маҳдуд буд. Бояд зикр кард, ки қарорҳои Пленуми Кумитаи марказии ХКИШ дар соли 1965 таваҷҷуҳро ба рушди инфрасохтори фарҳангӣ, хусусан бунёди кинотеатрҳо дар колхозҳо равона намуд [2]. Дар ин замина, шумораи кинотеатрҳо дар хоҷаҳои кишоварзӣ зиёд шуда, дар маҷмӯъ, дар давраи таҳқиқотӣ 112 кинотеатр аз ҷониби колхозҳо сохта ва мавриди истифода қарор гирифт [9, с.110].

Дар солҳои мавриди назар, кинофикация ҳамчун ҷузъи муҳими сиёсати фарҳангӣ мекушид, ки тамоми ҷанбаҳои зиндагии шаҳрвандонро фаро гирад. Аз ҷумла, яке аз ташаббусҳои ҷолиб дар ин самт таъсиси кинотеатрҳои кӯдаконаи сайёри «Малютка» буд. Соли 1965 дар Тоҷикистон 6 кинотеатри сайёр дар асоси автобусҳои ЗИЛ-158 ташкил шуда, ба ихтиёри Кумитаи кинематография гузошта шуданд. Тибқи маълумоти ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, ин кинотеатрҳои сайёр ба таври назаррас хизматрасонии киноиро миёни кӯдакони синни томақтабӣ густариш дода, ба намоиши филмҳо дар боғчаҳои кӯдакон ва маҳаллаҳои истиқоматии шаҳрҳои Душанбе, Кӯлоб, Қӯрғонтеппа ва Ленинобод мусоидат карданд [15].

Кино дар давраи мазкур ҳамчун воситаи муассири тарғиботӣ ва маърифатӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии аҳоли, махсусан колхозчиён ва меҳнаткашони деҳот нақши муҳим дошт. Дар ин давра, таваҷҷуҳ ба рушди кино ва фароҳам овардани шароити тамошо барои сокинони деҳот ба таври назаррас пурзӯр гардид. Зиёдшавии шумораи киноустановаҳо ва кинотеатрҳо дар деҳот нишондиҳандаҳои асосии пешрафти соҳаи кино мебошад. Тибқи

маълумот, дар солҳои 1960 ва 1975 шумораи киноустановкаҳо дар деҳоти Тоҷикистон ба 761 адад ва теъдоди тамошобинон ба 16 миллион нафар расид. Ин рақамҳо нишон медиҳанд, ки кино тавонист дар муҳити деҳот нуфузи худро таҳким бахшад. Густариши кинотеатрҳои статсионарӣ ва сайёр имкон дод, ки аҳолии деҳот ба кино дастрасии бештар пайдо кунанд. Дар охири солҳои 60-ум, ҳамзамон бо бунёди кинотеатрҳои нав, таҷдиди кинотеатрҳои мавҷуда ба таври фаъол амалӣ карда шуд.

Дар ибтидои солҳои 1970-ум, фонди филмӣ Кумитаи давлатии кинематографияи Тоҷикистон ба 14 ҳазору 384 нусха филм расид. Ҳуҷҷатҳои расмӣ ин давра собит месозанд, ки ин фонди филмӣ дорои арзиши баланди мафкуравӣ ва фарҳангӣ мебошад. Маҳз тавассути ин филмҳо, ки асосан жанрҳои таърихӣ, иҷтимоӣ ва тарғиботиро дар бар мегирифтанд, сиёсати фарҳангии давлат амалӣ гардида, ҷаҳонбинии аҳоли ташаккул меёфт.

Ҳамин тавр, рушди кино дар Тоҷикистон дар солҳои 60–70-уми асри XX бо марҳилаи муҳимми густариши фарҳангӣ ва маърифатии аҳоли ҳамзамон буд. Ин раванд на танҳо ба афзоиши шумораи киноустановкаҳо ва кинотеатрҳо, балки ба таҳкими нақши кино ҳамчун воситаи муҳимми таъсиррасонӣ ба ҷомеа мусоидат намуд [4].

Дар солҳои 1970-ум низоми кинохизматрасонӣ дар Тоҷикистон таҳти таъсири сиёсати давлатӣ ва рушди инфрасохтор тақвият ёфт. Барномаҳои рушди кинопрокат имконият доданд, ки фарогирии тамошобинон ва шумораи киносеансҳо ба таври баробар иҷро шаванд. Солҳои 1973–1974 нишондиҳандаҳои ҷамъоварӣ ва киносеансҳо пурра амалӣ шуданд, ки аз тақмили идоракунии соҳаи кино шаҳодат меод. Соли 1975 суръати рушди кинопрокат афзоиш ёфт: дар ду моҳи аввали сол нақшаи фарогирии тамошобинон 113,9% ва шумораи киносеансҳо 107,9% иҷро шуд. Бо вучуди ин, афзоиши шумораи кинотамашобинон дар шаҳрҳо ба назар мерасид, дар деҳот ин афзоиш камтар буд [13].

Ин далелҳо баёнгари онанд, ки новобаста ба пешравиҳои соҳаи кинопрокат дар Тоҷикистон, фарқи миёни шаҳр ва деҳот дар самти дастрасӣ ва иштироки аҳоли дар намоишҳои кино ҳамоно боқӣ монда буд. Ин вазъ зарурати андешидани тадбирҳои минбаъдaro барои густариши инфрасохтори кино ва боло бурдани сатҳи фарогирии аҳолии деҳот ба фарҳанги киноӣ таъкид мекунад.

Дар асоси маълумоти сардори сарраёсати фарҳанги вилояти Ленинобод Мирзочон Айюбҷонов, солҳои 1959–1960 дар вилоят як марҳилаи муҳими рушд ва густариши инфрасохтори кинофкатсия ба вуқӯ пайваст. Ин даврaro метавон марҳалаи густариши босуръати шабакаи кинотеатрҳо ва болоравии сатҳи фарогирии аҳоли бо хизматрасонии киноӣ арзёбӣ намуд.

Дар он солҳо дар миқёси вилоят 22 бинои кинотеатри зимистона ва тобистона бунёд карда шуданд. Ин иқдом нишондиҳандаи афзоиши таваҷҷуҳ ба рушди кино ҳамчун як ҷузъи муҳимми фарҳанг ва воситаи таъсиргузории идеологӣ буд. Хусусан, соли 1960 дар маркази вилоят – шаҳри Ленинобод сохтмони боз як кинотеатри васеъэкран оғоз гардид, ки бояд ба талаботи нави намоиши филмҳо ҷавобгӯ бошад. Дар баробари ин, сохтмони кинотеатри зимистонаи фабрикаи бофандагӣ низ ба марҳилаи анҷом расида буд.

Таҳлили омӯрӣ нишон медиҳад, ки то соли 1959 дар тамоми шаҳрҳои вилоят 32 кинотеатри зимистона ва тобистона фаъолият доштанд. Дар ҳамин сол, барои аҳолии калонсол 1448 сеанс ва барои кӯдакон 2008 сеанс кино намоиш дода шудааст. Ба намоиши филмҳо дар шаҳрҳо 2 694 000 нафар тамошобини калонсол ва 1 927 000 нафар кӯдак ҷалб гардидаанд.

Дар деҳот низ рушди кинофкатсия тавассути таъсиси кинотеатрҳои доимӣ ва колхозӣ амалӣ мегардид. То соли 1959 шумораи ҷунин кинотеатрҳо ва дастгоҳҳои сайёри намоиши филмҳо 76 ададро ташкил меод. Дар маҷмӯъ, дар соли 1959 дар деҳот 19 696 сеанс кино



намоиш дода шуда, шумораи тамошобинони калонсол ба 4 789 000 нафар ва кӯдакон ба 364 000 нафар расид.

Дар ин давра, кинофикатсияи вилоят дорои пойгоҳи қавии мутахассисони соҳа буд. Дар солҳои 1959-1960 дар баҳши кино 121 нафар муҳандис, кинотехник ва киномеханик фаъолият менамуданд, ки нишондиҳандаи такмили сохтори идоракунӣ ва техникӣ дар баҳши кино буд.

Соли 1959 дар кинотеатрҳои вилоят 193 филм ба намоиш гузошта шуд, ки аз танаввуи филмҳо шаҳодат медиҳад. Аз ин микдор, 128 филмро филмҳои истеҳсоли Иттиҳоди Шуравӣ ва 65 филмро филмҳои истеҳсоли мамлакатҳои хориҷӣ ташкил карданд. Ҳамчунин, 8 филми истеҳсоли Тоҷикистон низ ба намоиш гузошта шуд, ки ин нишонаи рушди кинои милли ба ҳисоб мерафт. Ба ҳамин марҳилаи рушд як дастоварди муҳим низ марбут аст: соли 1960 дар кинофестивали мамлакатҳои Осиё ва Африка, ки дар шаҳри Қоҳира баргузор гардид, филми тоҷикии “Қисмати шоир” бо мукофоти олии фестивал – “Уқоби тиллоӣ” сарфароз гардонид шуд [19].

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки солҳои 1959-1960 кино ҳамчун воситаи муҳимми фарҳангӣ ва идеологӣ дар вилояти Ленинобод тавсеаи назаррас ёфт, ки ба густариши шабакаи кинотеатрҳо, афзоиши шумораи тамошобинон ва ҷалби мутахассисони соҳа ба рушди минбаъдаи кинои милли мусоидат намуд.

Дар давраи шуравӣ кино на танҳо як унсури фароғатӣ, балки як воситаи муҳимми фарҳангӣ ва идеологӣ маҳсуб мешуд. Дар ин давра, ки давлат ба тарғиби арзишҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии худ тавассути кино аҳамияти хос медод, дар саросари Иттиҳоди Шуравӣ шумораи зиёди кинотеатрҳо бунёд гардиданд. Дар ин замина, вилояти Суғд (он замон вилояти Ленинобод) низ шояди рушди назарраси кинофикатсия гардид.

Мусоҳиба бо Аҳмадов Маҳмудҷон, ки солҳои тӯлонӣ дар низоми кинофикатсия фаъолият намудааст, нишон медиҳад, ки шабакаи кинотеатрҳои вилояти Суғд аз солҳои 1950 то охири давраи шуравӣ босуръат рушд карда, ба яке аз бахшҳои муҳимми фарҳангии минтақа табдил ёфт.

Аввалин кинотеатрҳои зимистона ва доимоамалкунандаи вилояти Суғд дар солҳои 1950-1970 таъсис ёфтанд. Дар ин давра кинотеатрҳо бо формат ва иқтидори муҳталиф бунёд мегардиданд, ки онҳо ба талаботи муҳталифи тамошобинон ҷавобгӯ буданд.

Тибқи маълумоти М. Аҳмадов дар шаҳри Ленинобод (Хучанд) кинотеатри “Островский” (соли 1950) – яке аз аввалин кинотеатрҳои зимистона буд, ки 300 ҷойи нишаст дошт. Дар оғоз он ҳамчун кинотеатри бачагона хизмат мерасонд, баъдан ба намоиши дигар жанрҳои филмҳо низ рӯ овард. Кинотеатри “Пахтакор” (соли 1951) – зимистона ва доимоамалкунанда буда, 400 ҷойи нишаст дошт. Ин кинотеатр аввал ҳамчун клуби колхозии “Москва” фаъолият мекард ва баъдан ба кинотеатр табдил дода шуд. Кинотеатри “Октябр” (соли 1959) – дорои 600 ҷойи нишаст буд ва яке аз муҳимтарин кинотеатрҳои шаҳр ба ҳисоб мерафт. Кинотеатри “Тоҷикистон” (соли 1975) – яке аз калонтарин кинотеатрҳои он давра буда, дорои 800 ҷойи нишаст буд. Ин кинотеатр бо формати васеъэкран фаъолият мекард ва ба талаботи муносири намоиши филмҳо мутобиқ буд. Кинотеатри “Ватан” (соли 1970) – зимистона ва доимоамалкунанда буда, дорои 400 ҷойи нишаст буд. Кинотеатри “Баҳор” низ дорои 400 ҷойи нишаст буд ва дар он дар ду баст филмҳо намоиш дода мешуданд. Кинотеатри “Родина” – зимистона ва доимоамалкунанда буда, дорои ду толори намоиш – хурд ва калон буд. Кинотеатри “Хроника” бо 200 ҷойи нишаст барои намоиши филмҳои ҳуҷҷатӣ ва илмӣ-оммавӣ истифода мешуд. Кинотеатри комбинати консерваторӣ дорои 200 ҷойи нишаст буд ва асосан ба кормандони корхона хизмат мерасонд [17].

Кинотеатрҳо дар давраи Шуравӣ ҳамчун марказҳои муҳимми фарҳангӣ ва ҷамъиятӣ амал мекарданд. Онҳо барои фароғат ва таблиғи идеологияи давлатӣ истифода мешуданд. Филмҳои бадеӣ, ҳуҷҷатӣ ва илмӣ-оммавӣ, ки дар кинотеатрҳо намоиш дода мешуданд, мардумро бо фарҳанги шуравӣ ва ҷаҳонӣ ошно мекарданд. Аз соли 1950 то 1990, кинофилмҳои дар вилояти Суғд қисми муҳимми сиёсати фарҳангии шуравӣ буд. Бунёди кинотеатрҳои нав ва афзоиши таваҷҷуҳи аҳоли ба кино шаҳодат медиҳанд, ки кино нақши муассир дар ҳаёти иҷтимоии мардуми вилоят дошт. Пас аз сукути Иттиҳоди Шуравӣ ва тағйироти иҷтимоӣ, аксари кинотеатрҳо фаъолияти худро коҳиш доданд ё қатъ карданд.

Дар шаҳри Ленинобод (Хучанд) ва ноҳияи Бобоҷон Ғафуров кинотеатрҳои тобистона низ бо шумораи муайяни ҷойҳои нишаст фаъолият доштанд. Аз ҷумла, кинотеатри ба номи С.Айнӣ – яке аз калонтарин кинотеатрҳои тобистона буда, дорои 600 ҷойи нишаст буд ва дар рӯзҳои панҷшанбе фаъолият мекард. Кинотеатри "Комсомолец" – бо иқтидори 300 ҷойи нишаст дар маҳаллаи Шаршара, наздикии "Авторемзавод" ҷойгир буд. Кинотеатри "Маяковский" дорои 300 ҷойи нишаст буда, ки дар боғи Камоли Хучандӣ ҷойгир шуда буд. Кинотеатри "Восход" дорои 600 ҷойи нишаст ва дар минтақаи Ягодка фаъолият мекард. Кинотеатри "Сирдарё" бо иқтидори 300 ҷойи нишаст, яке аз кинотеатрҳои маъмул дар шаҳр буд. Кинотеатри "Мир" – низ дорои 300 ҷойи нишаст буд ва ба намоиши филмҳо дар фасли гармо мутобиқ карда шуда буд. "Деҳаи нав", "Сулҳ" ва "Баҳор" – кинотеатрҳои муваққатӣ буданд, ки дар мавсимҳои гарми сол фаъолият мекарданд.

Дар ноҳияи Бобоҷон Ғафуров кинотеатрҳо ва клубҳои зерин фаъолият мекарданд: киноклуби колхозӣ ба номи Фрунзе ҳамчун маркази намоиши филмҳо барои аҳолии маҳаллӣ; кинотеатри "Восток" зимистона буда, бо 400 ҷойи нишаст дар хизмати тамошобинон қарор дошт; кинотеатри деҳаи Унчи бо 200 ҷойи нишаст; кинотеатри "Комсомол" дар шаҳраки Сталин бо 200 ҷойи нишаст; кинотеатри ба номи С.Айнӣ дар деҳаи Ёва низ бо 200 ҷойи нишаст, дар хизмати мардум буданд [17].

Умуман, таҳлил нишон медиҳад, ки кинотеатрҳои тобистона дар шаҳри Ленинобод ва ноҳияи Бобоҷон Ғафуров на танҳо ҳамчун марказҳои фароғатӣ, балки ҳамчун як шеваи муҳимми таблиғи фарҳанг ва санъати кино амал мекарданд. Ин кинотеатрҳо дар фасли гармо барои истироҳати оммавӣ шароит фароҳам оварда, ба болоравии маърифати аҳоли мусоидат мекарданд.

Дар кинотеатрҳои Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Суғд (Ленинобод), ташкили сеансҳо, нархи ҷиптаҳо, маблағи даромад ва теъдоди кормандон ҳама бо низомии мушаххас амалӣ мешуд.

Чӣ тавре ки Аҳмадов М. иттилоъ дод, филмҳо дар кинотеатрҳо вобаста ба вақти тамошо ва теъдоди қисмҳо се шакл доштанд:

1. Филмҳои иборат аз ду қисм (се соат) – чунин филмҳо дар як рӯз чор маротиба намоиш дода мешуданд. Вақти сеансҳо:
  - 11:00, 14:00, 17:00, 20:00 ҷ
  - 12:30, 15:00, 18:00, 21:00.
2. Филмҳои иборат аз як қисм (якуним ё ду соат) – дар як рӯз панҷ маротиба намоиш дода мешуданд. Вақти сеансҳо:
  - 12:00, 14:00, 16:00, 18:00, 20:00 ҷ
  - 13:00, 15:00, 17:00, 19:00, 21:00.
3. Филмҳои тасвирӣ барои кӯдакон – дар як сеанс аз соати 10:00 то 11:00 намоиш дода мешуд.

Филмҳои Ҳиндӣ ва Арабӣ аз ҷумлаи сердаромадтарин филмҳо дар кинотеатрҳои ш. Ленинобод (Хучанд) буданд. Даромад аз ин гуна филмҳо чунин буд: кинотеатри

“Тоҷикистон” аз 3 ҳазор то 5 ҳазор рубл аз як филми ҳиндӣ ё арабӣ; кинотеатри “Ватан” аз 2 ҳазор то 2,5 ҳазор рубл аз филмҳои маъруфи хориҷӣ.

Филмҳои ҳиндӣ муддати як ҳафта ба намоиш гузошта мешуданд, дар ҳоле ки дигар филмҳо одатан се рӯз намоиш дода мешуданд.

Нархи чиптаҳо ба навъи филмҳо вобаста буд. Чунончӣ, филмҳои бадеӣ – 35-45 тин; филмҳои ҳуҷҷатӣ – 20 тин; филмҳои тасвирӣ – 10 тинро ташкил меод. Чиптаҳо дар типографияи шаҳри Душанбе chop мешуданд ва Вазорати молия назорати онҳоро ба зимма дошт.

Дар кинотеатрҳо шумораи кормандон вобаста ба андозаи кинотеатр ва шумораи сеансҳо фарқ мекард. Шумораи умумии кормандон дар кинотеатрҳо 36, 22, 12 ё 8 нафар буд. Вазифаҳо ва маоши кормандон чунин муайян мешуданд: Сардори кинофилм – 200 рубл, директор – 140-160 рубл, сармуҳандис – 120-130 рубл, муҳандис – 100 рубл, киномеханик (калон) – 85 рубл, киномеханик (муқаррарӣ) – 75 рубл, ҳазинадор (калон) – 85 рубл, ҳазинадори муқаррарӣ – 70 рубл, нозир (калон) – 65 рубл, нозир (муқаррарӣ) – 60 рубл, муҳосиб – 93 рубл, электрик – 117 рубл, ронанда – 68 рубл, фаррош – 20 рубл, рассом – 56-90 рубл, муҳаррир – 90 рубл, посбон, сантехник, челонгар – маошашон тағйирёбанда буд [17].

Фаъолияти кинотеатрҳо дар даврони шуравӣ бо низоми катъӣ ҳамчун сарчашмаҳои устувори даромад танзим мешуд. Киноҳои ҳиндӣ ва арабӣ, ки миёни мардум маҳбубият доштанд, даромади бештар меоварданд. Нархи дастрас ва ҷадвали мунтазами намоиши филмҳо кинотеатрҳо ҳамчун маркази муҳими фарҳангӣ ва иҷтимоӣ дар ҳаёти мардум таъдил дода буд. Ҳайъати кормандон низ аз мутахассисони гуногун иборат буда, маоши онҳо дар доираи муқаррароти давлатӣ муайян мегардид.

Дар даврони Шуравӣ, низоми паҳнкунии филмҳо дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва вилоятӣ тавассути шартнома бо фабрикаҳои нусхабардорӣ ташкил карда мешуд. Кинопрокати Тоҷикистон ва дигар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ бо муассисаҳои махсусгардонидани нусхабардории Маскав, Новосибирск ва Киев ҳамкорӣ намуда, нусхаҳои филмҳо ба даст меоварданд. Филмҳои нусхабардоришуда бо истифода аз ҳадамоти почта ба тамоми ҷумҳуриҳои ИҶШС ирсол мегардиданд. Миқдори нусхаҳо мутобиқи шумораи аҳоли муайян карда мешуд: барои Тоҷикистон 4 нусха, барои Ёзбекистон 8 нусха пешбинӣ мешуд.

Кинолентаҳо дар зарфҳои махсуси тунукагини муҳрдор (кинобанка) бо шиносномаи техникӣ интиқол дода мешуданд. Дар ин шиносномаҳо маълумоти муфассал оид ба номгӯи филм, дарозии он ба метр, шумораи қисматҳо ва зерқисматҳо нишон дода мешуд. Масалан, филмҳое, ки аз як қисм (серия) иборат буданд, одатан 7 то 11 зерқисмро дар бар мегирифтанд. Филмҳои дуқисма бошанд, 12 то 20 зерқисм доштанд.

Низоми эълон ва таблиғи филмҳо дар шаҳрҳо низ хеле рушд ёфта буд. Дар шаҳри Ленинобод (Ҳучанд) нуктаҳои махсуси эълон дар ҷойҳои серодам, аз ҷумла дар Панҷшанбе, автовокзал, маҳаллаҳои 20 ва 34 ва дар бинои кинотеатрҳо мавҷуд буданд. Дар рӯзномаҳои маҳаллӣ эълонҳои намоиши филмҳо таҳти унвони “Медонед, имрӯз ҷӣ гуна филмҳо пахш мегарданд?” нашр мешуданд, ки дар онҳо ном ва макони намоиши филмҳо дарҷ мегардид. Рассомони касбӣ барои кинотеатрҳо афишаҳои босифат омода менамуданд, ки бо маҳорати баланди рассомӣ фарқ мекарданд.

Кормандони соҳаи кинопрокат барои фаъолияти босамарашон бо мукофоти пулӣ қадри ҷаҳонӣ доштанд. Барои иҷроӣ барзиёди нақшаи қорӣ, маъмурияти кинодастгоҳҳо кормандонро бо мукофоти пулӣ дар ҳаҷми 50% маош ҳавасманд менамуд. Масалан моҳи июн чунин қадри ҷаҳонӣ ба кормандоне, ба мисли Аҳмедов Д.Д., Аюбҷонова Т.Х., Симоновский М.К., Симоновская Н.А. ва Вахрушева Ф.И. таъбиқ гардидааст. Инчунин, ронандагон, ки дар соҳаи кино сайёр фаъолият менамуданд, барои иҷроӣ барзиёди нақша бо 20 рубл мукофотонида мешуданд [3].

Дар кинотеатрҳои гуногун, аз ҷумла кинотеатри зимистонаи “40-солагии Тоҷикистон”, клуби “Искатель”-и шаҳраки Адрасмон ва клуби “Горняк”-и шаҳраки Қуруксой, низоми пардохти музди меҳнат дар рӯзҳои ид (1 май, 9 май, 7 октябр ва ғ.) ба назар гирифта мешуд. Кормандон дар чунин рӯзҳо маоши дучанд мегирифтанд, ки ин як ҷузъи сиёсати ҳавасмандгардонии онҳо маҳсуб меёфт [3].

Дар ҳудуди вилояти Суғд, дар замони Шуравӣ 22 кинотеатри давлатӣ фаъолият мекард. Ин кинотеатрҳо ҳамчун марказҳои асосии фарҳангӣ барои намоиши филмҳои ватанию хориҷӣ хизмат менамуданд [18].

Ҳамин тавр, дар замони шуравӣ кинотеатр организми зиндаи мураттаб ва муназзамамалкунанда ба ҳисоб мерафт. Таҳқиқи фаъолияти шабакаи кинотеатрҳо ва хизматрасонии синамо дар вилояти Ленинобод (Суғд) дар солҳои 50-80-уми асри XX нишон медиҳад, ки кино ҳамчун воситаи муҳими фарҳангӣ ва идеологӣ рушд ёфта, тавассути кинотеатрҳои доимӣ ва сайёр фарогирии аҳоли васеъ гардид. Бо вучуди пешрафт, нобаробарии байни шаҳр ва деҳот дар дастрасӣ ба кино боқӣ монд.

Дар солҳои 1970-80-ум кинохизматрасонӣ тақвият ёфта, шумораи кинотеатрҳо ва намоиши филмҳо афзоиш ёфт, аммо теъдоди тамошобинон дар кинотеатрро дар муқоиса бо меъёрҳои умумииттифоқӣ паст боқӣ монд. Ҳарчанд кино дар рушди маънавии ҷомеа нақши муҳим бозид, маҳдудиятҳои иқтисодӣ ва инфрасохторӣ ба тавсеаи он дар деҳот монеа эҷод карданд.

Фаъолияти кинотеатрҳо дар ин давра ҷузъи муҳими сиёсати фарҳангии давлатӣ буда, омӯзиши он барои дарки раванҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистон дар асри XX аҳамияти илмӣ дорад.

#### ПАЙНАВИШТ:

1. Ахроров А. *Таджикское кино (1929-1969 гг.)* / А. Ахроров. – Душанбе: Дониш, 1971. – 228 с.
2. *Бойгонии давлатии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БДМ ҶТ)* – Х.1483. – Р.39. – П.632. – В.47.
3. *Бойгонии давлатии вилояти Суғд (БДВС)*. – Х.125. – Р.1. – П.1. – В.5
4. *Информация Комитета по кинематографии при Совете Министров ТаджССР «О работе Комитета по кинематографии при Совете Министров ТаджССР по выполнению постановления XV Пленума ЦК Компартии Таджикистана о ходе выполнения постановления ЦК КПСС «О работе ЦК Компартии Таджикистана по выполнению решений XXIII съезда КПСС» и мероприятий XIII Пленума ЦК КП Таджикистана по данному вопросу» от 10 ноября 1969 г., №1/1515 // Бойгонии ҳизбии Институти таҳқиқоти сиёсии Қумитаи марказии Ҳизби коммунисти Тоҷикистон (БХ ИТС КМ ҲКТ)*. – Х.3. – Р. 236. – П.149. – В. 14,18.
5. *Информация о ходе выполнения постановления коллегии Министерства культуры СССР от 23 февраля 1963 года / БДМ ҶТ*. – Х.1483. – Р.4. – П.301. – В.64.
6. *Информация о ходе выполнения постановления коллегии Министерства культуры СССР от 23 февраля 1963 года «Об итогах выполнения производственно-финансового плана по отраслям культуры за 1962 год и мероприятиях по обеспечению выполнения плана на 1963 год по Главному управлению кинофикации и кинопроката Министерства культуры ТаджССР» / БДМ ҶТ*. – Х. 1483. – Р. 4. – П. 301. – В. 64.
7. *История советского кино. Т.1.* – Москва: Искусство, 1969. – 755 с.
8. *Коммунист Таджикистана*. – 1978. – 10 сент.
9. Курбонзода Х. *Развитие культурно-просветительных учреждений в колхозах Республики Таджикистан / Курбонзода Х. // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ*. – Душанбе, 2014. – №3 (58-2). – С.103-115
10. *Новый этап в развитии культуры таджикского народа: сб. научных трудов*. – Душанбе, 1983. – 75 с.

11. *Постановление Совета Министров ТаджССР №273 от 20 сентября 1957 года «О мерах по усилению пожарной безопасности в республике»* // БДМ ЧТ. - X.1483. - Р. 4. - П.258. - В. 170.
12. *Постановление Совета Министров Таджикской ССР №71 от 28 марта 1957 года «О руководстве исполнительного комитета Ленинабадского областного Совета депутатов трудящихся работой киносети»* // БДМ ЧТ. - X.1483. - Р. 4. - П.258. - В.38-39.
13. *Председатель Госкино ТаджССР в ЦК КП ТаджССР «О выполнении постановления ЦК КП Таджикистана» №45/10 от 6 сентября 1972 г. «О мерах по дальнейшему развитию кинематографии в республике» от 9 марта 1975 г. №1/418 // Бойгонии ҳизбии Институти таҳқиқоти сиёсии Кумитаи марказии Ҳизби коммунисти Тоҷикистон (БҲ ИТС КМ ҲКТ) - X.3. - Р.269. - П.129. - В.15-16.*
14. *Распоряжение Совета Министров ТаджССР №611-р от 8 октября 1957 г.* // БДМ ЧТ. - X.1483. - Р.4. - П.258. - В.183.
15. *Секретарю ЦК Компартии Таджикистана Расулову Дж.Р. от председателя Комитета по кинематографии при Совете Министров ТаджССР Назарова М. от 30 апреля 1966 г. №1257/с «О состоянии и мерах по дальнейшему развитию киносети республики» // Бойгонии ҳизбии Институти таҳқиқоти сиёсии Кумитаи марказии Ҳизби коммунисти Тоҷикистон (БҲ ИТС КМ ҲКТ). - X.3. - Р.212. - П.170. - В.19.*
16. *Справка министра культуры ТаджССР А.Имамова о ходе выполнения постановления коллегии Министерства культуры СССР от 4 октября 1962 г. «О мерах по улучшению проката художественных фильмов»* // БДМ ЧТ. - X.1483. - Р. 4. - П.301. - В.123.
17. *Суҳбат бо Аҳмадов Маҳмудҷон (соли таваллуд 1948), сокини шаҳри Хуҷанд аз 16 январи соли 2025.*
18. *Тирози ҷаҳон. - 15.10.2011. - № 83 (1952).*
19. *Ҳақиқати Ленинобод. - 20.05.1960. - №103 (5082).*

#### REFERENCES:

1. Ahrorov A. *Tajik Cinema (1929-1969)*. – Dushanbe: “Donish”, 1971. – 228 pp.
2. *The Central State Archive of the Republic of Tajikistan (CSART)*. – F.1483. – Op.39. – D.632. – L.47.
3. *The State Archive of Sughd Region (SASR)*. – F.125. – Op.1. – D.1. – L..5
4. *Information from the Committee on Cinematography under the Council of Ministers of the Tajik SSR "On the Work of the Committee on Cinematography under the Council of Ministers of the Tajik SSR in Executing the Decision of the XV Plenary of the CC of the Communist Party of Tajikistan regarding the Progress of Implementing the Decision of the CC CPSU 'On the Work of the CC of the Communist Party of Tajikistan in Implementing the Decisions of the XXIII Congress of the CPSU' and the Measures of the XIII Plenary of the CC of the Communist Party of Tajikistan on this Issue," dated November 10, 1969, No. 1/1515. // Party Archive of the Institute of Political Research of the Communist Party of Tajikistan (PA IPI CPKT). F.3. Op.236. D.149. L.14,18.*
5. *Information on the Progress of the Execution of the Decision of the Collegium of the Ministry of Culture of the USSR from February 23, 1963. // CGA RT. – F.1483. – Op.4. – D.301. – L.64.*
6. *Information on the Progress of the Execution of the Decision of the Collegium of the Ministry of Culture of the USSR from February 23, 1963 "On the Results of the Execution of the Production and Financial Plan for the Cultural Sectors in 1962 and Measures to Ensure the Execution of the 1963 Plan by the Main Department of Cinematography and Film Distribution of the Ministry of Culture of the Tajik SSR." // CGA RT. – F.1483. – Op.4. – D.301. – L.64.*
7. *History of Soviet Cinema. Vol. 1. – Moscow: Art, 1969. – PP.755.*
8. *Communist of Tajikistan. – 1978. – September 10.*

9. Kurbonzoda Kh. Development of Cultural and Educational Institutions in the Collective Farms of the Republic of Tajikistan // *Message of the University of Education*. – No. 3 (58-2). – Dushanbe, 2014. – PP.103-115.
10. *A New Stage in the Development of Tajik People's Culture: Collection of Scientific Works*. – Dushanbe, 1983. – PP.38.
11. Decision of the Council of Ministers of the Tajik SSR No. 273, dated September 20, 1957 "On Measures to Strengthen Fire Safety in the Republic." // CGA RT. – F.1483. – Op.4. – D.258. – L.170.
12. Decision of the Council of Ministers of the Tajik SSR No. 71, dated March 28, 1957 "On the Management of the Executive Committee of the Leninabad Regional Council of Workers' Deputies in the Work of the Film Network." // CGA RT. – F.1483. – Op.4. – D.258. – L.38-39.
13. Chairman of State Cinema of the Tajik SSR at the CC of the Communist Party of Tajikistan "On the Execution of the Decision of the CC of the Communist Party of Tajikistan" No. 45/10, dated September 6, 1972 "On Measures for the Further Development of Cinematography in the Republic" from March 9, 1975, No. 1/418. // Party Archive of the Institute of Political Research of the Communist Party of Tajikistan (PA IPI CPKT). F.3. Op.269. D.129. L.15-16.
14. Order of the Council of Ministers of the Tajik SSR No. 611-r, dated October 8, 1957. // CGA RT. – F.1483. – Op.4. – D.258. – L.183.
15. To the Secretary of the CC of the Communist Party of Tajikistan, Rasulov J.R. from the Chairman of the Committee on Cinematography under the Council of Ministers of the Tajik SSR, Nazarov M., dated April 30, 1966, No. 1257/s on the Situation and Measures for the Further Development of the Film Network of the Republic. // Party Archive of the Institute of Political Research of the Communist Party of Tajikistan (PA IPI CPKT). – F.3. – Op.212. – D.170. – L.19.
16. Information from the Minister of Culture of the Tajik SSR, A. Imamov, on the Progress of the Execution of the Decision of the Collegium of the Ministry of Culture of the USSR from October 4, 1962 "On Measures to Improve the Distribution of Feature Films." // CGA RT. – F.1483. – Op.4. – D.301. – L.123.
17. Interview with Ahmadov Mahmudjon (born in 1948), resident of Khujand, on January 16, 2025.
18. Tirozi Jahon. – October 15, 2011. – No. 83 (1952).
19. Haqiqati Leninobod. – May 20, 1960. – No. 103 (5082).

**СВЕДЕНИЯ ИЗ ИСТОРИКО-  
ГЕОГРАФИЧЕСКИХ СОЧИНЕНИЙ  
СРЕДНЕВЕКОВЫХ АВТОРОВ О ДОБЫЧЕ  
ГОРНЫХ РУД В СРЕДНЕЙ АЗИИ**

**АХБОРИ АСАРҲОИ ТАҶРИХИЮ  
ҶУГРОФИИ МУАЛЛИФОНИ  
АСРИМИЁНАГӢ ДАР БОРАИ  
ИСТИХРОҶИ МАЪДАНҲОИ КӢҲИИ  
ОСИЁИ МИЁНА**

**INFORMATION FROM HISTORICO -  
GEOGRAPHICAL WORKS OF MEDIEVAL  
AUTHORS ABOUT THE EXTRACTION OF  
ORE IN CENTRAL ASIA**

**Олимов Дилшоджон Рузибоевич**,  
ст. преподаватель каф. истории и  
религиоведения ТГУПБП  
(Худжанд, Таджикистан)

**Олимов Дилшодҷон Рӯзибоевич**,  
муаллими калони кафедраи таърих  
ва диншиносии ДДХБСТ  
(Худжанд, Таджикистан)

**Olimov Dilshodjon Ruziboevich**, senior  
lecturer of the department of history and  
religious studies under the TSULBP, (Khujand,  
Tajikistan) e-mail: dilshod.olimov.2018@bkl.ru

На основании сведений из средневековых исторических сочинений представлены сведения о горном деле в Средней Азии. Обоснован вывод, что в IX-XIII веках основу экономики Средне-Азиатского региона составляло горнодобывающее производство. Правители крупнейших городов Средней Азии: Бухары, Самарканда, Нишапура, Худжанда, Истаравишана придавали большое значение добыче полезных ископаемых для обеспечения рынка металлов. В этой связи ученые ибн Хордадбех, Казвини, Истахри, ибн Хаукаль, Наршахи и др. Предоставили сведения о добыче, переработке и использовании горных полезных ископаемых в упомянутых городах. Из трудов историков очевидно, что средневековые правители придавали большое значение добыче золота, серебра, железа и других металлов не только для удовлетворения потребностей внутреннего рынка, но и для поставок на внешние рынки. Для дополнения исторических данных также использованы современные литературные и археологические источники.

**Ключевые слова:** Средняя Азия, горное дело, IX-XIII вв., труды средневековых историков, полезные ископаемые, Худжанд, Истаравишан, ибн Хаукаль, Наршахи

Дар асоси маълумоти таърихномаҳои асримииёнагӣ доир ба кӯҳкорӣ иттилоъ пешниҳод шудааст. Ҳулоса шудааст, ки дар асрҳои IX-XIII асоси иқтисодиёти Осии Миёнаро маъданҳои кӯҳӣ ташиқ мекард. Ҳокимони шаҳрҳои калонтарини Осии Миёна, ба монанди Бухоро, Самарқанд, Нишопур, Хуҷанд, Истаравишан барои таъмин намудани бозори филиззот ба истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ аҳамияти калон медоданд. Олимон Ибни Хурдодбех, Қазвинӣ, Истахрӣ, Ибни Ҳавкал, Наршахӣ ва дигарон дар бораи истихроҷ, коркард ва истифодабарии маъданҳои кӯҳӣ дар шаҳрҳои номбаршуда маълумот додаанд. Аз осори муаррихон маълум мегардад, ки ҳокимони шаҳрҳо на танҳо барои таъмин намудани бозори дохилӣ, балки барои таъмини бозорҳои хориҷӣ низ ба истихроҷи тилло, нуқра, оҳан ва дигар филиззот аҳамияти ҷиддӣ медоданд. Барои тақмили маълумоти таърихӣ ҷамчунин маводди адабии муосир ва сарчашмаҳои археологӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

**Калидвожаҳо:** Осии Миёна, кӯҳкорӣ, асрҳои IX-XIII, маълумоти таърихнигорони асримииёнагӣ, маъданҳои кӯҳӣ, Хуҷанд, Истаравишан, Ибни Ҳавкал, Наршахӣ

The article based on information from medieval historical works presents information about mining in Central Asia. It is concluded that in the 9th-13th centuries, the basis of the economy of

*the Central Asian region was mining production. The rulers of the largest cities of Central Asia: Bukhara, Samarkand, Nishapur, Khujand, Istaravshan attached great importance to the extraction of minerals to supply the metal market. In this regard, the scientists Ibn Khordadbeh, Qazvini, Istakhri, Ibn Hawqal, Narshakhi and others provided information about the extraction, processing and use of mineral resources in the aforementioned cities. It is obvious from the works of historians that medieval rulers attached great importance to the extraction of gold, silver, iron and other metals not only to meet the needs of the domestic market, but also to supply foreign markets. Modern literary and archaeological sources were also used to supplement historical data.*

**Key-words:** *Central Asia, mining, the 9th-13th centuries, medieval historians' knowledge, minerals, Khujand, Istaravshan, Ibn Hawqal, Narshakhi*

В раннем Средневековье бурно развивались многие отрасли науки: математика, астрономия, медицина, химия, ботаника, география, геология, минералогия, история, философия, литературоведение и др. В это время Средняя Азия стала одним из крупнейших центров развития точных наук. Как известно, геодезия, геометрия, алгебра и астрономия зародились и развивались в странах с древней ирригационной культурой. Немалую роль в развитии этих наук сыграли таджикские ученые. Кроме того, появился ряд трактатов, которые в дальнейшем способствовали развитию средневековой восточной и новейшей европейской математики и астрономии. Немало ученых-таджиков оставили глубокий след в истории географических исследований. Из них следует особо отметить основателя классической школы арабоязычных географов Абузайда Ахмада аль-Балхи (ок. 850-934), автора около 60 произведений, в том числе трактата “Сувар ал-акалим”, которым пользовались в своих трудах аль-Истахри, ибн Хаукаль и аль-Мукаддаси; анонимного таджикского географа, автора классического сочинения “Худуд ал-алам мин ал-Машрик ила-л-Магриб”. В это же время большое развитие получили медицина, фармацевтика и врачебная практика, а также интенсивная разработка полезных ископаемых, производство красок, стекла, бумаги, выделка кожи и многие др. ремёсла [9, с. 9].

Следует отметить, что некоторые виды полезных ископаемых требовали своеобразных методов добычи. Что касается россыпного золота, которое добывали в реках, то один из самых распространенных способов его добычи описал ибн Хордадбех. Этот способ применяли на реке Джейхун. По его словам, старатели “... растягивают на берегу реки козьи шкуры ворсом вверх, натягивают их и, для надежности, закрепляют кольями. Затем один из них заходит в реку [ближе] к берегу и льет воду на эти шкуры, а другой вытирает воду и следит за [процеживанием]. Вода [в реке] мутная, тяжелая. Как только они видят, что корни шерсти уже заполнены песком и золотом, они берут [шкуру] и расстилают ее на земле, выставив на солнце для высушивания. Затем забирают ее. У них имеется специальная кожаная подстилка, которую стелют и вытряхивают на нее [золотоносный песок]. И, наконец, отделяют золото [от песка]” [8, с. 47-52].

Авторы X века ибн Хаукаль и аль-Идриси описывают способ добычи нашатыря в горах Буттама (рудник Фан). По их словам: “Есть в нем [Буттаме] ... нашатырь. А это гора, в которой есть некое подобие пещеры, над которой строят дом и накрепко запирают его двери и окна. Из пещеры поднимается пар, днем похожий на дым, а ночью – на огонь, и когда этот пар затвердевает, его откалывают, а это и есть нашатырь. Никому не удастся войти в нее [пещеру] вследствие сильного жара, разве что он облачится в войлок и войдет в нее так быстро, как ловкий вор. И этот пар перемещается из одного места в другое, тогда нужно рыть над ним, пока он не покажется. И когда он перемещается в одном месте, роют в другом месте, и он показывается из него” [9, с. 372].



Следует отметить, что в X в. были достигнуты известные успехи в области металлургии. По сведениям Абурайхона Бируни, кузнецы в Средней Азии вырабатывали четыре вида черных металлов: кричное железо (нармохан), сырцовую сталь (шапуркан), чугун (дус) и тигельную сталь (флад, пулад), причем сталь в свою очередь была трех видов [3, с. 139]. По его же данным, одним из центров сталеварения (булатной стали) был Герат, где изготавливались также “индийские” мечи из стальных криц [2, с. 70].

Имеющиеся в нашем расположении материалы позволяют утверждать, что металлообрабатывающая техника в Средней Азии уже тогда была достаточно высокоразвитой и научно обоснованной. Были подробно разработаны рецептура и технология металлургического процесса. В частности были достигнуты успехи в металлургическом процессе получения свинца и серебра, причем этот процесс был достаточно дифференцированным (восстановление, рафинирование, купеляция) [4, с. 3-10; 5, с. 29-36].

Добыча полезных ископаемых и их разработка во все времена были одними из самых прибыльных хозяйственных отраслей государства. В частности в Средние века развитой отраслью кустарного производства Мавераннахра была горнодобывающая сфера.

Сохранилось множество средневековых рукописей, упоминающих о добыче полезных ископаемых. По данным письменных источников и археологических материалов [9, с. 368-369] составлен огромный список добывавшихся полезных ископаемых.

| Горнодобывающий регион                                       | Рудники                                                                                                            | Полезные ископаемые                                                                |
|--------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------|
| 1                                                            | 2                                                                                                                  | 3                                                                                  |
| Шугнан                                                       | Кугонтукой<br>Кухи Лал                                                                                             | серебро,<br>благородная шпинель                                                    |
| Верховья<br>Зеравшана                                        | устья рек Ягноб и<br>Искандердаря, Фантаг,<br>Кони Нукра, Дараи Маргиан,<br>река Навдиван (верховья)               | квасцы,<br>нашатырь, сера,<br>серебро,<br>полиметаллы (серебро,<br>свинец), железо |
| Низовья Зеравшана<br>и Кашкадарьинская<br>обл.               | Закша, Чекменькуйды,<br>Тутака, Сулукуль,<br>Тутака, Чаккы<br>Сангардан                                            | Полиметаллы<br><br>железо<br>киноварь                                              |
| Бухарские рудники:<br>горы Нуратау,<br>Тамдытау,<br>Букантау | Сантаб<br>Ухум<br>Учкулач<br>Темирчи<br>Тасказган, Шатымтау,<br>Джаманкаскыр                                       | золото<br>медь<br>свинец<br>бирюза<br>бирюза<br>бирюза                             |
| Ферганская долина                                            | Канигут<br>Туямуюн<br>Исфаринский рудник<br>(Самаркандский)                                                        | свинец, серебро, железо<br>медь<br>бирюза                                          |
| Чаткало-<br>Кураминский<br>регион                            | Катранга, Кызылалма,<br>Самарчук, Сартабуткан, Кочбулак,<br>Тогберды, Караташкутан,<br>Развилка, Кальтасай, Тагоб, | золото<br>золото, бирюза<br>серебро<br>серебро, золото                             |

|                                                  |                                                                                                                                                                                                                                                  |                                                                                                                              |
|--------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                                  | Актурбпак-Акджан<br>Лашкарек (Кухи Сим), Актепа,<br>Кони Мансур, Замбарак, Кайнар,<br>Кызылтасай<br>Мискан, Балакты, Ташбулак,<br>Алтынтопкан, Кальмакир,<br>Актакшан,<br>Чакмаксу<br>Каттасай<br>Нармаксай, Гольдурам,<br>Уйгурликан<br>Гумтсай | серебро, золото,<br>свинец<br>серебро, медь<br>полиметаллы<br>медь<br>медь, золото<br>железо<br>бирюза<br>минеральные краски |
| Верховья Таласской<br>долины                     | Более 70-ти рудников                                                                                                                                                                                                                             | серебро                                                                                                                      |
| Хорезм:<br>горы<br>Султануиздаг<br>(Шейх Джейли) | Султануиздаг, Тебинбулак,<br>Казгантау, Зинельбулак,<br>Кызылсай, Кахраль (крупные),<br>Менажат,<br>Душебулак (меньших<br>размеров)                                                                                                              | бирюза<br>тальковый камень<br>(горшочный камень)                                                                             |

Данные таблицы раскрывают горнодобывающие ресурсы Средней Азии в X веке. В последующие столетия были открыты новые месторождения и на них началась добыча полезных ископаемых. Все перечисленные месторождения описаны средневековыми авторами, данные о них есть также в археологических исследованиях и трудах современных таджикских и зарубежных ученых.

Следует отметить, что Абу Бакр Наршахи в труде «История Бухары» высказал собственное мнение о горнорудных богатствах Бухары и её окрестностей [1]. Книга была посвящена эмиру Хамиду Абу-Мухаммаду Нуху, сыну Насра, сыну Ахмада, сыну Исмаила Самани, и повествует о состоянии Бухары, ее достоинствах, прелестях, обо всем, что есть в Бухаре и ее окрестностях из жизненных удобств и что вообще к ней относится [1, с. 4]. Кроме того, он указывает в сочинении на производство орудий, добычу металлов и чеканку монет [1, с. 44-45].

Еще одним источником, дающим информацию по истории, географии, городам Востока и Запада, является труд Закарии Казвини «Асару-л-билад ва ахбар-у-л-ибад» [6]. Казвини был одним из выдающихся знатоков права, хадисов и географии. Его сочинение «Осору-л-билад ва ахбору-л-ибад» посвящено географии мира и до сих пор не утратило актуальности. Прочитав произведение, можно сделать вывод, что Казвини извлек пользу из путешествий по миру посредством бесед, многочисленных поездок и чтения известных ему произведений. Помимо изложения сведений о городах Центральной Азии, Казвини также рассказал о горнодобывающих ресурсах [6, с. 6-7], включая полезные ископаемые, добываемые в городах и районах современного Северного Таджикистана [6, с. 484-510].

Безусловно, другим важнейшим источником по изучению горного дела в Средней Азии является труд известного арабского историка XIII в. Изз ад-Дина Абу-ль-Хасана ибн аль-Асира «Аль-Камил фи-т-та'рих». Он посвящен истории мусульманского мира в период до распространения ислама и до эпохи монгольских завоеваний [7, с. 560]. В нем автор, наряду с политическими сведениями, также даёт сведения по горному делу в Бухаре, Самарканде, Ходженте и других городах Мавераннахра и Хорасана.

Таким образом, средневековые авторы дали интересные исторические, географические и культурные сведения о Центральной Азии. По их данным, добыча, переработка и использование полезных ископаемых, наряду с другими отраслями народного хозяйства, играли значительную роль в жизни народов Средней Азии в Средние века.

#### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ан-Наршахи, Абу Бакр Мухаммад ибн Джа'фар. Та'рихи Бухоро ("История Бухары") / Перевод, комментарии и примечания Ш. С. Камолиддина. Археолого-топографический комментарий Е. Г. Некрасовой. — Ташкент: SMIA-SIA, 2011. — 600 с.
2. Берунӣ, Абӯрайҳон. Осор-ул-боқия / Ба чоп тайёркунандагон А. Девонақулов, М. Исо, О. Ҳамид, М. Бақо. Мухаррири масъул М. Диноршоев, А. Деванқулов. — Душанбе: Ирфон, 1990. — 434 с.
3. Беленицкий А.М. Глава «О железе» минералогического трактата Бируни / А.М. Беленицкий // КСИИМК. Вып. 33. — Москва; Ленинград, 1950. — С. 139-144.
4. Бубнова М.А. Из истории металлургии серебра в Средней Азии / М.А. Бубнова // Изв. Отдел. обществ. наук АН ТаджССР. — 1961. — Вып. 1 (24). — С. 3-10.
5. Бубнова М.А. Извлечение серебра купелированием в Средней Азии в IX-X вв. / М.А. Бубнова // Изв. Отдел. обществ. наук АН ТаджССР. — 1961. — Вып. 1 (28). — С. 29-36.
6. Қазвинӣ, Закариёи. Осору-л-билод ва ахбору-л-ибод / Тарҷума ва тавзеҳи Абдушукур Гафуров. — Хуҷанд: Хуросон, 2018. — 684 с.
7. Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-та'рих. — Ташкент: Ўзбекистан, 2006. — 560 с.
8. Ибни Хурдодбеҳ. Ал-масолик ва-л-мамолик // Сомониён дар оинаи таърих. Ҷ. 2. — Хуҷанд: Раҳим Чалил, 1998. — 650 с.
9. История таджикского народа. Том II. Эпоха формирования / Под ред. академика АН РТ Н.Н. Негматова. — Душанбе, 1999. — 646 с.

#### REFERENCES:

1. Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far al-Narshakhi. Tarihi Buhoro (The History of Bukhara). Translation, comments and notes Sh. S. Kamollidin. Archaeological and topographic commentary E. G. Nekrasova. — Tashkent: SMIA-SIA, 2011. — 600 pp.
2. Abu Rayhan al Biruni. Osor-ul-boqia (The Chronology of Ancient Nations) / Publishers A. Devonaqulov, M. Iso, O. Hamid, M. Baqo. Editor-in-Chief M. Dinorshoev, A. Devonaqulov. — Dushanbe: Irfon, 1990. — 434 pp.
3. Belinitsky A.M. Chapter "On Iron" of Biruni's mineralogical treatise / Belinitsky A.M. // The Coordinating Council for History and the History of Material Culture. Issue 33. — Moskva; leningrad, 1950. — PP. 139-144.
4. Bubnova M.A. Extraction of Silver by Cupellation in Central Asia in the 9th-10th Centuries. / Bubnova M.A. // News of the Department of Social Sciences of the Academy of Sciences of the Taj SSR — 1961. — Issue (28). — PP. 29-36.
5. Bubnova M.A. From the History of Silver Metallurgy in Central Asia / M. // News of the Department of Social Sciences of the Academy of Sciences of the Taj SSR — 1961. — Issue 1 (24). — PP. 3-10.
6. Ibn al-Athir. "The Complete History" ("Al-Kāmil fī al-Tārīkh" — al-Kamil fi-t-tarikh) — Tashkent: Uzbekistan, 2006. — 560 pp.
7. Zakariya al-Qazwini. "Monuments of the Lands and Histories of the Peoples" (Āthār al-bilād wa-akhbār al-ibād) Translation and commentary A. Gafurov. — Khujand: Khuroson, 2018. — PP. 684.
8. Ibn Khordadbeh. The Book of Roads and Kingdoms. (Kitāb al-Masālik wa al-Mamālik) // The Samanids in the Mirror of History. Volume 2. — Khujand, 1998. — 650 pp.
9. History of the Tajik People. Volume II. The era of formation / Edited by Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan N.N. Negmatov. — Dushanbe, 1999. — 646 pp.

**ФОРМИРОВАНИЕ  
ЦЕНТРАЛИЗОВАННОЙ  
ВЛАСТИ В ГОСУДАРСТВЕ  
ТИМУРИДОВ ПРИ ШАХРУХЕ**

**ТАШАККУЛИ ҲОКИМИЯТИ  
МАРКАЗОНИДАШУДА ДАР  
ДАВЛАТИ ТЕМУРИЁН ДАР  
ДАВРАИ ҲУКМРОНИИ ШОҲРУХ**

**FORMATION OF  
CENTRALIZED POWER IN  
THE TIMURID STATE  
UNDER SHAHRUKH**

*Ходжаев Мехровар Пардалиевич, канд. истор. наук, доцент кафедры истории древнего мира, средних веков и археологии Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

*Хоҷаев Мехровар Пардалиевич, н.и.т., дотсенти кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва бостонишиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Душанбе, Тоҷикистон)*

*Khojaev Mehrovar Pardalievich, candidate of History, docent of the department of history of the ancient world, middle ages and archeology under the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)  
e-mail: Mehrovar\_kh@mail.ru*

*Рассматривается процесс функционирования государства Тимуридов при Шахрухе. Особое внимание уделяется методам консолидации власти, административным преобразованиям, взаимодействию с военной элитой – чагатаидскими эмирами, а также внутренним и внешним вызовам, с которыми столкнулся правитель. Анализируется роль династических брачных союзов, с помощью которых укреплялись связи между правящей династией и военной элитой. Эти союзы создавали сложную сеть взаимозависимостей, что препятствовало фрагментации государства, но не исключало периодических конфликтов и восстаний. Отмечено, что Шахрух проявлял сдержанность в наказаниях, предпочитая привлекать влиятельные семьи к управлению, что способствовало поддержанию социальной стабильности. Подчеркивается сложность и многогранность процесса функционирования государства Тимуридов после смерти Тимура. Правление Шахруха рассматривается как этап перехода от завоевательной экспансии к относительно устоявшемуся государственному управлению, основанному на балансе сил и дипломатии в самой династии и в отношениях с военной элитой. Исследование способствует более глубокому пониманию механизмов поддержания власти и внутренней организации Тимуридской империи в начале XV века.*

**Ключевые слова:** *Тимуриды, Шахрух, период после Тимура, государственное управление, военная элита, чагатаидские эмиры, политическая стабильность, династические союзы, децентрализация власти, Центральная Азия, XV век*

*Равандҳои ташаккули давлати Темуриён дар давраи Шохрух мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Таваҷҷуҳи асосӣ ба усулҳои муттаҳидсозии қудрат, ислоҳоти маъмурӣ, ҳамкориҳо бо элитаи низомӣ - амирони чағатой, ҳамчунин ба таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ, ки бо он рӯбарӯ шуд, равона шудааст. Нақши иттиҳоди сулола таҳлил мегардад, ки тавассути онҳо пайвастиҳои байни оилаи ҳоким ва элитаи низомӣ таҳким меёфтанд. Ин иттиҳодҳо шабакаи мураккаби ҳамдигарвобастагӣ эҷод мекарданд, ки аз тақсимиавии давлат ҷилавгирӣ мекард, вале муноқишаҳо ва ҷӯришҳои давра ба давра низ ба вуҷуд меомаданд. Шохрух дар ҷазоҳо маҳдудият нишон медод ва афзал медонист, ки хонаводаҳои таъсиргузorro таҳти идораи худ нигоҳ дорад, ки ин ба суботи иҷтимоӣ мусоидат мекард. Таҳқиқот мураккабии раванди ташаккули давлати Темуриён дар давраи пас аз Темурро таъкид мекунад. Ҳокимияти Шохрух ҳамчун марҳилаи гузариш аз забткориҳо ба идораи нисбатан устувори давлатӣ бар асоси мувозинаи қудрат ва*

дипломатия дар дохили сулола ва бо элитаи низомӣ баррасӣ мешавад. Таҳқиқот ба дарки амиқтари механизмҳои нигоҳдории қудрат ва ташиклоти дохилии империяи Темуриён дар оғози асри XV мусоидат мекунад.

**Калидвожаҳо:** Темуриён, Шохрух, давраи пас аз Темур, идораи давлатӣ, элитаи низомӣ, амирони чағатой, суботи сиёсӣ, иттиҳодҳои сулолаӣ, марказталабии қудрат, Осиёи Марказӣ дар асри XV

The article examines the process of formation of the Timurid state under Shahrukh. Particular attention is paid to the methods of consolidation of power, administrative reforms, interaction with the military elite - the Chagatayid emirs, as well as the internal and external challenges that the ruler faced. The role of dynastic marriage alliances, through which the ties between the ruling family and the military elite were strengthened, is analyzed. These alliances created a complex network of interdependencies that prevented the fragmentation of the state, but did not exclude periodic conflicts and uprisings. It is noted that Shahrukh showed restraint in punishments, preferring to involve influential families in governance, which contributed to maintaining social stability. The complexity and multifaceted nature of the functioning of the Timurid state after Timur's death is emphasized. The reign of Shahrukh is considered as a stage of transition from the expansion of conquest to a relatively stable state administration based on the balance of power and diplomacy within the dynasty itself and in relations with the military elite. The study contributes to a deeper understanding of the mechanisms of maintaining power and the internal organization of the Timurid Empire in the early 15th century.

**Keywords:** Timurids, Shahrukh, post-Timurid period, state administration, military elite, Chagatais, political stability, dynastic alliances, decentralization of power, Central Asia in the 15th century

В период, последовавший после кончины Тимура (1405), его младший сын Шахрух (1377-1447) смог консолидировать власть над центральными землями, унаследованными от отца. В отличие от Тимура, имевшего склонность к масштабным театрализованным военным походам, Шахрух проявлял сдержанность в проведении военных кампаний, ограничивая их необходимыми стратегическими целями. Он также демонстрировал более развитую склонность к децентрализации власти, что проявилось в значительной автономии провинций и усилении влияния персидской и тюрко-монгольской аристократии [7, с. 39-41].

Данные характеристики, вместе с выраженной религиозностью Шахруха, способствовали формированию его репутации как правителя, преданного исламской вере и передавшего значительную часть управления государством приближенным чиновникам и влиятельной супруге Гавхаршад (1371-1457). Однако подобная оценка, вероятно, базируется на представлении о том, что Тимур оставил после себя централизованное и управляемое государство, что не соответствовало действительности. Шахруху пришлось консолидировать собственную власть посредством военных действий, а также через дипломатические усилия, балансируя между многочисленными центрами власти – династическими, провинциальными [5, с. 125-131].

Несмотря на то, что некоторые современные исследователи, рассматривающие поздний этап правления Шахруха, изображают его как отстранённого и склонного к размышлениям монарха, источники, описывающие ранний и средний периоды его властвования, представляют его как активного участника военных и административных процессов. Даже один из его противников, принц Искандар ибн Умар-шейх, признавал управленческие способности Шахруха [8, с. 68-72], отмечая его умение сохранять внешние формы

религиозного и обычного права и при этом сохранять за собой ключевые решения, несмотря на делегирование широких полномочий подчинённым [4, с. 268].

Военная и династическая история Тимуридского периода формировалась под влиянием двух взаимосвязанных групп – представителей династии Тимуридов и чагатаидских эмиров, происходивших от высших полководцев Тимура. Обе группы имели общее происхождение из улуса Чагатай, включавшего территории Мавераннахра и Восточного Афганистана, что связывало их с наследием Монгольской империи и харизматической фигурой Чингисхана. Статусным положением правящего сословия они в первую очередь были обязаны завоеваниям Тимура, который консолидировал эти земли и возвёл к власти либо их самих, либо их предков. Потомки чагатаидских эмиров оставались ключевыми военными фигурами вплоть до конца существования династии Тимуридов.

Для того чтобы установить и сохранить власть над Тимуридским государством, правитель был вынужден подчинить себе данную группу – как представителей династии, так и эмиров, которые одновременно выступали его главными соперниками в борьбе за власть и важнейшими союзниками в управлении населением подвластных территорий. Оседлые и кочевые народы, населявшие земли Тимуридов, не были политически пассивными или бессильными; однако для обеспечения их лояльности и контроля над ними правитель прежде всего должен был удерживать в подчинении свою семью и военную элиту.

Проблематика, с которой сталкивался Шахрух в процессе правления, претерпевала изменения. В первые пятнадцать лет после смерти Тимура он вел ожесточённую борьбу за власть с другими членами династии. Параллельно с претензиями на верховенство в семейном кругу ему приходилось держать под контролем и чагатаидских эмиров [8, с. 68-72]. Эти два процесса были тесно взаимосвязаны, так как многие эмиры одновременно имели связи с несколькими претендентами и зачастую пользовались свободой выбора в определении своей политической лояльности.

В 823 году хиджры (1420 г.) Шахрух уделил особое внимание возвращению Азербайджана под свою власть; начиная с этого периода и примерно до 835 года хиджры (1431–1432 гг.) он возглавлял стабильное и эффективно функционирующее правительство, способное успешно противостоять внешним вызовам. Однако после 835 года возник ряд новых проблем, а с 840 года хиджры (1436–1437 гг.), в связи с возрастными ограничениями и ухудшением здоровья самого Шахруха, смертью ведущих эмиров, преждевременной кончиной большинства его сыновей, эффективность государственного управления заметно снизилась [11, с.364-369].

Тимур разделил подвластное ему государство на четыре административных региона, управление которыми было поручено семьям его сыновей. Сыновья Мираншаха (1366–1408 гг.) получили в управление Азербайджан, сыновья Умар-шейха – Центральный и Южный Иран, Пир Мухаммад, сын старшего сына Тимура, Джахангира, стал правителем Кабула и прилегающих областей, тогда как Шахрух и его малолетние сыновья были назначены на управление Хорасаном и регионами, окружающими Мавераннахр [4, с. 269-271]. Такая схема управления, по-видимому, воспроизводила принципы разделения земель, практиковавшиеся Чингисханом, однако её не следует воспринимать как признание распада государства. Напротив, Тимур до конца жизни сохранял ревностное стремление к централизации власти и удержанию единства империи.

К моменту смерти Тимура в живых оставались лишь двое его сыновей. Старший из них, Миран-шах, которому тогда было около тридцати семи лет, утратил доверие и был отстранён от управления, предположительно в связи с попыткой мятежа. Шахруху на тот момент было двадцать семь лет. Помимо них, у Тимура оставалось множество внуков, возраст которых варьировался от двадцати девяти лет и до младенчества [1, с.451].

В течение всего Тимуридского периода основу его постоянной армии составляли тюрко-монгольские воины-чагатаи, происходившие из кочевого населения улуса Чагатай. Тимур, изначально пришедший к власти во главе племенной конфедерации, вскоре заменил

племенное ополчение более централизованной армией, командование которой доверял лицам, лично преданным ему.

Большинство военачальников эпохи Шахруха были потомками людей, которых Тимур собрал вокруг себя на раннем этапе карьеры в качестве личной свиты. Он активно укреплял связи этой группы со своей семьёй через многочисленные брачные союзы, в результате чего их потомки становились сродниками тимуридских принцев, принимавших участие в борьбе за власть после смерти Тимура. Вместе с тем, создав эту правящую элиту, Тимур строго контролировал её лояльность. Назначая сыновей и внуков наместниками провинций, он предоставлял каждому из них армию, командование которой в основном осуществляли представители семей его ближайших соратников, при этом тщательно следя за тем, чтобы члены одной и той же семьи служили при разных принцах, что способствовало поддержанию баланса сил и взаимному контролю между властными центрами [6, с.149-151].

К моменту смерти Тимура многие из его первоначальных соратников были заменены их сыновьями и родственниками, которые превратились в опытных и активных военачальников. Хотя большинство изначальных чагатайских племён сохраняло существование, в исторических источниках эпохи Шахруха они упоминаются редко и, по-видимому, играли сравнительно незначительную роль в политической жизни того времени [3, с.57-59].

Прежде чем перейти к обсуждению чагатайских эмиров, целесообразно уточнить само понятие об этой социальной группе. Их особенность заключалась не в полной изоляции от гражданского общества и не в исключительной монополии на военную силу, а прежде всего в тесной близости к династии Тимуридов и в почти полном контроле над высшими военными должностями.

Что касается высшего военного командования, то оно состояло из сравнительно небольшой группы – от семидесяти до ста человек, включая эмиров, служивших при тимуридских наместниках. Для определения круга лиц, которых можно отнести к чагатайским эмирам, в первую очередь использовались династические летописи, выделяющие тех, кто последовательно упоминался в связи с военными походами и занимал ответственные должности [7, с. 16].

Центральной должностью в тимуридской военной и административной иерархии считался пост эмира дивана (амир диван), который объединял и военные, и управленческие функции. Значимой позицией была также должность товачи — инспектора войск. Эти эмиры составляли опору высшего военного командования, выступая в роли командиров туменов – крупнейших воинских подразделений, теоретически насчитывавших до 10 000 человек, наместников провинций и ближайших советников правителя. Большинство из них принадлежали к чагатайской знати и практически все были тюрками или тюрко-монголами.

Должность эмира дивана существовала как при тимуридских принцах, так и при верховном правителе, и предполагала широкую ответственность в сфере военного управления и гражданской администрации. Принцы и эмиры активно участвовали в региональном управлении: одни выступали в роли губернаторов, другие – надзирателей за диванами или обладателей доходных земельных пожалований (союргалов) [2, с.2-15].

Многие чагатайские эмиры времён Тимура были опытными пожилыми людьми, служившими при нескольких принцах и часто выполнявшими функции не просто подчинённых, а наставников и опекунов. Их главная лояльность была направлена непосредственно на самого Тимура, а не на того принца, к которому они были приписаны, поэтому их привязанность к отдельным членам династии была слабо выраженной. Более того, значительная часть этих эмиров продолжала службу в составе центральной армии.

Подобно принцам, эмиры зависели в своей власти от существования династии, а их авторитет опирался на память о Тимуре как основателе государства. В первые годы после смерти Тимура эмиры неоднократно поднимали восстания: иногда выражая недовольство политикой того или иного принца, к которому были приписаны, иногда стремясь к полной независимости, а порой переходя на службу к другим правителям, обещавшим лучшие

перспективы. Концом периода политической нестабильности стало объединение государства, которое лишило эмиров возможности искать убежище и альтернативные центры власти вне центральной власти.

Как и Халил-султан, Шахрух сталкивался с мятежными эмирами, однако имел значительное преимущество, поскольку уже на протяжении шести лет удерживал под контролем свою провинцию и сохранял приверженность к одной армии. Тем не менее, он утратил лояльность нескольких крупных эмиров, особенно тех, кто служил ему при жизни Тимура [9, с. 451].

Из видных эмиров, назначенных в свиту Шахруха его отцом, значительная часть – половина и более – подняли восстание вскоре после смерти Тимура. Эти мятежи представляли серьёзное испытание для Шахруха, однако ущерб от них был сглажен его относительной снисходительностью. Хотя некоторые из мятежников были казнены или сосланы, Шахрух воздерживался от преследования их родственников, что позволило сохранить службу для представителей большинства семей и не нарушить общей структуры правящей элиты [5, с. 369].

Армия, переданная Шахруху Тимуром, включала нескольких личных соратников завоевателя и их потомков, а также значительное число эмиров из рода Капучин – влиятельной группы чагатаев из Мавераннахра. Старшим среди них был Сулейман-шах, один из ближайших приближённых Тимура, вероятно, назначенный своего рода надзирателем за Шахрухом. Сулейман-шах был женат на дочери Тимура, а его сын Юсуф – на дочери Мухаммада-султана, сына Джахангира [7, с. 46-49].

Другим видным эмиром был Мизраб, сын Чекю Барласа, одного из самых ранних соратников Тимура, чья семья была щедро вознаграждена. Двоюродный брат Мизраба, Эдигу, женился на двоюродной сестре Тимура и занимал должность правителя Кирмана. Мизраб унаследовал земли и войска своего отца, расположенные в Кундузе и Баглане [8, с. 136].

Амир Абд ас-Самад, сын хаджи Сейф ад-Дина, происходил из семьи, тесно связанной с ближайшим окружением династии. Две его сестры были замужем за тимуридскими принцами, что подчёркивало значимость его рода в политической структуре государства. Ещё два эмира – Али Тархан и Хасан Суфи Тархан, являлись сыновьями Гияс ад-Дина Тархана, чья семья активно укрепляла связи с династией через брачные союзы [10, с.347-349]. Из дочерей Гияс ад-Дина особенно выделялась Гавхаршад, ставшая самой влиятельной женой Шахруха, в то время как две другие её сестры вышли замуж за сыновей Умара-шейха, старшего сына Тимура [1, с.369-375].

Все перечисленные эмиры пользовались благосклонностью династии и имели непосредственный интерес к её продолжению и укреплению. Однако следует подчеркнуть, что все пожалования и привилегии, которыми они обладали, были дарованы им Тимуром, а не Шахрухом.

Первым из известных мятежей, вероятно, было восстание Пира Мухаммада, сына Пулада, назначенного правителем Сари в Мазандеране. Точная дата этого восстания не зафиксирована, однако оно, скорее всего, произошло вскоре после смерти Тимура, то есть до 809 года хиджры (1406–1407 гг.), поскольку к этому времени управление Сари было передано другому тимуридскому наместнику [1, с. 379].

Следующим значимым мятежником стал Сулейман-шах, сын Давуда Дуглата, который покинул службу у Шахруха в начале 808 года хиджры (1405 г.). В последние годы жизни Тимура Сулейман-шах был отстранён от армии Шахруха и назначен губернатором Райя и Фирузкуха. Позже, когда Шахрух отказался помиловать одного из мятежных принцев по просьбе Сулейман-шаха, тот ушёл в оппозицию и перешёл на сторону Халила-султана, одного из претендентов на власть [8, с.78-82].

О дальнейшей судьбе Сулейман-шаха и его семьи сохранилось мало сведений. Известно лишь, что его сын Рустам позже фигурировал среди эмиров при дворе Улугбека [7, с.112].

В том же году произошло ещё одно восстание, которое наглядно продемонстрировало нестабильность положения Шахруха относительно лояльности его эмиров, а также его



готовность сохранять покровительство над семьями мятежников. Восстание возглавил Сайид Ходжа, сын шейха Али Бахадура, при поддержке нескольких других потомков Тимура, включая Абд ас-Самада, сына хаджи Сейф ад-Дина, который был связан брачными узами с семьёй Умара-шейха, а также четырёх сыновей Уч-Кара [2, с.16-26].

Среди участников восстания был Шамс ад-Дин, близкий к Шахруху ещё при жизни Тимура. За участие в мятеже Сайид-ходжа был казнён, тогда как его сообщники бежали в Фарс, где нашли службу при сыновьях Умара-шейха [4, с.268-287].

Несмотря на подавление восстания, представители семьи Сайид-ходжи, потомки шейха Али Бахадура, сохранили покровительство Шахруха. Два брата Сайид-ходжи занимали важные должности эмира дивана и провинциальных губернаторов в Ираке. Впоследствии эти посты были переданы их детям. Таким образом, в период правления Шахруха эта ветвь чагатайских эмиров продолжала оставаться одной из влиятельнейших [7, с.145].

Также не последовало преследований в отношении другого участника заговора, Абд ас-Самада, сына хаджи Сейф ад-Дина. Он вернулся на службу к Шахруху в 817 году по хиджре (1414 г.), после нескольких лет заметной службы при сыновьях Умара-шейха в Фарсе [10, с.351-357]. Абд ас-Самад занимал высокие должности и в армии, и в администрации, служил товачи и городским губернатором вплоть до смерти в 835 году по хиджре (1432 г.) [6, с.154-158].

Шамс ад-Дин, сын Уч Кара, вернулся на службу к Шахруху несколько раньше, однако сведения о его дальнейшей карьере весьма скудны. Его братья и сыновья также служили при Шахрухе [4, с. 289].

Семья Хасана Джандара, одного из эмиров, назначенных Шахрухом в Хорасан, несмотря на предыдущее проявление нелояльности, также осталась частью правительственного окружения. В конце 810 года по хиджре (1408 г.) несколько военнотружущих армии Шахруха приняли участие в заговоре, вызванном протестом против налогов, введённых его визирем. Восстание возглавил Джаханмалик, в нём участвовали Хасан Джандар и его сын Юсуф Джалил. Джаханмалик был казнён, а остальные бежали под защиту тимуридских принцев Фарса. Хасан Джандар скончался там, однако Юсуф Джалил вернулся к Шахруху после поражения Искандера, сына Умара-шейха, в 817 году (1414 г.) и, подобно Абд ас-Самаду, занял высокое положение, командуя туменом [3, с. 66].

К 811 году (1408–1409 гг.), когда Шахруха пригласили в Мавераннахр, он подавил самые серьёзные внутренние вызовы в своей провинции. Его государство оставалось целостным, а казна – менее опустошённой, чем у большинства других тимуридских принцев. К тому времени многие его соперники либо умерли, либо были свергнуты, причём Шахрух почти не прибегал к прямым репрессивным мерам. Сыновья Мираншаха и Джахангира утратили силу для конкуренции за центральную власть [2, с.48-56].

Шахрух теперь был единственным живым сыном Тимура. Несмотря на то, что на момент смерти отца ему было всего двадцать семь лет, он обладал значительным преимуществом в устойчивом управлении богатой провинцией Хорасан, куда был назначен в 799 году по хиджре (1396–1397 гг.). Ему сопутствовала удача, так как в его владениях отсутствовала династическая конкуренция: старшие сыновья Улугбек и Ибрахим-султан были ещё детьми в возрасте около десяти лет. Это ставило Шахруха в выгодное положение для утверждения власти над более обширным государством [1, с. 287].

Таким образом, в период правления Шахруха Тимуридское государство прошло этап консолидации и укрепления политической власти после смут и распрей, характерных для времени, последовавшего сразу после смерти Тимура. Шахрух смог восстановить экономическую стабильность, развить культурные и научные центры, особенно в Хорасане и Мавераннахре. Его внешняя политика была направлена на поддержание мира и укрепление дипломатических связей с соседними державами, что способствовало процветанию и долгосрочной стабильности государства.

**СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:**

1. *Ибн Арабшах, Ахмад. Тамерлан или Тимур, Великий Амир. / Перевод Дж. Х. Сандерса. - Лондон: Лузак, 1936. - 468 с.*
2. *Маркаши, Сайид Захир ад-Дин ибн Насир ад-Дин. Тарих-и Гилан ва Дейламистан. / Редактор Манучихр Сутуда. - Тегеран: Бунёд-и Фарханги Иран, 1347/1968-69. - С. 13-156.*
3. *Мирханд, Мухаммад ибн Хандишах ибн Махмуд. Равзат ас-сафа фи сира аль-авлия ва аль-мулук ва аль-хулафа. - 10 томов. - Тегеран: Марказ-и Хайям Пируз, 1338-39/1960. - С. 56-87.*
4. *Самарканди, Абд ар-Раззак. Матла ас-саъдайн ва маджма аль-бахрайн. / Редактор Мухаммад Шафиг. 2 тома. - Лахор: Китобхона-и Гилани, 1360-68/1941-49. - 459 с.*
5. *Самарканди, Давлатишах ибн Ала ад-Даула. Тазкират аш-шуъара. / Редактор Э. Г. Браун. - Лондон: Лузак, 1901. - 587 с.*
6. *Хандамир, Гияс ад-Дин ибн Хумам ад-Дин. Дастур аль-вузара. / Редактор Саид Нафиси. - Тегеран: Икбал, 1317/1938-39. - С. 149-266.*
7. *Хандамир, Гияс ад-Дин. Хабиб ас-сияр фи ахбар афрад аль-башар. / Редактор Мухаммад Дабир Сияки. 4 тома. - Тегеран: Хайям, 1333/1955-56. - С. 36-158.*
8. *Хандамир, Гияс ад-Дин. Хабиб ас-сияр фи ахбар афрад аль-башар. / Перевод Уилера М. Такстона. В книге: Уилер М. Такстон. Habibus-siyar. Том третий. 2 тома. - Кембридж, Массачусетс, 1994. - С. 68-209.*
9. *Ходжа Самарканди, Абу Тахир. Самария: Описание природных особенностей и святынь Самарканда // Редактор Ирадж Афшар. - Тегеран: Фарханги Иран замин, 1343/1965. - 588 с.*
10. *Шами, Низам ад-Дин. Зафар-наме / Редактор Ф. Тауэр. - Прага: Восточный институт, 1956. - 652 с.*
11. *Язди, Шараф ад-Дин Али. Зафар-наме. / Редактор Мухаммад Аббаси. 2 тома. - Тегеран: Амир Кабир, 1336/1957. - 760 с.*

**REFERENCES:**

1. *Ibn Arabshah\_Ahmad. Tamerlane or Timur, the Great Amir. //Trans. J. H. Sanders. - London: Luzac, 1936.- 468 pp.*
2. *Marqashi, Sayyid Zahir al-Din b. Nasir al-Din. Tarikh-i Gilan wa Daylamistan// Edited by Manuchihr Sutuda. -Tehran: Bunyad-i Farhang-i Iran, 1347/1968-69.-PP. 13-156.*
3. *Mirkhwand, Muḥammad b. Khwandshah b. Maḥmud. Rawḍat al-ṣafa fi sirat al-awliya' wa-l-muluk wa-l-khulafa// 10 vols. -Tehran: Markaz-i Khayyam Piruz, 1338-39/1960.-PP. 56-87.*
4. *Samarqandi, Abd al-Razzaq. Maṭla al-sa'dayn wa majma al-baḥrayn// Ed. Muḥammad Shafi. 2 vols. - Lahore: Kitobkhona-i Gilani, 1360-68/1941-49.- 459 pp.*
5. *Samarqandi, Dawlatshah b. Ala al-Dawla. Tadhkirat al-shu'ara //Ed. E.G. Browne. -London: Luzac, 1901.- 587 pp.*
6. *Khwandamir, Ghiyath al-Din b. Humam al-Din. Dastur al-wuzara. //Edited by Sa'id Nafisi. - Tehran: Iqbal, 1317 SH / 1938-39.- PP. 149-266.*
7. *Khvandamir, Ghiyath al-Din. Ḥabib al-siyar fi akhbar afrad al-bashar// Edited by Muḥammad Dabir Siyaqi. 4 vols. -Tehran: Khayyam, 1333 SH/ 1955-56.-PP. 36-158.*
8. *Khvandamir, Ghiyath al-Din. Ḥabib al-siyar fi akhbar afrad al-bashar// Translated by Wheeler M. Thackston. In Wheeler M. Thackston, Habibus-siyar. Volume Three. 2 vols. -Cambridge, MA: Sources of Oriental Languages and Literatures 24, 1994.-PP. 68-209.*
9. *Khwaja-yi Samarqandi, Abu Tahir. Samariyya: Dar bayan-i awṣaf-i Ṭabi wa mazarat-i Samarqand. //Edited by Iraj Afshar. - Tehran: Farhang-i Iran Zamin, 1343 SH / 1965.- 588 pp.*
10. *Shami, Nizam al-Din. Zafarnama //Edited by F. Tauer. -Prague: Oriental Institute, 1956.- 652 pp.*
11. *Yazdi, Sharaf al-Din Ali. Zafarnama. //Edited by Muhammad Abbasi. 2 vols.- Tehran: Amir Kabir, 1336/1957.- 760 pp.*

**5.6.5. (07.00.09) ИСТОРИОГРАФИЯ, ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ, МЕТОДЫ  
ИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ**  
**5.6.5. ТАЪРИХНИГОРӢ, МАНБАЪШИНОСӢ ВА МЕТОДӢОИ ТАДҚИҚИ  
ТАЪРИХӢ**  
**5.6.5. HISTORIOGRAPHY, KNOWLEDGE OF ORIGINS, METHODS OF  
HISTORICAL RESEARCH**

**УДК 930**

**DOI 10.24412/3005-849X-2025-2-43-51**

**АКАДЕМИК РАҲИМ** *Убайдулло Насрулло Каримзода, д.и.т., профессор,*  
**МАСОВ ВА МАСОИЛИ** *сарходими илмии Институти таърих,*  
**НАЗАРИЯВИИ** *бостониносии ва мардуминосии ба номи А. Дониши*  
**ТАЪРИХНИГОРИИ МИЛЛӢ** *АМИТ (Душанбе, Тоҷикистон)*

**АКАДЕМИК РАҲИМ** *Убайдулло Насрулло Каримзода, д-р истор. наук,*  
**МАСОВ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ** *профессор, главный научный сотрудник Института*  
**ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ** *истории, археологии и этнографии им. А. Дониша*  
**ИСТОРИОГРАФИИ** *НАНТ (Душанбе, Таджикистан)*

**ACADEMICIAN RAHIM** *Ubaydullo Nasrullo Karimzoda, doctor of History,*  
**MASOV AND THEORETICAL** *professor, chief scientific worker of the Institute of*  
**ISSUES OF NATIONAL** *history, archeology and ethnography named after A.*  
**HISTORIOGRAPHY** *Donish NAST (Dushanbe, Tajikistan)*  
**e-mail:** nasrullokarimovich@mail.ru

Усулҳои асосии методологии фаъолияти илмии академик Раҳим Масов таҳлил шудаанд, ки дар ташаққули таърихнигории тоҷик ҳамчун мактаби мустақили илмӣ нақши калидӣ бозиданд. Бо така ба осори навирифтаи ӯ ва дар асоси равиши манбаъшиносӣ, муқаррароти муҳими илмии муҳаққиқ — аз ҷумла талоши ӯ барои дарёфти мантиқи дохилии раванди таърихӣ, озод аз ғишори идеологӣ — мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Таваҷҷуҳи махсус ба танқиди ӯ нисбат ба схематизми таърихнигории шуравӣ ва ҷустуҷӯи бознигарии нақши омили миллӣ дар таърихи Осиёи Миёна зоҳир мегардад. Р. Масов таърихро ҳамчун натиҷаи таҳлили муназами сарчашмаҳо мешинохт, ки дар он тафсири илмӣ бар ҳар гуна ҳадафҳои муваққати сиёсати хориҷӣ авлабият дорад. Инчунин аҳамияти мероси илмии ӯ барои наслҳои минбаъдаи муҳаққиқон таъкид шудааст, ки идомаи таҳқиқоти таърихиро дар давраи пасошӯравӣ, аз ҷумла дар доираи фаъолияти Институти таърих, бостониносии ва мардуминосии ба номи А. Дониши АМИТ таъмин менамоянд.

**Калидвожаҳо:** академик Р. Масов, таърих, таърихнигорӣ, назарияи таърих, методология, таърихнигории тоҷик, принципҳои илмӣ, масоили мубрам, Иттиҳоди Шуравӣ, ҶШС Тоҷикистон, АМИТ

Рассматриваются основные методологические принципы, лежащие в основе научной деятельности академика Рахима Масова, сыгравшего ключевую роль в становлении таджикской историографии как самостоятельной научной школы. На материале опубликованных работ и с опорой на источниковедческий подход проанализированы базовые установки исследователя, в том числе его стремление к выявлению внутренней логики исторического процесса, освобождённого от идеологической нагрузки. Отдельное внимание уделено критике им схематизма советской историографии и попыткам переосмысления роли национального фактора в истории Средней Азии. Р. Масов рассматривал историческое знание как результат системной работы с источником, когда приоритет отдается

аналитической интерпретации, а не внешнеполитическим конъюнктурным целям. Подчёркивается значение научного наследия Р. Масова для последующих поколений исследователей, продолживших развитие дисциплины в постсоветский период, в том числе в профилирующих отделах ИИАЭ им. А. Дониша НАН Таджикистана.

**Ключевые слова:** академик Р. Масов, история, историография, теория истории, методология, таджикская историография, научные принципы, критические проблемы, Советский Союз, Таджикская ССР, НАНТ

The article examines the main methodological principles underlying the scientific work of academician Rakhim Masov, who played a key role in the development of Tajik historiography as an independent scientific school. Based on the material of published works and relying on the source study approach, the basic principles of the researcher are analyzed, including his desire to identify the internal logic of the historical process, freed from ideological burden. Particular attention is paid to his criticism of the schematism of Soviet historiography and attempts to rethink the role of the national factor in the history of Central Asia. R. Masov considered historical knowledge as the result of systematic work with the source, when priority is given to analytical interpretation, and not to foreign policy opportunistic goals. The importance of R. Masov's scientific legacy for the subsequent generation of researchers who continued the development of the discipline in the post-Soviet period, including in the specialized departments of the A. Donish Institute of Atomic Energy and Evolution of the National Academy of Sciences of Tajikistan, is emphasized.

**Key-words:** academician R. Masov, history, historiography, theory of history, methodology, Tajik historiography, scientific principles, critical problems, Soviet Union, Tajik SSR, NAST

Масъалаҳои назариявӣ ва методологӣ ҳамеша дар раванди рушди илми таърих ё таърихшиносӣ мавқеи меҳвариро ишғол менамоянд ва, махсусан дар давоми қарнҳои охир дар ин самт мактабу марказҳои зиёди шинохтаи илмӣ ҷаҳонӣ таҳқиқоти ҷолибу назаррасро ба анҷом расониданд. Мактаби илмӣ таърихшиносии тоҷик, ки ташаккули он ба асри гузашта рост меояд ва он маҳз дар ҷаҳорҷӯбаи таърихшиносии шуравӣ шакл гирифтааст, асосан ба назария ва методологияи аз ҷониби маркази ягона тасдику муқарраргардида така менамуд. Барои ҳамин дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ба ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва методологияи илмӣ, махсусан илмҳои ҷомеашиносӣ, аз ҷумла таърих усулан ҷанд муассисаю марказҳои илмӣ эътирофшуда ва ба баррасии ин масоил ваколатдошта машғул мегардиданд.

Пас аз муқаррар шудани назарияи марксистӣ-ленинӣ фаҳмиши ҷомеаи инсонӣ ҳамчун назарияи ягонаи илмӣ ва ҳуқуқон, муҳаққиқон ва, аз ҷумла муаррихонро зарур ва ҳатмӣ буд, ки аз ҷаҳорҷӯбаи материализми таърихӣ ва талаботи муқарраршуда берун наоянд. Баъзе аз он талабот, ба мисли ҳатман овардани иқтибос аз асарҳои асосгузори марксизм-ленинизм ва қарорҳои мақомоти болоии ҳизбии Иттиҳоди Шуравӣ ва ё ҷумҳуриҳои иттифоқӣ дар баҳши муқаддамотии ҳамагуна қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ хусусияти расмиро ба худ гирифта буданд. Танҳо аз ибтидои солҳои 60-уми асри гузашта ба муҳаққиқон, аз ҷумла муаррихон иҷозат дода шуд, ки дар заминаи назарияи марксистӣ-ленинӣ фаҳмиши таърих мавқеи ҳудро нисбат ба баъзе масоили назариявӣ ва методологӣ ибраз наоянд. Ин имконият дод, ки дар давраҳои охири мавҷудияти низоми шуравӣ доир ба масоили назариявӣ методологияи илми таърих баъзе асарҳо, аз ҷумла китобҳои М.А. Барг [2; 1; 3; 17, 7], А.И. Ракитов [21; 17, 7], А.В. Гулига [5; 4; - 49 -], Г.М. Иванов [6; 17, 7], И.Д. Ковалченко [8; 17, 7] ва миёнаи солҳои 80-ум нахустин китоби таълими доир ба методологияи таърихи Б.Г. Могилнитский [18] нашр гарданд.

Аммо, дар ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта, методологияи илми таърих ба душвории ҷиддӣ рӯбарӯ гардид. Ин пеш аз ҳама, вобаста ба пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ

ва дар канор мондани методологияи ягонаи марксист-ленинӣ, ки дар замони шуравӣ байни назарияи ҷомеашиносии коммунизми илмӣ ва методологияи таърих фарқияти ҷиддиеро ба миён намегузошт, ба вуқӯи омад. Ба замми он дар байни таърихшиносони касбӣ низ аз ибтидо тамоюле ҷой дошт, ки онҳо наметавонанд қомилан тобеи ягон сохтори муқарраршудаи назариявии илми таърих бошанд. Ин буд, ки дар байни таърихшиносон таваҷҷуҳ ба масоили эҳсосӣ (сенсатсионӣ), «мавзӯоти доғи рӯз», «лаққаҳои сафед», риоя накардани принципу методҳои илмӣ, нусхабардории назария ва методологияи мактабҳои гуногуни хориҷӣ ба миён омад. Танҳо пас аз миёнаҳои солҳои 90-уми асри гузашта дар паҳноии пасошуравӣ ба методологияи илмӣ таърих, роҳҳо ва усулҳои муносири илмӣ-таҳқиқотӣ аз нав таваҷҷуҳ ба миён омад ва дар ин самт асару мақолат ва васоити зиёди илмӣ таълимӣ ба ҷой расиданд.

Дар таърихшиносии шуравӣ тоҷик, ки ҷузъи таркибии мактаби ягонаи таърихшиносии шуравӣ буд, низ ин раванд ба мушоҳида мерасад. Муаррихони шинохтаи тоҷик низ то ибтидои замони соҳибистиклолӣ ба баррасии масоили назариявӣ методологӣ даст надовштанд ва дастуру муқаррароти аз марказ муайяншударо риоя менамуданд. Аммо, муаррихони шинохта, аз ҷумла устод Садриддин Айнӣ ва академик Бобочон Ғафуров дар доираи ҳамон ҷаҳорҷӯбаи муқарраршудаи назариявии замони шуравӣ тавонистанд андешаву биниши илмӣ худро ба дифои манфиатҳои миллӣ, қорқарди консепсияи илмӣ таҳқиқи таърихи ҷандинҳазорсолаи халқи тоҷик равона намоянд ва дар ин самт ба таълифи асарҳои илмӣ бунёдию мондагори муваффақ шаванд. Ин таҷрибаи устодон минбаъд низ аз тарафи муҳаққиқони варзидаи таърихи халқи тоҷик, пеш аз ҳама А.А. Семёнов, М. С. Андреев, З.Ш. Раҷабов, Б.И.Искандаров, Б.А. Литвинский, А.М. Мухторов, Н.Н. Неъматов, Р.М. Масов, Ғ. Ҳайдаров, В.А. Ранов, Ю. Ёкубов, Н. Нурҷонов, Р. Абулҳаев, М. Бобоҳонов, А. Ҷалилов, Ҳ. Пирӯмшоев, Н. Ҳотамов ва дигарон идома ёфт.

Ҷунбиши ҷиддӣ дар таърихшиносии тоҷик аз миёнаи солҳои 80-уми асри гузашта ибтидо гирифта, дар замони соҳибистиклолӣ вусъати ниҳоят тоза пайдо намуд. Махсусан, дар ин самт фаъолияти маркази калонтарини илмӣ-таҳқиқотии таърихи халқи тоҷик – ИТБМ ба номи А.Дониши АМИТ бештар назаррасаст. «Муҳаққиқони Институт аз оғози таъсисёбиаш то ба имрӯз, - таъкид намудаанд Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми табриқотии худ ба ифтихори 60-солагии ин маркази илмӣ (соли 2011), - омӯзиши масъалаҳои мубрами илми таърихнигориро касб намуда, ба хошти тантанави ҳақиқат ва адолати таърихӣ асарҳои зиёди бунёдиро ба риштаи таҳқиқоти ҷиддии илмӣ кашидаанд» [19,3].

Яке аз муҳаққиқони варзида ва соҳибмактаби ин маркази илмӣ, академик, доктори илмҳои таърих, профессор Раҳим Масович Масов махсус меёбад. Раҳим Масович муддати 57 сол аз лаборанти одии пажӯҳишгоҳ то ба дараҷаи академикӣ ва сарвари муассисаи маркази илмӣ – таҳқиқотӣ расида, дар ташаккул ва рушди таърихнигории миллӣ ва ҷун сарвари пажӯҳишгоҳ - 27 сол дар тайёр намудани мутахассисони касбии илми таърих нақши бориз гузоштааст.

Доир ба мазмуну муҳтавои қорҳои илмӣ- таҳқиқотӣ ва фаъолияти академик Раҳим Масов мақолаву рисолаҳои зиёде ба таъъ расидаанд, ки паҳлуҳои гуногуни пажӯҳишоту фаъолияти ўро мавриди таҳлил қарор додаанд. Биноан, мо бештар ба нақш ва мавқеи ин олими шинохта дар самти баррасии масоили назариявӣ методологии илми таърихшиносии миллӣ ва ташаккули таърихнигории тоҷик таваҷҷуҳ менамоем.

Маълум аст, ки академик Раҳим Масов ба илми таърихшиносӣ ҳамҷун таърихнигори касбӣ (историограф) ворид гаридида, дар ин самт ҷандин таҳқиқоти ҷолибу назаррасро ба анҷом расонидааст. Ю.С. Малтсев фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии академик Р. Масовро таҳлил

намуда, таъкид менамояд, ки воридшавии принципи ҳақиқатнигории воқеияти таърихӣ ба мактаби таърихшиносии тоҷик аз миёнаҳои солҳои 70-ум - то миёнаҳои солҳои 90-уми асри гузашта, яъне аз асари «Таърихнигории Тоҷикистони шуравӣ» (1978) то китобҳои «Тоҷикон: таърих бо муҳри «комилан маҳфӣ» (1995) ва «Тоҷикон: фишороварӣ ва омехташавӣ» (2003)-и академик Раҳим Масов ба вуқӯ омадааст [10,9]. Бояд таъкид намуд, ки дар ин байн ва баъдан низ асарҳо ва мақолаҳои дигари олим, ки ҳар яке дар рушди таърихнигории миллӣ нақши муассир гузоштаанд, ба табъ расидаанд, аммо таҳқиқоти номбаршуда мақом ва нақши хосро соҳиб мебошанд.

Воқеан, яке аз принципҳои асосии нигориши илмӣ академик Р. Масов дар ҳама таълифоташ ин инъикоси воқеияти таърих хоҳ ширин бошад ва хоҳ талх маҳсуб меёбад, зеро бо ибораи мардумӣ «Ватан ва модарро интиҳоб намекунанд». Асару мақолот ва роҳи тайкардаи илмӣ академик Р. Масовро профессор Ҳ. Пирумшоев ба шакли пурратар дар мақолаи хеш бо номи «Муборизи ҳастанопазир барои ҳақиқати таърих» [20] таҳлил намуда, симои воқеи муҳаққику шахрванди ватандӯст ва самтҳои фарогири ҷаҳонияти илмӣ ўро нишон додааст, ки яке аз онҳо масоили умдаи назариявӣ ва методологии таърихшиносии тоҷик мебошад.

Масоили назариявӣ ва методологии илми таърих дар ҳамаи асарҳои академик Р. Масов, албатта дар доираи ҷаҳорҷӯбаи муқаррарнамудаи илми замон мушоҳида мешавад. Вале ҳамчун таърихнигори касбӣ ў дар таҳқиқоташ аз қадравии нодуруст шарҳ додани воқеияти таърихӣ, пояи илмӣ надоштани бархе хулосаву андешаҳо, аз мадди назар дур мондани паҳлуҳо ва ё масъалаҳои алоҳидаи илм чашм наменгӯшид. Ин агар аз як тараф вазифа ва ҳадафи илми таърихнигорӣ ва ў ҳамчун таърихнигори касбӣ бошад, аз ҷониби дигар риояи принципи асосии ҳақиқатнигории воқеияти таърихӣ буд. Ҳанӯз соли 1989 академик Р. Масов тавассути мақолаҳои «Бозсозӣ ва баъзе масъалаҳои муносибати миллӣ» [13] ва «Фарёди қурбонӣ: нидо аз саҳфаи таърих» [16], инчунин чанд мақолаи дигар доир ба баъзе ҷеҳраҳои таърихӣ ибтидои давраи шуравӣ дар маҷаллаву рӯномаҳои ҷумҳуриявӣ доир ба масоили мубрам ва умдаи таърихнигории миллӣ, зарурияти ба тарзи очил омӯштани баъзеи онҳо масъалагузорӣ менамояд.

Дар ин навиштаҳо академик Раҳим Масов огоҳ менамояд, ки дар таърихи давраи шуравии халқи тоҷик номҳо, давраҳо ва падидаҳои ҳастанд, ки аз онҳо на танҳо доираи васеи хонандагон, балки ҳатто онҳое, ки тибқи вазифа ба таҳқиқи таърихи ин давра машғуланд, кам оғай доранд [16, 123]. Аз ин рӯ, зарур ва ҳатмист, ки дар раванди вусъати пажӯҳишҳо ва баланд бардоштани сатҳи донишҳои таърихӣ дар байни ҷомеа тадбирҳои ҷиддӣ ва мушаххас бояд андешид ва яке аз вазифаҳои муҳими муаррихӣ тоҷик низ дар иҷрои ҳамаи масъалаҳо зохир меёбад.

Зарур ба таъкид аст, ки дар охири солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта, тавачҷӯи ҷомеаи кишвар низ ба таърих, таърихнигорӣ ва, махсусан ба саҳифаҳои таҳқиқ наёфтаи он ниҳоят зиёд гардида, аҳли зиё, дӯстдорони таърих низ дар баррасии он хеле ҷаҳлона ширкат менамуданд. Ҷомеаи кишвар ҳар чи бештар ва зудтар меҳост доир ба масъалаҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик, махсусан масоили доғи рӯз, ба мисли заминаҳои давлатдорӣ тоҷикон, таърихи оғози сохтори давлатдорӣ шуравӣ, марзбандии миллию худудӣ ва хиёнатҳо ҳангоми ин тақсмот, аз даст додани марказҳои калони иқтисодиву фарҳангӣ, поймолсозии ҳукуқи тоҷикон ва забони тоҷикӣ ҷавоб пайдо намояд.

Дар ин росто пажӯҳишҳои академик Раҳим Масов, ки аз ибтидо ба таърихнигории ҷомеаи шуравӣ дар Тоҷикистон, махсусан масоили миллӣ ва ҳалли он бахшида шуда буданд, дар байни аҳли ҷомеа бештар нуфуз ва мақоми вежа пайдо карданд. Махсусан, се рисолаи ба масъалаи миллӣ ва тақсмоти марзӣ худудии соли 1924 бахшидаи олим, ки баъдан дар

шакли китоби ягона бо тағйироту иловаҳои ҷиддӣ нашр гардид [15], дар ҷумҳурӣ ва берун аз он аз тарафи мутахассисон баҳои сазовор гирифт.

Баробари асарҳои калонҳаҷм ва бунёди академик Раҳим Масов як силсила мақолаҳои илмӣ доир ба масоили умда ва амалии таърихнигорӣ муосири миллӣ таълиф намудааст, ки як бахши онҳо дар маҷмӯаи алоҳидаи «Масоили мубрами таърихнигорӣ ва таърихи халқи тоҷик» [11] рӯи ҷопро дидаанд. Махсусан, мақолаи «Доир ба баъзе масоили методологии таърихнигорӣ муосири халқи тоҷик»-ро, ки соли 2004 навишта шудааст, метавон ба шакли намуна овард. Дар ин таълифоти худ олим доир ба мақоми илми таърихнигорӣ дар низоми илмҳои ҷомеашиносӣ, ҳадаф ва вазифаҳои аслии он сухан намуда, историографияро ҳамчун илме, ки инъикоси субъективонаи воқеияти таърихӣ бавуқӯмада аз ҷониби наслҳои гуногуни муаррихон меномад. Муаррих на танҳо ҳаводиси таърихро тасвир менамояд, балки тавассути он фаҳмиш, ҷаҳонбинӣ ва андешаи ҳамон табақаи аҳолие, ки худ мансуб ба он аст, инъикос менамояд. Таърихнигорӣ ҳамеша дар худшиносӣ ва ҳувиятсозии аҳли ҷомеа, махсусан дар муборизаи идеологияи миллӣ ба муқобили таҳрифу бофтаҳои ғайриилмӣ таърихи воқеӣ нақши муассирро соҳиб мебошад. Бавижа, имрӯз, ки дар фазои пасошуравӣ таърихбофӣро таърихсозӣ ба авҷи олиӣ худ расидааст, инқору беасолат будани онро танҳо таърихнигори касбӣ метавонад ифшо созад. Асосан, -таъкид менамояд академик Раҳим Масов, - таҳрифи таърих «барои истифодаи дохилӣ» манфиат дорад ва он комилан ба ҳақиқати воқеияти таърихӣ, реализми таърихӣ пайвастагӣ надорад. Аз ин рӯ, вазифаи таърихнигор нисбат ба таърихшинос комилан фарқ дорад ва дорои хусусиятҳои хоси таҳқиқотӣ мебошад. Яке аз талаботи асосии таҳқиқоти таърихнигорӣ ва таҳлили асари илмӣ таърихӣ ин ба инобат гирифтани се ҷанбаи муҳим – таҳлили иҷтимоӣ-сиёсӣ, риояи принципҳои аслии таърихнигорӣ ва асосҳои назариявӣ-методологии он мебошад. Ба андешаи олими шинохта асосҳои илмӣ таърихшиносоиро се принциби муҳим -хронологӣ-проблемавӣ, биографӣ ва хронологӣ - мавзӯӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо бештар дар пайвастагӣ бо ҳам вобаста ба ҳадафи таҳқиқот истифода мешаванд [11, 18-23].

Академик Раҳим Масов дар мақолаи «Масоили мубрами таърихнигорӣ муосири тоҷик» [12] (соли 2004) гурӯҳи масоили умда ва ҳалталаби назариявӣро методологии илми таърихи тоҷикро пеш мегузорад, ки бархе аз онҳо пас аз ба даст овардани истиклоли давлатӣ ба миён омадаанд. Ё таъкид менамояд, ки омӯзиш, таҳқиқ ва ҳатто тадрису муаррифии таърихи бойи халқи тоҷик аз замони қадимтарин то имрӯз вобаста ба ҷой доштани масоили зиёди ҳалли ҳудро наёфта, баҳснок ва масъалаҳои мубоҳисавӣ равиши комилан дигарро талаб менамояд. Мутаассифона бархе аз ҳаводиси таърихӣ яктарафа, нопурра ва ҳатто таассубкоронаю дар заминаи «меҳанпарастии бардурӯғ» таҳлил шудаанд. Ҷанбаҳои ниҳоят муҳимми ҷамъиятию сиёсии таърихи халқи тоҷик, ҳаводису падидаҳои ҷудогонаи таърихӣ, аз ҷумла асосҳои ташаккули давлатдорӣ миллӣ ва марҳалаҳои он, марзбандии миллию ҳудудии соли 1924 дар Осиёи Миёна, мубориза ба муқобили ҷараёнҳои гуногуни тоҷиксӯзӣ, пеш аз ҳама туркпарастӣ, нақши воқеии ҷадидон дар таърихи халқи тоҷик, этногенези тоҷикон ба таври зарурӣ таҳқиқи ҳудро наёфтаанд. Дастовардҳои бунёдии таърихнигорӣ шуравии тоҷикро инқор накарда, мо бояд оқибатҳои ғоҷабора баъзе аз ҳаводис ва қарорҳои расмӣ давлатию хизбӣ, усулҳои идоракунии ибтидоӣ-маъмурии шуравиро барои халқи тоҷик ва Ҷумҳурии Шуравии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Баробари он зарурияти таҷдиди назар намудани таърихи давраи гузариш аз ҷомеаи тошуравӣ ба ҷомеаи шуравӣ, таърихи давраи ҶБВ ва пасазҷангӣ то пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ, раванд ва оқибати амалишавии сиёсати миллии шуравӣ дар минтақа ва ҷумҳурӣ ва, умуман бурду бохти таърихи давраи шуравии халқи тоҷик ба миён омадааст [12,28-29].

Академик Раҳим Масов на танҳо доир ба масоили умдаи давраи навтарини халқи тоҷик ва масоили ҳалталаби он, инчунин нисбат ба сатҳ ва дараҷаи таҳқиқи таърихи тошуравии халқи тоҷик низ иброи андеша намуда, таъкид менамояд, ки дар асарҳои илмӣ ба таърихи давраи қадим ва асрҳои миёна бахшидашуда низ ҳамоҳангӣ, қавравӣ, ҷамъбастӣ, ҷамъбастӣ ва таҳлилҳои зиёди рӯякӣ ҷой доранд. Баъзе аз ба ном муҳаққиқон, - таъкид менамояд академик Р. Масов, - далелҳои манобеи таърихиро барои таърифи андешаи худ мувофиқ месозанд ва ё аз далели инкоркунандаи мавқеи худ қанор меҷӯянд онро ба ғӯшаи фаромӯшӣ мепартоянд. Дар натиҷаи чунин рафтор инъикоси таърихи воқеӣ дар як қанор мемонад ва ба ҷои он «композиция сунъии ташкилкарда» ба даст меояд [14,31].

Ба андешаи олимони шинохта дар радиои бисёр аз масоили ҳалталаб ҳоло ҳам таърихи комили давлати Сомониён, таърихи ташаккули халқи тоҷик, пайдоиш ва рушди забони тоҷикӣ ва пайвастагии он бо забони қадим ва асримиёнагии форсӣ, дар алоҳидагӣ аз Эронӣ Афғонистонӣ имрӯза омӯхтани этногенези тоҷикон, таърихи фарҳанги халқи тоҷик аз замони қадим то имрӯз, таърихи илму ҳунари халқи тоҷик, масъалаи сортҳо, раванди тадриҷан азхудкунии таърихӣ мероси фарҳангии тоҷикон аз ҷониби олимону сиёсатмадорони кишварҳои ҳамсоя таҳқиқоту омӯзиши қимматро васеътарро талаб менамоянд [12, 31-43].

Ҳамин гуна масоили дигари ҳалталаб ва вазифаҳои аввалдараҷаи таърихнигорӣ миллии дар мақолаҳои «Ташаккул ва рушди миллии тоҷик» (соли 1999), «Бобочон Ғафуров доир ба андеша ва сиёсати муҳоҷиркунонии дохилӣ» (соли 1999), «Давлати Сомониён - саҳифаи беҳири таърихи халқи тоҷик» (соли 1999), «Таҳриф ва тасарруфи таърихи гузаштаи халқи тоҷик» (соли 2003) ва амсоли инҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Олимони варзида масоили зиёди ғуногун, бавижа назариявӣ методологиро таҳлил намуда, ҳулола мекунад, ки агар дар давраи гузашта, яъне замони шуравӣ муаррихон дар зерини идеологии маҷбур буданд далелҳои ҷиддӣ таърихиро мутобиқ ба идеологияи ҳукмрон намуда, тасвири дарҳост ва ё дастуршударо пешкаш намоянд, пас аз қанор рафтани идеологияи ҳукмронӣ фишангҳои он онҳо қиммат ба ғӯшаи дигар, пеш аз ҳама таҳрифи таърих, муқобила, таърихсозӣ, нусхабардорӣ сарчашмаҳо, азхудкунии таълифоти дигарон, тақдирӣ манобеъ ва таҳқиқоти қайҳо маълумбудаи замони гузашта ва дигар аъмоли ношоиста гузашта, дастовардҳои аслии муҳаққиқони пешинаро ноҳиди мегиранд [14, 71].

Пас аз пош ҳурдани Иттиҳоди Шуравӣ ва ташкил ёфтани ҷумҳурии мустақил, таърих ва масоили таърихӣ ба яке аз вазифаҳои муҳими амалӣ намудани сиёсати муғризонӣ роҳбарони ин давлатҳо гардид. Махсусан, дар Осиёи Миёна зиммидорони вақт зиёдтар ба ин қор даст заданд ва ба ҷои таълифи асарҳои илмӣ таърихӣ ба таҳрифи ғаразмандонаи он машғул шуда, рисолати таҳқиқгарӣ асилро ба ғӯшаи фаромӯшӣ партофтанд ва ҳудуд меросҳои таърихӣ фарҳанги дигарон, баҳусус тоҷикон намоиш мебуданд, ки имрӯз низ идома дорад. Дар ин «тақсироти мерос» баробари асарҳои зиёди бепоӣ ба ном илмӣ, инчунин шабакаи ҷаҳонӣ Интернетро низ моҳирона ба манфиати ҳеш истифода менамоянд. Академик Раҳим Масов ба ин таҳқиқгарони аз таърихи воқеӣ беҳабар ҷавобҳои мушаххасу илмӣ дода, воқеияти аслии таърихи тоҷиконро бо далелу асноди мӯтамад дастраси умум мебардорид. Бояд гуфт, ки миллиатдӯстӣ ифтихор аз таърихи ниёгонӣ ҳудуд академик Раҳим Масов на бо даст задани таърихӣ мақоми халқҳои дигари минтақа, балки воқеъбинона ва бо эҳтироми ҳоса нисбат ба онҳо баён менамуд. Ин аз фарҳанги баланди паҳлуҳандагии устод Раҳим Масов ғувоҳӣ мебуд. «Академик Раҳим Масов «даштҳои ҳудуд рифъат бахшида, қўҳҳои дигаронро даст назада» (таъбири шоирӣ шаҳирӣ қазоқ Олжас Сулаймонов) мӯтамад ва асосманд, бо мадорики яқрӯву яқпаҳлӯи таърихӣ, бо иқтибосҳои пурдонтарин ҳоваршиносони ҷаҳоншумул, далелҳои қотеъи ҳаттиву бостоншиносӣ, мавод



ва асноди сарбамӯҳри сандукбанди таърихӣ собит мекунад, ки он ҳама китобҳои сохтагӣ ва мурдахун фарсахҳо аз илми истинодӣ ва истидлолӣ дур будаанд» [9, 6; 22, 12].

Ҳамин тавр, академик Раҳим Масов бо баррасии масоили назариявӣ методологӣ, муайян намудани вазифаҳои аввалдараҷаи таърихшиносӣ, интиҳоби мавзӯю самтҳои асосии таҳқиқ дар давраи ниҳоят ҳассоси гузариш аз ҷомеаи шуравӣ ба замони соҳибистиқлолӣ, ҳимояи илми таърих ва риояи принципҳои асосии он бо асару мақолоти зиёди хеш ва ҳамчун роҳбари маркази калонтарини илми таърихшиносии тоҷик нақши бориз гузоштааст.

#### **ПАЙНАВИШТ:**

1. Барг, М. А. Категория и методы исторической науки / М. А. Барг. – Москва: Наука, 1984. – 342 с.
2. Барг, М. А. Понятие всемирно-исторического как познавательный принцип марксистской исторической науки / М. А. Барг. – Москва: [б. и.], 1973. – 35 с.
3. Барг, М. А. Эпохи и идеи: Становление историзма / М. А. Барг. – Москва: Мысль, 1987. – 348 с.
4. Гулыга, А. В. Искусство истории / А. В. Гулыга. – Москва: Современник, 1980. – 288 с.
5. Гулыга, А. В. Эстетика истории / А. В. Гулыга. – Москва: Наука, 1974. – 28 с.
6. Иванов, Г. М. Исторический источник и историческое познание / Г. М. Иванов. – Томск: Изд-во ТГУ, 1973. – 250 с.
7. Иванов, Г. М. Методологические проблемы исторического познания / Г. М. Иванов. – Москва: Высшая школа, 1981. – 296 с.
8. Ковальченко, И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. 2-е изд. – Москва: Наука, 2003.
9. Лоиқ Шералӣ. Сухане дар бораи ин китоб: сарсухан ба китоби Р. Масов «Таърихи тоҷикон бо мӯҳри "комилан сиррӣ"» / Л. Шералӣ. – С. 6.
10. Мальцев, Ю. С. Научные исследования академика Р. М. Масова / Ю. С. Мальцев // Масов Р. Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа: статьи и выступления. – Душанбе, 2005. – С. 9.
11. Масов, Р. Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа: статьи и выступления / Р. Масов. – Душанбе, 2005. – 288 с.
12. Масов, Р. Актуальные проблемы современной таджикской историографии / Р. Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа: статьи и выступления. – С. 28–44.
13. Масов, Р. Бозсозӣ ва баъзе масъалаҳои муносибати миллӣ / Р. Масов // Ҳақиқати таърих: Саҳифаҳои ноаёни таърихи Партияи Коммунистии Тоҷикистон / таҳр. Ш. Султонов. – Душанбе: Ирфон, 1990. – С. 51–56.
14. Масов, Р. Искажение и присвоение прошлой истории таджиков / Р. Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа: статьи и выступления. – С. 71.
15. Масов, Р. Таджики: история национальной трагедии / Р. Масов. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 536 с.
16. Масов, Р. Фарёди қурбониён: нидо аз саҳфаи таърих / Р. Масов // Ҳақиқати таърих: Саҳифаҳои ноаёни таърихи Партияи Коммунистии Тоҷикистон / таҳр. Ш. Султонов. – Душанбе: Ирфон, 1990. – С. 79–92.
17. Меничиков, И. С. Введение в методологию истории: учебное пособие / И. С. Меничиков. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2015. – 7 с.
18. Могильницкий, Б. Г. Введение в методологию истории / Б. Г. Могильницкий. – Москва: [б. и.], 1989. – 175 с.

19. *Паёми табрикии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба 60-солагии Пажӯҳишигоҳи таърих, бостонишиносӣ ва мардумишиносӣ Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Институти таърих, бостонишиносӣ ва мардумишиносӣ ба номи А. Дониш. 60 сол. – Душанбе, 2014. – 448 с.*
20. *Пирумшоев, Х. Неутомимый борец за правду истории / Х. Пирумшоев // Правда истории — его кредо. К 80-летию со дня рождения академика Р. М. Масова / отв. ред. Убайдулло Н. К. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 29–75.*
21. *Ракитов, А. И. Историческое познание: Системно-гносеологический подход / А. И. Ракитов. – Москва: Политиздат, 1982. – 303 с.*
22. *Убайдулло, Н.К. Академик Рахим Масов / Н.К. Убайдулло // Историк. – 2019. – № 4 (20). – С. 6–12.*

#### REFERENCES:

1. Barg, M. A. *Categories and Methods of Historical Sciences* / M. A. Barg. – Moscow: Nauka, 1984. – 342 pp.
2. Barg, M. A. *Epochs and Ideas: The Formation of Historicism* / M. A. Barg. – Moscow: Mysl, 1987. – 348 pp.
3. Barg, M. A. *The Concept of World-Historical as a Cognitive Principle of Marxist Historical Science* / M. A. Barg. – Moscow: [s. n.], 1973. – 35 pp.
4. Gulyga, A. V. *The Aesthetics of History* / A. V. Gulyga. – Moscow: Nauka, 1974. – 28 pp.
5. Gulyga, A. V. *The Art of History* / A. V. Gulyga. – Moscow: Sovremennik, 1980. – 288 pp.
6. Ivanov, G. M. *Historical Source and Historical Cognition* / G. M. Ivanov. – Tomsk: Tomsk State University Press, 1973. – 250 pp.
7. Ivanov, G. M. *Methodological Problems of Historical Cognition* / G. M. Ivanov. – Moscow: Vysshaya Shkola, 1981. – 296 pp.
8. Kovalchenko, I. D. *Methods of Historical Research* / I. D. Kovalchenko. – Moscow: Nauka, 1987. – (2nd ed.: 2003).
9. *Loiq Sherali. A Word on This Book: Preface to R. Masov's Book. The History of the Tajiks with the Stamp 'Top Secret'* / L. Sherali. – PP. 6.
10. *Maltsev, Yu. S. The Scholarly Research of Academician R. M. Masov / Yu. S. Maltsev // Masov R. Topical Problems of Historiography and the History of the Tajik People: Articles and Speeches. – Dushanbe, 2005. – PP. 9.*
11. *Masov, R. Reconstruction and Some Issues of National Relations / R. Masov // The Truth of History: Hidden Pages of the History of the Communist Party of Tajikistan / ed. Sh. Sultonov. – Dushanbe: Irfon, 1990. – PP. 51–56.*
12. *Masov, R. The Cry of the Victims: A Voice from the Pages of History / R. Masov // The Truth of History: Hidden Pages of the History of the Communist Party of Tajikistan / ed. Sh. Sultonov. – Dushanbe: Irfon, 1990. – PP. 79–92.*
13. *Masov, R. The Distortion and Appropriation of the Tajiks' Past / R. Masov // Topical Problems of Historiography and the History of the Tajik People: Articles and Speeches. – PP. 71.*
14. *Masov, R. The Tajiks: The History of a National Tragedy / R. Masov. – Dushanbe: Irfon, 2008. – 536 pp.*
15. *Masov, R. Topical Problems of Contemporary Tajik Historiography / R. Masov // Topical Problems of Historiography and the History of the Tajik People: Articles and Speeches. – PP. 28–44.*
16. *Masov, R. Topical Problems of Historiography and the History of the Tajik People: Articles and Speeches / R. Masov. – Dushanbe, 2005. – 288 pp.*
17. *Menshikov, I. S. Introduction to the Methodology of History: A Textbook / I. S. Menshikov. – Kurgan: Kurgan State University Press, 2015. – 7 pp.*

18. Mogilnitsky, B. G. *Introduction to the Methodology of History* / B. G. Mogilnitsky. – Moscow: [s. n.], 1989. – 175 pp.
19. *Congratulatory Address of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, on the Occasion of the 60th Anniversary of the Institute of History, Archaeology and Ethnography of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan* // *Institute of History, Archaeology and Ethnography named after A. Donish. 60 Years.* – Dushanbe, 2014. – 448 pp.
20. Pirumshoev, Kh. *Tireless Fighter for the Truth of History* / Kh. Pirumshoev // *The Truth of History – His Creed. On the 80th Anniversary of Academician R. M. Masov* / ed. Ubaidullo N. K. – Dushanbe: Donish, 2021. – PP. 29–75.
21. Rakitov, A. I. *Historical Cognition: A Systematic-Epistemological Approach* / A. I. Rakitov. – Moscow: Politizdat, 1982. – 303 pp.
22. Ubaydullo N.K. *Academician Rahim Masov* / N.K. Ubaydullo // *Historian.* – 2019. – No. 4 (20). – PP. 6–12.

## 5.9 (10 01 00) ФИЛОЛОГИЯ

### 5.9 ФИЛОЛОГИЯ

### 5.9 PHILOLOGY

#### 5.9.2 (10 01 03) ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ МИРА (ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКАЯ ЛИТЕРАТУРА)

#### 5.9.2 LITERATURE OF THE PEOPLES OF THE WORLD (TAJIK-PERSIAN LITERATURE)

#### 5.9.2 АДАБИЁТИ ХАЛҚҲОИ ҶАҲОН (АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИК)

УДК 821.21

DOI 10.24412/3005-849X-2025-2-52-61

**ҲАЗИНИ ЛОҲИЧӢ ВА** *Абдуллоев Ромезҷон Холмуминович, н. и. ф.,*  
**МАСЪАЛАҲОИ НАҚДӢ** *доцент, сардори раёсати илм ва инноватсияи*  
**СУХАНСАНЧӢ ДАР** *МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Гафуров”*  
**“ДЕВОН”-И Ӯ** *(Хучанд, Тоҷикистон)*

**ХАЗИН ЛОХИДЖИ И** *Абдуллоев Ромездҷон Холмуминович,*  
**ПРОБЛЕМЫ** *канд. филол. наук, доцент, руководитель отдела*  
**ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ** *науки и инноваций ГОУ «ХГУ им. Б. Гафурова»*  
**В ЕГО «ДИВАНЕ»** *(Худжанд, Таджикистан)*

**KHAZIN LOHIJI AND** *Abdulloev Romezjon Kholmuminovich, candidate of*  
**THE PROBLEMS OF** *Philology, associate professor, head of the department of*  
**LITERARY CRITICISM** *science and innovation under the SEI "KhSU named after*  
**IN HIS "DIVAN"** *academician B. Gafurov" (Khujand, Tajikistan)*  
**e- mail:** *romizjona@gmail.com*

Дар адабиёти форсизабони Ҳинд нақди адабӣ, хусусан ҷавобнависӣ ба осори интиқодӣ ё ба ном нақди нақд ривочи хоса дошт. Рисолаҳои интиқодии Ғолиби Деҳлавӣ ва шогирдонии ӯ ба “Бурҳони қотеъ”-и Муҳаммадхусайни Бурҳон ва ҷавобҳои ҷонибдорони муаллифи фарҳанги маишӯр намунаи беҳтарини чунин радду бадалҳои интиқодӣ мебошанд. Дар интиқоди ашъори яке аз суҳанварони маъруфи шибҳи қораи Ҳинд Ҳазини Лоҳичӣ дар замони зиндагонияш аз ҷониби Сирочиддин Алихони Орзу, Фатҳалии Гардезӣ, Саҳбои Деҳлавӣ рисолаҳо таълиф гардидаанд. Адиб ва фарҳангшигори маъруф Вораста Мал Сиёлкутӣ ба ҷонибдори Лоҳичӣ ду рисола таълиф кардааст. Худи Ҳазин низ ҷо-ҷо дар девонаш дар байтҳои шеърҳои алоҳида ба интиқоди ашъораи ҷавобҳо гуфтааст. Зикр гардидааст, ки яке аз сабабҳои интиқоди ашъори Ҳазин ҳақиқати рақиқи суҳанвар мебошад. Махсусан таъкид гардидааст, ки Ҳазини Лоҳичӣ дар бисёр ҷойҳои девонаш гурӯҳи нотавонбинону ҳарифон ва ҳасудонро мавриди мазаммату сарзаниш қарор додааст. Шоир бисёр масъалаҳоро, ки мунаққидон мавриди танқид қарор дода буданд, шарҳу тавзеҳ дода ба чунин шеърҳо унвонҳои “Хитоб ба яке аз саҳифон ва фурумоҷгон”, “Дар васфи худ ва интиқод ба беҳунарон”, “Дар замми баъзе асҳоби гурур”-ро додааст.

**Калидвожаҳо:** адабиёти форсизабони Ҳинд, нақди адабӣ, нақди нақд, Ҳазини Лоҳичӣ, Сирочиддин Алихони Орзу, Вораста Мал Сиёлкутӣ

В персоязычной литературе Индии особое распространение получила литературная критика, в частности сочинение ответов на критические трактаты, или так называемая

критика критики. Ярким примером этого явления могут послужить критические трактаты известного поэта и мыслителя XIX века Голиба Дихлави и его учеников на знаменитый толковый словарь таджикско-персидского языка «Бурхони котеъ» Мухаммадхусайна Бурхона и ответы сторонников автора словаря на эту критику. Критические трактаты на поэзию одного из знаменитых поэтов Индийского субконтинента, Хазина Лохиджи, еще при его жизни были созданы Сироджиддином Алихоном Орзу, Фатхали Гардези, Сахбо Дехлави. Известный литературовед и лексикограф Вораста Мал Сиёлкути сочинил два трактата в поддержку Лохиджи. В диване самого Хазина встречаются отдельные бейты и стихотворные отрывки, написанные в ответ на критику его творений. Отмечается, что одной из причин критики поэзии Лохиджи можно считать его едкие сатирические стихотворения. Хазин в его диване довольно часто порицает завистников, соперников, недоброжелателей, разъясняет и комментирует многие проблемы, ставшие объектом внимания критиков, и приводит подобные стихотворные отрывки под названиями «Обращение к ничтожным и презренным», «В воспевание себя и в критику бездарных», «В порицание заносчивых» и т.д.

**Ключевые слова:** персоязычная литература Индии, литературная критика, критика критики, Хазин Лохиджи, Сироджиддин Алихон Орзу, Вораста Мал Сиёлкути

In the Persian-language literature of India, literary criticism has become especially widespread, in particular the composition of responses to critical treatises, or the so-called criticism of criticism. A striking example of this phenomenon can be the critical treatises of the famous poet and thinker of the 19th century Golib Dihlavi and his students on the famous explanatory dictionary of the Tajik-Persian language "Burhoni Kote" by Muhammadhusayn Burkhon and the responses of the supporters of the author of the dictionary to this criticism. Critical treatises on the poetry of one of the famous poets of the Indian subcontinent, Khazin Lohiji, were created during his lifetime by Sirojiddin Alihon Orzu, Fathali Gardezi, Sahbo Dehlavi. The famous literary scholar and lexicographer Vorasta Mal Siyolkuti wrote two treatises in support of Lohiji. In Khazin's own divan there are separate bayts and poetry fragments written in response to criticism of his works. It is noted that one of the reasons for the criticism of Lohiji's poetry can be considered his caustic satirical poems. Khazin in his divan quite often censures envious people, rivals, ill-wishers, explains and comments on many problems that have become the object of attention of critics, and cites similar poetry fragments under the titles "Appeal to the insignificant and despicable", "In praise of himself and in criticism of the untalented", "In censure of the arrogant", etc.

**Key-words:** Persian-language literature of India, literary criticism, criticism of criticism, Khazin Lohiji, Sirojiddin Alikhon Orzu, Vorasta Mal Siyolkuti

Ҳазини Лоҳичӣ яке аз суҳанварони маъруфи шибҳи қораи Ҳинд ба шумор меравад, ки ҳанӯз дар замони зиндагиаш доир ба нақди ашъори ӯ ҷаҳор рисолаи алоҳидаи интиқодӣ рӯи қор омадаанд.

Яке аз аввалин рисолаҳо “Танбеҳ-ул-ғофилин”-и Сирочиддин Алихони Орзу маҳсуб мешавад, ки баъдан донишманди дигари ин давра Вораста Мал Сиёлкутӣ дар ҷавоби он рисолаҳои “Раҳим-уш-шаётин” ва “Аҳқоқ-ул-ҳақ”-ро таълиф намудааст. Ҳамчунин китоби “Абтол-ул-ботил”-и Фатҳалии Гардезӣ низ дар радди эродоти Орзу навишта шудааст, ки барраси ин масоил, албатта ҷои баҳси дигар аст.

Як рисолаи дигар аз ҷониби Саҳбои Дехлавӣ таҳти унвони “Қавли файсал” ва инчунин “Аҳқоқ-ул-ҳақ”, ки муаллифааш айни ҳол маълум нест, дар пайравӣ ба рисолаи Сирочиддин Алихони Орзу ба ашъори Ҳазини Лоҳичӣ эродотеро вазъ намудаанд.

Ҳамин тариқ, тавре ба назар мерасад, як бахши умдаи нақду суҳансанҷӣ дар шибҳи қораи Ҳинд ба чунин равандҳои пурдомана иртибот дорад, ки албатта, ин бархӯрдҳои бардоштҳои интиқодӣ ба Ҳазини Лоҳичӣ низ бетаъсир намондаанд ва асари таъсироти мазкурро метавон дар девони суҳанвар ба мушоҳида гирифт.

Ба назар мерасад, ки Ҳазини Лоҳичӣ дар посух ба рисолаҳое, ки дар интиқоди ашъори ӯ таълиф гардидаанд, чун баъзе суҳанварони дигар асари алоҳидае таълиф нанамудааст, вале дар лобалои девони ашъораш байтҳо ва сурудаҳои ҷудогонае ҳастанд, ки аз муҳтавои онҳо ҳолу ҳавои муҳолифатҳову зиддиятҳои ин давра ба таври рӯшан таҷассум пайдо кардаанд. Дидгоҳҳои Ҳазин дар меҳвари вусъат пазируфтани чунин масоил дар атрофи мазмуну мундариҷаи ашъор, жанри ғазал, нақш ва ҷойгоҳи мисраъ ва қофия дар шеър, тавсифи қалам, рабти лафзу маънӣ дар сохтори жанрҳои адабӣ, ҷойгоҳи таъб ва истеъдоди суҳанвар дар адабиёт, интиқод аз шоирони пешин, баҳогузориҳои шеърҳои худ, нақди шеърҳои шоирони сабки ҳиндӣ ва амсоли инҳо рӯи қор омадаанд ва қабл аз он ки масъалаҳои мазкур мавриди баррасӣ қарор дода шаванд, сабабҳои ба миён омадани чунин ихтилофи аҳли илму адаби ҳавзаи адаби шибҳи қораи Ҳинд нисбат ба Ҳазини Лоҳичӣ ба таври мухтасар баён хоҳанд гардид.

Яке аз сарчашмаҳое, ки дар ин бора маълумот пешниҳод менамояд, тазкираи “Риёз-уш-шуаро”-и Волаи Доғистонӣ ба шумор меравад.

Волаи Доғистонӣ яке аз дӯстон ва наздикони Ҳазини Лоҳичӣ буда, дар тазкирааш Ҳангоми зикри иттилоот доир ба низоъи муҳолифатҳои Ҳазини Лоҳичӣ чунин ишора дорад: “баъзе аз ғайрони ин мамлакат [манзур суҳанварони Ҳинд – А.Р.] камари интиқом баста, теги ҳичо бар вай кашида, дар назари арбоби хирад ҳафифаш намуданд. Аз ҷумла, Сирочиддин Алихони Орзу ... бисёр ашъори ғалат аз девони Шайх [манзур Ҳазини Лоҳичӣ.– А.Р.] бароварда... ва абёти мазкурро як-як зикр кардаву таъризот намудааст” [2, 658].

Аз баёни Волаи Доғистонӣ маълум мегардад, ки яке аз сабабҳои интиқод гардидани ашъори Ҳазини Лоҳичӣ ҳаҷвиёти суҳанвар мебошад, ки он ба танқиди бузургони Ҳинд нигаронида шудааст.

Донишманди маъруфи эронӣ Муҳсин Ночии Насрободӣ, ки дар як вақт мусахҳеҳи яке аз нусхаҳои ҷомеи тазкираи “Риёз-уш-шуаро”-и Волаи Доғистонӣ низ мебошад, зикр месозад, ки Волаи Доғистонӣ бар асари чунин муҳолифатҳои Ҳазини Лоҳичӣ нисбат ба сарзамини Ҳинд ва бузургони он матни рисолаи “Танбеҳ-ул-ғофилӣ”-и Сирочиддин Алихони Орзуро барои дарс ва ибрат гирифтани Ҳазини Лоҳичӣ ва амсоли ӯ дар тазкираи хеш бо андак ихтисор нақл кардааст.

Донишманди дигари эронӣ Маҳмуди Футӯҳӣ дар китоби “Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ” дар мавриди ҳулку атвори Ҳазини Лоҳичӣ чунин менигорад: “Ҳазин бисёр носозгору бадхулқ буд ва дӯсту ошноро аз худ меранхонд” [7, 98]. Пайдо шудани баҳсҳо доир ба дағаливу бадмуомилагии Ҳазини Лоҳичӣ, ранҷидани наздикону дӯстон аз ҳаҷвиёти ӯ ва монанди инҳо масъалаҳое ҳастанд, ки дар доираи ҳамин гуна муҳолифатҳои пурдомана ба вучуд омадаанд. Қиёси муҳолифатҳои суҳанварони адабиёти тоҷик нишон медиҳанд, ки дар таърихи пайдоиши мубоҳисоти адабӣ ин масир як падидаи тоза ба шумор намеравад ва аз рӯи он наметавон ба ҳулку атвори суҳанварон баҳогузорӣ кард.

Падидаи мазкур бо вучуди ин ки боиси низоъ ва бархӯрдҳои наҷодпарастонаи суҳанварон гардидааст, мунаққидони ҳирфай чун Сирочиддин Алихони Орзу тавонистаанд ин равандро ба доираи муҳокимаҳову мубоҳисаҳои илмӣ кашонида, меъёрҳои нақду суҳансанҷиро бештар нигоҳ доранд.

Ҳамин тариқ, чуноне ки санадҳо нишон медиҳанд, яке аз сабабҳои сар задани ихтилофи аҳли илму адаби ҳавзаи адаби шибҳи қораи Ҳинд бо Ҳазини Лоҳичӣ сурудаҳои ҳаҷвии суҳанвар ба шумор меравад, ки воқеан ҳам тунду тез ва дағал буда, то андозае он ба таҳқир

низ табдил ёфтааст: “Дидем саводи Ҳинд ҳайратзор аст, / Рӯзи кеҳу меҳ чу шоми хичрон тор аст. Бастаст ба кори ҳамашон бахт гираҳ, / Ин ҷо гираҳи кушода дар шалвор аст” [4, 778]. “Ҳинд асту ҷаҳон ба ком мебояд, нест, / Поси ҳар хосу ом мебояд, нест. То ҳомила созем бузургонашро, / Як мушти зари ҳаром мебояд, нест [4, 778].

Рубоӣҳои мазкур намунаи сурудаҳои Ҳазини Лоҳичӣ дар ҳиндситезӣ буда, суҳанвар дар баробари жанри рубоиву қасида ин гуна афкорро дар жанрҳои дигар, аз ҷумла қитъаву таркиббанду ғазал низ баён доштааст.

Дар маҷмӯъ, нигоҳи Ҳазини Лоҳичӣ тавре ба мушоҳида расид имрӯз маҳдуд ба як масъалаи муҳолифату мубоҳисаҳои шахсӣ намебошад, балки дидгоҳҳои суҳанвар дар мавриди ду гурӯҳи суҳаншиносон ва мунаққидони ҳамасраш, аз ҷумла гурӯҳи аввал суҳаншиносони ростин ва ба истилоҳи шоир беғараз ва гурӯҳи дуюм, “нотавонбин”-у “ҳариф” ва “ҳасуд” баён шудаанд, ки нисбати онҳо баъзе воқунишҳои Ҳазини Лоҳичӣ рӯи қор омадаанд. Бо назардошти ин, посухҳои Ҳазини Лоҳичӣ ба муаллифоне, ки бо ӯ бар асари ҳиндситезиҳоаш ихтилоф доштаанд, ба тариқи манзум суруда шудаанд, метавон онҳоро ба унвони як номаи ҷавобии оғанда аз ранҷу ҳасрату фишори суҳанвар эътироф кард. Дар ин сурудаҳо ба ҳақде ба танг омадани Ҳазин ба мушоҳида мерасад, ки ӯ дар дил орзуи даст кашидан аз шеър унаро мепарварад: “ Ранҷидааст ҳома кунун аз дами ҳасуд, / Аз як насим рашға диҳад бар ҷанор даст. То қай ҳурам ба сар, чу қалам, теги ҳодисот, / Бояд кашид аз ин ҳунари пойдор даст. Бо теги мисраам ҷӣ қунад таъби муддаӣ, / Ғофил, ки медиҳад ба дами зулфиқор даст. Бо сад ҷаҳон умед қушудааст аз ниёз, / Ҳар мисраам зи қофия бар кирдугор даст [4, 78]. Осори ранҷиши суҳанвар дар ин порча аз ифодаи “Ранҷидааст ҳома кунун аз дами ҳасуд” бараъло эҳсос мешавад. Ҳамчунин таъбири “чу қалам ба сар теги ҳодисот хӯрдан” ба ҳоли шоир саҳт мувофиқ омадааст. Яъне, ба “сари қалам” теғ аз он ҷиҳат робита дорад, ки бо теғ сари қаламро бо мақсади тез қардан метарошанд. Ин ҳодиса аз сабаби доштани ҳосиятҳои зотии эҷодкорӣ нисбат ба қалам ва шоир руҳ додааст. Ҳазин бо истифода аз ин таъбирҳо сарзанишҳоро танқидҳои шадид ва эродоти мунтақидонро нишон додааст. Ҳусусан, мисраъ ва қофияҳои ашъорашро ба “дами Зулфиқор” монанд қардааст ва ин бесабаб нест. Зеро ҳамин қисмати эҷодиёташ аз танқидҳои бавучудомада бештар осеб дидааст. Масалан, Сирочиддин Алихони Орзу дар рисолаи бар зидди Ҳазини Лоҳичӣ таълифнамудааш, ки нома “Танбеҳ-ул-ғофилин” мебошад, дар бораи мисраъҳои ашъори шоир ҷунин Малоҳизаҳо дорад: “ва ин аз олами мисраи Мирзо Соиб аст” [6, 665], “Ва мисраи аввали байт муфиди маънии охир аст ва ин хилофи истеъмол аст” [6, 661], “мисроъи аввал ҳам зотид аст, аммо дар мисраи сонӣ лафзи “мо” ҳеч дахле дар маънӣ надорад” [6, 660], “мисроъи сонӣ аз Мир Санҷари Қошӣ” [6, 661]. Ва эродоти Орзу, ин ҷо, аз он сабаб муассир афтадааст, ки мисраъҳоро бо мисраъҳои ашъори шоирони дигар муқоиса қарда, қамбудихоҷишро ошқор сохтааст ва бо ин роҳ ба қавли Волаи Доғистонӣ Ҳазини Лоҳичиро “хору залил” гардонидаст.

Ҷун дар саросари ашъораш Ҳазини Лоҳичӣ номи “муддаӣ” ва “ҳасуд”-ро зикр намесозад, аммо байтҳоро дар сарзаниши суҳанвароне сурудааст, ки ба ашъори ӯ бештар нигоҳи интиқодӣ доштаанд. Қабл аз онки ба баррасии масъалаи мазкур пардохта шавад, ҳаминро бояд қайд кард, ки дидгоҳҳои суҳанвар дар мавриди мисраъ дар қанори эродоти мунтақидон мутафовит буда, онҳоро метавон як андоза ба унвони посухҳои манзуми суҳанвар дар ин арса эътироф кард. Истифодаи шудани тавсифоти “мавзунқомат”, “бӯстони субҳ”, “аз зулфи расо дилфиребтар”, “ғарро”, “барҷаста”, “барҷастамазмун”, “рангин”, “сероб”, “машҳур” доир ба мисраъ баёнқунандаи мавқеи муаллиф дар ин арса мебошад: “Дар печу тоби сунбули ҳар мисраам Ҳазин, / Печида бӯи настарани бӯстони субҳ. [4,81], “Зоҳид дигар ба хок таяммум намеқунад, / Дар ҷӯи мисраам чу тавон қард ар тамос” [4,96], “Ҳар мисраам зи

зулфи расо дилфиребтар, / Ҳар нуқтаам ба шуҳии холи узори ёр» [4, 132], “Бишнава се-чор мисраи ғарро зи хомаам, / Акнун, ки фитратат ба сари нуктадонӣ аст” [4, 162], “Агар бинад зи қаддат мисраи барчастамазмунро, Чаманпиро кунад аз боғ берун сарви мавзунро” [4, 216], “Набвад Ҳазин кам аз рағи абри гуҳарнисор, / Ҳар хомае, ки мисраи рангин ба чо гузошт [4, 291], “Ҳазин аз ҷӯи хотир сарви килки чилвазеби ман, / Чу хунҳо меҳӯрад то мисрае сероб мегардад” [4, 376], “Пару боли тазарвони муҳаббат баста девонам, / Ки сарвистон бувад аз мисраи барчаста девонам” [4, 489].

“Бӯи настаран доштани мисраъ”, “зоҳид дигар бо хок таяммум намекунад, зеро мисраъҳои чун ҷӯи пуроби суҳанвар, таваҷҷуҳи онро ба худ кашидааст”, “агар фитратат ба сӯи нуктадонӣ аст, мисраи ғаррои маро бишнава”, “мисраъҳои барчастаре, ки дар девони ман мавҷуд мебошанд, онро ба сарвистон табдил додаанд” ва ғайра идомаи гуфторҳои болоянд. Дар ин бахш шояд яке аз сабабҳои ба фахрияҳои шоирона табдил ёфтани ин гуна байтҳои ашъори шоир ба шиддат ёфтани муҳолифатҳои суҳанвар доир ба ҷойгоҳи мисраъҳои шоир дар девони ӯ робита дошта бошад. Зеро аксар фахрияҳои шоирони адабиёти классикӣ ба тавсифи суҳан, шеър ва жанрҳои адабӣ, аз ҷумла ғазал нигаронида шудаанд. Мутолеаи девони Ҳазини Лоҳиҷӣ нишон медиҳад, ки ӯ дар баробари ин ки ба тавсифи шеъри худ қасидаҳо ва ғазалҳои алоҳида сурудааст, аммо як бахши чунин дидгоҳҳои худро доир ба мисраъ ихтисос додааст.

Суҳанвар бо сурудани чунин ашъори тавсифӣ доир ба мисраъ як навъ ифтихорияҳои шоиронаро ба вучуд овардааст ва ҳамчунин дар ин раванд бо чунин усул қобилияти хунариву эҷодии ҳешро дар офаридани мисраъҳои барчаста гӯшзад намудааст.

Ӯ дар ин масир гуруҳи муҳолифонро, ки ҳилофкору тӯҳматгару каммоя мебошанд, саҳт мазаммат мекунад ва онҳоро “ҳосид”, “ноаҳл” ва “мурдадил” меномад. Шоир таъкид медорад, ки ба интиқодҳои бамиеномада, ки ёвағӯие беш нест, посух надодааст ва роҳи ҳомӯширо ихтиёр кардааст. Зеро ин оташи доманзадаи ҳосидон ба як захм ва ҷароҳати маънавӣ табдил ёфтааст, ки онро ҷуз сукут ва ҳомӯшӣ чизи дигаре даво бахшида наметавонад:

Ҳасудонро сукути мо даҳони ёва гӯ бандад,

Зи ҳомӯшӣ тавон зад баҳя ин захми намоёнро [4, 203].

Дигар сабаби сукути ҳешро суҳанвар аз набудани суҳансанҷ ва мунакиди ҳирфай ва воқеӣ қаламдод намудааст ва мунтакидони ашъорашро ба андак дағалӣ “мурдадил”, “аблаҳ”, “қаждум”, “ҳасон”, “талхгуфтор” мешуморад: “Аз қаҳти суҳансанҷ ба лаб муҳри ҳамӯшист, / 3-ин мурдадилон хомаи ман шамъи мазор аст” [4, 241], “Кам аз қаждум набошад ихтилоли талхгуфторон, / Зи бас неши забон хӯрд аз ҳасон ранҷур шуд гӯшам” [4, 473], “Ҳазин аз баски додам дар қаҳон доди суҳансанҷӣ, / Ба гавҳарпарвариҳо чун садаф машхур шуд гӯшам” [4, 474],

Яъне, ин тоифаи суҳанварон нафароне ҳастанд, ки эҷози суҳанвариҳои шоирро нашнохта, мақоми ӯро паст задаанд ва ба истеъдоди модарзоди ӯ тавҳин доштанд. Аз ин ҷиҳат, ӯ суҳанҳои ҳешро бепарда ва бидуни тарсу ҳарос баён менамояд: “Ҳосид кашад ба силки гуҳарҳои ман ҳазаф, / Аблаҳ занад ба бурди Яман пинаи палос” [4, 96], “Ноаҳлро ба рашҳаи килкам, Ҳазин, ҷӣ кор? / Ин шӯрахокро ба суҳан эҳтиёҷ нест [4, 267], “Ҳар чи гӯям на тӯҳмат асту на лоф, / Аз ҳасудон ҷаро ҳарос кунам? [4, 150].

Ифодаи ба “силки гуҳарҳо кашидани ҳазаф” маънии ба риштаи гуҳарҳо сафол кашиданиро дорад ва инчунин таъбири “ба бурди Яман пинаи палосро задан” бошад, ба маънии дарбех сохтани пораи матои намадӣ бар болои матои суфи раҳраҳии камёфт, ки намунаи беҳтарини он “бурди Яман” мебошад, омадааст. Ин қиёсу бардоштҳо аз натиҷаи як раванди бархурдҳо ва эроду нуктагириҳои як гуруҳи суҳанварон ба ашъори шоир мебошад, ки ба ҳеҷ ваҷҳ суҳанвар афкори онҳоро мақбул надонистааст, балки чунин муносибатро нисбати ашъори



хеш аз рӯи бефаҳмӣ ва аҳмақӣ қаламдод намудааст. Ба фикри ӯ камарзиш дониستاني як колои нодир натиҷаи айбқобӣ ва ҳасодати ин гурӯҳ мебошад. Дар мисраи аввали байти дувум ибораи “рашҳаи килк” истифода шудааст, ки маънои аз қалам таровида баромадани суханро дорад. Аз калимаи “шӯраҳок”, ки дар сифати вожаи “ноаҳл” кор фармуда шудааст, суханвар як андоза муносибати беҳосили ҳарифонашро нишон додааст ва шоир дар маҷмӯъ гуфтанист, ки чун дар шӯразор чизе рӯида наметавонад аз ноаҳлони хокистархӯ низ сухани воло ва афкори тоза интизор шудан ғайри имкон аст. Суханвар бо ин гуна ифодаҳои шоирона мавқеи хешро ҳамчун як шоири ибтикорӣ ва таҷаддудгаро муайян кардааст ва маҷмуан чунин дидгоҳро манзараи умумии нақду сухансанҷии ин давра, баҳусус эродҳои нисбати ашъори суханвар бамеъомадаро бозгӯ менамояд. Ӯ бо ҳамин усул кӯшиши тангтар кардани арсаи даъвои ҳасмонаро дар иртибот бо ашъори хеш анҷом додааст, ки дар байти зер онро чунин ба мушоҳида гирифтани мумкин аст:

Ба ҳасм арсаи даъво намедихад суханам,

Ки хома дар кафи андеша Зулфигори ман аст [4,246].

“Дар кафи андеша зулфигор будани хома” ба маънои дар кибӯли ҳасм мисли шамшерӣ дудам қарор доштани қалам омадааст ва ин ифода ишора ба он мекунад, ки шоир бевосита дар батни ин гуна байтҳо ба даъвоҳои инчунонӣ, яъне фикру ақидае, ки доир ба ашъори ӯ баён гардидаанд, муқобилият зоҳир кардааст, зеро маънои дигари калимаи даъво ба ҳаллу фасли ягон масъалаи илмӣ дорои муҳтоҷи далел машғул шуданро низ дорад. Ба ҳар ҳол суханвар фикру Малоҳизаҳои гурӯҳи мавриди назарашро ба сифати маҳак ва меъёр қабул надорад ва онҳоро танҳо ба ҳукми шавқманд ва ҳаваскори нақд мешиносад: “Мавзун наиву дорӣ даъвии сухансанҷӣ./ Носахтӣёри ту, меъёр набояд шуд [4, 364].

Дар баҳсу баррасиҳо шоир дар барбари ин ки муҳотабро “носахтӣёри” унвон ниҳодааст, хешро сухансанҷи воқеӣ ба ҳисоб меоварад:

Худ гӯш кун имрӯз Ҳазин он чи сарой,

Ќуз фаҳми сухансанҷ суханро силае нест [4, 278].

Яъне, ҳосили матлаб ин аст: “Эй Ҳазин! Он чӣ месорӣ онро танҳо худат гӯш кун. Зеро фаҳму дарки дуруст доштани сухансанҷ дар фаҳмидани калом ин як ғамхорӣ барои сухан аст. Аз сабаби он, ки ин хусусиятҳо танҳо ҳоси туст, ин амалро худат анҷом деҳ”. Шеърҳои тафохурии суханвар шеърҳои танкиди ӯ нисбати муҳолифон низ ҳастанд. Суханвар аз ин гуна ашъор бо тафохур иброз медорад, ки шеършиносону шоирон бисёр ба ӯ баҳои сазовор додаанд, аммо зебоӣҳои эҷодии мероси адабии моро ҳасудон дида наменавонанд ва дастоварду муваффақиятҳои эҷодии суханвар онҳоро ба як навъ бемории чашм, ки унвонашро “сабалӣ” мегӯянд, гирифтани кардааст:

Нақши килкам, ки бувад рӯшани чашми хирад,

Карда дар дидаи бенури ҳасудон сабалӣ [4, 166].

Ҳамчунин илова мекунад, ки нафаре, ки бӯйшинос аст, бӯи анбарро аз аз пиёз, яъне “басал”, ки аз даҳони онҳо ба машом мерасад, имтиёз мебахшад: “Мекунад фарқ димоғе, ки бувад бӯйшинос, /Анбаре аз ману 3-ин гандадаҳонон басале [4,166].

Манзури суханвар аз “бӯйшинос” мунаққиди ҳирфай мебошад, ки сухани нағзро аз бад, тасвири хубро аз тасвири ғайрихунарӣ, шеърӣ баландро аз ҳарфи паст ва истеъдоду хунарро аз завқу салиқаи омиёна имтиёз бахшида метавонад. Яъне инсонӣ бихрад, хирадманд, огоҳ. Ин тоифаи суханварон ба андешаи шоир на ин ки ба шеър назари неқ доранд, балки ҳар нуктаву назари интиқодии маро низ бо салиқаву лаёқати суханварӣ истикбол мекунанд ва онро ба истилоҳ “сара” меноманд:

Нақди ман аст дар назари бихрадон сара,

Наққоди лутфи ӯ суханам карда интиқод [4,82].

Ба назари шоир арзи камол кардан, сухани хешро тавсиф намудан кори хуб нест. Агар суханвар суханшиноси воқеи бошад ин гуна корхоро ҳаргиз наменписандад: “Арзи камол, айби бузургӣ бувад, Ҳазин/ Аз бихрадонӣ нодирасанчи хунарашинос” [4,96].

Ҳамин тариқ, мисолҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки Ҳазини Лоҳичӣ дар баробари баҳсхову нақдҳои бавучудодама дар канор нест ва аз ашъораш бо истифода аз назокатҳои хунарии суханварӣ ва офаридани суханҳои хос барои тоифаи сухансанҷони талхгуфтор ва нешдор аз онҳо интиқом гирифтааст ва як муқовимати эҷодиро ба зухур овардааст. Муҳолифатҳои ӯ аз ин ҷиҳат аст, ки шоир бевосита ба тавсиф ва шарҳу таҳлили масъалаҳои пардохтааст, ки аз ҷониби мунаққидони ҷанбаҳои манфии ашъораш бисёртар мавриди танқиду танбеҳ қарор гирифтаанд. Ба ин гурӯҳ ҳатто қитъа ва шеърҳои алоҳида аз девони суханвар таҳти унвонҳои “Хитоб ба яке аз саҳифон ва фурӯмоён” [4, 141], “Дар васфи худ ва интиқод ба беҳунарон” [4, 149], “Қитъа дар шикоят баъзе аз мардони замони худ” [4, 152], “Суҳбати номардон” [4, 153], “Дар замми баъзе асҳоби ғурур” [4, 162-163] ва монанди инҳо вучуд доранд ва аз лобалои шеърҳои мазкур дида мешавад, ки ин нафарҳо наздикон ва дӯстони суханвар низ будаанд. Масалан, дар шеъри “Дар замми баъзе асҳоби ғурур” менависад: “Эй соҳибе, ки моёи тафреҳи оламӣ, / Зоти муборакат сабаби қомронӣ аст. Бишнава се-ҷор мисраи ғарро зи хомаам, / Акнун, ки фитратат ба сари нуктадонӣ аст. Расмест мубтазал гилаи дӯстон зи ҳам, / Набвад зи дил шикоятӣ ёрон забонӣ аст [4, 162].

Дар идомаи порчаи болоӣ таъкид медорад, ки ту аз ман ранҷидай ва аз ин сабаб аст, ки назмамро сабук меангорӣ, ту вусъати майдони хешро санҷ ва баъд ҳулоса барор. Мо муҳлиси ту ҳастем ва ин армуғонро, ки шеър аст, аз хирмани эҷодӣ барои ту намуна овардаем: Назмам сабук масанҷ ба мизони эътибор, / Ҳарчанд к-ин матои гарон ройгонӣ аст. Гар моили ситоиши хешӣ ишора кун, / Аз хирман ин намуна барои нишонӣ аст...Инак муҳаққаре гузарондам, алалҳисоб/ Аз муҳлисони худ бипазир, армуғонӣ аст [4, 163].

Ин албатта намунаи байтҳои ҳастанд, ки суханвар бо нармаӣ ба муҳотаб муроҷиат мекунад ва аз муҳлисон будани хешро таъкид медорад, ҳарчанд дар байни онҳо осори ранҷиш аз нақди сабук ва баҳогузориҳои ғайрихирфай бар ашъорашон дида мешавад. Илова бар ин, мушоҳида мегардад, ки суханвар дар девонаш як маврид шеъри ба ӯ бахшидашударо зикр кардааст ва дар баробари он матни шеъри ҷавобиро низ ҷой додааст. Масалан, шеъре, ки унвони “Дар посухи қасе, ки барои ӯ қасидае суруда гуфта аст” [4,122]-ро дорад, суханвар дар баробари овардани матни шеър, аз ҷумла “Эй ба табъи ту ифтихори сухан, / Қаламат офаридгори сухан. Аз нами ҷӯйбори хомаи ту, / Тозарӯйӣ кунад баҳори сухан...” [4,122] мутаассифона номи шоирро дарҷ намесозад. Ҳамин тариқ, дар баробари муқобилиятҳову зиддиятҳо ҳамин гуна ситоишҳову истиқболҳои аз ашъори ҳамасрони суханвар дида мешавад:

Ба васфат агар хома лаб тар намоям,

Таҳаккум ба Хизру Сикандар намоям [4,123].

Дар байни чунин суханвароне, ки шоир ба некӣ ёд кардааст, нафароне низ ҳам ҳаст, ки дар ашъори суханвар, номашон зикр гардидааст. Яке Волаи Доғистонӣ бо таъбири Волаи донодил ва дигаре Масеҳо бо таъбири Масеҳи суҳандон дар байти зерин: “Ин ғазал гӯшзади Волаи донодил кун, / Он ки аз маҳди Масеҳи суҳандон бархост [4,240]. Ҳамин тариқ аз намояндагони сабки ҳиндӣ ба Назирии Нишопурӣ чунин алоқаманд буданашро қайд менамояд: “Ғавғи Ҳазин аст зи фарёди Назирӣ, / Бонге, ки набошад накунад куҳ садо ҳеч [4,294].

Ҳазини Лоҳичӣ таъсирпазирии хешро аз шоирони дигар ба таври сарех бозгӯ кардааст. Аз ҷумла, дар ду байти зер аз ашъори шоири дигари сабки ҳиндӣ Фигонӣ суд ҷустанашро чунин нишон додааст: “Дорем Ҳазин ин ғазал аз файзи Фигонӣ, / Ҳар ҷо, ки равад ҳамраҳи ёр аст дили мо” [4,193], Ҳазин аз ин ғазалат тоза гашт тарзи Фигонӣ, / Сазад зи сидра фурӯд ояду замини ту бўсад [4,317].

Яъне, дар баробари ин ки суханвар ба шева ва тарзи сухани Фигонӣ алоқамандӣ гузидааст, ӯ кӯшиш кардааст, ки дар ин масир тарзи услуби Фигониро такмил бахшад ва бехтару хубтар суханро дар шеър ифода намояд. Тавре дар байти дувум ба назар мерасад, ҳадафи суханвар дар ин замина татбиқ гардидааст.

Илова бар ин Ҳазини Лоҳичӣ дидгоҳҳои хосеро доир ба мероси адабии суханварони аҳди классикӣ низ зоҳир намудааст. Дар ашъори шоир номҳои шоирони салаф, ба монанди Анварии Абевардӣ, Саноии Ғазнавӣ, Мавлоно Ҷалолиддин Балхӣ, Авҳадии Мароғайӣ, Ҳоконии Шарвонӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Қосими Анвор, Абдулрахмони Ҷомӣ, Ҷамолиддин Абдураззоқи Исфahонӣ ва писараш Ҷамолиддин Исмоил ва ғайра дида мешаванд, ки пайванди Ҳазинро ба мероси адабии эшон нишон медиҳад. Муносибати Ҳазин ба суханварон ба таври хос ба вучуд омадааст. Масалан, аз Саноии Ғазнавӣ бо мақсади ҷавоби як ғазали ӯ ғазал сурудааст ва аз як мисраи ашъораш ёд мекунад. Инчунин ӯ ғазалҳои бехтаринро, ки ба Саной тааллуқ дорад, орзу мекунад, ки ҳамин гуна ғазалҳоро ӯ дошта бошад. Аз ин ҷиҳат, афсӯс меҳӯрад, ки пеш аз ӯ онро Саной сурудааст: “Аз ёд Ҳазин надҳӣ мисрои Санойро, / “Аз ёр ба ҳар захме афғор набояд шуд” [4,365], “Ин он ғазал, ки гуфта пеш аз Ҳазин Саной, / Ин тур гуфтугӯро аз вай шунид бояд” [4,377], “Ин ҷавоби ғазали хоҷа Санойист Ҳазин, / “Ҳоҳад ин тоза ғазал ноз ба Девон кардан” [4, 510].

Мавлоно Ҷалолиддин Балхӣ дар ин арса аз шоирони дӯстдоштаи Ҳазини Лоҳичӣ ба шумор меравад. Ҳазин дар баробари ин, ки аз ашъори суханвар ба таври амиқ таъсир пазируфтааст, ӯро бо унвонҳои Мавлоно як маротиба “Ин ғазал аз ғайзи Мавлоно Ҳазин”, / “Дар кушоди бол бастам илалӣ””, Орифи румӣ шаш маротиба “Ҳазин аз орифи Румӣ салои ишрат оварда, / Ки соқӣ ҳар чи дарёбад, тамом овард мастонро [4,197], “Бо орифи Румӣ шуд ҳамнағма Ҳазин килкам, / “Эй соқии ҷон пур кун он соғари нӯшинро”” [4,221], “Дорем Ҳазин ин ғазал аз Орифи румӣ, / “Ӯ кофири хеш асту мусалмони харобот”” [4, 268], “Ҳома шаққаршикан аз орифи Рум аст, Ҳазин, “Тӯтиёро ба сало дар шаққаристон оред”” [4,380], “Мутриб зи навои орифи Рум, / “Ин парда бизан, ки ёр дидем””[4,474], “Бо Орифи румӣ шуд ҳамнағма Ҳазин килкам, /Ин парда, ки месанҷам 3-он ҷони ҷаҳон астӣ“ [4,567], муршиди Рум ду маротиба “Анвори муршиди Рум шуд роҳбар Ҳазинро”, / “Ҷоно қабул гардон ин ҷустуҷӯи моро” [4,215], “Анвори муршиди Рум шуд роҳбар Ҳазинро, /Гар ҳиммате бихоҳӣ аз авлиё ҷӣ бошад?” [4,308] ёд кардааст. Аз байтҳои охир бар меояд, ки Ҳазин дар ду ғазали алоҳида бо як мисраъ аз Мавлоно ду маротиба истиқбол намудааст. Ӯ дар шеърҳои мазкур Мавлоноро бевосита роҳбар медонад ва ифтихор ҳам мекунад, ки бо ин шоири беҳамто ҳамнағма, яъне дар як сатҳу пояи ҳунари қарор гирифтааст ва монанди инҳо.

Аз ифодаҳои зерини “ҷӣ хуш суруд?”, “нуктаи рангин” бараъло эҳсос мегардад, ки шоир аз ғазалҳои тазминкардааш аз девони Авҳадии Мароғайӣ хеле хуб истиқболнамудааст: “Бишнавар ҷӣ хуш суруд Ҳазин Авҳадии мо, / “Эй рӯшан аз руҳи ту заминро замонаҳо” [4,521], “Ҷавоби нуктаи рангини Авҳадист Ҳазин, / “Сазад, ки бар варақи лола ин нигор кашӣ”” [4,569].

Аз сабаби доштани ҳиммати пасти шоирӣ ва пеш гузоштани ниёзҳои шахсӣ, ки боиси пеши пой Қизилхон сар ҳам кардани Ҳоконӣ шудааст, ӯро ин гуна, аз ҷумла “Нақси ҳиммат нигар, ки Ҳоконӣ, / Зери пой Қизил сар андозад. Зери поям қазо ба давлати ту, / Атласи ҷарҳи аҳзар андозад. Садди назме, ки дар ҷаҳон бастам, / Зулми Яъҷучро бар андозад [86] интиқод намудааст, вале дар баробари ин дар қасидасарой ҳунари ӯро эътироф кардааст. Ба ин далел, ки як қасидаи суханвар чунин номгузорӣ шудааст: “Ин қасидаро ба тариқаи Ҳоконӣ сурудааст” [4,128].

Ҳамчунин мисли Фигонӣ суханвар аз Ҳофизии Шерозӣ ёд кардааст, ки равиши эҷодии онҳо барои ӯ писанд омадааст. Лекин шӯро шавқе, ки дар шеъри Ҳофиз дида мешавад, ҳамин ангеа аз Ҳазин низ эҳсос мешавад ва суханварро ошиқи ашъори Ҳофиз мегардонад.

Ифодаҳои “қавли Ҳофиз”, “мисраи Ҳофиз”, “руҳи Ҳофиз”, “нағмаи Ҳофиз” ва монанди инҳо чозибасе ҳастанд, ки муносибати Ҳазинро ба ашъори Ҳофиз нишон медиҳанд. Ҳазин қайд мекунад, ки “мисраъ” ва “нағмаи Ҳофиз” диламро аз дасту хуш мебарад ва баъзан маро ба самоъ водор мекунад: “Мебарад нағмаи Ҳофиз дилам аз хуш, Ҳазин / “Ин қадар нашта набахшад майи Шероз маро” [4,180], “Мебарад мисраи Ҳофиз дилам аз даст Ҳазин, / “Тақя бар аҳди гулу боди сабо натвон кард”” [4,349], “Дилам аз нағмаи Ҳофиз ба самоъ аст Ҳазин, / “Дар ниҳонхонаи ишрат санаме хуш дорам” [4,454], “Қавли Ҳофиз барад аз дил ғами деринаи мо, / “Эй сабо, нақхате аз хоки раҳи ёр биёр” [4,405], “Шудам аз даст Ҳазин дӯш, ки Ҳофиз мегуфт, / “Муждаи васли ту ку? К-аз сари чон бархезам” [4,482].

Бо вучуди ин, ки дар девони суҳанвар ҳафт маротиба номи Ҳофиз зикр шудааст, ба назар мерасад, ки баъд аз Мавлоно Ҷалолиддин Румӣ дувумин шахсе, ки дар шеъри Ҳазин нуфуз кардааст, Ҳофиз Шерозӣ ба шумор меравад. Ҳазин аз он чихат худро ба кӯи муваффақиятхоро дастовардҳои эҷодӣ оварда мерасонад, ки равиши Ҳофизро идома додааст ва ҳатто онро таҳаввул бахшидааст. Аз ин чихат, ба назари вай руҳи Ҳофиз аз ӯ шоду масрур аст: “Тоza кардӣ равиши Ҳофиз Шероз Ҳазин, / “Ки зи анфоси хушаш бӯи касе мояд” [4,298], “Руҳи Ҳофиз буд аз кили ту хушнуд Ҳазин, / Аз ту ин тозағазал вирди забон моро бас [4,414].

Ҳамчунин дар байтҳои зерин як маротиба аз Саъдии Шерозӣ “Ин ҷавоби ғазали дилкаши Саъдист Ҳазин, / Ки найи хомаи оташнафасамро дам аз ӯст [4,280], ду маротиба аз Абдурраҳмони Ҷомӣ бо ифодаи Ҷомӣ ва пири Ҷом “Ин май Ҳазин ифозаи минои Ҷомӣ аст, / “Бар каф гирифта ҷоми мусаффо бурун равем” [4,445], “То пири Ҷом чуръа ба мо медиҳад Ҳазин, / Сарҷӯши файзи бодаи маънӣ ба ҷоми мост [4,246], ду маротиба Қосими Анвор “Ин он ғазали Қосими Анвор, ки фармуд: “Бо ишк зи тасбеҳи Мусалло натавон гуфт” [4,281], “Ин ҷавоби ғазали Қосими Анвор кӣ гуфт, Май ба мастон бидеху тавба бар хушёрон деҳ” [4,521] бо ҳамин шева ёдоварӣ кардааст.

Ҳамчунин ба назар мерасад, ки Ҳазин ба баъзе мисраъҳои шоирони ин давра нигоҳи интиқодӣ низ доштааст. Агар дар байти аввали зерин Анвариро хидеви суҳан унвон кунад, дар байти дигар аз мисраи тазминкардааш, ки ба Анварӣ тааллуқ дорад, нангу ор менамояд: “Анварӣ буд агар хидеви суҳан, / Зад навои ту куси мумтозе [4,107], “Ба нукта, нанги ман аз тарзи Анварист, ки гуфт: / “Замона нек шиносат тариқи аввалиро” [4,76].

Санадҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки суҳанвар нисбат ба баъзе гурӯҳи ҳамасронаш, ки аз онҳо хотираи неки эҷодӣ надорад, аз шоирони аҳди классикӣ ва мероси адабии онҳо оғаҳии комил доштааст ва онҳоро мавриди ситоишу пайравӣ қарор додааст. Ҳарчанд ӯ аз тарафи баъзе суҳанварон мавриди танқид қарор гирифтааст, бо ҳамин шукуҳу азамати эҷодинаш кам нагардидааст. Баракс маҳбубияташ ҳатто дар дигар доираҳои адабӣ бештар будааст, ки як гурӯҳи ҳамасронаш бо назардошти шуҳрат ва мақоми ӯ суҳанварро барои довариӣ шеъри Ҷамолиддин Абдураззоқи Исфahонӣ ва писараш Ҷамолиддин Исмоил интиҳоб кардаанд ва ба вай мурочиат намуданд. Дар девони шоир як посухи манзум дар ҷавоби чунин мурочиатҳо дида мешавад, ки баррасии он ҷои баҳси дигар аст. Илова бар ин дидгоҳҳои муаллиф доир ба шеър, мисраъ, қофия, радиф, ғазал, килк, хома, рабти лафзу маънӣ, баҳогузори ба шеъри худ, ва ғайра мавҷуд мебошад, ки ба таври алоҳида баррасии он рӯй қор хоҳад омад.

Ҳамин тариқ, нақду таҳқиқи масоили мазкур нишон медиҳад, ки Ҳазини Лоҳичӣ ҳамчун шоир ва суҳанвари мумтоз дар замони зиндагиаш шуҳрати беандоза дошта, нисбат ба ашъори дигарон мероси адабии ӯ мавриди тавачҷуҳи аҳли илму таҳқиқ қарор гирифтааст. Ин раванд боис ба он шудааст, ки нуктаву назарҳои доираи калони суҳанварон дар бораи шеърӯ шоирӣ ва хунари суҳанварии яқдигар баён гарданд. Ашъори истифодашуда аз девони

Ҳазини Лоҳичӣ маҳсули чунин мубоҳисаҳо ва дидгоҳҳои мебошанд, ки ҳанӯз ҳам аз нигоҳи нақду суҳансанҷӣ аҳамият доранд.

**ПАЙНАВИШТ:**

1. Деҳлавӣ, Саҳбой. Қавли ғайсал// Таҳияи Шафӣ Кадканӣ дар китоби “Шоире дар ҳуҷуми мунтақидон: Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ перомони шеърӣ Ҳазини Лоҳичӣ”.–Техрон: Огаҳ, 1375. – 512с.
2. Догистонӣ, Вола. Риез-уш-шуаро. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди якум. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ноҷии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба ҳатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луғоту тавзеҳот доктори илмҳои филологӣ Мисбоҳиддини Нарзиқул. – Душанбе: Офсет, 2018. – 728 с.
3. Кадканӣ, Шафӣ. Шоире дар ҳуҷуми мунтақидон: Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ перомони шеърӣ Ҳазини Лоҳичӣ. –Техрон: Огаҳ, 1375. – С.238-362
4. Лоҳичӣ, Ҳазин. Девон. Тасҳеҳи Забеуллоҳи Соҳибкор. –Техрон: Нашири соя, 1378.–832 с.
5. Насрободӣ, Муҳсин Ноҷӣ. Муқаддимаи мусаҳҳаҳ//. Риез-уш-шуаро. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди якум. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ноҷии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба ҳатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луғоту тавзеҳот доктори илмҳои филологӣ Мисбоҳиддини Нарзиқул. – Душанбе: “Офсет”, 2018. – 728 с.
6. Орзу, Сироҷиддин Алихан. Танбеҳ-ул-гофиллин. Бо муқаддима, тасҳеҳ ва таҳияи Муҳаммад Акрам. –Лоҳур: Донишгоҳи Панҷоб, 1401.– 210с.
7. Футӯҳӣ, Маҳмуд. Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ. Чопи аввал. –Техрон: Суҳан, 1385.– 440с.

**REFERENCES:**

1. Dehlavi, Sahbai. Faisal's saying// Prepared by Shafei Kadkani in the book “A poet in the attack of critics: Literary criticism in the Hindi style around the poem of Hazin Lohiji”.–Tehran: Ogah, 1375. – 512 pp.
2. Daghistoni, Vola. Riyaz-ush-shuaro. Consisting of four volumes. Volume one. Introduction, corrections and research by Muhsin Nojii Nasrobadi. The translator of the text into Tajik Cyrillic script, the author of the preface and commentary, dictionaries and explanations, Doctor of Philological Sciences Misbohiddin Narziqul. – Dushanbe: “Offset”, 2018. – 728 pp.
3. Kadkani, Shafei. Poet under attack from critics: Literary criticism in the Indian style around the poem of Hazin Lohiji.–Tehran: Ogah, 1375. – PP.238-362
4. Lohiji, Hazin. Divan. Edited by Zabeulloh Sahibkor.–Tehran: Nashri Soya, 1378.–832 pp.
5. Nasrobadi, Muhsin Noji. Edited introduction//. Riyaz-ush-shuaro. Consisting of four volumes. Volume one. Introduction, edits and research by Muhsin Noji Nasrobadi. Translator of the text into Tajik Cyrillic script, author of the preface and commentary, dictionary and annotations, Doctor of Philological Sciences Misbohiddin Narziqul. – Dushanbe: “Offset”, 2018. – 728 pp.
6. Orzu, Sirajiddin Alikhan. Tanbeh-ul-ghafilin. With an introduction, corrections and commentary by Muhammad Akram.–Lahore: Punjab University, 1401.– 210 pp.
7. Futuhi, Mahmud. Literary criticism in the Indian style. First edition.–Tehran: Suhan, 1385.– 440 pp.

УДК 821.21

DOI 10.24412/3005-849X-2025-2-62-69

**РӢӢЗГОР ВА ОСОРИ АБӢСАӢД САМӢОНИИ МАРВАЗӢ** *Насриддинов Фахриддин Абдуманонович, д.и.ф., профессор кафедраи забон ва адабиёти тоҷики МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Гафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)*

**ЖИЗНӢ И ТВОРЧЕСТВО АБУ САӢДА САМӢАНИ МАРВАЗИ** *Насриддинов Фахриддин Абдуманонович, д-р филол. наук, профессор каф. таджикского языка и литературы ГОУ «ХГУ им. Б. Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)*

**ABU SA'D SAM'ANI MARVAZI'S LIFE AND CREATIONS** *Nasriddinov Fakhriddin Abdumanonovich, doctor of Philology, professor of the department of language and literature under the SEI “KhSU named after acad. B.Gafurov (Khujand, Tajikistan) e-mail: fahr79@mail.ru*

*Ҳаёт ва таълифоти Абӯсаъд Самъони Марвазӣ (тав. 506 Ҳ./1113 м., Марв – ваф. 562 Ҳ./1166 м., ҳамон ҷо), ки ӯ дар ҳифз ва муаррифии таъриху фарҳанги тоҷикон хидмати камназир анҷом додааст, баррасӣ шудааст. Дар асоси асноди муътамад масъалаҳои алқоб, куня, ному насаб, нисба (китоб «ал-Ансоб»), ҷойгоҳи хонадони Самъониён дар ҷаҳони илм, давраи касби дониш, устодон, сафарҳо, равобитии илми мутафаккир бо донишмандони ҳамаҷузғор ва марказҳои илмӣ, фарзандону шогирдон, мактабу тадрисгоҳ, мақоми илмиву адабӣ, таърихи вафоту мадфани Самъонӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Осори Абӯсаъд Самъони Марвазӣ ба тариқи зайл дастабандӣ гардидааст: а) Китобҳои риҷолишиносӣ ва ансоб; б) китобҳои ахлоқӣ ва одоби русуми ҷаҳонӣ; в) китобҳои роҷеъ ба илми ҳадис; г) китобҳои ибодат ва адбия; ғ) китобҳои фазоили шаҳрҳо ва ҳурданияҳо; д) китобҳои ҷуғрофӣ ва сафарномаҳо; е) китобҳои гуногунмавзӯ.*

**Калидвожаҳо:** *Абӯсаъд Самъони Марвазӣ, хонадони Самъониён, Марв, осори Самъонӣ, ал-Ансоб*

*Рассмотрены жизнь и труды Абу Саъда Самъани Марвази (род. 506 г.х./1113 г. н.э., Мерв – ум. 562 г.х./1166 г. н.э., там же), внесшего беспрецедентный вклад в сохранение и представление истории и культуры таджиков. На основе достоверных источников исследованы вопросы о нисбах («Аль-Ансаб» («Книга о нисбах»), титулах, прозвищах, обучающих наставниках, совершенных путешествиях, местах учёбы и преподавания, научных связях мыслителя с современными ему учеными и научными центрами, его потомках и учениках, научном и литературном статусе, о дате смерти и месте захоронения Абу Саъда Самъани Марвази. Отмечается, что перу Самъани принадлежат более 50-ти трудов. Труды мыслителя сгруппированы следующим образом: а) книги по генеалогии; б) книги по этике и социальному этикету; в) книги о хадисоведении; г) книги о богослужении и молитвах; д) книги о достоинствах городов и еды; е) географические книги и книги путешествий; ж) книги на разные темы.*

**Ключевые слова:** *Абу Саъд Самъани Марвази, семья Самъанидов, Мерв, труды Самъани, «Аль-Ансаб» («Книга о нисбах»)*

*The article examines the life and works of Abu Sa'd Sam'ani Marwazi (born 506 AH/1113 AD, Merv – died 562 AH/1166 AD, ibid.), who made an unprecedented contribution to the preservation and presentation of the history and culture of the Tajiks. Based on reliable sources, the questions about nisbahs (Al-Ansab (Book of Nisbahs)), titles, nicknames, teaching mentors, completed*

*journeys, places of study and teaching, scientific connections of the thinker with contemporary scientists and scientific centers, his descendants and students, scientific and literary status, date of death and burial place of Abu Sa'd Sam'ani Marwazi were investigated. It is noted that Sam'ani wrote more than 50 works. The thinker's works are grouped as follows: a) books on genealogy; b) books on ethics and social etiquette; c) books on hadith studies; d) books on worship and prayers; d) books on the virtues of cities and food; e) geographical books and travel books; g) books on various topics.*

**Key-words:** *Abu Sa'd Sam'ani Marvazi, Sam'anid family, Sam'ani, Merv, Sam'ani's works, «al-Ansab» ("Book of Nisbah")*

Маърифати шахсияту абкарият ва баррасии рӯзгору осори он идда донишмандон, ки дар хифзи таъриху фарҳанги тоҷик ва бозшиносии мероси илмиву адабии миллат хидмат намудаанд, чиҳати рушди афзунтари тоҷикшиносӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ин маврид, таҳқиқи аҳволу осори он фарзонагон, ки бо вучуди хидматҳои мондагор, кам шинохта шудаанд, аҳаммияти бештар ва таваҷҷуҳи шоистатар меҳаҳад.

Бешак, яке аз чунин афрод Абусаъд Самъонии Марвазист, ки тавассути таълифоти мондагори хеш бахши муҳимме аз асноди тоҷикшиносиро маҳфуз дошта, гузоришҳои нодири илмиву таърихиро то мо расонидааст. Шоиста аст, ки шахсият, корномаи илмӣ, осор ва арзишҳои тоҷикшиносии таълифоти ӯ батафсил баррасӣ ёбад ва нақши ин донишманд дар ҳифзу бозшиносии мероси илмиву фарҳангии тоҷик ба таври арзанда таҳқиқ пазирад.

Ба он мучиб, ки баррасии ҳамаи ин мавзӯҳо аз гунҷоиши як мақола берун аст, ин ҷо танҳо ба таҳқиқи рӯзгору муаррифии осори Абусаъд Самъонии Марвазӣ мепардозем. Умедворем, ки дар таҳқиқоти минбаъда ҷонибҳои дигарро низ ба баррасӣ кашем.

Абусаъд Абдулкарим ибни Муҳаммад ибни Мансур ибни Муҳаммад ибни Абдулҷаббори Тамимии Самъонии Марвазӣ яке аз дурахшонтарин чехраҳои илмии Машриқзамин аст. Ӯ аз хонадони бонуфузи Самъониён аст, ки асрҳо сарварии илму фатвои Марви Шоҳичонро дар уҳда доштанд. Самъониён бо нисбат ба ҷадди аълои худ Самъон, ки аз қабилаи Тамим буд, нисбаи «Самъонӣ» ёфтаанд [14, 3, 322]. Маҳмуди Хоразмӣ навишта: "Самъониён баландномтарин хонадон дар билоди ислом ва бузургтарину пешгомтарини эшон дар илм буда, пешиниёну пасиниёни онон қудваи уламову усваи фузало мебошанд" [16, 7, 181]. Бино ба навиштаи Ёкути Ҳамавӣ, ду китобхонаи бисёр ғанӣ ва бузурги Марв, ки дар ҷаҳони он рӯзгор назир надошт, ба ин хонадон мансуб буд [1, 5, 114]. Ҷаддаш Абулмузаффар Мансур ибни Муҳаммади Самъонӣ (ваф. 489 Ҳ./1096 м.) ҳамон бузургмардест, ки Низомулмулк барои ӯ мадрасаи Низомияи Марвро бино намуд. Муфтии Хуросон, пешвои соҳибфазлони замон ва муаллифи осори зиёди мондагор буд. Падараш Абубакр Муҳаммад ибни Мансури Самъонӣ (ваф. 510 Ҳ./1116 м.) олими бисёр номвари аҳди хеш буд, ки падараш Абулмузаффар ӯро аз худ фозилтару олимтар меҳонд [14, 3, 324]. Амуҳояш Абумуҳаммад Ҳасан ибни Мансури Самъонӣ (ваф. 531 Ҳ./1137 м.) ва Абулқосим Аҳмад ибни Мансури Самъонӣ (ваф. 534 Ҳ./1140 м.) ҳар ду аз фақеҳону муҳаддисони номвари он давр буданд [14, 3, 323-326].

Абусаъд Самъонии Марвазӣ 21-уми шаъбони соли 506 Ҳ./10-уми феввали 1113 м. дар Марв дар чунин хонадони боэътибори илму ирфон ба дунё омад [6, 7, 181; 16, 7, 131; 7, 6, 340; 2, 20, 450; 11, 3, 181 ва ғ.]. Падараш аз тифлӣ ба тарбияи ӯ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуд. Дар ҳоле ки ду сол умр дошт, ӯро ба маҷлисҳои илм мебард ва он чи имло мефармуданд, ё худ ба онҳо имло мефармуд, ба номи ӯ менавишт. Ба ин васила, барои Самъонии тифл, ки вучудан ва ҳузуран он ҷо қарор дошт, санади истимоъ падида меомад ва исмаш дар сафи асмой муҳаддисон сабт мегардид. Ҳанӯз ки се сол бештар умр надошт, ӯро ба Нишопур бурд, то аз маҳзари мусниди рӯзгор Абдулғаффор ибни Муҳаммади Шеравӣ истимои ҳадис

намоёд. Ҳамчунин, кӯшид, то дар ин фурсат аз муҳаддисони бузурге, чун Убайд ибни Муҳаммади Кушайрӣ, Саҳл ибни Иброҳими Субъӣ ҳузуран ва самоан бархурдор гардад [6, 36, 447; 2, 20, 456 ва ғ.].

Чунин эҳтимоми падар мучиб гардид, ки дар даврони тифлӣ чандин устои номвари он рӯзгор, ба мисли Қозӣ Абусаид Муҳаммад ибни Алиӣ Марвазӣ соли 508 Ҳ./1114 м., Абуҳарб Муҳаммад ибни Фазли Зучоҷӣ соли 509 Ҳ./1115 м., Абутоҳир Муҳаммад ибни Абдулвоҳиди Исфаҳонӣ соли 510 Ҳ./1116 м. ва ғ. роҷеъ ба масмуот ва иддае аз осори худ барои ӯ иҷозанома бинависанд.

Моҳи сафари соли 510 Ҳ./июли 1116 м. падари Абусаъд Самъонии Марвазӣ аз олам дармегузарад [14, 3, 325]. Қабл аз вафот писаракаш Абдулкаримро, ки Ҳанӯз ҷаҳор сол аз умраш сипарӣ нагардида буд, дар канори ду бародари донишмандаш, ба бехтарин шогирди худ Имом Иброҳими Маррузӣ месупорад ва ӯро бар тарбияи ҷиддии фарзандаш васият мефармояд [16, 7, 181].

Абусаъд Самъонии Марвазӣ тахти тарбияи амуҳо ва Имом Маррузӣ дар Марв касби дониш менамоёд. Назди амуи бузургаш Абумуҳаммад Самъонӣ «Ҷомеъ»-и Маъмар ибни Рошид, «Таърих»-и Аҳмад ибни Ясор, «Амолӣ», «ал-Интисор» ва «Ҳазор ҳадис»-и бобояш Абулмузаффар Самъонӣ, «Амолӣ»-и Абузакариё Музаққӣ ва чанд осори дигарро меҳонад [14, 3, 325].

Аз амуи хурдиаш фикҳ, ҳилоф ва аҳодиси шунидаҳояшро меомӯзад [14, 3, 325-326]. Аз писарамуяш Абумансур Муҳаммад ибни Ҳасани Самъонӣ шеърӯ адабро фаро мегирад [14, 3, 325].

Ҳамчунин, хоҳараш Аматуллоҳ Ҳурра (тав. 491 Ҳ./1098 м.) дар тарбияи ӯ хидмат намудааст. Абусаъд Самъонӣ зимни гузориши хоса аз шахсияти ӯ навишта, ки аҳодис ва ҳикматеро бо санади ӯ наздаш омӯхтаам [14, 3, 326].

Дар ин фурсат Имом Маррузӣ тибқи васияти устои худ пайваста дар тарбияи Абусаъд Самъонӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамоёд. Дар шаклгирии шахсияти илмӣ Самъонӣ ва тарбияи ахлоқии ӯ ин устод хидмати зиёд анҷом додааст [16, 7, 181].

Бояд қайд намуд, ки Абусаъд Самъонии Марвазӣ, дар аҳди ҷавонӣ, афзун бар аҳли ҳонадон ва устоду васияш Иброҳим ибни Аҳмад ибни Муҳаммади Маррузӣ, аз асотиди дигар низ баҳрааманд гардидааст, ки ашхоси зерин аз ҷумлаи онҳоянд:

– Абулқосим Абдурахмон ибни Абубакри Аккоф (ваф. 532 Ҳ./1138 м.), ки муаддиби Самъонӣ буд ва илми адабро нахуст назди ӯ омӯхт [14, 1, 203].

– Қозӣ Абуҷаъфар Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Соиғии Марвазӣ (ваф. 530 Ҳ./1136 м.), ки Самъониро барои иштиғол ба фикҳ ташвиқ менамуд ва аз ин устод ҷузъе ҳадис китобат карда буд [14, 3, 517].

– Абулфатҳ Муҳаммад ибни Али ибни Иброҳими Натанзӣ, ки соли 521 Ҳ./1127 м. ба Марв омада буд. Самъонӣ дар он ҳол бахше аз илми адабро аз ӯ фаро гирифт ва аз донишаш баҳраҳо бардошт [14, 5, 505].

Абусаъд Самъонии Марвазӣ пас аз он ки дар зодгоҳаш муҳимтарин асосҳои донишро фаро мегирад, барои касби камолоти илмӣ ба сафар мебарояд. Дар ин чода амуи хурдиаш Абулқосим Самъонӣ сарпарасту раҳнамои ӯ буд. Сафари нахуст ба Сарахс сурат мегирад. Ҳар ду аз он ҷо ба Марв бозмегарданд [14, 3, 326]. Аз соли 529 Ҳ./1135 м. сафари тӯлонии Самъонӣ оғоз мешавад. Ӯ дар ин сафар ба муҳимтарин шахрҳои Хуросон, Ироқ, Ҳирот ва Шом рафта, аз устодони зиёд бархурдор мегардад.

Самъонӣ худ оғози ин сафарро чунин ба қалам меоварад: «(Бо устоду амуям Абулқосим Аҳмади Самъонӣ) дар моҳи шавволи соли панҷсаду бисту нӯх (июли соли 1135 м.) сӯи Нишопур ба сафар баромадем. Рафтани ӯ барои ҳамроҳӣ бо ман буд. Зеро ман бисёр меҳостам, ки дар ин сафар ҳадисҳои Муслим ибни Ҳаҷҷочӣ Кушайро самоан фаро



бигирам. Ў ҳамроҳи ман «Саҳеҳ»-и Муслимро самоан фаро гирифт. Пас аз он, хост, то ба ватан бозгардад. Ман аз ӯ пинҳон шудам, то пас аз рафтани дар Нишопур бимонам. Аммо ӯ бидуни ман нарафт ва то берун омадани мунтазир монд. Ночор бо ӯ то Тӯс омадам. Аз он ҷо ризояти ўро дарёфта, ба Нишопур бозгаштам ва ӯ ба Марв бирафт. Як сол дар Нишопур бимондам. Сипас аз он ҷо ба Исфаҳон рафтам ва дигар амуямро надидам. Соли 533 (1139 м.), ки дар Бағдод будам, хабари даргузашташ бароям расид ва он ҷо барояш таъзия барпо намудем» [14, 3, 326].

Тибқи гузориши манобеъ, Абусаъд Самъонӣ дар Нишопур бештар аз Абуабдуллоҳ Фаровӣ, Абулмузаффар Қушайрӣ, Ҳибатуллоҳ ибни Саҳли Саййидӣ, Исмоил ибни Абубакри Қорӣ, Фотима бинти Заъбил, Зоҳир ибни Тоҳир, Абулқосим Шаҳхомӣ истимои ҳадис менамояд. Сипас ба Исфаҳон меравад. Он ҷо аз Абулфараҷ Саид ибни Абураҷои Сайрафӣ, Абуабдуллоҳи Халлол, Умм-ул-Мучтабо Фотима ва аз ҳама бештар аз Ҳофиз Исмоил Муҳаммади Таймӣ баҳра бармедорад.

Соли 532 ҳ./1138 м. аз Исфаҳон ба Бағдод меравад. Он ҷо бештар аз Муҳаммад ибни Абдулбоқии Самарқандӣ ҳадис истимоъ мефармояд. Ҳамчунин, аз дониши Абумансури Шайбонӣ, Абдулваҳҳоби Анмотӣ, Абусаъди Завзанӣ ва тоифае дигар бархурдор мегардад [6, 36, 447; 2, 20, 457; 9, 18, 178].

Аз Бағдод ба сафари ҳаҷ меравад. Пас аз адои маносик муддате дар шаҳрҳои Шому Ирок бар касби илм мебардозад. Дар Димишқ аз Қозӣ Абулмаолий, Абутолиб ибни Абуақил, Фақеҳ Насруллоҳ, дар Ҳалаб аз Абулҳасан Алӣ ибни Абдуллоҳи Антоқӣ, дар Ҳимс аз Абулбаён Муҳаммад ибни Абдурраззоқӣ Танухӣ, дар Басра аз Талҳа ибни Алиӣ Шоҳид, дар Анбор аз Яҳё ибни Алӣ ибни Муҳаммад ва ғ. ҳадис мешунавад.

Дар ҳамин сафар бо таърихнигори маъруфи он замон, муаллифи «Таърихи Димишқ» Ибни Асокир дӯстӣ пайдо мекунад [6, 36, 447]. Дар сафари мазкур Масҷидулақсоро зиёрат менамояд. Зиёрати ӯ аз Байтулмуқаддас, дар ҳоле, ки бисёр пурхатар буд ва он шаҳр дар дасти фарангиён қарор дошт, сурат мегирад [2, 20, 460].

Аз ин сафар ба Бағдод бозмегардад ва дар ҳамин аҳд ба «Таърихи Бағдод»-и Хатиб зайл менависад.

Зимни сафар аз фозилоне бидуни он ки дар дарси эшон нишаста бошад, низ омӯхтаниҳо касб менамуд. Муаллифи «Сияру аълом ан-нубало» аз «Таҳбир»-и Самъонӣ чунин оварда: «Дар ҷомеи Буруҷирд машғули истинсоҳ будам. Ногоҳ пирамарде шӯридаҳол даромаду пурсид: Чӣ менависӣ? Посух гуфтаниро нарасонидам ва бо қароҳат гуфтам: Ҳадис. Гуфт: Мисли ин ки толиби ҳадис ҳастӣ? Гуфтам: Бале. Гуфт: Аз кучой? Гуфтам: Аз Марв. Гуфт: Бухорӣ аз қадом аҳли Марв ривоят менамояд? Гуфтам: Аз Абдон, Садақа ибни Фазл ва Алӣ ибни Ҳучр. Гуфт: Номи Абдон чист? Гуфтам: Абдуллоҳ ибни Усмон. Гуфт: Чаро ўро "Абдон" гуфтаанд? Аз посух очиз мондам. Ў табассум намуд. Бар ӯ бо чашми дигар нигаристам ва гуфтам: Шайх худ мефармуданд? Гуфт: Куняи ӯ "Абуабдуррахмон" аст. Пас, дар ном ва куняи ӯ «абд» чамъ омадааст. Ба ҳамин сабаб, ўро «Абдон» (ду абд) мегӯянд. Гуфтам: Ин сухан аз кист? Гуфт: Шунидам, ки Ибни Тоҳир чунин мегуфт. Ў Ҳофиз Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳибатуллоҳ ибни Алоӣ Буруҷирдист. Ў бар мо аз Абумуҳаммади Дунӣ ва гурӯҳе дигар ривоят намудааст» [2, 20, 464-465].

Абусаъд Самъонӣ Марвазӣ соли 538 ҳ./1144 м. пас аз сафари тӯлонӣ ба зодгоҳи худ Марв бармегардад. Он ҷо издивоҷ менамояд. Пас аз соҳиби писар мегардад ва ўро «Абдуррахим» ном мегузорад. Чун ин писар ба синни истимоъ мерасад, бо ӯ аз соли 540 ҳ./1145 м. то 546 ҳ./1151 м. барои истимои ҳадис аз устодони бузурги Хуросону Мовароуннаҳр дар шаҳрҳои мухталифи ин сарзаминҳо сафар менамояд [19, 118; 6, 36, 447-448; 10, 18, 172-173; 2, 20, 458-460].

Абусаъд Самъонӣ зимни ин сафарҳои тӯлонӣ аз маҳзари ҳазорон устод баҳра бармедорад. Аз ҳамин чост, ки Ибни Начҷор навишта: «Ба ман расида, ки теъдоди машоихи ӯ ҳафт ҳазор аст. Ин теъдод устод ба касе муяссар нагардидааст» [10, 18, 472]. «Муъҷам-уш-шуюх»-и Абусаъд Самъонӣ, ки хос дар муаррифии устодони ӯст, худ далели зиёдии асотидаш мебошад.

Дар сафар устодон низ аз ӯ баҳра бармедоштанд. Заҳабӣ аз «Зайл»-и Самъонӣ оварда: «Устодаш Қозии Мористон дар дасти Самъонӣ чузъе аз ҳадисро дид, ки ӯ аз устоди аҳли Куфа Умар ибни Иброҳими Зайдӣ шунида буд. Онро гирифтӯ барои худ нусха бардошт ва онро аз Самъонӣ бишунид» [2, 20, 463].

Абусаъд Самъонии Марвазӣ пас аз сафарҳои зиёд, ки чиҳил соли зиндагияш сипарӣ шуда буд, ба зодгоҳаш Марв бозмегардад ва боқии умрро вақфи таълифу тадрис ва ваъзу иршод менамояд. Дар ин замина, мадрасаи Амидияи Марв ҳамчун қонуни интишори дониш барои ӯ хидмат менамояд.

Ҳазорон донишомӯз аз маҳзараи касби ҷайз намудаанд. Иддае аз бузургони он аҳд, ба мисли Ибни Асокиру писараш Қосим ибни Асокир, фарзандони ҳуди Самъонӣ Абдуллоҳим ва Муҳаммад, Абуравҳ Абдуллоҳим ибни Муҳаммади Ҳиравӣ, Абузавъ Шайхоби Шазёнӣ, Абуҳошим Абдуллоҳим ибни Ҳалабии Ҳанафӣ, Абдуллоҳим ибни Суқайна, Абулфатҳ Муҳаммад ибни Муҳаммади Соиф, Абдуллоҳим ибни Манино, Юсуф ибни Мубораки Ҳаффоф ва ҷанде дигар аз ӯ ривоятҳо доранд, ки дар манобеъ мастур мебошанд [2, 20, 460; 16, 7, 182].

Дар ин аҳд ӯ ба қамолӣ устодӣ расида, ба "Тоҷулислом" мулаққаб мегардад. Пешвои Марви Шоҳичон ва умумӣ Хуросон қарор мегирад. Муосири ӯ, муаллифи «Таъриху мадинати Димишқ» зимни сухан аз дӯстии ҳам, ин мақоми ӯро чунин баён мекунанд: «Охири хабаре, ки аз ҳоли ӯ ба ман расидааст, ин ирсолӣ китобест аз ҳуди ӯ бо номи «Фартул-ғаром ило соқини-ш-Шом». Ин китоб, ки бо хати ҳуди ӯ навишта шуда буд, соли панҷсаду шаст (1165 м.) дар ҳашт чузъ ба ман расид... Имрӯз ӯ бе ҳеҷ баҳс пешвои Хуросон аст» [6, 36, 448].

Чунонки зикр ёфт, Самъонӣ назди устодон илми адаб омӯхта буд. Аз хурдӣ бо шеър унсу алоқа дошт ва гоҳе шеър низ месурӯд. Тавассути сарчашмаҳо намунаҳои шеъри ӯ то мо расидаанд. Ин ҷо ҳамчун мисол намунаеро иқтибос мекунем.

Ибни Асокир навишта: «Абусаъд бо хатти хеш чунин шеърро, ки аз ҳуди ӯ буд, бароям фиристод:

*Насиму саба-л-ваҷди баллиғ саломӣ  
Ило соқинӣ арзи Начдин ва Шомӣ  
Ва заққирҳум заврата-т-торишина ҳалулан  
Ҳалулан биазёли тилка-л-хиёми  
Замонан наъимно биравзоти ғайшин  
Сақатҳа-л-ғаводӣ думуъа-л-ғамомӣ  
Марарно биҳо зоирини валокин  
Атола-л-аҳиббату фиҳо муқомӣ  
Факам халафа-л-қалбу фиҳим ғариман  
Юзиқу мина-л-ҳаҷри каъса-л-ғаромӣ  
Фамо дома алайҳим изо мо қанаъно  
Бираҷъи-т-таҳоё ва радди-с-саломӣ» [6, 36, 448-449].*

(Тарҷума: Эӣ насими бодӣ беқарорӣ, саломӣ маро ба соқини сарзамини Начду Шом бирасон. Зиёрати ногаҳонӣ, ки маро бар домани он хаймаҳо фуруд оварда буд, ба хотири онон биёвар. Замоне дар боғистонҳои хуши зиндагӣ, ки абрҳои субҳгоҳӣ бар сари онҳо мегиристанд, бо ҳам бархурдорӣ доштем.

Ба он сарзамин ба хотири зиёрат гузаштем, аммо ёрони мувофику дӯстони содиқ сабаб гардиданд, то муддате он чо бимонем.

Дил чӣ қадар соҳибминнатонро он чо гузошта, ки аз ҳаҷру дурии онон чоми дард дармекашад.

Агар ба посухи таҳийяту бозфиристи салом хушнуд набошем, дӯстӣ идома нахоҳад ёфт).

Абусаъд Самъони Марвазӣ дар рубӣи охири умри хеш муҳимтарин осори худро таълиф намуд. Дар манобеъ номгӯи беш аз панҷох асари ӯ зикр ёфтааст. Метавон бо тааммул ба ном ва мундариҷаи иддае аз онҳо маҷмуи осори ӯро дар чанд мавзӯ ва меҳвар бозшиносӣ намуд:

а) Китобҳои риҷолшиносӣ ва ансоб: ал-Ансоб; ат-Таҳбир фӣ муъҷами-л-кабир; Зайли «Таърихи Бағдод»-и Хатиби Бағдодӣ; Таърих-ул-вафот ли-л-мутааххирина мина-р-рувот; Бухору бухури Бухорӣ; Таърихи Марв; аш-Шадду ва-л-ъад(д) лиман туканно би Абисаъд; Фарт-ул-ғаром ило сокини-ш-Шом; Лафат-ул-мушток ило сокини-л-Ирок; Муъҷам-уш-шуюх;

б) Китобҳои ахлоқӣ ва одобу русуми иҷтимоӣ: ал-Адаб ва истиъмоли-л-ҳасаб; Баёну изз ал-узлат; ат-Таҳоё ва-л-ҳадоё; ал-Ҳас(с) ёло ғасли-л-ядайн; Адаб-ул-имло ва-л-истимло; ат-Тухаф ва-л-ҳадоё; Тухфат-ул-идайн; Тақдим-ул-ҷийфон ила-з-зийфон; Духул-ул-ҳаммом; ар-Рибҳу ва-л-хасорат фи-л-касби ва-т-тиҷорат; Салват-ул-аҳбоб ва раҳмат-ул-асҳоб; ас-Сидқу ва-с-садоқат; Тироз-уз-заҳаб фӣ адаби-т-талаб; Мақом-ул-уламо байна ядайн-л-умаро;

в) Китобҳо роҷеъ ба илми ҳадис: Асонид-ул-масонид; ал-Мусовот ва-л-мусофаҳа;

г) Китобҳои ибодат ва адбия: ад-Даъавот-ул-кабира; ад-Даъавот-ул-марвия ёани-л-ҳазрати-н-набавийя; Салот-ут-тасбеҳ; Ҳасси-л-имом ёло таҳфифи-с-салоти маъа-л-итмом; ал-Маносик; Маҷмуъ-ул-ҳадиси-л-мустафиз фӣ савми-л-айёми-л-биз;

ғ) Китобҳои фазоили шахрҳо ва хӯрданиҳо: Фазл-уш-Шом; Фазл-уд-дик; Фазлу сура Ё Син; Фазл-ул-ҳир(р); ал-Ҳалова; ал-Ҳариса;

д) Китобҳои ҷуғрофӣ ва сафарномаҳо: Тухфат-ул-мусофир; ал-Исфор фи-л-асфор; Муъҷам-ул-булдон; ал-Ҳанин ила-л-автон; ал-Ихтор фӣ рукуби-л-биҳор;

е) Китобҳои гуногунмавзӯ: Афонин-ул-басотин; ар-Расоил ва-л-масоил; Фавоид-ул-мавоид; Рафъ-ул-иртиёб ёан китобати-л-куттоб; ал-Амолӣ; ат-Тазкира ва-т-табсира; Зикро ҳабибун раҳал ва бушро машибун назал [19, 301-304; 16, 7, 182-184; 2, 20, 460-462; 4, 4, 55; 10, 18, 173; 17, 6, 5-6].

Қобили қайд аст, ки Ибни Чавзӣ бо Абусаъд муосир ва дар Бағдод шарикдарс низ буд [10, 18, 178]. Аммо дар «ал-Мунтазам» назарҳои мунтақидона нисбат ба шахсияти ӯ баён намудааст [9, 18, 179]. Аз посуххое, ки дар манобеъ омадаанд, бармеояд, ки интиқоди Ибни Чавзӣ беасл ва муғризона будааст [5, 1, 16; 19, 239-242 ва ғ.].

Абусаъд Самъони Марвазӣ бо таълифи ин ҳама осор ва қору пайкори илмӣ дар ташаккули илму фарҳанги башарӣ хидматҳои мондагор анҷом дода, нақши хонадони Самъониро дар ин чода хеле равшан намоён сохтааст. Аз Самъониён касе дар таълифи осор чун Абусаъд Самъони Марвазӣ муваффақ нагардидааст ва мисли ӯ бар авҷи камолоти илмӣ нарасидааст. Ибни Асир дар ин замина чӣ неқӯ навишта: «Абусаъд Самъонӣ воситатулиқд, чашми бино ва дасти тавонои хонадони Самъонӣ буд. Риосати ин хонадон бо ӯ ба ғоят расид ва сарвариашон ба камолот пайваст» [5, 1, 14].

Абусаъд Самъони Марвазӣ дар синни 56-солагӣ дар шабе аз оғози моҳи рабеулаввали соли 562 Ҳ./декабри 1166 м. дар Марв аз дунё даргузашт. Ҷисми хокии ӯро дар мазори Санҷидони Марв ба хок супориданд.

Бо даргузашти Абӯсаъд Самъони Марвазӣ ҷаҳоне аз илм бар хок рафт ва ҷаҳоне аз мардум бар сӯғ ништастанд. Ғулғулае, ки ӯ дар ҷаҳони илм андохт, ҳаргиз фуру нахоҳад нишаст ва ҷароғе, ки аз хирад афрӯхт, ҳеҷ гоҳ нахоҳад мурд.

**ПАЙНАВИШТ:**

1. Ёқутӣ Ҳамавӣ, Абӯабдуллоҳ Ёқут ибни Абдуллоҳ ал-Ҳамавӣ. *Муъҷам-ул-булдон*. – Бейрут: Дору Содир, иборат аз Ҳафт ҷилд.
2. Заҳабӣ, Шамсуддин Муҳаммад ибни Аҳмад. *Сияру аълом ан-нубало*. – Бейрут: Муассисат-ур-рисола, 1985, иборат аз бисту панҷ ҷилд.
3. Заҳабӣ, Шамсуддин. Муҳаммад ибни Аҳмад. ал-Ибар. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1985, иборат аз чор ҷилд.
4. Зирикӣ, Хайридин. ал-Аълом. – Бейрут: Дор-ул-илм ли-л-малойин, 2002, иборат аз Ҳаит ҷилд.
5. Ибни Асир, Иззуддин ибни Асири Ҷазарӣ. ал-Лубоб фӣ таҳзиб ал-Ансоб. – Бағдод: Мактабату Мусанно.
6. Ибни Асоқир, Абулқосим Алӣ ибни Ҳасани Шофей. Таъриху мадинату Димишқ. – Бейрут: Дор-ул-фикр, 1995, иборат аз Ҳаитод ҷилд.
7. Ибни Имод, Шихобуддин Абулфалоҳ Абулхай ибни Аҳмад. Шазарот-уз-заҳаб. – Димишқ: Дору Ибну Касир, 1986, иборат аз даҳ ҷилд.
8. Ибни Касир, Абулфадло Исмоил ибни Умар. ал-Бидоя ва-н-ниҳоя. – Миср: Дору ҳичр, 1997, иборат аз бисту як ҷилд.
9. Ибни Ҷавзӣ, Абулфараҷ Абдулраҳмон ибни Алӣ. ал-Мутазам. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1992, иборат аз нуздаҳ ҷилд.
10. Ибни Наҷҷор, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Маҳмуд ибни Ҳасани Бағдодӣ. ал-Мустафод. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-арабӣ, иборат аз чор ҷилд.
11. Ибни Халикон, Абулаббос Аҳмад ибни Муҳаммад. Вафийёт-ул-аъён. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1998, иборат аз шаш ҷилд.
12. Карл Броккелман. Таърих ал-адаб ал-арабӣ. – Риёз: Мактабат-уш-шомила, 2004, иборат аз шаш ҷилд.
13. Самъонӣ, Абдулкарим ибни Муҳаммад. ал-Ансоб / Бо муқаддима ва таълиқоти Абдуллоҳ Умар ал-Борудӣ. – Бейрут: Дор-ул-ҷинон, 1988, иборат аз панҷ ҷилд.
14. Самъонӣ, Абдулкарим ибни Муҳаммад. ал-Ансоб / Бо ҳавошии Муҳаммад Абдулқодир Ато. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1998, иборат аз панҷ ҷилд.
15. Самъонӣ, Абдулкарим ибни Муҳаммад. ал-Ансоб / Тасҳеҳ ва таълиқи Шайх Абдулраҳмон ибни Яҳё ал-Муаллами Ямонӣ. – Ҳайдаробод, 1962, иборат аз дуvozдаҳ ҷилд.
16. Субкӣ, Тоҷуддин Абӯнаслр Абдулваҳҳоб ибни Алӣ. Табақот-уш-шофеийя ал-кубро. – Қоҳира: Дору эҳё ал-кутуб ал-арабӣ, иборат аз даҳ ҷилд.
17. Умар Ризо Каҳҳола. Муъҷам-ул-муаллифин. – Бейрут: Дору эҳё ат-турос ал-арабӣ, 1957, иборат аз понздаҳ ҷилд.
18. Ҳоҷӣ Халифа, Мустафо ибни Абдуллоҳ. Кашиф-уз-зунун. – Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 2005, иборат аз се ҷилд.
19. Яҳё Маҳмуд ибни Ҷунайд. Абӯсаъд ас-Самъонӣ ва оламийят-ус-сақофа ал-арабийя. – Риёз: Марказ-ул-буҳус ва-т-тавосул ал-маърифӣ, 2017.

**REFERENCES**

1. Ya'qut al-Hamawi, Abu 'Abd Allah Ya'qut ibn 'Abd Allah al-Hamawi. *Mu'jam al-buldan* [Dictionary of Countries]. Beirut: Dar Sadir. 7 vols.
2. al-Dhahabi, Shams al-Din Muhammad ibn Ahmad. *Siyar a'lam al-nubala'* [Biographies of Noble Figures]. Beirut: Mu'assasat al-Risalah, 1985. 25 vols.
3. al-Dhahabi, Shams al-Din Muhammad ibn Ahmad. *al-'Ibar* [Lessons/History]. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1985. 4 vols.

4. al-Zirikī, Khayr al-Din. al-A'lām [The Figures/Biographies]. Beirut: Dar al-'Ilm li-l-Malayin, 2002. 8 vols.
5. Ibn Athir, 'Izz al-Din ibn Athir al-Jazari. al-Lubab fi Tahdhib al-Ansab [The Core in Rectifying Genealogies]. Baghdad: Maktabat al-Muthanna.
6. Ibn 'Asakir, Abu al-Qasim 'Ali ibn al-Ḥasan al-Shafi'i. Ta'rikh Madinat Dimashq [History of the City of Damascus]. Beirut: Dar al-Fikr, 1995. 80 vols.
7. Ibn al-'Imad, Shihab al-Din Abu al-Falaḥ Abu al-Hayy ibn Aḥmad. Shadharat al-Dhahab [Splinters of Gold]. Damascus: Dār Ibn Kathīr, 1986. 10 vols.
8. Ibn Kathir, Abu al-Fida' Isma'il ibn 'Umar. al-Bidayah wa-l-Nihayah [The Beginning and the End]. Egypt: Dār Hijr, 1997. 21 vols.
9. Ibn al-Jawzi, Abū al-Faraj 'Abd al-Raḥman ibn 'Ali. al-Muntaẓam [The Regular/History]. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1992. 19 vols.
10. Ibn al-Najjar, Abu 'Abd Allah Muḥammad ibn Mahmud ibn al-Hasan al-Baghdadi. al-Mustafad [The Benefited]. Beirut: Dar al-Kutub al-'Arabi. 4 vols.
11. Ibn Khallikan, Abu al-'Abbas Aḥmad ibn Muhammad. Wafayat al-A'yan [Obituaries of Eminent Men]. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1998. 6 vols.
12. Brockelmann, Carl. Ta'rikh al-Adab al-'Arabi [History of Arabic Literature]. Riyadh: Maktabat al-Shamilah, 2004. 6 vols.
13. al-Sam'ani, 'Abd al-Karim ibn Muhammad. al-Ansab [The Genealogies]. With introduction and commentaries by 'Abd Allah 'Umar al-Barudi. Beirut: Dar al-Jinan, 1988. 5 vols.
14. al-Sam'ani, 'Abd al-Karim ibn Muhammad. al-Ansab [The Genealogies]. With glosses by Muhammad 'Abd al-Qadir 'Aḥa. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1998. 5 vols.
15. al-Sam'ani, 'Abd al-Karim ibn Muhammad. al-Ansab [The Genealogies]. Corrected and commented by Shaykh 'Abd al-Raḥman ibn Yahya al-Mu'allami al-Yamani. Haydarabad, 1962. 12 vols.
16. al-Subki, Taj al-Din Abu Naṣr 'Abd al-Wahhab ibn 'Ali. Ṭabaqat al-Shafi'iyyah al-Kubra [Major Classes of the Shafi'is]. Cairo: Dar Ihya' al-Kutub al-'Arabi. 10 vols.
17. Kaḥḥalah, 'Umar Riḍa. Mu'jam al-Mu'allifin [Dictionary of Authors]. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi, 1957. 15 vols.
18. Ḥajji Khalifah, Muṣṭafa ibn 'Abd Allah. Kashf al-Zunun [Discovery of Suspensions/Bibliography]. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 2005. 3 vols.
19. Yahya Maamud ibn Junayd. Abu Sa'd al-Sam'anī wa 'alamiyyat al-Thaqafah al-'Arabiyyah [Abu Sa'd al-Sam'ani and the Universality of Arab Culture]. Riyadh: Markaz al-Buḥuth wa-l-Tawaṣul al-Ma'rifi, 2017.

**ХУСУСИЯТҲОИ  
ИНЪИКОСИ ПОРТРЕТИ  
РАВОНШИНОСИ ДАР  
НАСРИ АНВАР ОЛИМ**

**Саидов Саидумрон Ганиҷоновиҷ**, н.и.ф., дотсенти кафедраи адабиёти классикии факултети филологияи тоҷики МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров”; **Ҳошимов Илҳомҷон Раҷаббоевич**, унвонҷӯи кафедраи адабиёти муосири факултети филологияи тоҷики МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)

**ОСОБЕННОСТИ  
ОТРАЖЕНИЯ  
ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО  
ПОРТРЕТА ЧЕЛОВЕКА В  
ПРОЗЕ АНВАРА ОЛИМА**

**Саидов Саидумрон Ганидҷоновиҷ**, канд. филол. наук, доцент каф. классической литературы ф-та таджикской филологии ГОУ “ХГУ им. Б. Гафурова”; **Хошимов Илҳомдҷон Раҷаббоевич**, соискатель каф. современной литературы ф-та таджикской филологии ГОУ “ХГУ им. Б. Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)

**FEATURES OF  
REFLECTION OF THE  
PSYCHOLOGICAL  
PORTRAIT OF A  
PERSON IN THE  
PROSE OF ANVAR OLIM**

**Saidov Saidumron Ganidzhonovich**, candidate of Philology, associate professor of the department of classical literature, faculty of Tajik philology under the SEI “Khujand State University named after academician B. Gafurov”; **Hoshimov Ilhomjon Rajabboevich**, researcher of the department of modern literature, faculty of Tajik philology under the SEI “Khujand State University named after academician B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan) **e-mail:** hoshimovilhomjon@gmail.com

Чанбаҳои муҳимтарини ҳунари эҷодии нависандаи муосири тоҷик Анвар Мирзоҳакими Олим дар намунаи маҷмуаи ҳикояҳои “Вақти гули зардолу” (1994) ва маҷмуаи “Бачаи лалмӣ” (2015), ки қиссаву ҳикояҳо ва тарҷумаҳои нависандаро дар бар мегирад, ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Таъкид гардидааст, ки Анвар Олим беиштар дар жанрҳои миёнаи адабӣ – қиссаву ҳикоя эҷод кардааст. Зикр шудааст, ки Анвар Олим дар тасвири амиқтарин эҳсоси қалби инсон, махсусан инъикоси дунёи ботинии кӯдаки маҳрум аз навозишҳои модар ва ташинаи дидори падар маҳорати фавқулода зоҳир кардааст. Маҳз ҳамин чанба, яъне тааммуқ ба моҳияти инсонии муосир ба ҳам пайвастании дирузу имрӯз ва фардои зиндагӣ боис гардидааст, ки муҳаққиқон осори Анвар Олимо ба насри психологӣ ва андеша мансуб шуморанд. Дар меҳвари эҷоди Анвар Олим инсон, тақдири ӯ, тавсифи хулқи нек ва фалсафаи зиндагии инсон дар рӯи олам меистад, бинобар ин, хонанда дарду мушиклоти ҷомеаро баробари қаҳрамонҳои қиссаву ҳикояҳои эҳсос мекунад.

**Калидвожаҳо:** насри муосири тоҷик, эҷодиёти Анвар Олим, насри психологӣ, маҷмуаи “Вақти гули зардолу”, маҷмуаи “Бачаи лалмӣ”, қисса, ҳикоя

Рассматриваются основные аспекты творчества современного таджикского писателя Анвара Мирзохакима Олима на примере сборников рассказов «Вакти гули зардолу» (1994) и «Бачаи лалми» (2015), включающих его рассказы и переводы. Подчеркивается, что Анвар Олим творил в основном в литературных жанрах рассказа и повести. Отмечается, что писатель проявил исключительное мастерство в изображении глубинных чувств человеческого сердца, особенно в отражении внутреннего мира ребенка, лишенного материнской ласки и тоскующего по отцу. Именно этот аспект, углубляющийся в суть современного человека и раскрывающий связь прошлого, настоящего и будущего в человеческой жизни, позволил исследователям отнести произведения Анвара

Олима к психологической прозе, побуждающей читателя к размышлениям. В основе творчества Анвара Олима лежит человек, его судьба, воспевание достойного поведения, философия существования человека в мире, поэтому читатель наравне с героями рассказов и повестей ощущает боль и испытания, потрясающие общество.

**Ключевые слова:** современная таджикская проза, творчество Анвара Олима, психологическая проза, сборник «Вакти гули Зардолу», «Бачаи лалми», рассказ, повесть

The article examines the main aspects of the work of the modern Tajik writer Anvar Mirzokhakim Olim using the example of the collections of stories “Vakti guli zardolu” (The season of apricot blossom) (1994) and “Bachai lalmi” (The child of the desert) (2015), which include his stories and translations. It is emphasized that Anvar Olim created mainly in the literary genres of short stories and novellas. It is noted that the writer demonstrated exceptional skill in depicting the deep feelings of the human heart, especially in reflecting the inner world of a child deprived of maternal affection and yearning for his father. It is the very aspect, which delves into the essence of modern man and reveals the connection between the past, present and future in human life, that allowed researchers to classify Anvar Olim’s works as psychological prose, prompting the reader to think. The basis of Anvar Olim’s work is man, his destiny, the glorification of decent behavior, the philosophy of human existence in the world, therefore the reader, along with the heroes of the stories and novellas, feels the pain and trials that shake society.

**Key-words:** modern Tajik prose, Anvar Olim’s creativity, psychological prose, “Vahti Guli Zardolu”, “Bachai Lalmii”, short story, narrative

Анвар Мирзоҳакими Олимо аҳли фарҳанг ҳамчун рӯзноманигори соҳибқалам, ровӣ ва журналисти соҳибсухани телевизион, нависандаи соҳиби завку истеъдоди баланд мешиносанд. Дар ҷавҳари ҳастии Анвари Олим ба ҳам омадани ин се пешаи пуршараф тасодуфӣ набуда, он маҳз аз истеъдоду таъби суҳаншиносии модарзодӣ, донишҳои афзуни андӯхтааш аз адабиёти ҷаҳон, заҳмату кӯшиш дар ҷустуҷӯи маънии бикру мазмуни тоза ва суҳани баланд сарчашма мегирад. Ин адиби соҳибназар зоидаҳои завку идроки баландашро дар ҳар қолабе, ки барояш хушоянду мувофиқ аст, баён кардааст ва дар ҳамаи мавридҳо ҷавҳари аслии хешро, ки аз суҳан сириштааст, зоҳир намудааст. Анвари Олим ба умқи гуфтаҳои нависандаи маъруф Булат Оқуджава расидааст: «Шумо нависед, шумо нависед, хизмататон ба ҳисоб гирифта мешавад. Ҳамин навиштан, ки аз андешаву диққати ҳосаи нависанда сарчашма мегирад, ўро ба соҳили мурод мерасонад». Аз ин рӯ, навиштаҳои Анвар Мирзоҳаким Олим хотирмон буда, ногуфта намонад, ки дар ҷузвдони ин адиби пуркор чанд қиссаву романи тоза маҳфуз аст.

Ҳанӯз соли 1983 баъди ҷамъомади навбатии адибони ҷавони ҷумҳурӣ нависандаи маъруфи тоҷик Саттор Турсун дар мақолаи худ “Заҳмати ҳамвора мебояд” баъди мутолиаи чанд ҳикояи нависандаи ҷавон муҳимтарин сифатҳои ўро ёдрас менамояд. ки онҳо то имрӯз ҳамсафари эҷодии Анвар Олим мебошад: “Навиштаҳои вай самимианд... Суҳанаш бадард ва покиза аст. Ҷунин менамояд, ки набзи ҳар як калимаро санчида, сипас истифода мебарад. Забонро нағз медонад. Махсусан “Бемодарӣ” ном ҳикояти ў шоҳиди истеъдоди хуби ин ҷавон аст. Сониян, Анвар Олимов дар вақти навиштан гӯё барқасд қорашро душвор мекунад: гӯё барояш аз ҳама ҷизи муҳим муқобилати мавзӯ аст. Вай меҳодад, ки нозуктарин рангҳои табиату пинҳонтарин эҳсоси дили инсонро ба қалам диҳад. Ва ин дархост ўро бештар ба насри психологӣ мебарад. Як нафар ҷавоне, ки ин тавр самимӣ ва таъсирбахш суҳан гуфта метавонад, бояд ҳатман нависад”.[1, 197-198] Анвар Олим маҳорати худро дар тарҷума низ санчида, ҳанӯз соли 1984 ҳикояҳои нависандаи литвонӣ Андрей Скайлисро тарҷума кард, ки он таҳти унвони «Калиди сеҳрнок» тавассути нашриёти

«Ирфон» интишор гардид. Пешаи тарҷумони ҳарбӣ дар фаъолияти Анвар Мирзоҳақими Олим, ки солҳои 1986 -1988 дар Афғонистон сурат пазируфт, ба донишу ҷаҳонбинӣ, маҳорату истеъдод ва ҳунари нависандагии ӯ таъсири бузурге гузошт. Зимнан кӯшишу ғайрати фардӣ, омӯзиши насру назми классикӣ ва адабиёти классикиву муосири халқҳои гуногуни собиқ Иттиҳоди Шуравӣ Анвар Мирзоҳақими Олимо ҳамчун нависандаи соҳиби сабку услуби ба худ хос, ҷеҳраи рӯшани насри муосир муаррифӣ намуд.

Соли 1994 маҷмуаи ҳикояҳои нависанда таҳти унвони «Вақти гули зардолу» нашр гардид, ки он таваҷҷуҳи маъруфтарин нависандагон ва суҳаншиносонро ба худ ҷалб кард. Аз ҷумла, Фазлиддин Муҳаммадиев нависандаи номвари тоҷик дар бораи ҳикояҳои ин китоб навишта буд, ки: «Анвар Олим қабл аз эҷод торҳои созагро ҷӯр сохтааст, таронаҳои аввалинаро батаанӣ ва ботаъсир менавозад». [2, с.3]. Воқеан нависандаи мо аз мактаби насри устодони суҳан Садриддин Айни, Ҷалол Иқромӣ, Пӯлод Толис, Ҳақим Карим, Раҳим Ҷалил, Ҷумъа Одина, Фазлиддин Муҳаммадиев, Сорбон, Ёрун Кӯҳзод, Ҷонибек Ақобиров, Саттор Турсун ва дигарон дарси таҷриба андӯхтааст ва қаламашро дар офтоби назму насри классикӣ тоб дода, дар партави насри рус ва Ғарб онро сайқал бахшидааст. Маҳз дар шахсият, фаъолият ва дастовардҳои Анвар Олим метавон аз ҳамбастагии адабиёти ҷаҳон ҳарф зад, ки дар маҷмӯъ метавонад намунаи олии ҳунарро биёфарад. Дар бораи китоби «Вақти гули зардолу» профессор Атаҳон Сайфуллоев навишта буд: «Ман ин маҷмуаро шиносномаи эҷодии санъаткор мешуморам. Зеро ҳеҷ чиз ҷеҳраи суҳанварро мисли китоби ӯ равшан ва ҳаққонӣ нишон дода наметавонад. Ин китоб намунае аз ҳунар ва фазилатҳои адиб аст». [3, с.40].

Баъди таваккуфи даҳсола Анвар Мирзоҳақим Олим соли 2014 китоби Василий Макарович Шукшин «Андешаҳо дар танҳои»-ро тавассути нашриёти «Ношир» дар шаҳри Хучанд ҷоп намуд. Дар ин китоб тарҷумаи 25 ҳикояи ин нависандаи мумтози рус ҷой дода шудааст, ки барои хонандаи тоҷик беҳтарин ҳадаи маънавӣ мебошад.

Соли 2015 бошад китоби нави Анвар Мирзоҳақим Олим «Бачаи лалмӣ» иборат аз қиссаву ҳикояҳо ва тарҷумаҳо интишор шуд, ки метавон онро гавҳари тозае дар ҳазинаи насри муосири тоҷик маҳсуб кард.

Ба китоби мазкур Шоирӣ халқии Тоҷикистон Фарзона бо унвони «Муждаи саодатбахш» сарсуҳане навиштааст, ки он як раҳнамои пурмазмун барои хонандаи огоҳ мебошад. Шоира Фарзона бо дарку маърифати комили ҷаҳони маънавӣ ва ҳунари нависандагии Анвар Мирзоҳақими Олим ба хонанда бо сабку услуби хос нависанда ва китоби ӯро муаррифӣ мекунад. Чунончи, менависад: «Нависандаи мо барои дарк ва шинохти бузург, барои дарёфти ҳақиқати Офаринанда ва ҳар субҳи беамсоли ӯ, барои кашфи як сайёраи дуру номакшӯф, ки Дил ном дорад, ҷӣ басо роҳҳои аслу маҷозро мепаёмояд, ҷӣ қадр дар кӯрароҳҳои тинати одамӣ печ мезанаду баромадгоҳ мечӯяд, бо ҷӣ азияту шиканҷаҳои ғавқулаҳд домони ояндаро медорад, то раҳо нашавад ва ҷӣ қадр нигоҳи маъсуми сиришти тифлонаи қаҳрамонони ҳудро мисли як қатраи ларзон дар барги фарвардин барои ҳамеша саломату бегазанд нигоҳ медорад... Китоби «Бачаи лалмӣ» низ чун осори собиқаи ӯ барои завқмандону рамзошноён муждаи саодатбахш аст». [4, с.4-6].

Қисми аввали китоби «Бачаи лалмӣ» аз қиссаи «Макрӯх», қиссаи мустанади «Дар паноҳи чашмҳо», ҳикояҳои «Бачаи лалмӣ» ва «Фариштаи дурӯғин» иборат буда, дар қисми дувум 20 тарҷумаи осори суҳанварони номвар Лев Николаевич Толстой, Тарей Весос, Промет Лилли Александровна ва Гринков Владимир Василиевич ҷой дода шудааст. Инак, қиссаи аввал «Макрӯх». Қисса саргузашти ҳаёли набуда, заминаҳои воқеӣ дорад. Эпиграфи қиссаи мазкур басо рамзист. Ҳадиси Пайамбари ислом Муҳаммад (с) ва қавли Исои Масеҳ ба хонанда ишорат ба Ваҳдати андешаҳои пайамбарони Худо мекунад, ки аслан умматону



пайравони онҳо дар кутуби диниву мазҳабӣ ихтилофи назари онҳоро таи ҳазорсолаҳо мечӯянд. Дар ҳар ду гуфтор сухан аз раҳм кардан ба ҷатиму бенаво меравад, ки нақӯӣ ба эшон қалбро нарма ва ҳоҷатро раво мекунад. Қисса бо як рӯзи зебо, дақиқтар бигӯем, бо муколамаи ду тани худоғоҳу дунёдида оғоз мешавад. Ду нафаре, ки ба зиндагии имрӯза тазодҳои он, мазҳақаву ғоҷаҳои рӯзгор назари ҳоса дорад ва ифодагари набзи замону олами имрӯз аст, ки тапиданаш ба садои тиру туфанг ҳамнаво гаштааст. Аз ин муколама пай бурдан осон аст, ки қисса шомили мазмуни фалсафист ва хонандаро ба тасвири тазодҳои саҳти зиндагӣ раҳнамун мекунад.

Қисса дар бораи саргузашти инсонест, ки дар чорроҳаи қисмат бо амри тақдир наметавонад роҳи дурустро барои худ интиҳоб намояд. Инсоне, ки падараш тоҷики мусалмон асту модараш тарсо ва муносибати атрофиён нисбати мавҷудият ва зиндагонии ӯ ғайриодист. Писарак аз модар зиндаҷудо гаштаасту ҳамешагӣ ташнаи дидори падар ҳаст ва дар дасти модаркалон дар ҳавои “ҷаҳли дурӯғин” ва афсонаҳои ширин, таънаҳои зани амак умр ба сар мебарад. Нависанда бо инъикоси ғирудори ҳаёти кӯдак, бо ифодаи образи сюжетҳо анъана ва суннатҳои ду дину оинро муқоиса мекунад. Маҳз ихтилофи назар дар дину оин қаҳрамони қиссаро дар назари мусалмон кофир ва дар назари тарсо бегона манзур мекунад. Масалан, вақте модар меҳоҳад, фарзандашро ба хонаи бачаҳо гузошта, ба диёри худ-Русия баргардад, байни ӯ ва мудирӣ хонаи бачаҳо муколамаи аҷибест сурат мегирад. Аз он маълум мегардад, ки маҳз ихтилофи назар дар оила аз назари дину суннат ӯро ба ин амал маҷбур кардааст. Ба ҳама кӯчидани манзараҳои зиндагӣ, яъне дар рӯзеи писарак зухур ёфтани он бидуни инъикоси замони муҳимтарин ва ҷузъитарин суҷаҳо хонандаи қиссаро ба андеша водор менамояд. Муколамаи падар ва модаркалони писарак асли матлабро ба хонанда равшан месозад. Яъне, писарак аз назари модаркалон, ҳамчун набераи хона, наметавонад қобили қабул бошад. Ӯ аз писараш тақозо дорад, то дасти набераашро ҳалол накунад ва ба мардуми маҳалла оши тӯй надиҳад, ҳаргиз намегузорад, ки он фарзанд ба хона дарояд. Манзараи сар задани ғусфанд, хун баровардан ва ваъдаи оши тӯй додани падар дар ниҳоди хонанда суолро пайдо менамояд, ки он писарак чӣ гуноҳе дошт? Ҳамин суол, ки дар рӯзеи писарак пайдо шуда буд, дар хотираҳои баъд аз бистсолаи ӯ ҷавоби худро пайдо мекунад. Дар нақли хотирот бардошту назари писарак ва ҷавонмарди имрӯза бо ҳам ғиреҳ меҳӯрад ва хонанда фаромӯш мекунад, ки афсонагӯҳо ва ба садои найе, ки аз роҳи дуру дарози мусофирӣ менолид, монанд кардани овози модаркалон ин назару бозёфтӣ писарак аст, ё ҷавонмарди имрӯза мебошад? Дар қисса афсона, ё суҷаи афсона нест, вале бардошту дарку маърифати ӯ, ҷавобҳои саҳеҳ ба суолҳои модаркалон ба тариқи баён шудаанд, ки хонанда дар сари афсонаи нонавишта фикр намекунад. Гузашта аз ин нависанда намегӯяд, ки писарак бемодар ва дур аз дасти навозиши падар аст, вале манзараеро ба қалами тасвир мекашад, ки он баёнгари бепарастори воқеа ва дастнигари амаку зани амак будани писарак аст:

-Канӣ филгӯшҳои оҷа, хона даромада, ҷароға ғиронед. Ҳа, келин, ба ин ҳам ним коса каш,- ба ӯ ишора карда, гуфт модаркалон... - Дадояш имшаб ҳам худо медонад, кай меомада бошад.

- О, ҳар шаб аҳволаш ҳамин-ку,- косаҳоро лаби оташдон қатор чид, бо алам гуфт келиноя.- Шиками ина мо кафил ғирифтагӣ-ку, не?

-Зик нажав, келин, ба ҷои садақа дон. Савоб мешавад. Ҷаққон шавед, ғӯсолаҷаҳо, – ба амакбачаҳо гуфт модаркалону ба ӯ рӯ овард: - Ту ҳам биё. [5, 20]

Воқеаи як зумра қаҳрамонони Анвар Олим инсонҳои одӣ, вале бомаърифат ҳастанд. Дар суҳанрониву сӯҳбатҳои онҳо рамзу киноёти бемисл, ки ифодагари маъниву мазмунҳои баланд мебошад, ба мушоҳида мерасад. Мудирӣ хонаи бачаҳо яке аз он гуна қаҳрамонони дурандеш ва неқпиндор мебошад, ки андешаи оқилонаи нависандаро ифода кардааст:

”-Ҳа-а, - мад кашид зан-мудир,- дар зиндагиат салибу моҳ ва себу гандумро натавонистӣ пайванд диҳӣ”. [5, 27]

Дар идома нависанда боз аз забони ҳамин қаҳрамон, ки образи мусбат ва шахсияти хирадманду рӯзгордида аст, фикру андешаи худро ҷамъбаст месозад:

“Эҳ, Худо, бандаҳота ба як дину анъана офарӣ намешуд? Он вақт на ҷанг буду на сарсонихо...” [5, 29]

Мехвари қиссаи “Макрӯх” дар баҳси ду нафар - яке уммати Муҳаммад, дигаре пайрави Исои Масеҳ таҷассум ёфтааст. Ин ду нафар аз қисмати писараке, ки бо амри тақдир “ба гареваҳои биёбони бераҳмии инсон роҳгум задааст”, нигарон ҳастанд ва дар ин замина баҳси ҷиддӣ ва ҷовидониро ба миён кашидаанд. Нависанда дар мушкилоти ҷузъии инсон ихтилофоти кулро дарёб мекунад ва маншаи онро аз рӯзгори Абулбашар мебинад. Ва, муҳимтар аз ҳама, умеди будан ва растан аз ҷодаи хаторо асоси ҳастии одам медонад.

Дар қисса ҷаҳони андеша ва тафаккури писарак дар ҳадде ба қалам омадааст, ки хонанда на танҳо ба қаҳрамони воқеӣ муҳаббат ва эътимод пайдо мекунад, балки ҷо- ҷо ҳудашро низ дармеёбад. Ба ифодаи дигар нависанда тавонистааст, бо инъикоси воқеа ва афкори писарак, ҷаҳони ботинии кӯдаконро, ки дорои арзишҳои умумӣ ҳастанд, дарёб намояд. Ҷунончи, бегоҳ чун падар ба хона бармегардад ва фарзанди аз модараш ҷудоро боз музтару мазхун меёбад, бо писарак сӯҳбат менамояд:

- Э, шер, чаро дароз кашидӣ? Биё, самбӯса овардам, самбӯса меҳурем.

- Дилам сер, дадо,- ва тоб хӯрду рӯ сӯи девор гардонд.

- Ман бе ту наметонам, шер. Аз гулӯям намегузарад. Биё.

-Дилам сер дадо.....

-Дадо.

-Чони дадо.

-Ба дарахтҳои хавлӣ лампучка даргиронем. Майлаш?

-Чаро ин хел мегӯй, шер?

- Дар шохай олуча ду мусича ҳаст, аз шаб метарсанд.

- Мусичаҳо метарсанд?- хайрон шуд падар.- Кадом мусичаҳо?

-Ду мусича дар шохчаи олучаи назди бед. Сахт метарсанд.

- Хуб, шер. Ҳар чӣ ту гӯй. Боғчаамон ҳам хушрӯ мешавад. Акнун биё самбӯса меҳурем. (5, 46)

Баъди ин муколама писару падар боз дар бораи асли дарди зиндагии худ андеша мекунанд. Дар бораи он, ки муҳит то ҳанӯз натавонистааст мавҷудияти писаракро бе таънаву ихонат қабул карда бошад. Ашки падару писар “Майлаш,шер,майлаш,мегузарад. Ту ҳам калон мешавӣ, калоон”- гуфтани падар ҷамъбасти мантиқан саҳеҳи қисса аст, ки хонандаи соҳибэҳсосро наметавонад бетараф гузорад ва водор месозад, ки аз тақдири ояндаи кӯдак андеша намояд.

Қисса боз бо сӯҳбати ду нафар, ки яке фарди ба камолрасида ҳамон писарак ва дигаре дӯсти ӯ анҷом меёбад. Ҳар ду ҳам роҳи наҷотро дар Ишқ ва ошиқӣ меёбанд.

Дар қиссаи “Макрӯх” нависанда агар аз як ҷониб ба мавзуи муҳим ва пуаризиши замонавӣ даст зада, хонандаро ба андешаи амиқ водор намояд, аз ҷониби дигар бо забони тасвир, истифодаи таъбиру киноёт, истифодаи гӯишҳои мардумӣ ва офариниши образи сюжетҳои ҷолиб хунари баланди эҷодиро зоҳир намудааст. Ҷунончи “пора-пора ба хоб кӯчидани манзараҳои зиндагӣ бо рангҳои булачаб” [5, 11], “зудудани фариштаи ғаму яъсу ноумедӣ хандаҳоро аз лаб” [5, 12], “чаҳли дурӯғин”[5,15], ҳамчунин истифодаи бамавқеи вожаҳои зебои тоҷикӣ, чун “меҳ”[5,14], “начво”[5,14] ва ғайра, забони қавӣ ва пурбори Анвар Олиро қудрату нафосати дигар бахшидааст. Назми ботинии суханро дар аксари нигоштаҳои нависанда пай бурдан мумкин аст: “дар болои болҳои ранги эзорсурхак ўро

савор хоҳад кард ва ба олами барфҳои гарму гулобӣ ва боронҳои сабзу зангор хоҳад бурд. Ё хурсанд шуд, ки офтоб худро аз байни ӯву модаркалон гирифт рафт ва дигар касе дар шунидани афсона ҳалалдор нахоҳад кард” [5, 17].

Қиссаи мустанади дигари “Бачаи лалмӣ”, ки “Дар паноҳи чашмҳо” унвон дорад, низ бо эпиграф - ҳадиси Паймбари Худо - Муҳаммад ва як порча аз асари маъруфи Содиқ Ҳидоят “Буфи кӯр” оғоз мегардад. Асли матлаби эпиграфи қисса ба хонанда раҳнамоӣ мекунад ва ин усули ниғориши Анвар Мирзоҳақим Олим ишорат ба он дорад, ки ниғоштаҳои нависанда мавзоти умумибашариро ифода мекунад ва дар баррасии он ӯ ба тариқи ҳудаш сахм мегузорад. Аз ин ҷост, ки сужаву муколама, тасвирҳои нависанда ба андешаҳои ҳақимонаву фалсафӣ омезиш ёфтаанд. Чунончи, дар боби аввали “Дар паноҳи чашмҳо”, ки “Марги сабук” унвон дорад, афқору андешаҳои пурҳикмат ва мантиқан қавӣ фаровон ба назар мерасанд. Ин андешаҳо танҳо маҳсули тафаккури нависанда набуда, балки бардошт аз вазъи зиндагӣ ва ҳосили умри инсон мебошад. Чунончи:

- фарҷоми на ҳамаи афсонаҳо хубу мубораканд, баҳусус афсонаи зиндагии мо;
- зоҳири дунё дигар шудааст, вале дар аъмоли мо ҳеҷ чиз тағйир наёфта, ончунон, ки будем ҳамчунон то ба имрӯз ҳастем, қадаме ба сӯи худошиниву худшиносӣ нагузоштаем, аз ҳӯи хислати мо бӯи ғор меояд;

- кишр вучуд дорад, зиндагии яке бихишту дигаре ҷаҳаннам ва ин тафриқа аз ирода ва хостаҳои Худо набудааст. Ин табақабандӣ дар беҳудой, дар заминаи ҷангу хунрезӣ, кушторҳои ғушношунид сурат гирифта. [5, 52]

Гузашта аз ин, ҳулосаҳои нависанда аз зиндагии марбут ба аъмоли инсонҳо низ ҷолиб мебошад. Чунончи нависанда ба суоли “ҷаро замин меларзад?”, ҷавоберо дармеёбад, ки инсони худшиносу худогоҳ ҳаргиз онро инкор карда наметавонад:

“Ҷаро замин меларзад? Посуҳи ин савол як аст: офати табиӣ. Нафарҳое ҳам ҳастанд, ки барномаи мактаб дар ёдашон мондааст ва аз рӯи қонуну қавоиди илм посух мегӯянд. Вале дар тӯли чанд моҳ, ки байни мардуми зилзилазада будам ва бо онҳо сӯҳбат оростам, ақидаи ман дар ин маврид каму беш дигар шуд. Заминларза на танҳо офати табиӣ аст, балки офатест, ки аз аъмол ва рафтору кирдори мо низ сар мезанад. Ҳӯи хислати мо ба қавми Лут рафтааст ва худ беҳабарем, ки маншаи зилзила дар тинати мост”. [5, 53]

Тору пуди ниғоштаҳои Анвар Олим бо қиссаҳои қуръонӣ ва ривоятҳои қадима пайвандӣ доранд. Нависанда аз асолати Одам сухан мекунад ва бисёр мехоҳад, ки инсон аз “асорати ҷаҳолату ҳамоқат берун ояд” ва сулҳу ваҳдатро муқаддаму муқаррам шуморад. Ё бо дард менависад: мо рисолати худ – Одам буданро фаромӯш кардем”. Ин нидо ба аҳли башар аст. Бонги изтироб ба инсонҳоест, ки рисолати аслии ҳешро фаромӯш кардаанд.

“Дар марзи маргу зиндагӣ” ва “Ҷакон” бобҳои дигари “Дар паноҳи чашмҳо” аз зилзилаи соли 1985-уми шаҳри Қайроққум, имрӯза шаҳри Гулистон ҳикоят мекунад. Қисса мустанад, вале баёни хушк ҳолӣ нест. Он саропо ҳикмат аст. Марде, ки дар зилзилаи Қайроққум зери бетонҳои вазнини бинои фабрикаи қолинҳои Қайроққум мемонад, вале бо хости Худованд аз марг наҷот меёбад, таассурот ва бардошти ҳешро аз он лаҳзаҳои мудҳиши маргбор нақл мекунад. Ё шод аз он аст, ки дубора дар ин дунё тавлид ёфт ва нафаси озод мекашад. Як суоли ӯ хатти мантиқии қиссаро, ки нависанда дар оғоз ба он ишора дошт, яъне “замин барои чӣ меларзад?”, тақвият мебахшад: “Наход барои пок будан, барои фаҳм ва дарк кардани як лаҳзаи ночизи зиндагӣ ин қадар дарду ранҷ ва ҷудоиро бояд таҳаммул кард? А? Не, хато гуфтам. Аслан ягон лаҳзаи зиндагӣ ночиз не, ҳар лаҳзааш сад ҷаҳон аст, фақат мо наметавонем онро кашф кунем”. [5, 62-63]

Силсилаи қиссаҳои мустанади китоби “Бачаи лалмӣ” монанди “Дар лонаи марг” ва “Анори Ёсин” аз воқеаву рӯйдодҳои ҷангӣ, ки дар сарзамини Афғонистон солҳои 80-ум ва

навадум сурат гирифта буд, ҳикоят мекунад. Нависанда худ шоҳиди воқеаҳои зиёдест ва ба ин ҷанг, ба ҷавонони дар ин муҳорибаи бемаънӣ ҳалокшуда, ё ҷароҳатбардошта назари хоси худро дорад. Тасвири нависанда дар ин қиссаҳо, ки шифохонаро “лонаи марг” номидааст, хонандаро ба муҳиту фазои ҳавлноки он ҷанг ворид мекунад: “Худро дар холигии ҳавлноке мебинам, ки дар фазои нимаравшани он ғолумағоли мубҳаму ғашовар, виз-визи селай занбӯрҳои зард ва садои чуп-чупҳои дилгазон ҳукмронанд. Меҳоҳам аз ин макони рӯёӣ маъние бичӯям, аз қобусҳои даҳшатзои ҳавлноки шум раҳо шавам...Наметавонам.” [4, 67] Нависанда дар баробари тасвир намудани ҳолати аскарони ҷароҳатгирифта, ё ба дами марг даррасида дар асоси муколамаву мубодилаи афкор муҳимтарин ҳулосаҳои худро дигаронро оид ба оқибати ҷангҳои бемазмун баён месозад. Ҳулосаи полковник, доктори илмҳои тиб, мушовири сарҷарроҳи шифохона Георгий Савич Чепчерук, ҷарроҳе, ки ҳар рӯз ҷаҳор-панҷ нафарро ҷарроҳӣ мекунад, ниҳоят муассир аст. Ӯ нахуст аз интиҳоби касбаш изҳори пушаймонӣ менамояд ва афсӯс меҳӯрад, ки дар ин сарзамин оташи ҷанг фурузон гашт: “Ҳайфи миллат, ҳайф, ҳайф, - мегӯяд ӯ. Охир, қабл аз ин ҷо омадан, ман таърихи ин сарзамин, таърихи миллати Шуморо омӯхтам ва дардо, ки мо - фарангиён миллати замоне тамаддунсозро зери шиори бардурӯғи башардӯстӣ, яъне гуманизм ба хоки сияҳ яксон кардем...” [5, 80] Овардани ин манзара аз нависанда ҷуръат талаб мекунад ва аз ҷасуриву ҳақиқатнигории ӯ дарак медиҳад. Ё худ тасвири манзараи зерин чӣ қадар маъниро дар худ таҷассум мекунад: “Бастаро кушодам. Дарунаш ду қутичаи зебову муъҷаз. Дар яке “Ситораи сурх” ва дар дигаре медали симқаби “Аз мардуми босипоси афғон”. Ҳар ду гӯё дар кафи дастам ханда мезаданд. Ба онҳо хеле нигаристам ва баноҳост... беҳабар мондам, ки чӣ тавр онҳо аз байни ангуштонам сабук лағжида, ба оғӯши об рафтанд”. [5, 94]. Ручуъ ба таърих ва ҳақиқатнигорӣ пешаи нависандагонест, ки қаламро муътабар медонанд ва ҳаргиз онро олукаи санаду воқеоти дурӯғин намесозанд ва Анвар Мизоҳақим Олим аз зумраи он қаламкашони ростбин ва ростгӯст.

Ҳикояи “Бачаи лалмӣ”, ки ба муаллимаи азизи нависанда Марҳабо Муҳиддинова бахшида шудааст, бо қиссаи “Макруҳ” иртиботи ботинӣ дорад. Дар меҳвари ин ҳикоя фазову ҳавои одамгариву инсондӯстии аҳли деҳа меистад. Махсусан барои пирону солорони деҳа бетараф будан ба қисмати “бачаи лалмӣ”, ки модар надорад, хос нест. Ғамхориҳои пирони деҳ - Очаи Хол, Бобои Шараф, Амаки Карим, Бобои Ашраф ба “бачаи лалмӣ” ибратбахш аст.

-Гӯш кун, духтарҷон, –мегӯяд Очаи Хол, - Ана ин бачаи лалмия дидӣ? Сиҳату саломат, тану ҷонаш бутун. Қабул карда гиру аввал навиштана ёд деҳ. Фаҳмидӣ?

- Фаҳмидам очачон, фаҳмидам...

- Ту, муаллима,- як қадам ба пеш мегузорад бобои Шароф,- бачаи лалмия дар партаи пеш шинон. Ин ҳоло як резгича. Аз қафо дарсатро нағз намешунавад.

-Ҳа, боз эҳтиёт шав, калтак нахӯрад,- халтаро ба китф гирифта мегӯяд амаки Карим.- Ин аз ҳамсинфонаш ду сол хурд. [5, 107]

Нависанда бо тасвири ин манзараҳо, аз як ҷониб, дили хонандаро ба зиндагӣ гарм мекунад ва, аз ҷониби дигар, дар миёни одамон тухми меҳру муҳаббат ва дӯстиву рафоқатро мекорад. Инсон ба андеша меравад, ки оё имрӯз низ ин гуна инсонҳои ятимпарвару хайрхоҳ ҳастанд? Ҳадафи нависанда дар ҳамин аст, ки мо инсонҳо имрӯз рисолати аслии хеш - неки кардан ва хайрхоҳи ҳам буданро фаромӯш насозем.

Аз таҳқиқи осори адабии Анвар Мирзоҳақими Олим дар ҳосили ин мақолаи илмӣ метавон чанд ҳулоса бардошт.

Қиссаву ҳикояҳои ӯ насри андешаро мемонад. Азбаски инсони хушманду бомаърифат гузашта ва воқеаҳои марбут ба онро чун ибрати имрӯзу фардо истифода мебарад, медонад,

ки зикри ғаму дарди дирӯз ба инсон нерӯ ато мекунад ва ба дилаш умеди фардо зиндагонӣ карданро бедор месозад ва аз нигоштаҳои Анвар Мирзоҳақими Олим, ки дар аксари онҳо пайванди дирӯзу имрӯз ҳаст, бардошти густурдаи маънавиро ҳосил менамояд.

Хонанда дар навиштаҳои нависанда аз суҷаву персонажҳо ҳушапро дармеёбад, бо қаҳрамонони асар ҳамнишинину ҳамнафас ва ҳамнаво мегардад, тавассути тасвир лаҳзаҳои зиндагиро пеши назараш чун навори филм, бедор мекунад. Ин аст ҳунар ва матонати суҳанварӣ.

**ПАЙНАВИШТ:**

1. Саттор Турсун. Заҳмати ҳамвора мебояд/ Дарахти ҳазорсола / Саттор Турсун. – Душанбе : Адиб, 1991. – 356 с.
2. Олимов А. Вақти гули зардолу / Олимов А. – Хуҷанд, 1994. – 163 с.
3. Сайфуллоев А. Уфуқҳои тозаи наср / Сайфуллоев А. – Душанбе: Адиб, 2012. – 479 с.
4. Фарзона. Муждаи саодатбахш/А.Олимов. Бачаи лалмӣ. – Хуҷанд: Ношир, 2015. – 340 с.
5. Олим А. Бачаи лалмӣ / Олим А. – Хуҷанд: Ношир, 2015. – 339 с.

**REFERENCES:**

1. Sattor Tursun. Hard Work Must Be Constant. / the book: Millennium Tree. – Dushanbe: Adib, 1991. – 356 pp.
2. Olimov A. The Season of the Apricot Blossom. – Khujand, 1994. -163 pp.
3. Sayfulloev A. Fresh Horizons of Prose. – Dushanbe: Adib, 2012. - 479 pp.
4. Farzona. The joyful news. / The book: A. Olimov. The Child of the Desert.- Khujand: Noshir, 2015. – 340 pp.
5. Olim A. The Child of the Desert. – Khujand: Noshir, 2015. – 339 pp.

**«ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ  
В РУССКИХ ПЕРЕВОДАХ  
МИХАИЛА ЛОЗИНСКОГО**

**Шарипов Васид Абдухаликович**, канд. пед. наук,  
доцент кафедры русской и зарубежной литературы  
ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова»  
(Худжанд, Таджикистан)

**“ШОҲНОМА”- И ФИРДАВСӢ  
ДАР ТАРҶУМАӢОИ РУСИИ  
МИХАИЛ ЛОЗИНСКИЙ**

**Шарипов Восид Абдухаликович**, н.и.пед., дотсенти  
кафедраи адабиёти рус ва хориҷаи МДТ “ДДХ ба  
номи акад. Б.Гафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)

**«SHAH-NAME» BY  
FIRDAWSI IN RUSSIAN  
TRANSLATIONS BY MIKHAIL  
LOZINSKY**

**Sharipov Vosid Abdukhovich**, candidate of  
Pedagogy, associate professor of Russian and foreign  
literature department under the SEI “KhSU named after  
academician B.Gafurov” (Khujand, Tajikistan)  
**e-mail:** saripovvosid@mail.ru

Представлен пример сравнительного анализа русского перевода фрагмента из «Шахнаме» Фирдоуси, выполненного М. Лозинским, с подлинником поэмы. Определены основные положения теоретической концепции М. Лозинского, практически представляющие собой требования к переводу, на их базе определена система критериев оценки качества перевода. Руководствуясь ими и применив метод сравнительно-сопоставительного анализа, сделан вывод, что в своем переводе М. Лозинский строго соблюдает строфику, эквиритмию, эквилинеарность, каденцию, смежную рифмовку, мужскую рифму и клаузулу, лексическую эквивалентность, стилеобразующие средства подлинника, специфику синтаксиса, его эвфонию, точно передает изобразительно-выразительные средства языка (метафорические образы, эпитеты, сравнения и т.п.). Указывается, что при этом переводчик неоднократно обращается к различным видам трансформаций. Но, несмотря на что репрезентация фрагмента из десяти строф признается отвечающей конвенциональной норме, особое внимание уделяется отдельным случаям расхождений между переводом и подлинником.

**Ключевые слова:** «Шахнаме» Фирдоуси, М. Лозинский, перевод, эквиритмия, эквилинеарность, звукопись, стиль

Намунаи таҳлили муқоисавии тарҷумаи русии порчаи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар иҷрои М.Лозинский бо асли он пешниҳод шудааст. Муқаррароти асосии консепсияи назариявии М.Лозинский муайян карда шудааст, ки амалан талаботро нисбат ба тарҷума дар бар мегирад ва дар асоси онҳо низоми меъёрҳои арзёбии сифати тарҷума муайян шудааст. Дар асоси онҳо ва бо истифодаи усули таҳлили муқоисавӣ ҳулоса шудааст, ки дар тарҷумаи худ М.Лозинский мисраъ, вазн, баробарии мисраъҳо, қофияи ҳамшафат, қофияи мардона ва клаузула, муодилияти лугавӣ, воситаҳои сабкофари нусаи асл, вижагиҳои наҳвӣ, фасоҳати он ва хусусиятҳои дигари ҳоси матнро ба таври ҷиддӣ риоя карда, воситаҳои тасвирии забон (образҳои истиоравӣ, тавсифот, ташибхот ва ғайра)-ро аниқу дақиқ инъикос мекунад. Зикр мегардад, ки дар баробари ин тарҷумон муқарраран ба навъҳои гуногуни дигаргунсозиҳо (трансформатсия) муроҷиат мекунад. Сарфи назар аз он, ки таҳлили як порчаи даҳмисрағӣ мутобиқ ба меъёри ҳамсонии тарҷума эътироф шудааст, тавачҷуҳи хоса ба масъалаи тафовутҳои алоҳидаи байни тарҷума ва асл дода шудааст.

**Калидвожаҳо:** “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, М. Лозинский, тарҷума, қофия, баробарии мисраъҳо, таносуби ҳуруф, услуб

Настоящая статья представляет собой очередную работу из цикла статей, посвященных творческой истории и задаче оценки качества русских переводов «Шахнаме» А. Фирдоуси. К числу выдающихся переводчиков бессмертной поэмы А. Фирдоуси на русский язык относится и М. Лозинский.

Предметом сравнительного анализа текста русского перевода М. Лозинского с текстом А. Фирдоуси мы сделали десять строф, описывающих повторное столкновение между Рустамом и Сухрабом, а именно: «Смерть Сухраба от руки Рустема». При этом мы строго придерживаемся основных положений концепции самого М. Лозинского по теории художественного перевода, изложенной в статье «Искусство стихотворного перевода», включенной Е. Г. Эткиндром как приложение в книгу «Творчество М. Л. Лозинского» [9, с. 170]. Обращаться к положениям его концепции мы будем по мере необходимости.

Прежде всего следует отметить, что М. Лозинский в полном соответствии со своими теоретическими установками требовал соблюдения в переводе строфики, эквилинеарности (равнострочия), эквиритмии (того же размера или близкого к размеру подлинника). Так,

бейты (в данном случае строфы) «Шахнаме» он переводит аналогичными двустопными с полным соблюдением парной (смежной) рифмовки по схеме АА: *сахт* – *бахт*; *борьбы* – *судьбы*. При этом, как и у А. Фирдоуси, он соблюдает каденцию: все строки перевода имеют мужскую рифму, т.е. конечный ударный слог, и мужскую клаузулу.

Что касается стихотворного размера, то подлинник написан мутакорибом – стихотворным размером из другой (арабской, персидско-таджикской) стихотворной системы (аруз), где ритм образует закономерное чередование в стопе одного краткого слога с двумя долгими: V — —/ V— —/ V— —/ V—. Его М. Лозинский заменил четко соответствующим по ритму четырёхстопным усеченным амфибрахией из силлаботонической системы:

V— V/ V— V/ V— V/ V—. Количество слогов, как видим, в обоих размерах одинаковое – по 11. Разница между этими двумя размерами состоит в большем количестве долгих слогов в мутакорибе. Как известно, древнегреческий язык, как и иранский, характеризовался долготой и краткостью слогов. Говоря о разнице между русской и греческой фонетическими системами, М. Лозинский упоминает и иранскую: «Вместо долготы и краткости слогов у нас выступает их ударность и неударность, но все же это довольно близкое подобие, ближайшее из возможных. Сказанное относится и к другим метрическим (долготным) просодиям, например к иранской» [9, с.181]. В связи с этим особой близостью характеризуется в этих размерах четвертая стопа: краткий + долгий (V—) – у А. Фирдоуси, безударный + ударный (V—) – у М. Лозинского.

Эквивалентность перевода подлиннику не вызывает сомнения, поскольку основной смысл строфы передан точно. Это полностью соответствует рекомендациям самого переводчика, когда он во имя достижения «художественной равноценности» говорит о необходимости держаться от подлинника на расстоянии, «чтобы не запутаться в подробностях» [10]. И подобная равноценность переводчиком достигнута. Остается обратить внимание на детали. Первая строка А. Фирдоуси буквально означает: *Вновь (повторно, снова) коней крепко привязали*. О новом столкновении между Сухрабом и Рустамом в данной строке нет ни слова, но мысль эта вытекает из контекста, ибо, в соответствии с сюжетом поэмы, герои готовились к очередному поединку, поэтому и привязали коней, что М. Лозинский и отразил в переводе. Следовательно, сохранив главное, в подробности М. Лозинский ввел дополнительную информацию.

Кроме того, вне поля зрения переводчика остался образ действия, переданный словами *дигарбора* и *сахт*. Первая лексема в Таджикско-русском словаре семантизируется так: «1. второй, вторичный; 2. заново, вторично» [6, с. 198], слово *сахт* в том же словаре имеет 12 значений. Применительно к нашему контексту наиболее приемлемо 11-е значение: «11. твердо, крепко, сильно» [6, с. 551]. Привязали как? – *дигарбора* – *вновь (повторно, снова)*; *сахт* – *крепко (сильно, основательно)*. На наш взгляд, более приемлемым было бы следующее начало строки: *Повторно коней привязали ... V — V/ V — V/ V — V ...* Или полная строка с обстоятельствами образа действия: *Повторно и крепко коней привязав, V — V/ V — V/ V — V/ V —*. В предложенном варианте, как и в подлиннике, отсутствует указание на борьбу, и наоборот, имеет место образ действия – *повторно, крепко*. В персидско-таджикском варианте слово *дигарбора* – *повторно* имеет прямое отношение к глаголу *бубастанд* – *привязали*, а не к существительному *борьба*, отсутствующему в подлиннике. Таким образом, у А. Фирдоуси *дигарбора бубастанд* – *повторно привязали (коней)*, у М. Лозинского повторность связывается с борьбой – *новая борьба*. Разумеется, это частности, существенно не влияющие на качество перевода.



Здесь и далее полужирным шрифтом в строках и напротив мы выделяем звуковые повторы. Это преимущественно сочетания аллитерации и ассонанса. Для легкости восприятия повторяющихся буквосочетаний мы сгруппировали их как по горизонтали, в рамках строк, так и по вертикали (в разных строках), хотя в самом тексте они могут и не идти в той же последовательности, но в этой же или в другой строке они есть (см. выделенное напротив строк). В бейте подлинника пять раз повторяется сочетание **ба**, ещё дважды – буква **б**, три раза – **ра**. Примечательно, что в строфе нет ни одного слова, в состав которого не входила бы буква «а». Она повторяется 13 раз. Ассонанс здесь очевиден. Выделенное полужирным шрифтом показывает, что в переводе звуковая организация несколько уступает подлиннику. Она более удачна во второй и последующих строфах.

Касательно синтаксиса можно отметить удачную передачу неопределенно-личного предложения первой строки подлинника со сказуемым *бубастанд* эквивалентным глаголом-сказуемым *привязали*.

Вторая строфа:

#### А. Фирдоуси

Хар он гах, ки хашм оварад **бахти шум**,      **ва ба ар ар ум**  
Шавад санги хоро **ба кирдори мум** [1, с.289] **ва ба ор ор ум**

#### М. Лозинский

Где **злой** судьбы **надвигается тень**,      **об ви тся ень**  
Становится **воску подобен кремень** [4, с.92] **об ви тся ень**

Безупречен перевод и второй строфы: содержание и форма соблюдены идеально, что проявляется в строгом соблюдении строфики, эквилинеарности, эквиритмии, парной мужской рифмовки, лексической эквивалентности. М. Лозинский смог передать даже специфику синтаксиса подлинника: сложноподчиненное предложение А. Фирдоуси он передает соответствующим СПП. При этом наблюдается полное совпадение ритмического словораздела с синтаксическим, а именно: конец стихотворной строки совпадает с концом предложения. Помимо этого, М. Лозинский подчеркивал: «Если перед нами произведение поэзии, которое мы хотим воссоздать на своем языке, мы должны знать ту обстановку, в которой оно возникло, обстановку историческую, социальную, биографическую, иначе мы неверно его воспримем, неверно истолкуем и неверно передадим» [9, с.176-177].

М. Лозинский остается верен своей традиции переводить строку за строкой, переносы у него отсутствуют, информация, данная в одной строке перевода, завершается границами этой же строки. На стилистическую близость оригинала и перевода указывают и эквивалентные изобразительно-выразительные средства: эпитет *бахти шум* – *злая судьба*, сравнение *ба кирдори мум* – *воску подобен* (кремень).

В передаче эвфонии данной строфы М. Лозинский был максимально близок к тексту А. Фирдоуси. В смысле звуковой организации строфа подлинника примечательна тем, что в ней трижды встречаются полногласные сочетания: **ара, ава, oro**, или см. то, что выделено после строк. Разница лишь в том, что у А. Фирдоуси созвучие имеет место как в одной и той же строке (по горизонтали) – **ар – ар; ор – ор**, так и с сочетаниями из смежной строки (по вертикали) – **ва – ва; ба – ба; ум – ум**, а у М. Лозинского в данной строфе **об, ви, тся, ень** перекликаются с аналогичными сочетаниями лишь в смежной строке (см. выделенное). Строфы характеризуются достаточной близостью к подлиннику, хотя буквы и сочетания другие.

Третья строфа:

#### А. Фирдоуси

Ба гушти**гирифтан** ниҳоданд сар,      **гирифтан анд ар**  
**Гирифтан** ҳар ду дуволи камар [1, с.289] **гирифтан анд ду ду ар ар**

**М. Лозинский**

В переводе данной строфы соблюдены все позитивные стороны, о которых было сказано при аналитическом рассмотрении второй строфы. Обратим внимание лишь на подробности и прокомментируем их. По лексическим соответствиям следует отметить, что в Словаре таджикского языка лексема *гӯштингирӣ* (варианты: *гуштӣ*, *гӯштин*, *кушти гирифтан*) семантизируется как *борьба*, спортивное состязание двух лиц с целью опрокинуть противника на землю. И второе значение – *борьба* в смысле столкновения, битвы, поединка [5, с.302]. Та же самая семантика приписывается слову *гӯштингирӣ* в Таджикско-русском словаре [6 с.162]. М. Лозинский разумно употребил перевод слова *гуштигирифтн* в значении *столкновение, поединок*, а не *спортивное состязание*.

Какова эвфония строфы? В подлиннике удивительны и такого рода сочетания: **при, иги, ама**, когда одну согласную букву (звук) обрамляют одни и те же гласные. Кроме того, в двух рядом стоящих словах (**ду дуволи**) одно слово состоит из сочетания **ду**, а другое начинается этим сочетанием. Если у А. Фирдоуси в звуковой организации данной строфы основной упор делается на повтор букв **и, р, а**, то у М. Лозинского – это буква **и**. Разумеется, такая разбивка целого на части, эти статистические данные не самоцель, они необходимы для того, чтобы понять, что образует благозвучие, какого эффекта добиваются авторы подлинника и перевода. Сам Михаил Лозинский писал о роли звука в стихотворном тексте: «Звукопись, звуки слов в стихах всего ярче воздействуют на нашу эмоциональность. Это не просто музыкальный звук, так или иначе нас настраивающий. Звучат слова, а слова носители мыслей, образов, понятий, чувств. И вот эти-то мысли, образы, понятия, чувства проникнуты звуком, светятся изнутри разноокрашенным звуковым светом. Они вступают между собой в сложную перекличку, звуки таинственно роднят их между собой, созидают для нас сложные сети мысленных и чувственных ассоциаций» [9, с.183].

**А. Фирдоуси**

**М. Лозинский**

При сравнении подлинника и перевода четвертой строфы преимущественно возникают вопросы, связанные с орфографией и орфоэпией: скажем, о разном написании имени собственного: Рустам – Рустем. Первое слово мы пишем и произносим в соответствии с таджикской орфографией и орфоэпией, второй вариант – с иранской орфоэпией. Помимо того, если перевод представляет собой предложение с прямой речью, то следует поставить и кавычки.

и метафора *чарх – колесо*, и эпитет *баланд – высокий* переведены в полном соответствии с теорией лексико-стилистических соответствий.

В данной строфе звуковая организация подлинника и перевода весьма скромна. Кроме рифмующейся части (*зӯрдаст – бубаст*), у А. Фирдоуси в слове *зӯрдаст* можно выделить сочетание **да**, где **а**, с одной стороны, входит в сочетание **аст**, а с другой – в сочетание **да**. Во второй строке в слове *баландаи* мы вновь встречаем **да**. В этом же слове можно выделить полногласное сочетание **ала**, а в слове *бубаст* гласную обрамляют два согласных. Едва уловимо, но играют определенную роль в общей звуковой инструментровке стиха и такие слоги, где вторая буква (звук) в слоге повторяется: *ту, гуфти, бубаст*. Нечто подобное мы наблюдаем и в подлиннике: этот эффект особо воспринимается, когда подобные ассонансы имеют место в составе одной строки. Что касается рифмующихся частей перевода: *рук – вдруг*, то совпадение здесь не буквенное, а звуковое, т.е. согласно транскрипции.

Пятая и шестая строфы:

#### А. Фирдоуси

|                                           |                     |            |
|-------------------------------------------|---------------------|------------|
| Гамин гашт, Рустам биёзид чанг,           | ам ам аш            | анг        |
| Гирифт он сару ёли чангӣ паланг.          | ар                  | анг анг    |
| Хам овард пушти диловар чавон,            | ам                  | ар ар авон |
| Замона сар омад набудаш тавон [1, с.289]. | ам аш ар на на авон |            |

#### М. Лозинский

|                                           |      |           |
|-------------------------------------------|------|-----------|
| Рустем распалился, ремень отпустил,       | ился | ил        |
| За шею и голову барса схватил,            | [ла] | ба ил     |
| Согнул молодого бойца поперек,            | [ла] | [ба] [ок] |
| И рок совершился, и он изнемог [4, с. 92] | ился | ок [ок]   |

В связи с тем, что мы заняты оценкой качества перевода, что нельзя представить без подлинника, то в данном случае мы взяли две строфы. В варианте у А. Фирдоуси после первой строфы стоит точка, в переводе же – запятая, следовательно, у М. Лозинского пятая и шестая строфы представляют собой единое синтаксическое целое. Чтобы не нарушить целостности анализа, мы посчитали разумным и целесообразным привести две строфы.

Обратим внимание на первое слово первой строки. Варианта лексемы *гамин* нет ни в Словаре таджикского языка, ни в Таджикско-русском словаре. В обоих из них приводится форма «*гамгин – печальный, грустный, огорченный*» [6, с.167]. Как видим, в толковании данной лексемы семантико-стилистической доминантой является *грусть, печаль*, но не *зло* и *гнев*. Не исключается возможность, что во времена А. Фирдоуси данное слово имело дополнительные смысловые и стилистические оттенки, такие как *гнев* и *ярость*, тем более что в лице Ф. А. Розенберга у М. Лозинского был консультант-востоковед. И, по словам самого М. Лозинского, он переводил фрагменты «Шахнаме» по подстрочнику, сделанному известным востоковедом. В любом случае, сам ли он перевел эти строки или использовал подстрочник, в тексте перевода, безусловно, эквивалентным лексеме *гамин* является вариант М. Лозинского – *распалился* (Рустем), *пришел в ярость*, а не проникся чувством *грусти, печали*, ибо идет борьба, смертельная схватка.

Кроме того, в первой строке подлинника логически, по смыслу, так и напрашивается перенести запятую, стоящую после слова *гашт*, и поставить её после слова *Рустам*:

Гамин гашт, Рустам биёзид чанг, [1, с.289]

Гамин гашт Рустам, биёзид чанг.

Разумность переноса запятой в том, что лицо, совершающее действие, известно – это Рустем, а предложение не односоставное, где подлежащее не указано. По первой части (*гамин гашт – распалился*) нельзя понять, кто совершает действие. Поставив запятую после

слова *Рустем*, несмотря на инверсию, мы укажем на лицо, совершающее действие. В этом случае становится очевидно, что оба действия совершаются одним и тем же героем. Несомненно, это почувствовал и переводчик, так как у него лицо, совершающее действие, названо сразу: *Рустем распалился..., отпустил..., схватил..., согнул...*

Во второй строке перевода пропущен эпитет *чангӣ* к существительному (метафоре) *паланг – барс*. В Таджикско-русском словаре данная лексема семантизируется так: «1.боевой, военный...; 2.воинственный; 3.враждующий (о людях, странах)» [6, с. 746]. Следовательно, был возможен вариант: *воинствующий барс*. В контексте эту лексему можно было бы перевести эквивалентным словом *противник*.

Перевод эпитета *чангӣ*, дающего дополнительные слоги, вывело бы строку за рамки четырёхстопного усеченного амфибрахия, возможно, поэтому переводчик вынужден был отказаться от него. Основная причина такого рода лексических трансформаций (пропусков) заключается в том, что слова в персидском языке короче, чем в русском. Следовательно, в одной строке А. Фирдоуси может быть дано больше информации, нежели в русской строке, состоящей из 11 слогов. Введи М. Лозинский в текст слово *чангӣ*, это привело бы или к такому явлению, как перенос, т.е. заключительная часть строки, выходящая за пределы четырёхстопного амфибрахия, должна была бы быть перенесена в следующую, или он был бы вынужден сократить какое-либо другое слово, что опять привело бы к трансформации и содержательному обеднению строки, или искать какой-то иной выход из сложившейся ситуации. Переведем данную строку заново и введем в нее сокращенное М. Лозинским слово *чангӣ – противник*: *За голову, шею противника взял V — V/ V — V/ V — V/ V —*. Из схемы видно, что это полная строка четырёхстопного усеченного амфибрахия. При введении в строку слова *чангӣ – противник* не остается места для слова *паланг – барс*, и наоборот. Разумеется, это не предел. Так как слово *противник* состоит из трёх слогов, а в нашей падежной форме – из четырёх, следовательно, не исключается возможность заменить его синонимом с меньшим количеством слогов, а в освободившееся пространство строки поместить также слово *барс*.

В указанной статье сам М. Лозинский подчеркивал неизбежность трансформации в поэтическом переводе: «1.Часть материала не воссоздается вовсе, отбрасывается, приносится в жертву. 2.Часть материала дается не в собственном виде, а в виде разного рода замен и эквивалентов. 3.Привносится такой материал, которого нет в подлиннике» [9, с.186].

К синтаксическим стилистическим особенностям пятой и шестой строф относится наличие однородных членов предложения (особенно в переводе). В подлиннике эти строфы разделены точкой. Пятая строфа насыщена глаголами-сказуемыми: *гаит, биёзид, гирифт*. Шестая строфа – глаголами *овард, омад*. М. Лозинский объединил при переводе обе строфы и передал содержание и форму подлинника одним сложносочиненным предложением, состоящим из трёх простых. В первом простом предложении, включающем три строки, переводчик широко использует однородные сказуемые: *распалился, отпустил, схватил, согнул*. Насыщение текста подлинника глаголами, несомненно, способствует передаче динамики действия, напряженности неоднократного столкновения между равными противниками, что и сделал М. Лозинский.

К позитивной части репрезентации также относится умелая организация работы по переводу метафоры подлинника: *паланг – барс*.

Таджикский народ, поэтический вкус которого был веками воспитан шедеврами классической и современной литературы, в состоянии по достоинству оценить выдающиеся творения не только родной, но и инонациональной литературы. Обратим внимание на звуковую инструментовку. В подлиннике она уникальна, великолепен и М. Лозинский. А.

Фирдоуси продолжает оставаться мастером эвфонии, о чем было сказано неоднократно [7; 8]. Помимо благозвучия удачно подобранных рифм в данных строфах: *чанг- паланг; чавон - тавон*, - великий поэт образует и внутренние созвучия. Так, уже в первой строке дважды повторяется сочетание **ам**: *гамин, Рустам*, ниже оно повторяется ещё дважды: *хам, замона*. Интересен факт, что это сочетание ассонанса и аллитерации повторяется в первых словах трёх строк из четырёх. Во второй строке, кроме рифмы *анг*, то же самое буквенное сочетание встречается и в предшествующем слове: *чангй паланг*. Как всегда у А. Фирдоуси, особому благозвучию способствует возникшее во второй строке сочетание **ар (сар)**, далее еще трижды повторяющееся в третьей и в четвертой строках: *овард, диловар, сар*.

Определенную роль в звуковой организации стиха играют и сочетания *аиш (гаиш, набудаиш)*, *на*, дважды повторяющиеся в четвертой строке: *замона, набудаиш*. Что касается последнего слова (*набудаиш*), то оно благодаря начальным звукам образует созвучие с сочетаниями одной группы слов, а конечными звуками – с другой.

Особого внимания достоин факт, что в состав всех сочетаний, выделенных нами, непременно входит буква (звук) **а**, повторяющаяся в двух строфах 19 раз. Несомненно, что эвфония бейтов базируется на ассонансе.

Во второй и третьей строках встречается полногласное сочетание **оло**: *голову – молодого*, но в произношении, в соответствии с транскрипцией, созвучие образует только – **лю**, ибо в первом слове начальная гласная находится под ударением, следовательно, отчетливо произносится как [о]. Редукции подвергается вторая буква «о» в этом слове и обе буквы «о» во втором сочетании. В зависимости от позиции они произносятся как слабый краткий [а] и ещё более слабый и краткий [а].

Такое же созвучие по транскрипции образуют сочетания **ба-бо** в словах *барса – бойца* во второй и третьей строках, и рифмующиеся **ек – ог** в словах *поперек – изнемог* в третьей и четвертой строках, с которыми перекликается и сочетание ассонанса и аллитерации в слове *рок* в начале четвертой строки.

В первой и четвертой строках наблюдается сочетание - **ился**: *распалился – совершился*. Кроме того, **ил** выносится как рифма в конце первой и второй строк: *отпустил – схватил*. В четвертой строке два простых предложения из состава сложного начинаются сочинительным союзом **и**.

Как видно, повторы у А. Фирдоуси и М. Лозинского не совпадают, так как это разные буквы или разные сочетания ассонанса и аллитерации, но важно, что они есть, и эту полифонию переводчик донес до читателя. По этому поводу М. Лозинский писал: «При переводе стихов мы заново, исходя из свойств своего языка, создаем свою систему звукописи, свою систему перекличек и откликов. Фонетически она может ни в чем не совпадать со звуковой системой оригинала» [9, с.184].

Одновременно добиваться точного, эквивалентного перевода и соблюдать в нем эвфонию подлинника, когда не только содержание, но и форма (звуки и буквы) перевода будут близки, – это адский труд, и достижение этой гармонии в подавляющем большинстве случаев не представляется возможным, ибо смысловая и буквенно-звуковая идентичность в языках может быть различной.

Таким образом, несмотря на отдельные неточности и трансформации, анализ строф показывает, что талант М. Лозинского как выдающегося переводчика проявляется и здесь. Эквиритмия, эквилинеарность, парная рифмовка, ритмический и синтаксический словораздел безупречны и здесь. Строфы переведены строка к строке. Переводчик справился с задачей по передаче синтаксических стилистических средств, а именно:

простые осложненные предложения с однородными членами, приведенные в двух строфах, он передает соответствующим одним, но развернутым.

Седьмая и восьмая строфы:

**А. Фирдоуси**

Задаш бар замин-бар ба кирдори шер, бар бар за за аш ба ри дор ер  
Бидонист, к-ӯ хам намонад ба зер, до ер  
Сабук теги тез аз миён баркашид, бар те те аш ид  
Бари пури бедордил бардарид [1, с.289]. бар бар ри ри дор ид

**М. Лозинский**

Рустем его на землю бросил, как лев. ил лев  
Он знал, что он вскочит опять, осмелев. он он лев  
Он выхватил острый булат из ножен, он ил ж[он]  
И в грудь смелосердый Сухраб поражен [4, с.93]. ра ра ж[он]

Если при аналогичном рассмотрении четвертой и пятой строф мы сказали, что М. Лозинский не стал разделять две строфы точкой, то теперь это же самое мы наблюдаем у А. Фирдоуси. По этой причине мы вновь комплексно проанализируем две строфы. По традиции М. Лозинского построчно переводить текст, мы обратим внимание на первую строку. В этой и в четвертой строках переводчик использует имена собственные (Рустем и Сухраб), которых нет в подлиннике. Первое предложение подлинника односоставное, неопределенно-личное, тогда как строка переведена простым двусоставным предложением с указанием подлежащего *Рустем*. Во всем остальном перевод полностью соответствует подлиннику. При этом удачно переведено и сравнение *ба кирдори шер – как лев*.

Вторая строка подлинника представляет собой сложноподчиненное предложение с изъяснительной придаточной частью, где придаточное изъясняет сказуемое *бидонист – знал*. Эта строка перевода оформлена соответствующим СПП с тем же придаточным, изъясняющим сказуемое *знал*.

Во второй строке перевода вновь наблюдается трансформация в виде добавления. Мы имеем в виду деепричастие *осмелев*, отсутствующее в подлиннике. Не исключается возможность намеренного введения М. Лозинским в текст данного слова, ибо оно гармонично рифмуется со словом *лев* из состава сравнения, приведенного в первой строке: как *лев – осмелев*.

В третьей строке перевода, удачно репрезентировав эпитет *теги тез – острый клинок*, М. Лозинский пропустил лексему *сабук* – легко (быстро), когда надо было указать, что Рустам легко (быстро) выхватил из-за пояса острый клинок. Правда, слово *сабук* может содержать в строке указание и на вес клинка: Рустам выхватил из-за пояса *легкий* клинок. Однако, учитывая накаленность обстановки поединка, когда надо действовать молниеносно, можно предположить, что слово *сабук* А. Фирдоуси использовал в значении *быстро, мгновенно*. И в этом предложении имеется подлежащее, оно указано личным местоимением *Он*, тогда как в подлиннике это предложение односоставное, неопределенно-личное. Кроме того, передавая исторический колорит, сохраняя древность произошедших событий, переводчик вместо слова *клинок* использует его устаревшую форму – *булат*, по сути, это метонимия, когда предмет называется по металлу, из которого он сделан, да и лексему *миён* – пояс М. Лозинский заменил словом *ножны*, что также существенно сути дела не меняет, ибо ножны, как правило, прикрепляются к поясу.

В четвертой строке в словосочетании *бари пур – широкая (полная) грудь* – пропущен эпитет к слову *грудь*.

Слово персидско-таджикского варианта *бедордил* в Таджикско-русском словаре семантизируется как «1. добрый, чуткий; 2. умный, просвещенный, знающий» [6, с. 87]. Оно также переведено сложным словом, архаизмом *смелосердый*, однако не соответствующим слову подлинника по семантике. Это слово, встречающееся в «Руслане и Людмиле» А. С. Пушкина, отсутствует в Словаре русского языка С. И. Ожегова и в словаре В. Даля и, на наш взгляд, относится к категории лексем, об использовании которых сам М. Лозинский говорил: «Я люблю иной раз щегольнуть оборотом, стоящим, как кажется, на грани двух языков, на грани возможного в русском... Но это только кажется. Проверьте любую мою строку с точки зрения истории русского языка, поройтесь в его корнях, и вы увидите, что данный оборот вполне в духе языка» [3]. Нет сомнений в том, что слово *смелосердый* вполне в духе русского языка. Об этом говорят компоненты, его образующие. Но в тексте А. Фирдоуси в слове *бедордил* скрывается иная семантика, там нет указания на то, что у героя смелое, отважное сердце, а содержится значение доброты, чуткости, ума и просвещенности.

Перейдем к эвфонии. Как видим, особо насыщена повторами первая строка седьмой строфы подлинника. Многие из этих букв и сочетаний имеют место в других строках. Так, буквосочетание **бар** повторяется пять раз, по 2-3 раза повторяются иные сочетания. То же самое мы видим и в переводе.

Девятая и десятая строфы:

#### А. Фирдоуси

|                                          |                                |
|------------------------------------------|--------------------------------|
| Хар он гах, ки ту ташна гаштӣ ба хун,    | ба ар он хун ту га га ташна ун |
| Биёлудӣ ин ханжари обгун,                | ар ун                          |
| Замона ба хуни ту ташна шавад,           | ба он хун ту ташна шавад       |
| Бар андоми ту муй дашна шавад [1, с.289] | ар ту ашна шавад               |

#### М. Лозинский

|                                               |                          |
|-----------------------------------------------|--------------------------|
| Как только ты чьей-либо крови взалкал,        | как только ты кров ал ал |
| Как только запятнан твой светлый кинжал,      | как только на ал         |
| Ты алчной судьбе свою кровь предаешь,         | ты кров ал ешь           |
| На теле твоём каждый волос, как нож [4, с.93] | как на ож                |

Заключительные две строфы из выбранных нами для анализа представляют собой морально-философскую часть фрагмента, продиктованную смертельным поединком между отцом и сыном. Бейты не имеют прямого отношения к героям поэмы. Они ориентированы на широкий круг читателей и содержат огромный воспитательный заряд, связанный с идейно-художественным содержанием произведения, – это предостережение для всего человечества.

В смысле качества переложения эти две строфы не исключение. Они также характеризуются всеми позитивными сторонами перевода М. Лозинского, о которых было сказано выше. Эквивалентность перевода обеспечена максимально, чуть ли не каждый шаг переводчика сделан в рамках конвенциональной нормы (В. Н. Комиссаров). Две строфы подлинника представляют собой сложную синтаксическую конструкцию с подчинительной и бессоюзной связью компонентов. Первые две строки – это однородные придаточные предложения времени. Разница между первым и вторым придаточными в том, что во втором придаточном пропущен союз (*хар он гах* – как только) и не названо подлежащее, уже указанное в первом предложении – *ту* – *ты*. На личное местоимение в роли подлежащего указывает форма глагола *биёлудӣ* – *запятнал*. В отличие от русского варианта, персидско-таджикский глагол однозначно указывает на 2-е лицо ед. ч. – *ту* – *ты*. Главное предложение – это третья строка, которая связана бессоюзной связью с четвертым предложением (четвертая строка).

М. Лозинский талантливо передал всю специфику синтаксика подлинника. Разница лишь в том, что во втором придаточном он не сократил подчинительный союз (*Как только*), как у А. Фирдоуси (*Ҳар он гаҳ*), а ввел его повторно. При этом, в отличие от А. Фирдоуси, М. Лозинский поставил два союза в начале строк, чем добился единоначатия – анафоры. Кроме того, во втором придаточном указано и подлежащее. Третья строка перевода, как и у А. Фирдоуси, – это главная часть, за которой следует заключительное предложение (четвертая строка), связанное с предыдущим предложением бессоюзной связью. Конец каждой строки совпадает с концом предложения.

Теперь обратим внимание на тропы, на степень близости изобразительно-выразительных средств языка перевода подлиннику. В конце второй строки словосочетание *ханжари обгун* переведено М. Лозинским как *светлый кинжал*. Слово *обгун* в Таджикско-русском словаре имеет следующее толкование: «1. прозрачный; 2. цвета воды; голубоватый; зеленоватый» [6, с.442]. При переводе М. Лозинский остановил свой выбор на эпитете *светлый*, который, на наш взгляд, наиболее близок к контекстуальному значению слова подлинника.

В третьей строке персидско-таджикского варианта лексема *замона* использована в переносном значении, под этим словом имеется в виду не «век, эпоха; время» [6, с.231], как указано в Таджикско-русском словаре, а судьба. Далее в словаре дается пример: «*аз дасти замона – в силу жизненных обстоятельств*» [6]. Эти жизненные обстоятельства и означают судьбу. При переводе данной строки М. Лозинский, бесспорно, передал общий смысл подлинника. «Принцип «смыслового» перевода восходит ещё к периоду античности и раннего Средневековья, – пишет Н. К. Гарбовский, – когда Цицерон, а затем и Иероним провозглашали, что переводчик не должен следовать букве оригинала, но стремиться передать смысл переводимого» [2, с. 87]. Добиваясь смысловой близости перевода, при выборе эквивалентных лексических форм в данной строке, на наш взгляд, он несколько отдалился от текста А. Фирдоуси. Так, подстрочный перевод третьей строки подлинника таков: *Эпоха (время) будет жаждать твоей крови*. Как нам представляется, более приемлемым был бы такой вариант четырёхстопного амфибрахия: *Судьба будет жаждать лишь крови твоей*.

Очередной пример трансформации в переводе в том, что М. Лозинский добавил к слову *судьба* эпитет *алчная*, чего нет в подлиннике.

При характеристике звуковой организации мы почти не стали выделять отдельные буквы (звуки), когда следовало выделить все повторяющиеся. Но комбинаций ассонансов и аллитераций (особенно в подлиннике) было так много, что если бы мы стали выделять ещё и отдельные звуки, то местами пришлось бы выделить всю строку. И в этой пестрой картине сложно было бы понять, что конкретно мы хотим выделить. В качестве примера обратим внимание лишь на первую строку девятой строфы. Все остальные буквы, не вошедшие в состав какого-либо сочетания, повторяются в той же строке или в последующих строках. Это всего лишь **х**, **ки**, **й**. Первая из этих букв уже через слово повторяется в данной строке. Буква **к** из состава распространенного союза **ки** по чистой случайности не находит себе созвучия, но **и** и **й** имеют пары. Следовательно, кроме буквы **к**, в данной строке мы должны были выделить всё. Кроме того, когда мы говорим об эвфонии, то очень часто имеем в виду намеренную звуковую организацию текста автором, а не случайное и не очень частое повторение. Правда, иногда случайными могут быть и частые повторы. Помимо отдельных букв, чтобы освободить пространство и выделить другие буквосочетания, мы не стали выделять некоторые иные повторы: **ли-лы**; **ый-ый**; **ой-ой**, а также полногласное сочетание **оло** (**волос**). Одна строка не вместила бы всего этого.

Перечитывая строки А. Фирдоуси, человек поражается его умению мастерски подбирать и сочетать звуки. Иногда кажется, что это просто набор созвучий, полнейшая бессмыслица, но



звуки подобраны настолько удачно, что читатель невольно задается вопросом: неужели за этим благозвучием скрывается ещё какая-то информация? Но на деле выясняется, что в строках гениального поэта скрывается не просто мысль, но океан мыслей, и повторы и созвучия – это оболочка, в которую облачена глубокая мысль гения, созвучие же усиливает её эмоциональное восприятие. В заключительной строфе подлиннике имеет место не только рифма, но и редиф.

Таким образом, данные анализа позволяют сделать следующие выводы:

1. Переводчик строго соблюдает строфику, эквилинеарность, эквиритмию, парность (смежность) рифмовки, мужскую рифму и клаузулу. Организуя рифму, М. Лозинский обращается не только к буквенному и звуковому созвучию, но и к допустимому только звуковому, т. е. на основе транскрипции.

2. За редкими исключениями соблюдена лексическая эквивалентность.

3. В большинстве случаев М. Лозинский смог передать даже специфику синтаксиса подлинника, авторские синтаксические стилистические средства, что проявляется в использовании однородных членов предложения. Сложные синтаксические конструкции он передает такими же сложными формами. При этом наблюдается полное совпадение ритмического словораздела (конца строки) с концом простого предложения или части сложного, но в любом случае наблюдается смысловая завершенность.

4. М. Лозинский остается верен своей традиции переводить строку за строкой. В тексте нет ни одного примера переноса: информация, данная в одной строке, в переводе завершается рамками этой строки.

5. М. Лозинский точен в передаче изобразительно-выразительных средств языка подлинника: метафорических образов, эпитетов, сравнений, им соблюдены стилистические особенности оригинала.

6. В тексте перевода наблюдаются также некоторые разновидности лексических трансформаций: пропуски, замены, добавления, переносы.

7. Звуковая организация стиха в переводе удачная, хотя несколько уступает подлиннику, но это широко распространенный и естественный феномен, имеющий место не только в переводе М. Лозинского.

8. В тексте перевода имеются отдельные неточности в деталях словоупотребления, которые существенно не портят его качество.

9. В орфографии, в правописании имени собственного М. Лозинский сохранил иранский вариант Рустем, а не таджикский – Рустам.

10. Данные аналитического рассмотрения приведенных десяти строф и других избранных мест из переводов М. Лозинского, не включенных в настоящую статью, подтверждают, что спецификой его метода является внимание к общей картине. Когда он поставлен перед проблемой выбора: деталь или общая картина, то последнее становится приоритетным.

11. Таким образом, перевод М. Лозинского, несмотря на отдельные незначительные недостатки в деталях, осуществлен в полном соответствии с основными требованиями к переводу стихов, приведенных в его концепции, и его можно отнести к числу лучших переводов.

12. Общий вывод: перевод отвечает конвенциональной норме, следовательно, как по содержанию, так и по форме он близок к подлиннику.

Наиболее ценный тип перевода, по М. Лозинскому, это «перевод воссоздающий – воспроизводящий со всей возможной полнотой и точностью и содержание, и форму подлинника» [9, с. 173]. И в соответствии со своей концепцией воссоздающего перевода он приложил максимум усилий, чтобы и на русском языке сделать бессмертные строки «Шахнаме» А. Фирдоуси такими же бессмертными, как он сделал это с «Божественной комедией» Данте и со многими другими произведениями мировой литературы.

**СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:**

1. Абулқосим Фирдавси. Шохнома. – Ҷилди I. Душанбе: Адиб, 2007. - 480 саҳ.
2. Гарбовский Н.К. Теория перевода: Учебник / Н.К. Гарбовский. – Москва: Изд-во Московского ун-та, 2007. – 544 с.
3. Ивановский И. Воспоминания о Михаиле Лозинском / И. Ивановский // Нева. – 2005. - № 7.
4. Книга царей Шахнаме / пер. М. Л. Лозинского, под ред., с коммент. и статьёй Ф.А. Розенберга. – Москва; Ленинград, 1934. – 156 с.
5. Словарь таджикского языка (X – начало XX века) в двух томах / Под ред. М. Ш. Шукурова, В. П. Капранова, Р. Хашима, Н. А. Масуми. Т. 2. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 952 с.
6. Таджикско-русский словарь / Под ред. Д. Саймиддинова, С. Д. Холматовой, С. Каримова. – Душанбе, 2006. – 814 с.
7. Шарипов В. А. Звуковая организация стиха в русских переводах «Шахнаме» А. Фирдоуси / В. А. Шарипов // Ученые записки ХГУ им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. – 2024. – №1 (78). – С. 231-236.
8. Шарипов В. А. Эвфония в подлиннике и русском переводе «Шахнаме» Фирдоуси / В. А. Шарипов // Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук. – Худжанд, 2024. - №1 (98). – С.69-75.
9. Эткинд Е. Творчество М. Л. Лозинского / Е. Эткинд // Багровое светило. – Москва, 1974. – 220 с.
10. <https://wikilivres.ru> История одного перевода «Божественной комедии» (М. Л. Лозинский). (Дата обращения: 17.02.2025).

**REFERENCES:**

1. Abulkasim Firdawsi. Shah-name. – Volume I. Dushanbe: "Adib", 2007. - 480 pp.
2. Garbovskiy N.K. Translation Theory: Textbook. Moscow.: Moscow University Publishing House. - 2007. - 544 pp.
3. Ivanovsky I. Memories of Mikhail Lozinsky // Neva. - 2005. - No. 7.
4. The Book of Kings Shah-name, trans. M. L. Lozinsky, ed., with comments and article by F. A. Rosenberg, M.-L., 1934. – 156 pp.
5. Dictionary of the Tajik language (X - early XX centuries) in two volumes. Ed. M. Sh. Shukurova, V. P. Kapranova, R. Hashima, N. A. Masumi. Publishing house "Soviet Encyclopedia", Moscow - 1969. V. 2. - 952 pp.
6. Tajik-Russian Dictionary. Ed. D. Saimiddinova, S. D. Kholmatova, S. Karimova. Dushanbe, 2006. – 814 pp.
7. Sharipov V. A. Sound Organization of Verse in Russian Translations of "Shah-name" by A. Firdawsi. //"Scientific Notes" of KhSU named after. Academician B. Gafurov. Humanities and Social Sciences Series. No. 1 (78). 2024. PP. 231-236.
8. Sharipov V. A. Euphony in the Original and Russian Translation of "Shah-name" by Firdawsi. // "Bulletin of TSULBP" Series of humanities No. 1 (98) 2024. Khujand, 2024. – PP. 69-75.
9. Etkind E. Creativity of M. L. Lozinsky // Crimson Sun. M., 1974. – 220 pp.
10. <https://wikilivres.ru> The history of one translation of "The Divine Comedy" (M. L. Lozinsky). (Date of appeal: 02/17/2025).

**5.9.6 (10 02 22) ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН (ИРАНСКИЕ ЯЗЫКИ)**  
**5.9.6 ЗАБОНҲОИ ХАЛҚҲОИ МАМОЛИКИ ХОРИҶӢ (ЗАБОНҲОИ ЭРОНӢ)**  
**5.9.6 LANGUAGES OF THE PEOPLES OF FOREIGN COUNTRIES (IRANIAN LANGUAGES)**

**УДК 811.411**

**DOI 10.24412/3005-849X-2025-2-91-100**

**SOME THEORETICAL  
VIEWS ON PERSIAN AND  
TAJIK SCHOLARS' CONTRIBUTION  
INTO ARABIC MORPHOLOGY  
FORMATION**

**ОИД БА САҲМИ  
ДОНИШМАНДОНИ ФОРСУ  
ТОҶИК ДАР ТАШАККУЛИ САРФИ  
АРАБӢ**

**О ВКЛАДЕ ПЕРСИДСКО-  
ТАДЖИКСКИХ УЧЕНЫХ В  
ФОРМИРОВАНИЕ АРАБСКОЙ  
МОРФОЛОГИИ**

**Murodzoda Nodira**, candidate of Philology, associate professor, head of the department of Arabic grammar of the faculty of Oriental languages under the SEI “KhSU named after academician B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan)

**Муродзода Нодира**, н.и. филол., дотсент, мудири кафедраи грамматикаи забони арабии факултети забонҳои шарқи МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Гафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)

**Муродзода Нодира**, канд. филол. наук., доцент, заведующий кафедрой грамматики арабского языка факультета восточных языков ГОУ “ХГУ им. Б. Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)  
**e-mail:** murodzoda.nodira@mail.ru

The given article dwells on the study of some views on the contribution of Persian-Tajik scholars to the formation of Arabic morphology (sarf). The main objective of the study is to consider and analyze some theoretical views on the place, status, and contribution of Persian and Tajik scholars to the formation of Arabic morphology, taking into account the important role of such individuals as Sibawayh, al-Kiso, Abu Amr, and their theoretical differences regarding the syntax of the Arabic language. It is underscored that the Arabic language, due to its central position in Islamic civilization and complex structure, has been the main object of linguistic research for centuries. It is noted that morphology (sarf) has consistently occupied a high position throughout the long history of Arabic linguistics, since it was considered a fundamental tool for analyzing the internal structure of words and mastering the processes of word formation. However, despite the fact that the history and theoretical aspects of Arabic morphology have been widely studied by Arabic linguistics, this area of research by modern Tajik scholars, especially in the field of Tajik Arabic studies, remains largely without due attention.

**Key-words:** Arabic language, morphology (sarf), syntax (nahw), Persian scholars, Tajik scholars, history of linguistics, grammar formation, Sibawayh

Саҳми донишмандони форсу тоҷик дар ташаққули сарфи арабӣ баррасӣ шудааст. Ҳадафи асосии таҳқиқот баррасӣ ва таҳлили мавқеъ, мақом ва саҳми донишмандони форсу тоҷик дар ташаққули сарфи арабӣ мебошад, бо дарназардошти нақши муҳимми шахсиятҳо ба монанди Сибавайх, Ал-Кисоӣ, Абу Амр ва ихтилофҳои назариявии онҳо оид ба масоили сарфи забони арабӣ. Забони арабӣ, бо мавқеи марказии худ дар тамаддуни исломӣ ва сохтори мураккабиаш, дар тӯли асрҳо объекти асосии таҳқиқоти забонишиносӣ қарор гирифтааст. Қайд карда шудааст, ки сарф дар тӯли таърихи тӯлонии илми забонишиносии арабӣ пайваста мавқеи баланд дошта, ҳамчун воситаи бунёди барои таҳлили сохтори дохилии калимаҳо ва азҳудкунии равандҳои калимасозӣ арзёбӣ мешуд. Гарчанде ки таърих ва андешаҳои назариявии сарфи арабӣ дар доираи таҳқиқоти

забониносии арабӣ ба таври васеъ омӯхта шудаанд, ин соҳа дар таҳқиқоти забониносии муосири тоҷикӣ, бахусус дар ҳавзаи арабиносии тоҷик, ба таври бояду шояд, мавриди таваҷҷуҳ қарор нагирифтаанд.

**Калидвожаҳо:** забони арабӣ, сарф, наҳв, донишмандони форс, донишмандони тоҷик, таърихи забониносии, ташаққули грамматика, Сибавейх

Исследуется вклад персидско-таджикских учёных в формирование арабской морфологии (сарфа). Основная цель исследования – рассмотрение и анализ некоторых теоретических взглядов на место, статус и вклад персидско-таджикских учёных в формирование арабской морфологии, с учётом важной роли таких личностей, как Сибавейх, аль-Кисои, Абу Амр, и теоретических расхождений в их трудах, относящихся к синтаксису (нахв) арабского языка. Отмечено, что арабский язык благодаря центральному положению в исламской цивилизации и сложной структуре на протяжении веков являлся основным объектом лингвистических исследований. Подчеркнуто, что морфология (сарф) на протяжении длительной истории арабского языкознания неизменно занимала высокое положение, поскольку рассматривалась как фундаментальный инструмент для анализа внутренней структуры слов и освоения процессов словообразования. Однако, несмотря на то, что история и теоретические аспекты арабской морфологии широко изучены арабским языкознанием, данная область в исследованиях современных таджикских учёных, особенно в сфере таджикской арабистики, в основном остаётся без должного внимания.

**Ключевые слова:** арабский язык, морфология (сарф), синтаксис (нахв), персидско-таджикские учёные, история языкознания, формирование грамматики, Сибавейх

## 1. Introduction

The Arabic language, owing to its central position in Islamic civilization and possessing structural complexity has been a primary object of linguistic exploration for many centuries. The systematization of its grammar conventionally divided into nahw (syntax) and sarf (morphology) reached a peak of sophistication during the classical period (approximately from 8<sup>th</sup> to 14<sup>th</sup> centuries AD). “This foundational stage particularly shaped by the scholarly discourse and competition between the schools of Basra and Kufa in 8<sup>th</sup> and 9<sup>th</sup> centuries provided the enduring framework for Arabic grammatical analysis. The output of these schools constitutes a corpus of foundational scholarship that remains relevant today” [14, p.227].

Within the long history of Arabic linguistic science spanning over a millennium, sarf has consistently held a position of high regard often treated in extensive detail following the discussion of nahw. The critical necessity and theoretical significance of studying sarf have been recurrently emphasized by grammarians. This is due to its function as the fundamental tool for analyzing the internal structure of Arabic words; it is through sarf that the root elements and appended affixes of lexemes are discerned enabling the systematic understanding and mastery of word formation processes.

Consequently, “sarf was frequently conceptualized as the essential balance or scale for the accurate analysis of the Arabic lexicon” [11, p.87].

“Morphology (sarf) is considered to be one of the most noble and intricate branches of Arabic. Its nobility is expressed by the need of all those engaged in the Arabic language, whether syntacticians or lexicographers, for it, because it is the balance (scale) of the Arabic language. Do you not see that a large part of the language is learned through analogy (qiyās), and this can only be achieved through morphology (sarf)” [3, p.124].

While history, terminology, and related theoretical dimensions of Arabic morphology (sarf) have been extensively investigated within Arabic-language-scholarship, this specific domain has been largely underexplored in Tajik-language research, particularly within Tajik Arabistics. This

lacuna persists despite compelling historical evidence indicating to a profound engagement of Persian and Tajik scholars with morphological science and their considerable contributions to its progression – contributions demonstrably as significant as those made to Arabic syntax (nahw). The corpus of our study endeavors to serve as a foundational step in mapping the historical trajectory of Arabic morphology and systematically documenting the crucial contributions of Persian and Tajik scholars to its evolution.

It is worth mentioning that the acknowledged participation of Persian and Tajik scholars among the principal architects of Arabic grammar, most notably the seminal figure of Sibawayh (d. c. 793 CE), widely regarded as the preeminent Arab grammarian of Persian origin, underscores the relevance of their intellectual background. However, the specific nature and extent of the influence exerted by their linguistic and intellectual milieus on Arabic morphology formation as a structured discipline constitute an area of theoretical divergence among contemporary scholars. Interpretations range from emphasizing the universal applicability of linguistic methods to proposing potential impacts stemming from their native linguistic frameworks or the analytical paradigms characteristic of Persian intellectual heritage.

**The main purpose of the corpus of our study** is to dwell on certain theoretical views on Persian and Tajik scholars' place, status, position and contribution to Arabic morphology formation. As follows:

- to synthesize the arguments put forward by various researchers dealing with the specific streamlines and directions of sarf where their impact is recognized;
  - to possess the most significant, possible mechanisms of influence on the theme explored;
  - to go on with the debates embracing the relevant topic;
- to provide a current perspective on a long-standing issue in the history of Arabic linguistics.

## **2. Methods**

The corpus of our study invokes a theoretical and analytical approach based on the comprehensive consideration of relevant scholarly literature. The primary data sources for this study are not the original historical texts of the early grammarians themselves (such a philological undertaking would be beyond the scope of this article), but rather the interpretations, analyses, and theoretical arguments presented in secondary scholarly works focusing on the history of Arabic grammar, Basra and Kufa tenets, biographies and contributions of specific Persian and Tajik grammarians, and Arabic morphology evolution.

The methodology involves the following items:

1. *Literature Identification and Selection*: a systematic search for academic articles, book chapters and monographs and potentially for other accessible languages dwelling on the history of Arabic grammar, with a specific focus on sarf.

2. *Theoretical View Extractions*: the latters being taken from the identified literature, theoretical perspectives and arguments beset with Persian and Tajik scholars' contribution into Arabic morphology formation. This material includes the researches of scholars being considered as those of Persian/Tajik origin (or having strong ties to these regions/cultures); specific contributions to sarf are attributed to them with explanations dwelling on the nature and significance of the formers (e.g., specific concepts, methodologies, organizational principles).

3. *Comparative Analysis of Views*: the extracted theoretical views were compared and contrasted. The relevant step involves identifying areas of consensus among researchers dealing with the significance of these contributions, points of divergence or debate (e.g., extent of influence, precise mechanism of cross-linguistic or intellectual transfer).

4. *Synthesis and Interpretation*: diverse theoretical views were synthesized to provide a coherent overview of current scholarly understanding. The relevant step involves interpretation of

the arguments within the broader context of linguistic history and typology, evaluation of the strength and limitations of different theoretical standpoints as presented in literature, identification of key themes and trends in recent researches on the topic.

The scope of the analysis is limited to theoretical discussions beset with the history of Arabic morphology formation and certain views on Persian/Tajik scholars' role and status within this process, as reflected in the scholarship referring to the specified period. Primary philological analysis of the original Arabic grammatical texts or historical documents is not undertaken. The term "Persian and Tajik scholars" refers broadly to grammarians active in the early Islamic period who are identified in the literature as being of Persian ethnic origin or hailing from regions historically associated with Persian and later Tajik culture and language.

The above-mentioned methodology provides a structural approach to the considering and analyzing of the existing theoretical interpretations presenting the studies for mapping the landscape of recent scholarly thought on complex historical linguistic issues.

### **3. Main results**

#### **3.1. The History of the Science of Morphology (sarf)**

The science of morphology (sarf) consistent with the developmental trajectory of many linguistic disciplines did not originate as an autonomous field of study. Instead, morphological phenomena were initially analyzed within the established framework of syntax (nahw). However, with the progressive advancement of linguistic inquiry, there emerged a trend towards disciplinary specialization. This process led to the emergence of Arabic linguistic sciences, encompassing both language analysis and rhetorical studies, as distinct as independent fields.

Consequently, nahw and sarf were first differentiated from other linguistic domains, and subsequently, delineated from each other, eventually gaining recognition and treatment as independent scholarly disciplines. Empirical support for this developmental sequence can be observed in the foundational text of Arabic grammar – Sibawayh's "Al-Kitab" (الكتاب) – which comprehensively compiled the extant Arabic linguistic knowledge, including phonetics, Quranic recitation (qiraat), morphology (sarf), syntax (nahw), and rhetoric (balagha). Although morphological issues occupied a notable position within "Al-Kitab" and were discussed in sections distinct from those addressing syntactic matters, and the authors clear focus on them is evident, sarf was not formally presented as an independent science within this work.

One of the most prominent figures whose contribution is central to this discussion is Sibawayh (سيبويه قنبر بن عثمان بن عمرو بشر أبو), widely regarded as the founder of Arabic grammar. While some earlier scholarships might have focused solely on his Arabization of grammatical principles, recent views often explore the possibility of influence from his Persian background and the potential methodologies he inherited. We can confidently express our own opinion that Sibawayh's systematic and logical approach to grammar, particularly in "Al-Kitab" (الكتاب - The Book), his monumental work, suggests an intellectual methodology that aligns with the structural philosophical and scientific traditions prevalent in Persia during that era. This view posits that the rigor and comprehensiveness applied to categorizing linguistic phenomena, including morphological patterns, were potentially shaped by non-Arab intellectual frameworks [15, p.359].

According to the account documented by Abu Muhammad al-Yazidi, during a session involving Al-Fadl ibn Rabi, which Ali al-Ahmar subsequently joined, a comparative assessment concerning the relative expertise in nahw between Al-Kisai and Abu Amr ibn al-Ala was initiated. Al-Yazidi, identifying himself as a student of Abu Amr, posited the preeminence of Abu Amr in the field of nahw.

Crucially, Al-Ahmars dissenting view, claiming Abu Amrs deficiency in sarf, elicited a defining statement from Al-Yazidi. He explicitly differentiated sarf from nahw, characterizing it as a discipline academically constructed by scholars ("we"), complete with its own devised

nomenclature. Al-Yazidi further contrasted Abu Amrs methodology which prioritized linguistic data gathered from extensive contact with native speakers in the desert (bādiya), with Al-Kisais less extensive empirical base. He interpreted Abu Amrs apparent non-engagement with sarf as consistent with a principled scholarly stance towards a discipline perceived as a human "invention" rather than a direct reflection of inherent linguistic structure derived from authentic usage [16].

Collectively, these narratives provide evidence suggesting that the domain of sarf was recognized as a distinct field within linguistic inquiry possessing specialized terminology, even during the formative period of nahw systematization. Specifically, the account attributed to Yunus ibn Habib (associated with the fifth generation of the Basra linguistic school) demonstrates the early establishment of a specialized morphological lexicon through its engagement with core sarf concepts denoted by terms like salīm, muḏāaf, mutall, and ajwaf.

### 3.2. The Founder of the Science of Sarf

The historical trajectory of sarfs emergence as a distinct discipline is subject to scholarly debate, mirroring the lack of consensus regarding its foundational figure. An account documented in al-Zubaydis *Tabaqat al-Nahwiyyin wa al-Lughawiyyin* reports running that Abu Muslim, preceptor of Abd al-Malik ibn Marwan, possessed strong nahw skills but lacked proficiency in sarf, leading him to dismiss the discipline and satirize its practitioners. A specific instance recounts his presence in an assembly with Muadh ibn Muslim al-Harra (d. 185 AH), where Muadh questioned him on the morphological derivation (specifically the *ism fail* and *amr*) of the verb *tauzzuhum azzan*. According to the report, Abu Muslims unfamiliarity with these terms prompted his departure from the composition of a well-known satire expressing his disdain for sarf.

Jalal al-Din al-Suyuti, citing this same account in *Bughyat al-Wuat*, concludes that Muadh was the initial founder of sarf based on this interaction. However, Suyuti explicitly rejects the attribution of sarfs foundation to Muadh ibn Jabal by Ustadh al-Kafiyaji in *Sharh Qawaid*, labeling it as erroneous and noting al-Kafiyajis failure to provide clarification upon inquiry.

However, a significant body of scholarly accounts attributes to the foundation of the science of sarf to Abu Bakr ibn Muhammad Abu Uthman al-Mazini (d. 248 AH). This attribution is primarily based on the existence and content of his work, *Tasrif*. Prior treatises on sarf-related topics are either characterized by their focus on fragmented aspects of the discipline or are no longer extant precluding a comprehensive assessment of their contribution. Al-Mazinis` *Tasrif*, notably explicated by Ibn Jinni, is widely regarded as a foundational and highly authoritative text in Arabic morphology.

Furthermore, historical sources extensively document al-Mazinis` scholarly disputations with contemporaries which were frequently focused on morphological issues. A notable instance is his debate with Ibn al-Sikkit in the presence of al-Wathiq concerning the metrical pattern (*wazn*) of verbal forms. In this exchange, al-Mazini contested Ibn al-Sikkits analysis of the verb «نكّتل» (*nakutal*). While Ibn al-Sikkit proposed the *wazn* «نفعل» (*nafal*), al-Mazini posited «نفتعل» (*naftail*), deriving it from an underlying form «نكتيل» (*nakutayl*). He explained the phonological transformation of the medial «ي» (*ya*) to «ا» (*alif*) as triggered by the preceding *fatha* (a short vowel). He further analyzed the form «نكتيل» in the jussive state (*majzum*) as a consequence of its function as a *jawab al-amr* (response to a command), noting the elision of the medial «ا» (*alif*) due to the phenomenon of *iltiqa al-sakinin* (the meeting of two quiescent segments). Another documented debate revolved around the morphological structure (*wazn*) of the word «بغى» (*baghiyy*). Al-Mazini ultimately determined its underlying *wazn* to be «فعل» (*faul*), derived from «بغوي» (*baghawiiyy*), which functions uniformly for both masculine and feminine gender categories. He accounted for the surface form through a sequence of phonological processes: *takhfif* (simplification) involving the transformation of «و» (*waw*) to «ي» (*ya*), followed by the assimilation (*idgham*) of the initial «ي» into the transformed final «ي», resulting in a geminated «ي» (*ya mutashaddadah*), analogous to the derivation of forms like «سيد» (*sayyid*) and «ميت» (*mayyit*).

As it was previously underscored, while sarf may not have attained recognition as a fully autonomous discipline until the period of al-Mazini, its constituent phenomena were consistently subjected to scholarly examination and debates among earlier linguists. This is exemplified by the documented relationship between Sibawayh and al-Akhfash al-Awsat, characterized both as collegial and pedagogical, yet historical sources also record instances of al-Akhfash's divergence from Sibawayh's views on specific morphological points. Such issues included, but were not limited to, derivation of relative adjectives (*nisba*) from various base forms, internal morphological adjustments involved in the pluralization of proper nouns, the rules governing the formation of the passive participle (*ism maful*) from weak verbs classified as hollow ones (*afal ajwaf*).

### **3.3. The Teaching of the Science of Sarf**

Despite achieving formal disciplinary recognition from the 3rd century AH onwards, the study of sarf remained significantly integrated with that of Arabic *nahw* (syntax/grammar). This integration is evident in the pedagogical practices of the era where sarf topics were frequently addressed peripherally to *nahw* issues, and even major subsequent works on *nahw*, such as al-Zamakhshari's *Al-Mufasssal fi Sanat al-Irab* and Ibn Malik's *Alfiyyah*, incorporated morphological discussions alongside syntactic analysis. However, Arab scholars attributed this pedagogical sequence and integration not to a lack of scholarly regard for sarf, but rather to its inherent complexity. As posited by Ibn Jinni, while the logical progression of linguistic study might suggest commencing with sarf (as the analysis of stable root structures is foundational for understanding variable syntactic forms), the practical difficulty of sarf necessitated prioritizing the study of *nahw* as a preparatory stage, equipping learners with the prerequisite understanding for effective engagement with sarf and its underlying principles.

Furthermore, historical classifications of Arab linguists typically employed specialized titles corresponding to distinct fields, such as *nahwi* (specialist in syntax), *Lughawi* (specialist in lexicon/vocabulary), or *Aruzi* (specialist in prosody).

Notably, the designation *sarfi* (specialist in morphology) is conspicuously absent within this traditional nomenclature. This pattern persists even when referring to prominent scholars like al-Mazini, Ibn Jinni, and Ibn Usfur whose scholarship included the composition of independent treatises on sarf and a demonstrably greater analytical focus on morphological rather than syntactic issues. Despite these specialized contributions to sarf, historical texts, biographical dictionaries and surveys of Arabic linguistics commonly refer to them using the broader designation *nahwi*.

The domain of sarf, presently understood as a sub-discipline of grammar termed morphology, held significant academic standing within the framework of Tajik and Persian literary sciences (*ulum adabiyya*). This is evidenced by the detailed discussions and explications of sarf principles and areas of scholarly debate found in historical treatises on the classification of knowledge (*tasnil al-ulum*) and classical interpretive dictionaries. These historical accounts offer substantial theoretical and practical value for contemporary morphological analysis.

Consequently, within the academic centers situated in the historical regions of Khurasan and Transoxiana, the instruction of Arabic sarf was undertaken concurrently with that of Arabic *nahw*. Notably, prior to the socio-political transformations initiated by the October Revolution, Tajik students learning Arabic sarf supplemented their engagement with Arabic-language texts by utilizing pedagogical resources available in the Tajik language. These resources included both poetic and prosaic works authored by local scholars [1, p.97].

A prominent example is Abd al-Rahman Jami's versified treatise, *sarf al-Lisan*, which explicates the morphological rules of Arabic through the medium of the Tajik language. This text structures its presentation by initially classifying the Arabic word into the fundamental categories of *ism* (noun), *fil* (verb), and *harf* (particle). Then it systematically outlines the paradigms of Arabic



root-pattern morphology (mizan/awzan) and details of the derivational processes for such forms as the imperative (sighat al-amr), active and passive participles (ism fail, ism maful), nouns of instrument (ism al-alat), and comparative/superlative nouns (ism al-tafdhil), among others; all being presented in poetic form [2, p.100].

#### **4. Discussion**

The analysis of recent scholarly literature corroborates the established perspective proposing that Persian and Tajik scholars played a crucial, arguably foundational, role in the development and formal systematization of Arabic morphology (sarf). This study underscores the intricate nature of this contribution, transcending mere biographical accounts in investigation of potential intellectual and methodological impacts.

The prominence of key figures such as Sibawayh whose monumental work “Al-Kitab” retains its status as a foundational text in Arabic grammatical theory exemplifies the profound involvement of scholars from the Persianate cultural sphere in the nascent stage of Arabic linguistic science. Contemporary scholarship, while recognizing the intrinsic nature of Arabic - Semitic morphological structure (specifically, the root-and-pattern system, which predates these scholars), highlights their pivotal role in its codification and theoretical explication. Scholarly analyses [5; 6; 7] propose that the degree of systematic analysis, comprehensive paradigmatic classification and internal logical consistency evident in early sarf treatises were unparalleled for their time and potentially derive from intellectual approaches developed within Persian scholarly traditions. This interpretation is consistent with the historical status of centers like Jundishapur, Merv, and Nishapur as prominent sites of learning pre-dating the Islamic era.

The pragmatic demands of the historical context, particularly the necessity for non-native speakers to attain accurate proficiency in Arabic, as emphasized by [8, p.151], constituted a significant impetus for the development of explicit grammatical descriptive frameworks. Linguists originating from the regions where Arabic was not a dominant indigenous language would have possessed a heightened awareness of the challenges involved in acquiring its intricate morphological system through intuitive means alone, thereby motivating the creation of clear, systematic pedagogical and descriptive resources. This perspective reframes the role of these scholars from mere analysts of the existing linguistic system to active developers of the descriptive and pedagogical apparatus for that system.

The issue of direct structural linguistic influence between Persian/Tajik and Arabic morphology remains a domain requiring careful investigation. Although overt typological parallels between the Indo-European structure of Persian and the Semitic morphology of Arabic are restricted [9, p.105], proposition regarding potential conceptual influences stemming from Persian analytical traditions represents a fruitful line of inquiry. This perspective acknowledges running to the effect the typological divergence between the languages while exploring the hypothesis that the cognitive framework and analytical approach employed by these scholars in conceptualizing linguistic structure and derivation, potentially informed by their implicit or explicit analysis of their native language, may have significantly influenced their methodology by analyzing Arabic sarf.

The current scholarly discourse concerning the origins and development of Arabic morphology (sarf) is characterized by an acknowledgement of its inherent complexity, as reflected in ongoing debates regarding the relative contributions of the intrinsic properties of the Arabic linguistic system versus potential external influences on its descriptive frameworks [10, p.272; 11, p.163-170]. Exclusive attribution of specific theoretical advancements to a singular cultural group is problematic, particularly considering the collaborative and dynamic intellectual milieu characteristic of the early Caliphal era.

Nevertheless, the prevailing theoretical consensus in contemporary scholarship posits that the structured, comprehensive, and systematic character of nascent Arabic morphology is significantly indebted to the analytical sophistication and intellectual traditions contributed by scholars originating from the Persianate and Tajik regions.

Their contribution was neither limited to their potential role as native speakers facilitating language description (a status they did not hold), nor to the importation of grammatical rules from their typologically distinct native languages. Rather, their contribution, as interpreted by contemporary theoretical perspectives, resided in their capacity for rigorous analytical methods, abstract categorization, and systematic exposition - skills cultivated within a fertile intellectual milieu - applied to the intricate process of codifying Arabic morphology [12, p.257; 13, p.211].

Subsequent research endeavors could benefit from a more detailed comparative philological analysis of nascent Arabic morphological treatises against available textual remnants or descriptive accounts of Middle Persian or early New Persian linguistic traditions where such materials exist, to investigate potential conceptual correspondences in greater depth. Comparative analysis of the specialized terminology employed for morphological notions across these linguistic traditions could also potentially illuminate the origins and transmission of this technical vocabulary.

Additionally, considering biographical data for indications of scholarly training in disciplines external to linguistics may provide insight into the transmission pathways of analytical methodologies.

## 5. Conclusion

To sum it up, the analysis of scholarly literature provides compelling evidence affirming the foundational role of scholars originating from the Persianate and Tajik regions in the establishment of Arabic morphology (sarf). Their contribution is predominantly interpreted not as the genesis of the core of the Arabic morphological system itself, but rather as the pioneering act of systematical analyzing, categorizing, and codifying this intricate linguistic structure. The relevant process was likely facilitated by their rigorous intellectual training and potentially motivated by the practical demands associated with the acquisition of Arabic as a second language. Their collective scholarly efforts effectively established the foundational theoretical framework for *sarf*, a framework that maintained its prominence and influence for several centuries and now stands as a significant example of the dynamic intellectual exchange characteristic of the early Islamic scholarly environment.

## REFERENCES:

1. Abubakr Muhammad ibn Siraj. *Al-Usul fi-n-nahw* /A.M. Ibn Siraj. *Research of Abdulhusain al-Fatli*. Vol. 1. Third edition. –Beirut: Ar-Risola, 1996. – PP-97.
2. Ayni, S. *Memoirs (four parts)*. Consists of one book/ S.Aini. – Dushanbe: Scientific editorial board of the Tajik National Encyclopedia, 2009. – 680 pp.
3. Akmalxonov A. *Views on Word Formation in the History of Arabic Linguistics* //Eastern Studies. – 2018. – V. 4. – No. 4. – PP. 124-132.
4. Dodarov, O.M. *The Science of Spending and its Explanation in the Culture of “Haft Qulzum”*// O.M. Dodarov. *Message of the National University of Tajikistan*, 2021. No. 2. – PP.108-113.
5. Kodirova F.R., Ashrapov B.P. *Selected bibliography of printed works N.I. Giasova* // Stephanos. - 2024. - No. 5(67). - S. 148-158. - DOI 10.24249/2309-9917-2024-67-5-148-15. – EDN ATCOQG.
6. Magomedov A. A., Paizulaev R. P. *Arabic Grammar Schools* // *Language and literature in the educational and cultural space of South Russia and the Caucasus*. - 2018. - PP. 69-72.
7. Miriyeva N. *Arabism as a Sustainable Part of the Lexicon of Belarusian Tatars (for example, the book of Ibrahim Hosenevich)*. - 2022.

8. Palenko M. S. The Basis of the "Semiotic" Philosophy of Abu Hayyana al-Tawhidi // Historical, philosophical, political and legal science, culture and art education. Theoretical and practical questions. – 2012. – no. 1-2. – PP. 151-155.
9. Rahimov E. S. R. Questions about the Functioning of Modern Arabic Terminology // Language and culture. – 2016. – no. 3 (35). – PP. 105-116.
10. Sukhorukov A. N., Sukhorukova A. V. The History of the Study of the Grammar of the Persian Language in Iran and Neighboring Countries until the End of the 19th Century. Philological science. – 2012. – V. 25. – no. 3-1. – PP. 272-279.
11. Ghiyosov N. I. Morphological Peculiarities and Level of Usage of Weights of Arabic Broken Plural Forms in "Tarjumai Ta'Rikhi Yamini" by Jurfodiqoni / N. I. Ghiyosov, B. P. Ashrapov // Bulletin of Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of Humanitarian Sciences. – 2023. – No. 2(95). – PP. 87-96. – DOI 10.24412/2413-2004-2023-2-87-96. – EDN BNSJAY.
12. Gorji M., Aslani S., Rahimi Khooyegani M. The Position and Influence of Persian and Persian Poets on Theorists of Islamic Literature // Journal of Comparative Literature. – 2022. – V. 14. – №. 26. – PP. 257-289.
13. Kaye A. S. Arabic Morphology // Morphologies of Asia and Africa. – 2007. – V. 1. – PP. 211-247.
14. Sara S. Monique Bernards, Changing Traditions: Al-Mubarrard's Refutation of Sibawayh and the Subsequent Reception of the Kitab, Studies in Semitic Languages and Linguistics 23 (Leiden: EJ Brill, 1997). PP. 344. \$124.00 cloth // International Journal of Middle East Studies. – 2004. – V. 36. – №. 2. – PP. 277-278.
15. Versteegh K. Redundance and Suppression According to Sībawayhi and al-Farrā // The IOS Annual Volume 21. "Carrying a Torch to Distant Mountains". – 2021. – 359 pp.
16. Wright W., Caspari C. P. A Grammar of the Arabic Language. – Cosimo, Inc., 2011.

#### ПАЙНАВИШТ:

1. Абубакр Муҳаммад ибни Сироч. Ал-Усул фи-н-наҳв /А.М. Ибни Сироч. Таҳқиқи Абдулхусайн ал-Фатлӣ. Ҷ.1. Наири сеюм. –Бейрут: Ар-Рисола, 1996. – С. 97.
2. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб/ С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
3. Акмалхонов А. Взгляды на словообразование в истории арабского языкознания / А. Акмалхонов // Востоковедение. – 2018. – Т. 4. – №. 4. – С. 124-132.
4. Додаров, О.М. Илми сарф ва шарҳи масъалаҳои он дар фарҳанги «Ҳафт Қулзум» / О.М. Додаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – №2. – С.108-113.
5. Кодирова Ф.Р., Ашрапов Б.П. Избранная библиография печатных трудов Н.И. Гясова // Stephanos. – 2024. – № 5(67). – С. 148-158. – DOI 10.24249/2309-9917-2024-67-5-148-15. – EDN ATCOQG.
6. Магомедов А. А., Пайзулаев Р. П. Арабские грамматические школы / А.А. Магомедов, Р. П. Пайзулаев // Язык и литература в образовательном и культурном пространстве Юга России и Кавказа. – 2018. – С. 69-72.
7. Мириева Н. Арабизмы как устойчивая часть лексикона белорусских татар (на примере китаба Ибрагима Хосеневича). – 2022.
8. Паленко М. С. Основы «семиотической» философии Абу Хаййана ат-Таухиди / М. С. Паленко // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2012. – №. 1-2. – С. 151-155.
9. Рахимов Э. С. Р. К вопросу о функционировании современной арабской терминологии / Рахимов Э. С. Р. //Язык и культура. – 2016. – №. 3 (35). – С. 105-116.

10. Сухоруков А. Н., Сухорукова А. В. История изучения грамматики персидского языка в Иране и сопредельных с ним странах до конца 19 века / Сухоруков А. Н., Сухорукова А. В. // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Филологические науки. – 2012. – Т. 25. – №. 3-1. – С. 272-279.
11. Ghiyosov N. I. Morphological Peculiarities and Level of Usage of Weights of Arabic Broken Plural Forms in “*Tarjimai Ta'Rikhi Yamini*” by Jurfodiqoni / N. I. Ghiyosov, B. P. Ashrapov // *Bulletin of Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of Humanitarian Sciences*. – 2023. – No. 2(95). – P. 87-96. – DOI 10.24412/2413-2004-2023-2-87-96. – EDN BNSJAY.
12. Gorji M., Aslani S., Rahimi Khooyegani M. The Position and Influence of Persian and Persian Poets on Theorists of Islamic Literature // *Journal of Comparative Literature*. – 2022. – V. 14. – №. 26. – P. 257-289.
13. Kaye A. S. Arabic morphology // *Morphologies of Asia and Africa*. – 2007. – V. 1. – P. 211-247.
14. Sara S. Monique Bernards, *Changing Traditions: Al-Mubarrard's Refutation of Sibawayh and the Subsequent Reception of the Kitab*, *Studies in Semitic Languages and Linguistics* 23 (Leiden: EJ Brill, 1997). Pp. 344. \$124.00 cloth // *International Journal of Middle East Studies*. – 2004. – V. 36. – №. 2. – P. 277-278.
15. Versteegh K. *Redundance and Suppression According to Sībawayhi and al-Farrā* // *The IOS Annual Volume* 21. “*Carrying a Torch to Distant Mountains*”. – 2021. – 359 p.
16. Wright W., Caspari C. P. *A grammar of the Arabic language*. – Cosimo, Inc., 2011.

**ПОВТОР В  
АВТОБИОГРАФИЧЕСКОМ  
НАРРАТИВЕ: СТРУКТУРА, СМЫСЛ  
И ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ**

**ТАКРОР ДАР НАРРАТИВИ  
ТАРҶУМАИҲОЛӢ: СОҲТОР, МАӢНО  
ВА СТРАТЕГИЯҲОИ ТАРҶУМАВӢ**

**REPETITION IN  
AUTOBIOGRAPHICAL NARRATIVE:  
STRUCTURE, MEANING, AND  
TRANSLATION STRATEGIES**

**Мурувватиён Сабрина Шерали-хан,**  
соискатель Института языка и  
литературы им. Рудаки НАНТ  
(Душанбе, Таджикистан)

**Мурувватиён Сабрина Шерали-хон,**  
унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба  
номи Рӯдакии АМИТ (Душанбе, Тоҷикистон)

**Muruvvatiyon Sabrina Sherali – Khan,** applicant  
of the Institute of language and literature named  
after Rudaki NAST (Dushanbe, Tajikistan)  
**e-mail:** sabrina.muruvvatiyon@mail.ru

Рассматривается роль повторов в автобиографической прозе Садриддина Айни, особенно в контексте слова «зиндагӣ» (жизнь). Отмечено, что повтор как поэтический прием подчеркивает философское и социокультурное осмысление жизни автора, выполняя функции тематической доминанты, ритмико-синтаксической структуры и эмоционально-экспрессивного элемента. Слово «зиндагӣ» многозначно и подразумевает различные аспекты человеческого существования, включая физическое, моральное и социальное состояние. Анализ показывает, что повтор этого слова не только обогащает текст, но и создает многослойную картину жизни таджиков конца XIX – начала XX века. Также рассматриваются переводческие стратегии, позволяющие передать глубину оригинала, с использованием перевода «Воспоминаний» А.З. Розенфельд. В заключение подчеркивается, что повтор слова «зиндагӣ» становится ключевым элементом, позволяющим читателю глубже понять внутренний мир автора и раскрыть его место в историческом контексте.

**Ключевые слова:** автобиография, Садриддин Айни, повтор, слово «зиндагӣ» (жизнь), социокультурное осмысление жизни, переводческие стратегии, философия жизни

Нақши такрор дар насри тарҷумаиҳолии Садриддин Айни, махсусан дар бофтори калимаи “зиндагӣ” ба риштаи таҳлил камида шудааст. Қайд шудааст, ки такрор чун санъати шеърӣ идроки фалсафӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии ҳаёти муаллифро таъкид карда, вазифаҳои доминантӣ мавзӯӣ, соҳтори вазнӣ синтаксисӣ ва унсури эҳсосӣ экспрессивро иҷро мекунад. Вожаи “зиндагӣ” сермаъно аст ва ҷанбаҳои муҳталифи ҳасти инсон, аз ҷумла ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва ҳолати иҷтимоӣ дар бар мегирад. Таҳлил нишон медиҳад, ки такрори калимаи “зиндагӣ” натавонанд танҳо мегардонад, балки манзараи бисёрҷабатаи ҳаёти тоҷиконро дар охири асри XIX – оғози садаи XX зинда месозад. Ҳамчунин стратегияҳои тарҷумавӣ, ки ба инъикоси умқи нусхаи асл имкон медиҳанд, бо таъкиди тарҷумаи “Ёддоштҳо” аз ҷониби А.З.Розенфелд баррасӣ шудааст. Дар ҳуҷҷаи таъкиди гардидааст, ки такрори вожаи “зиндагӣ” ба унсури калидӣ табдил ёфта, ба ҳонанда имкон медиҳад олами ботинӣ муаллифро амиқтар фаҳмад ва ҷойи ўро дар бофтори таърих ошкор созад.

**Калидвожаҳо:** тарҷумаи ҳол, Садриддин Айни, такрор, вожаи “зиндагӣ”, идроки иҷтимоӣ фарҳангии ҳаёт, стратегияҳои тарҷумавӣ, фалсафаи ҳаёт

The article examines the role of repetitions in the autobiographical prose of Sadrididdin Aini, especially in the context of the word "zindagi" (life). It is noted that repetition as a poetic device

emphasizes the philosophical and socio-cultural understanding of the author's life, performing the functions of a thematic dominant, rhythmic-syntactic structure and emotional-expressive element. The word "zindagi" is polysemantic and implies various aspects of human existence, including physical, moral and social condition. Analysis shows that the repetition of this word not only enriches the text, but also creates a multi-layered picture of the life of Tajiks in the late 19th – early 20th centuries. Translation strategies that allow the depth of the original to be conveyed are also considered, using the translation of A.Z. Rosenfeld's "Memories". In conclusion, it is emphasized that the repetition of the word "zindagi" becomes a key element that allows the reader to more deeply understand the author's inner world and reveal his place in the historical context.

**Key-words:** autobiography, Sadriddin Aini, repetition, the word "zindagi" (life), sociocultural understanding of the life, translation strategies, philosophy of life

Повтор, играющий существенную роль в структурной и смысловой организации художественного текста, представляет собой один из ключевых стилистических и композиционных приёмов поэтики. Повтор особенно значим в автобиографических и мемуарных произведениях, поскольку способствует структурированию индивидуального опыта, возвращающегося в сознание автора как цепочка повторяющихся мотивов, переживаний или мыслей. В автобиографическом жанре важную роль играет рефлексивное осмысление жизненного пути, где повтор помогает выстраивать внутреннюю логику воспоминаний, акцентировать ключевые смыслы, символы или значимые события. Кроме того, повтор отражает особенности человеческой памяти, склонной к возвращению к одним и тем же эпизодам с разных точек зрения, что создает эффект смысловой многослойности: каждый повтор раскрывает новое измерение прошлого опыта и, моделируя процесс памяти и самоосознания, выполняет не только эстетическую, но и когнитивную функцию. В лингвистике повтор традиционно изучается в стилистике, текстолингвистике и прагматике [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 28; 29].

Повтор как стилистическое и композиционное средство может реализовываться на разных уровнях текста: лексическом, семантическом, синтаксическом и звуковом. Каждая из этих форм выполняет определённую функцию — *от усиления выразительности до структурирования смысла*. М.Н. Кожин подчёркивает *экспрессивную природу повтора*, указывая, что он позволяет автору выделить значимые элементы текста, привлечь внимание читателя и тем самым усилить воздействие текста на его восприятие [14, с. 33–54]. Эта точка зрения перекликается с функциональной природой лексического и синтаксического повтора, где за счёт повторяющихся единиц создаётся эмоциональное или логическое напряжение. С другой стороны, Ю.М. Лотман рассматривает *повтор как способ генерации новых смыслов* [19]. При этом сохраняется знаковая форма, но варьируется контекст, в результате чего одни и те же слова или структуры начинают интерпретироваться по-новому. Этот подход особенно ярко проявляется в семантических и синтаксических повторах, где повторяющиеся элементы становятся основой для смысловой игры, развития образов, ассоциаций. Таким образом, можно прийти к выводу, что повтор не только средство усиления (по Кожину), но и инструмент смыслообразования (по Лотману).

В поэтике художественного текста повторы выполняют несколько функций: *ритмическую* — создают интонацию и структуру текста; *семантическую* — придают дополнительные смыслы через контекст; *прагматическую* — привлекают внимание и вызывают эмоции; *когнитивную* — помогают понять и запомнить ключевые идеи. В силу распространенности сферы применения, многообразия языковой репрезентации (слово, словосочетание, предложение, текст) повтор неоднократно привлекал внимание

исследователей начиная с Античности и далее, в течение всего развития и становления лингвистики: к проблеме повтора обращались философы и логики, он изучался в составе риторики, литературоведения, психологии.

Повтор в современных исследованиях описан достаточно многосторонне, о чем свидетельствуют многочисленные работы, в которых получили освещение его прагматические, фонетические, стилистические, семантические, синтаксические характеристики (Е.Н. Петрова, Ж.С. Павловская, Ю.М. Лотман, В.Г. Гак, Л.Г. Фридман, Е.Ю. Кукушкина, Г. А. Гуляева и др.). Анализ лингвистической литературы показывает, что одним из наиболее важных моментов, по которым позиции авторов расходятся, является определение повтора, под которым понимается: 1) простое повторение слова или словосочетания (М.К. Морен, Н.Н. Тетеревникова, В.П. Летучева), 2) воспроизведение значения слова посредством разных лексем (Ш. Балли, Н.С. Новикова, Е.Н. Петрова). Большинство исследователей допускают, что повтором может быть названо как дословное, т.е. формальное и смысловое воспроизведение лексической единицы, так и воспроизведение только ее смыслового содержания (З.И. Хованская, И.В. Арнольд, В.Г. Гак, И.Р. Гальперин, Ж. Гард-Тамин, Н.В. Устина). При этом важным критерием в определении повтора является условие достаточной тесноты ряда (И.В. Арнольд). Для нашего исследования релевантно понимание повтора как формального и семантического воспроизведения языковой единицы [13, с. 6].

Рассмотрим некоторые особенно часто употребляемые лексемы в «Воспоминаниях» Садриддина Айни и лингвопоэтические функции этих повторов в автобиографической прозе. Творчеству С. Айни посвящено немало исследований, в которых учёные обращаются к различным аспектам его произведений [12, с. 218-226; 23, с. 89-93; 24, с. 93-99; 11, с. 161-164; 22, с. 191-199; 25, с. 63-72; 26, с. 190-200; 27, с. 226-232; 30; 31; 32; 33; 34; 35], в данном контексте особое внимание будет уделено повтору как выразительному средству, отражающему индивидуальную память, мировоззрение и авторскую манеру письма. Это особенно актуально при анализе многозначных понятий в таджикском языке, как, например, слова «зиндагӣ» (жизнь), которое подразумевает физическое существование, этап жизненного пути, бытовые условия, моральное состояние и социальный статус.

В «Воспоминаниях» С. Айни [1] слово «зиндагӣ» (*жизнь*) и его вариант «зиндагонӣ» появляются десятки раз, и каждый раз в нём раскрывается новый смысловой аспект: «зиндагии кӯдакию хурдсолии ман» — как возрастной период; «зиндагии мардум бо ғафр» — как показатель социального неблагополучия; «бо чунин зиндагонӣ шод будем» — как эмоционально окрашенный жизненный опыт. Такой подход автора отражает социолингвистическую реальность эпохи, где язык — зеркало жизни, а слово — репрезентант исторической и ментальной картины мира.

Анализ текста показывает, что повтор данного слова в «Воспоминаниях» С. Айни выполняет сразу несколько функций, передавая *тематическую доминанту, ритмико-синтаксическую, эмоционально-экспрессивную, философскую глубину*.

Слово «зиндагӣ» в произведении Садриддина Айни превращается в сквозную метафору, объединяющую биографическое и историческое, частное и коллективное, внешнее и внутреннее. Эта лексема не просто реалья, а поэтическая ось, на которой строится композиция текста «Воспоминаний». Повтор слова «зиндагӣ» в «Воспоминаниях» Айни — это не стилистическая избыточность, а осознанный лингвопоэтический приём. Через него создаётся целостная полифоническая картина жизни как исторической реальности и как внутреннего переживания: автор передаёт сложность и многослойность жизни таджиков конца XIX – начала XX века. Это пример того, что повтор, будучи элементарным с

формальной точки зрения, может стать мощным инструментом смыслообразования, эмоционального воздействия и философского размышления.

Одной из главных функций слова «жизнь» в автобиографической прозе является его способность передавать индивидуальный опыт. Авторы, рассказывая о пройденном жизненном пути, создают уникальную картину мира, в которой личные события переплетаются с историческими и социальными обстоятельствами. Это позволяет читателю не только понять внутренний мир автора, но и осознать, как его жизнь вписывается в более широкий социальный контекст.

Кроме того, слово «жизнь» в автобиографической прозе является инструментом для рефлексии. Авторы часто возвращаются к ключевым моментам своей жизни, анализируя их влияние на собственное становление как личности. В автобиографическом жанре слово «жизнь» выступает не только лексической единицей, но и основополагающим стержнем повествования, через который автор осмысляет пережитый опыт, судьбу и эпоху. У Садриддина Айни слово «*зиндагӣ*» (жизнь) повторяется с особой частотностью и используется в разнообразном контексте, что позволяет говорить о его лексико-семантической многослойности.

Анализ фрагментов из «Ёддоштҳо» («Воспоминаний») показывает, что слово «*зиндагӣ*» включает широкую гамму значений — *от бытового существования до экзистенциальных и философских смыслов.*

Во многих фрагментах слово *зиндагӣ* описывает **простые жизненные реалии**: жилище, пищу, труд, нужду: «Зиндагонии мо дар он хучра бисёр сода буд, пагоҳонӣ ва бегоҳонӣ нони қоқи аз саҳро овардашударо бо чой меҳӯрдём...»; «Дар он вақтҳо... занаш дар Соктаре зиндагонӣ мекардаанд». Здесь «жизнь» — это **объективное условие существования**, отражающее материальный уровень семьи, дефицит, нехватку, что подчеркивает **социальный и реалистический характер прозы Айни.**

Многократно повторяется мотив труда как формы бытийной необходимости: «Зиндагониямон душвор аст... тобистон бо модарам деҳқонӣ карда... дар зимистон... чархисоётарошӣ ва бофандагӣ менамудам»; «Барои ман зиндагӣ душворӣ намекунад... агар соҳибкорон бо ростӣ музд диҳанд, зиндагӣ ҳам аз ин кор бад намегузарад».

Здесь «*зиндагӣ*» соотносится с **социальным напряжением**, необходимостью адаптироваться к нищете и безработице. Это свидетельствует о **социальной функции автобиографии**, в которой отражается коллективный опыт народа.

Айни не ограничивается описанием жизни как внешнего быта. Он раскрывает и **внутренний психологический аспект**, где «*зиндагӣ*» становится синонимом **морального выбора, достоинства или отчаяния**: «Ман ҳам орзу доштам, ки дар қатори инҳо буда, зиндагонии худро бо хушӣ ва хурраи гузаронам. Ҳайфо, ки ашғоли дунё, вобастагии зану фарзанд ва ташвиши зиндагӣ маро аз ин қори беғамона маърум кардаанд»; «Модаркалони ҳафтодсолаам бо таъсири доғҳои фарзанд ва бадии зиндагонӣ аз ҷо ҷунбида наметавонист». Так слово «*зиндагӣ*» приобретает **эмоциональную окраску**, раскрывая глубину душевных страданий и экзистенциальной неустроенности.

Отдельные эпизоды демонстрируют, что для Айни «*зиндагӣ*» не только частный опыт, но и **предмет философского осмысления.**

*Оригинал:* «– Маънии ҳазорсола шудани як одам он нест, ки, – гуфт Усто амак, – ӯ дар зиндагии худ ҳазор солро аз сар гузаронад, балки маънии ин сухан ҳамин аст, ки **ӯ дар зиндагии муқаррариаш** корҳое кунад, ки одами дигар дар ҳазорсола умри худ, ба шарт зинда мондан, он корҳоро мекарда бошад» [1, с. 48].



*Перевод:* « – Пожелание достичь тысячелетия вовсе не означает, что человек должен прожить столько лет. Пусть он *за свою обычную жизнь* совершит такое дело, для которого другим потребовалась бы тысяча лет» [2, с.72].

*Возможный вариант перевода:* «Пожелание человеку прожить тысячу лет вовсе не означает, что он должен действительно столько прожить, – сказал Усто-амак. – Смысл в том, чтобы за свою обычную жизнь он успел сделать то, на что другому потребовалась бы тысяча лет — если бы он вообще смог столько прожить» (перевод наш. – С.М.).

Сравнительный анализ трёх версий: текста на таджикском языке, его перевода, выполненного А.З. Розенфельд [2], в опубликованной версии и предлагаемого нами возможного варианта перевода по нескольким критериям: точности, стилистической адекватности, смысловой глубине и ритмико-синтаксической структуре, показывает, что в переводе не отражена философская оговорка («если бы он смог столько прожить»), нарушена ритмическая структура оригинала и его риторическая драматургия, перевод носит интерпретативный характер и упрощает оригинал.

*Оригинал:* «Мақсади ин гуна одамҳо ҳама ба ман маълум набуд, ки барои чӣ ба дунё омада ва *ба чӣ мақсад зиндагонӣ мекунад*» [1, с.148].

*Перевод:* «Цели этих людей были мне непонятны: для чего они родились на свет и **для чего живут?!**» [2, с. 216].

*Возможный перевод:* «Мне были непонятны цели таких людей: зачем они появились на свет и ради какой цели живут?» (перевод наш – С.М.).

Как показал сравнительный анализ, смысл оригинала в целом передан верно: автор выражает непонимание по отношению к целям существования определённой группы людей. В переводе сохранено базовое противопоставление — **причина рождения и цель жизни**. Однако важно отметить, что в оригинале на таджикском языке дважды используется лексема «**мақсад**»: и по отношению к рождению, и к жизни. В русском переводе это повторение не сохранено — слово «цель» появляется только в первой части, а во второй его заменяет глагол «живут». Это приводит к **упрощению структуры и к снижению акцента на идее жизненной цели** как сквозной мысли высказывания.

С точки зрения стилистики перевод выполнен достаточно гладко, хорошо адаптирован под нормы русского литературного языка. Тем не менее, использование **восклицательно-вопросительной формы** («для чего живут?!») создаёт эффект **повышенной эмоциональности**, который отсутствует в оригинале. В тексте на таджикском языке авторский тон ближе к **созерцательному, философски недоумевающему**, без ярко выраженной экспрессии. Таким образом, эмоциональная окраска перевода может **исказить интонацию оригинала**, превратив тихое непонимание в почти возмущённую риторiku.

Синтаксически оригинальное высказывание характеризуется **ритмически сбалансированной структурой**: два параллельных оборота, оба с повторяющейся конструкцией, основанной на слове «**мақсад**». Перевод не сохраняет эту симметрию: вторая часть фразы теряет связь с понятием «цель», что **нарушает риторический и логический баланс** высказывания.

Перевод передаёт общий смысл высказывания, однако **теряет значимую часть риторико-смысловой конструкции оригинала**. Упрощение синтаксиса, замена ключевого концепта и изменение интонационного рисунка делают перевод менее точным в философском и стилистическом плане. Было бы предпочтительнее использовать более точный перевод, сохраняющий и **лексическую повторяемость, и созерцательно-философскую тональность оригинала**.

Важно отметить, что в этих примерах понимание жизни переходит в **плоскость ценностей, смысла, предназначения**, выходя за рамки обыденного. Айни последовательно связывает собственную жизнь («зиндагӣ») с жизнью других людей: членов семьи («дар он хавлӣ зану фарзандони хурдаш зиндагонӣ мекарданд»); бедняков («бо садакаи мардум зиндагонӣ мекард») и т.д.

Это делает слово «зиндагӣ» - «жизнь» **коллективным символом**, представляющим общий быт, судьбу и историческую ткань времени. Через его повторение писатель подчеркивает, что **индивидуальное и общественное неразделимы**.

То есть, слово «зиндагӣ» в автобиографической прозе Садриддина Айни — это не только лексическая единица, описывающая жизненные обстоятельства, но и **философский и идеологический узел**, в котором сходятся материальные реалии, морально-нравственные суждения, рефлексия и история общества. Айни использует это слово как **основу нарратива, средство памяти и зеркало эпохи**, демонстрируя, как жизнь человека разворачивается на фоне социальной нестабильности, бедности, но и надежды.

Частотный анализ корпуса мемуарной прозы Айни показывает, что лексема «зиндагӣ» встречается в ней приблизительно триста раз, что указывает на её высокий частотный индекс. Это позволяет отнести данную единицу к лексико-семантическому ядру автобиографического нарратива. Повторяемость данного слова выполняет функцию семантической доминанты и концептуального маркера автобиографического жанра. Примеры:

*Оригинал:* «Азбаски **зиндагонии кӯдакӣ ва хурдсолии ман** дар сахро, асосан дар ду деҳа гузаштааст ва ин деҳаҳо аз ҳам дур буда, аз ҷиҳати ободонӣ, маданият ва урфу одат аз ҳам фарқ доштанд, ман меҳоҳам пеш аз сар кардани ёддоштҳои худ дар бораи ин ду деҳа як қадар маълумоти географӣ, этнографӣ ва тарҷимаиҳолӣ дода гузарам, то ки фаҳмидани ҷои ин ёддоштҳо барои хонандагон осонтар шавад» [1, с. 5].

*Перевод:* «Мои **детские годы** проходили в сельской местности, точнее – в двух деревнях, и обе эти деревни очень отличались одна от другой по благоустройству, развитию, нравам и обычаям. Прежде чем приступить к своим воспоминаниям, я хочу дать некоторые географические сведения об этих селениях, чтобы облегчить читателям понимание моих мемуаров» [2, с. 11].

В представленном переводе фрагмента из произведения «Дар сахро» общее представление о жизни автора в детстве передано верно, однако ряд смысловых и стилистических нюансов упрощён. Оригинальный текст подчёркивает, что его детство и ранние годы прошли в двух разных деревнях, находящихся **на значительном расстоянии друг от друга** и отличающихся уровнем обустройства, культурой и обычаями. В переводе на русский язык эта пространственная и культурная **противопоставленность деревень смягчена**, что может снизить ощущение разнообразия и контраста в описании. Также опущено упоминание о **жизни в степи («дар сахро»)**, которое играет важную роль в формировании образа среды и атмосферы детства. Кроме того, в оригинале подчёркивается желание автора **предварительно дать географическую, этнографическую и автобиографическую информацию**, в то время как в переводе эта мотивация сведена лишь к желанию «**облегчить понимание мемуаров**», без указания на конкретные аспекты. Однако эти недочёты несколько не нарушают содержания оригинала в переводе, поскольку перевод до конца раскрывает основную мысль высказывания, заключённую в оригинале.

*Оригинал:* «Касби асосии аҳолии ин ҷо деҳқонӣ бошад ҳам, **зиндагонии ҳеҷ як аз оммаи аҳоли аз деҳқонӣ намегузашт**, ҳатто аз деҳқонӣ зарар кашида, ҷои ин зарарро бо касбҳои дигар пур мекарданд» [1, с. 6].

*Перевод:* «Основным занятием жителей считалось земледелие, однако **никто из них не мог на это существовать**; более того, земледелие приносило даже убытки, которые приходилось покрывать доходами от других занятий» [2, с.13].

Здесь слово «*зиндагонии*» (жизнь, образ жизни) в оригинале указывает не просто на факт существования, а на неразрывную связь жизни с трудом: земледелие воспринимается как неотъемлемая часть жизненного уклада, а не просто как профессия. Формула «*зиндагонии* хеч як аз оммаи аҳоли аз деҳқонӣ намегузашт» указывает на органическую вписанность труда в повседневную жизнь. В переводе поэтическое восприятие жизни теряется: выражение «никто не мог на это существовать» сводит речь лишь к материальным трудностям и убирает глубокий смысл, вложенный в слово «*зиндагонӣ*». В результате понятие о жизни как непрерывном осмысленном процессе заменяется более узким — просто «существованием», что обедняет оригинальный смысл.

*Оригинал:* «Бобоям чандин сол **дар ин деҳа ва дар ҳамин меҳмонхона зиндагонӣ намуда**, шабона, ки аз кори дурудғариаш фориғ мешудааст, Деҳқон ном писари калони соҳиби ҳавлиро хононда ӯро ҳарфшинос кардааст. Дар он вақтҳо писари калони бобоям, ки падари ман бошад, дар Бухоро меҳондааст, писари хурдаш, ҳамширағони аз шавҳар мондааш, ҳамширазодағонаш ва занаш дар Соктаре **зиндагонӣ мекардаанд**» [1, с.8].

*Перевод:* «Дедушка **много лет прожил все в той же меҳмон-хоне**; по вечерам, освободившись от плотничанья, он учил грамоте Дехкона – старшего сына хозяина дома. В то время старший сын деда – мой отец – учился в Бухаре; младший его сын, рано овдовевшие сестры, племянники и жена **жили в Соктаре**» [2, с. 15].

Во всех примерах слово «*зиндагонӣ*» выполняет важную поэтико-семантическую функцию: оно не просто обозначает жизнь, но выражает включённость человека в социокультурную ткань, в уклад деревенского быта, в память рода и земли. Это слово одновременно несёт экзистенциальную, культурную и этическую нагрузку, что делает его ключевым элементом повествовательной поэтики.

В переводах на русский язык, несмотря на общую точность, «*зиндагонӣ*» почти всегда сводится к «жить» или «существовать», что обедняет оригинальный смысл и лишает текст особой ритмико-семантической глубины, которая делает прозаический стиль автора выразительным и культурно насыщенным.

Слово «жизнь» играет центральную роль в автобиографической прозе, служа основой для повествования и рефлексии. Оно помогает авторам передать пережитый уникальный опыт, осмыслить его и связать с более широким социальным и историческим контекстом. Исследование этого слова и его значимости в автобиографической литературе открывает новые горизонты для понимания человеческого существования и взаимодействия с миром. Примеры:

*Оригинал:* «Ман умедвор будам, **ки ту дар душвориҳои зиндагонии мадраса тоб оварда шер мешавӣ**. Афсӯс, ки калони рӯбаҳо шудӣ» [1, с.9].

*Перевод:* «Я надеялся, что **ты преодолеешь трудности жизни в медресе и выйдешь оттуда львом**. Как жаль, что «ты стал лишь «старшим над лисицами» [2, с. 17].

*Оригинал:* «Ман гумон мекунам, ки баъд аз тӯй **аҳволи зиндагонии хонадони мо** хеле танг шуда буд» [1, с.14].

*Перевод:* «Мне кажется, что **положение нашей семьи** вскоре очень ухудшилось» [2, с.24].

*Оригинал:* «Бинобар ин он духтарак ба хонаи худ нарафта шабу рӯз дар хонаи хатиб меистод ва бо духтари хатиб **дар як хона зиндагонӣ мекард**» [1, С. 60].

*Перевод:* «Девушка не уходила по вечерам домой, а оставалась в семье хатиба **и жила в одной комнате с его дочерью**» [2, с. 91].

Отличия перевода от оригинала:

«*Шабу рӯз*» («*день и ночь*») — «*по вечерам*». Перевод сужает временной охват: в оригинале подчёркивается непрерывность пребывания и деятельности (в течение всего дня и ночи), тогда как в переводе акцент сделан только на вечернее время, что ослабляет интенсивность образа.

«*Дар хонаи хатиб меистод*» («*оставалась в доме хатиба*») — «*оставалась в семье хатиба*». Здесь наблюдается семантическое смещение: в оригинале речь идёт о физическом пространстве — доме, тогда как перевод подменяет его понятием «семья», что изменяет фокус с места проживания на социальную структуру, отсутствующую в исходном тексте.

*Оригинал:* «— Ман ҳам орзу доштам, ки дар қатори инҳо буда, *зиндагонии худро бо хушӣ ва хурраи гузаронам*. Хайфо, ки ашғоли дунё, вобастагии зану фарзанд ва *ташвиши зиндагӣ* маро аз ин кори беғамона маҳрум кардаанд» [1, с.79].

*Перевод:* «— Мне бы тоже хотелось вместе с ними *весело проводить время*. Очень жаль, что *повседневные заботы*, жена и дети лишили меня этой беспечальной жизни» [2, с.118].

Слово «*зиндагонӣ*» в оригинале отражает весь жизненный путь, мечту о радостной, наполненной жизни. Перевод на русский язык передаёт это как «*весело проводить время*», что существенно сужает и облегчает исходный смысл, делает его менее серьёзным, более досуговым. Слово «*зиндагӣ*», напротив, переведено точно — как «повседневные заботы».

*Возможный перевод:* «— Мне тоже хотелось бы быть среди них, прожить свою жизнь с радостью и весельем. Увы, житейские заботы, зависимость от жены и детей лишили меня этой беззаботной жизни» — такой вариант точнее отражает эмоциональную и смысловую нагрузку оригинала.

*Оригинал:* «Ман аз ин кори ӯ дар ҳайрат афтадам, зеро падарам меғуфт, ки «Иброҳимхоча бо садакаи мардум *зиндагонӣ мекунад*» [1, с. 82].

*Перевод:* «Я очень удивился его щедрости, от отца мне приходилось слышать, что Иброхим-ходжа сам живет на подавание других людей» [2, с. 122].

В данном случае перевод на русский язык адекватен по смыслу, но использует интерпретирующий подход: «*щедрость*» — это оценка, которой нет в оригинале, т.е. это домысливание текста переводчиком. Также наблюдается легкое усиление контраста: «*живёт на подавание других людей*» звучит чуть более отчуждённо, чем нейтральное «*садакаи мардум*» — «*милостыня людей*». Такой перевод — динамический, ориентирован на ясность и читабельность, но жертвует точностью и нейтральностью.

*Оригинал:* «Аз моли дунё 4 таноб — як гектар замин ва як зардолузор дошт, ки бо даромади ҳаминҳо бечоравор *зиндагонӣ мекард*» [1, с. 90].

*Перевод:* «На скудные доходы со своего хозяйства он *влачил* с семьей жалкое существование» [2, с. 134].

*Оригинал:* «*Зиндагонии мо* дар он хучра бисёр сода буд (...)» [1, с. 101].

*Перевод:* «*Жизнь наша* здесь была очень простой» [2, с.151].

*Возможный перевод:* «*Наша жизнь* в той комнате была очень простой». Смысловое сжатие: вместо точного указания на «ту комнату» — нейтральное «здесь», потеря пространственной конкретики.

В оригинале слова «*зиндагӣ*» и «*зиндагонӣ*» относятся к понятию «жизнь, существование и образ жизни». Эти термины подчеркивают не только физическое существование, но и культурные, социальные и духовные аспекты жизни, особенно в контексте медресе и его обитателей.

В переводе слово «*зиндагӣ*» передается как «жизнь» и «живут», что сохраняет общий смысл, но может не полностью отражать глубину и нюансы оригинального значения.

Например, «*зиндагӣ*» может подразумевать не просто физическое существование, но и образ и стиль жизни, что в переводе не всегда явно выражено. Например:

*Оригинал:* «Ман имсол ба сохти хучраҳо ва **аҳволи зиндагонии берунии талабагони мадрасай** Мири Араб ва ба карру фари мағруронаи калонони он мадраса як дараҷа воқиф шудам» [1, с. 101].

*Перевод:* «В тот год я немного постиг, что представляют собой кельи Мир-Араба, **как живут там учащиеся медресе...**» [2, с.151].

*Оригинал:* «Ва Мулло Абдусалом гуфт: – **Зиндагии ин дар мадраса** ба чӣ навъе, ки бошад, мегузарад, Худо подшоҳ аст. Модом, ки дар пеши як одами калон ваъда додем, инро Бухоро бурдан даркор аст (...). Азбаски **беиштарини вақтҳои зиндагонии маро** дар шаҳр мадраса ишғол кардааст, лозим донистам, ки пеш аз баён кардани ин қисми ёддоштҳои худ дар бораи мадрасаҳои Бухоро, **тартиби зиндагонии аҳли мадраса**, программаи дарсҳои он ҷо, тарзи таълими мударрисони он вақт, тариқи омӯзиши талабагонашон ва умуман дар бораи он чизҳое, ки ба мадрасаҳои Бухоро дахл доранд, маълумоти кӯтоҳе дода гузарам» [1, с. 127].

*Перевод:* «– Он как-нибудь **перебьется в медресе**, – сказал Мулло-Абдусалом, – все в руках Божьих. Раз мы дали обещание в присутствии высокого лица, мальчика обязательно надо послать в Бухару» [2, с.189].

В приведенном фрагменте оригинала и в его переводе наблюдаются значительные различия, которые могут привести к искажению понимания условий жизни студентов в медресе. Слово «*зиндагӣ*» (*жизнь*) и его производные «*зиндагонӣ*» (*жизнь, существование*) в оригинале несут глубокий смысл, который не полностью передан в переводе. В тексте оригинала подчеркивается не только факт существования студентов в медресе, но и качество их жизни, условия, в которых они находятся. Фраза «**зиндагии ин дар мадраса ба чӣ навъе, ки бошад**» подразумевает, что жизнь в медресе имеет свои особенности и трудности, которые автор считает важными для обсуждения. Перевод, который звучит как «**Он как-нибудь перебьется в медресе**» упрощает это значение и не передает всей сложности жизни студентов в стенах медресе. Слово «**перебьется**» звучит несколько легкомысленно и грубо и может создать впечатление, что жизнь в медресе не требует особых усилий или не связана с серьезными вызовами. Это не соответствует реальности, которую описывает оригинал, где акцент делается на том, что жизнь в медресе требует адаптации и преодоления трудностей.

Кроме того, в оригинале упоминается о том, что большая часть времени автора была занята учебой в медресе, что также подчеркивает важность и центральное место медресе в его жизни. В переводе этот аспект теряется, и читатель может не осознавать, насколько значимой была эта часть его существования. Так, перевод не только упрощает значение слов, но и искажает восприятие условий жизни студентов в медресе, что может привести к недопониманию их читателем. Чтобы передать полное значение оригинала, перевод должен учитывать не только лексическое значение слов, но и их контекстуальную значимость, а также эмоциональную нагрузку, которую они несут.

*Оригинал:* «Ин гуна пурсишҳо ҳаминро нишон медиҳад, ки пурсандаи аввал мадрасаҳои Бухоро монанди университетҳои замони мо гумон кардаст ва пиндоштааст, ки ҳар талаба ба як мадраса даромада, бояд дар хобгоҳи умумии вай **зиндагонӣ намуда**, дар дарсхонаи вай дар пеши мударрисони махсусаш, то тамом кардани ҳамаи солҳои таҳсил, дарс хонда бошад» [1, с. 131].

*Перевод:* «Подобные вопросы показывают, что те, кто их задаёт, представляют себе бухарские медресе чем-то вроде университетов нашего времени. Они думают, что всякий,

поступивший в медресе, вероятно, *живёт* в общежитии, учится до самого конца курса у определенных учителей» («В городе») [2, с.192].

Как показывает сравнение текстов, перевод в целом адекватен, но некоторые аспекты, связанные с культурным и социальным контекстом жизни в медресе, могут быть упущены. Учитывая это, можно сказать, что перевод передает основное значение слов «*зиндагӣ*» и «*зиндагонӣ*», но не всегда полностью раскрывает их культурные коннотации.

В заключение проведенного анализа лингвопоэтических функций повтора слова «*зиндагӣ*» в «Воспоминаниях» Садриддина Айни мы пришли к выводу, что при филологическом анализе важно учитывать, что слово «*зиндагонӣ*» в автобиографической прозе не просто лексема, а концепт, отражающий восточное восприятие жизни как гармонии между трудом, местом, временем и семьей. Данный концепт в мемуарах Айни обозначает не просто жизнь в её физическом и временном измерении, но становится ключевым элементом, через который автор раскрывает сложные и многослойные аспекты человеческого существования. Повтор этого слова в тексте выполняет множество функций — от тематической доминанты, подчеркивающей разнообразие жизненных форм, до ритмико-синтаксической структуры, создающей особый ритм повествования. Эмоционально-экспрессивный аспект повторов усиливает эмоциональное восприятие читателя, позволяя ему глубже сопереживать описываемым событиям и состояниям. Кроме того, философская глубина слова «*зиндагӣ*» вызывает экзистенциальные размышления о природе жизни и о её смысле. В этом контексте слово становится не просто лексической единицей, а поэтическим образом, объединяющим биографическое и историческое, частное и коллективное. Оно формирует ось, на которой строится композиция произведения, отражая социолингвистическую реальность таджикского общества конца XIX – начала XX века.

Таким образом, повтор слова «*зиндагӣ*» в «Воспоминаниях» С. Айни является осознанным лингвопоэтическим приёмом, который не только обогащает текст, но и предоставляет читателю возможность глубже понять внутренний мир автора и его место в историческом контексте. Это пример того, как языковые средства могут служить мощным инструментом смыслообразования, эмоционального воздействия и философского размышления, подчеркивая сложность и многослойность человеческого опыта.

#### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Айни, С. *Ёддоштҳо (чаҳор қисм)*. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2000. – 680 с.
2. Айни, С. *Воспоминания [Текст] / Пер. с тадж. А. Розенфельд; Изд. подгот. А. Розенфельд [и др.] ; [Акад. наук СССР. Лит. памятники]*. – Москва; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР [Ленингр. отд-ние], 1960. – 1087 с.
3. Бабенко, Л. Г. *Лингвистический анализ художественного текста: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Филология» / Л. Г. Бабенко, И. Е. Васильев, Ю. В. Казарин*. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2000. – 532 с.
4. Барт, Р. *Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. / Ролан Барт; сост., общ. ред. и вступ. ст. [с. 3-45] Г. К. Косикова*. – Москва: Прогресс: Универс, 1994. – 615 с.
5. Бахтин, М. М. *Эстетика словесного творчества [Текст]: [сб. избр. тр.] / [Прим. С.С. Аверинцева, С.Г. Бочарова]*. – Москва: Искусство, 1979. – 423 с.
6. Виноградов, В. В. *О языке художественной литературы [Текст]*. – Москва: Гослитиздат, 1959. – 654 с.
7. Гальперин, И. Р. *Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин; АН СССР, Институт языкознания*. – Москва: Наука, 1981. – 139 с.

8. Гаспаров, Б.М. Язык, память, образ: Лингвистика яз. существования / Б. М. Гаспаров. – Москва: Новое лит. обозрение, 1996. – 351 с.
9. Есин, А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: учеб. пособие / А. Б. Есин. – 7-е изд., испр. – Москва: Флинта: Наука, 2005. – 244 с.
10. Зарубина, Н. Д. Текст: лингвистический и методический аспекты / Н. Д. Зарубина. – Москва: Рус. яз., 1981. – 113 с.
11. Зогакова Г. Унсурҳои маъноии ифодаҳои идиоматикӣ дар насри бадеии Садриддин Айний // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук, Душанбе: Сино. – 2012. – № 6. – С. 161-164.
12. Исроилзода, Ф.У. Анъанаи ёддоштнависӣ дар адабиёти форсу тоҷик ва нақши Аҳмади Дониш дар он // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук. – Душанбе: Издательский центр ТНУ. – 2020. – № 1. – С. 218- 226.
13. Ковальчук, И. Ю. Повтор и его функции в тексте: автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.05 / Воронеж. гос. ун-т. – Пятигорск, 2004. – С. 6.
14. Кожина, М. Н. Целый текст как объект стилистики текста // Stylistyka – IV. 1995. – С. 33-54.
15. Купина, Н.А. Лингвистический анализ художественного текста: учеб. пособие для студентов-заочников V курса фак. яз. и лит. пед. ин-тов / Н. А. Купина. – Москва: Просвещение, 1980. – 78 с.
16. Кухаренко, В.А. Интерпретация текста [Текст]: учебник / В. А. Кухаренко. – 4-е изд., перераб. – Москва: ФЛИНТА, 2019. – 312 с.
17. Ларин, Б.А. Эстетика слова и язык писателя [Текст]: Избр. статьи / [Вступ. статья А. Федорова, с. 3-23]. – Ленинград: Худож. лит. Ленингр. отд-ние, 1974. – 285 с.
18. Лотман, Ю.М. Анализ поэтического текста [Текст]: структура стиха: [пособие для студентов]. – Ленинград: Просвещение, Ленинградское отд-ние, 1972. – 271 с.
19. Лотман Ю.М. Структура художественного текста [Текст] / Ю. М. Лотман. – Москва: Искусство, 1970. – 384 с.
20. Муҳаммадизода Қ.М. Вижагиҳои ҳунарии насри равонишнохтии Саттор Турсун // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук. – Душанбе: Издательский центр ТНУ. – 2025. – № 3. – С. 174-181.
21. Новиков, Л.А. Художественный текст и его анализ / Л. А. Новиков. – Москва: Рус. яз., 1988. – 300 с.
22. Раҳмонов Ҳ.А. Бардошти эстетикӣи Устод Айний аз зиндагии пурфоидаи мардуми Бухоро // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук, Душанбе: Издательский центр ТНУ. – 2024. – № 4. – С. 191-199.
23. Сабзаева, А. Хусусиятҳои семантикӣ ва услуби истифодаи ҷумлаҳои пайрави хилоф дар «Ёддоштҳо»-и устод Айний // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук. – Душанбе: Издательский центр ТНУ. – 2012. – № 4. – С. 89-93.
24. Сафаралиева, М.Р. Гурез аз такрор ва забонзада шудани калима дар мақолаҳои публицистики С. Айний // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук. – Душанбе: Издательский центр ТНУ. – 2012. – № 4. – С. 93-99.
25. Солеҳзода, Ҳ.У. Фаъолияти забониносии устод Садриддин Айний // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук. – Душанбе: Издательский центр ТНУ. – 2025. – № 1. – С. 63-72.

26. Шамиоди Ҷ. «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни ва таҳриру такмили мундариҷави он // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук. - Душанбе: Издательский центр ТНУ. – 2025. – № 3. – С. 190-200.
27. Шамиоди Ҷ. Аз таърихи матнҳои ҷониби қисми дуюми «Ёддоштҳо»-и С. Айни // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума, 2018. – № 1. – С. 226-232.
28. Шанский, Н. М. Художественный текст под лингвистическим микроскопом [Текст]: книга для внеклассного чтения учащихся 8-10-х классов средних школ / Н. М. Шанский. – Москва: Просвещение, 1986. – 157 с.
29. Шмелев, Д. Н. Слово и образ [Текст] / Акад. наук СССР. Науч.-попул. серия. Ин-т рус. яз. – Москва: Наука, 1964. – 120 с.

#### Интернет-ресурсы:

30. Абдуллаев М. Литературоведческие исследования о жизни и творчестве Садриддина Айни // Academic research in educational sciences. 2022. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/literaturovedcheskie-issledovaniya-o-zhizni-i-tvorchestve-sadriddina-ayni> (дата обращения: 20.05.2025).
31. Анварзода М. А. Таҳлили сохторӣ ва маъноии вожаҳои кишоварзӣ (дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни) // Вестник Педагогического университета. – 2020. – №1 (84). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ta-lili-sohtor-va-manoi-vozha-oi-kishovarzar-dar-asosi-mavodi-yoddosht-o-i-sadriddin-ayn> (дата обращения: 20.05.2025).
32. Гафорова, Т. С. Особенности языковых средств художественных изображений и их перевод на английский язык (на основе творчества Садриддина Айни) // Вестник Педагогического университета. – 2021. – №3 (92). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-yazykovyh-sredstv-hudozhestvennyh-izobrazheniy-i-ih-perevod-na-angliyskiy-yazyk-na-osnove-tvorchestva-sadriddina-ayni> (дата обращения: 20.05.2025).
33. Зоитова, М. Калимаҳои халқӣ-ғуфтуғӯӣ дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и Садриддин Айни // Вестник Педагогического университета. – 2020. – №1 (84). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kalima-oi-hal-guftug-y-dar-lu-ati-nimtafsilii-to-ik-baroi-zaboni-adabii-to-ik-i-sadriddin-ayn> (дата обращения: 20.05.2025).
34. Сафарова, Р. Б. Измерение длины в таджикском и английском языках (на основе «Воспоминаний» В. С. Айни) // Вестник Педагогического университета. 2020. № 4 (87). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izmerenie-dliny-v-tadzhikskom-i-angliyskom-yazykah-na-osnove-vozpominaniya-v-s-ayni> (дата обращения: 20.05.2025).
35. Хошимова Н. М., Рахимова Т. Р. Роль Садриддина Айни в становлении современного таджикского языка: глазами европейских и американских исследователей // Вестник Педагогического университета. – 2021. – №4 (93). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-sadriddina-ayni-v-stanovlenii-sovremennogo-tadzhikskogo-yazyka-glazami-evropeyskih-i-amerikanskih-issledovateley> (дата обращения: 20.05.2025).

#### REFERENCES:

1. Aini, S. Memoirs (four parts). – Dushanbe: Scientific chief-in-editor of Tajik national encyclopedia, 2000. – 680 pp.
2. Aini, S. Memoirs [Text] / Translated from Tajik by A Rozenfald; Edition prepared by A Rozenfald and others; [Scientific Academy of USSR.]. – Moscow; Leningrad: Publishing house of scientific academy of USSR, 1960. – 1087 pp.



3. Babenko, L. G. *Linguistic Analysis of the Fiction Text: a textbook for university students majoring in Philology* / L. G. Babenko, I. E. Vasiliev, Yu. V. Kazarin. - Ekaterinburg: Ural University Publishing House, 2000. - 532 pp.
4. Bart, R. *Selected works: Semiotics. Poetics: Trans. from French* / Roland Bart; Comp., general editorship and introduction [pp. 3-45] G. K. Kosikova. - Moscow: Progress: Univers, 1994. - 615 pp.
5. Bakhtin, M. M. *Aesthetics of Verbal Creativity [Text]: [collection of selected works]* / [Note by S. S. Averintsev, S. G. Bocharova]. - M.: Iskustvo, 1979. - 423 pp.
6. Vinogradov, V.V. *About the Language of Fiction [Text]*. - M.: Goslitizdat, 1959. - 654 pp.
7. Galperin, I. R. *Text as an Object of Linguistic Research* / I. R. Galperin; USSR Academy of Sciences, Institute of Linguistics. - M.: Nauka, 1981. - 139 pp.
8. Gasparov, B.M. *Language, Memory, Image: Linguistics. existence* / B. M. Gasparov. - M.: New lit. review, 1996. - 351 pp.
9. Yesin, A. B. *Principles and Techniques of Literary Analysis: manual* / A. B. Yesin. - the seventh edition, corrected - Moscow: Flinta: Nauka, 2005. - 244 pp.
10. Zarubina, N. D. *Text: linguistical and methodical aspects* / N. D. Zarubina. - Moscow: Russian language, 1981. - 113 pp.
11. Zogakova G. *Semantic Elements of Idiomatic Expressions in Fiction of Sadriddin Aini* // *Bulletin of Tajik national University (scientific journal). Series of philological sciences*, Dushanbe: Sino. - 2012. - № 6. - PP. 161-164.
12. Isroilzoda, F.U. *Traditions of Composing Memoirs in Tajik-Persian Literature and the Role of Ahmad Donish in it* // *Bulletin of Tajik national University (scientific journal). Series of philological sciences*. - Dushanbe: Publishing house TNU. - 2020. - № 1. - PP. 218- 226.
13. Kovalchug, I. U. *Repetition and its Function in the Text. Abstract of the dissertation of candidate of Philology: 10.02.05 / Voronezh state University*. - Pyatigorsk, 2004. - PP. 6.
14. Kojhina, M. N. *The Whole Text is as the Object of the Stylistical Text* // *Stylistics – IV*. 1995. - PP. 33–54.
15. Kupina, N.A. *Linguistic Analysis of the Literary Texts: manual for the 5th-year correspondence students of the Faculty of Languages and Literature of Pedagogical Institutes* / N. A. Kupina. - Moscow: Prosvesheniye, 1980. - 78 pp.
16. Kukhareno, V.A. *Interpretation of the text [Text]: a book* / V. A. Kukhareno. - the 4-th edition, amended - Moscow: FLINTA, 2019. - 312 pp.
17. Larin B.A. *Word Aesthetics and the Writer's Language [Text]: Selected articles* / - Leningrad: Literary text. Leningrad department, 1974. - 285 pp.
18. Lotman, U.M. *Analysis of poetic text [Text]: poem structure: [students' book]*. - Leningrad: Prosvesheniye . Leningrad deparprment, 1972. - 271 .
19. Lotman U.M. *Structure of the literary text. [Text]* / U. M. Lotman. - Moscow: Iskustvo, 1970. - 384 pp.
20. Muhammadzoda K.M. *Creative Features of the psychological Prose of Sattor Tursun* // *Bulletin of Tajik national University (scientific journal). Series of philological sciences*, Dushanbe. Publishing house of TNU. - 2025. - № 3. - PP. 174-181.
21. Novikov, L.A. *Literary Text and its Analysis*. / L. A. Novikov. - Moscow: Russian language, 1988. - 300 pp.
22. Rahmonov H.A. *Aesthetic Lessons of Aini from the Tragic Life of the People of Bukhara* // *Bulletin of Tajik national University (scientific journal). Series of philological sciences*, Dushanbe. Publishing house of TNU. - 2024. - № 4. - PP. 191-199.
23. Sabzaeva, *Semantic Features and Methods of Using Adversative Clauses in the Memoirs of Aini* // *Bulletin of Tajik national University (scientific journal). Series of philological sciences*, Dushanbe. Publishing house of TNU. - 2012. - № 4. - PP. 89-93.

24. Safaraliev, M.R. Avoidance of Repetition and Hackneyed Words in Journalistic Articles by Sadriddin Aini. // Bulletin of Tajik national University (scientific journal). Series of philological sciences, Dushanbe. Publishing house of TNU. – 2012. – № 4. – PP. 93-99.
25. Solehzoda, H.U. Linguistic Activity of Sadriddin Aini // Bulletin of Tajik national University (scientific journal). Series of philological sciences, Dushanbe. Publishing house of TNU. – 2025. – № 1. – PP. 63-72.
26. Shamshod J. "Memoirs" by Sadriddin Aini and its Substantive Editing and Improvement // Bulletin of Tajik national University (scientific journal). Series of philological sciences, Dushanbe. Publishing house of TNU. – 2025. – № 3. – PP. 190-200.
27. Shamshod J. From the History of Printed Texts of the Second Part of Sadriddin Aini's "Memories" // Bulletin of Tajik national University (scientific journal). Series of philological sciences, Dushanbe. Publishing house of TNU., 2018. – № 1. – PP. 226-232.
28. Shanskiy, N. M. Literary text under the linguistic microscope [Text]: a book for additional reading for 8-10 grades / N. M. Shanskiy. – Moscow: Prosveshenie, 1986. – 157 pp.
29. Shmelev, D.N. Word and Imagination [Text] / Academy of science of USSR. Scientific-popular series. Russian language Institute. – Moscow: Nauka, 1964. – 120 pp.

#### INTERNET RESOURCES:

30. Abdullaev M. Literary studies on the life and work of Sadriddin Aini // Academic research in educational sciences. 2022. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/literaturovedcheskie-issledovaniya-o-zhizni-i-tvorchestve-sadriddina-ayni> (date of appeal: 20.05.2025).
31. Anvarzoda M. A. Structural and Semantic Analysis of Agricultural Concepts // Bulletin of pedagogical University. – 2020. – №1 (84). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ta-lili-sohtor-va-manooi-vozha-oi-kishovarz-dar-asosi-mavodi-yoddosht-o-i-sadriddin-ayn> (date of appeal: 20.05.2025).
32. Gaforova, T. S. Features of linguistic means of artistic images and their translation into English (based on the works of Sadriddin Aini) // Bulletin of pedagogical University. – 2021. – №3 (92). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-yazykovyh-sredstv-hudozhestvennyh-izobrazheniy-i-ih-perevod-na-angliyskiy-yazyk-na-osnove-tvorchestva-sadriddina-ayni> (date of appeal: 20.05.2025).
33. Zoitova, M. Folk and Colloquial Words in the "Brief explanatory dictionary of the Tajik literary language" by Sadriddin Aini // Bulletin of pedagogical University. – 2020. – №1 (84). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kalima-oi-hal-guftug-y-dar-lu-ati-nimtafsilii-to-ik-baroi-zaboni-adabii-to-ik-i-sadriddin-ayn> (date of appeal: 20.05.2025).
34. Safarova, R. B. Measurement of length in Tajik and English languages (based on "Memories" by S. Aini) // Bulletin of pedagogical University. 2020. № 4 (87). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izmerenie-dliny-v-tadzhikskom-i-angliyskom-yazykah-na-osnove-vospominaniya-v-s-ayni> (date of appeal: 20.05.2025).
35. Hoshimova N. M., Rahimova T. R. The Role of Sadriddin Aini in the Formation of the Modern Tajik Language: Through the Eyes of European and American Researchers // Bulletin of pedagogical University. – 2021. – №4 (93). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-sadriddina-ayni-v-stanovlenii-sovremennogo-tadzhikskogo-yazyka-glazami-evropeyskih-i-amerikanskih-issledovateley> (date of appeal: 20.05.2025)

УДК 811.21

DOI 10.24412/3005-849X-2025-2-115-121

**ВИЖАГИҶОИ МАЪНИОҶАРИ  
ТАВАССУТИ УЗВВОҶАҶО ДАР  
ҶАЗАЛИЁТИ АҲМАДҶОНИ  
РАҲМАТЗОД**

**ОСОБЕННОСТИ  
СМЫСЛОТВОРЧЕСТВА С  
ПРИМЕНЕНИЕМ СОМАТИЗМОВ В  
ГАЗЕЛЯХ АХМАДЖОНА РАХМАТЗОДА**

**FEATURES OF MEANING-CREATION  
WITH THE USE OF SOMATISM IN THE  
GAZELLES OF AKHMADJON  
RAKHMATZOD**

*Раҳматова Дилрабо Аҳмадҷоновна,  
н.и.ф., дотсенти кафедраи забони  
тоҷикии ДДҶБСТ(Хуҷанд, Тоҷикистон)*

*Рахматова Дилрабо Ахмаджоновна,  
канд.филол. наук, доцент кафедры  
таджикского языка ТГУПБП  
(Худжанд, Таджикистан)*

*Rahmatova Dirlabo Ahmadjonovna,  
candidate of Philology, associated professor  
of the Tajik language department under the  
TSULBP (Khujand, Tajikistan)  
e-mail: raxmatov.1987@mail.ru*

*Зикр шудааст, ки дар ғазалиёти Аҳмадҷони Раҳматзод бо ёрии соматизмҳо сохтани калимаҳои мураккаб аз ҷумла бо воҳидҳои лексикӣ **чаши**, **абру**, **даст**, **пой**, **дил**, **чигар**, **тан**, **руҳ** ва ғайра, ки дар ташиаккули конструксияҳои мураккаби образнок нақши муҳим мебозанд, мавқеи махсусро ишғол мекунад. Шоир вожаҳои мураккаbero, ки бо корбурди соматизмҳо сохта шудаанд, ҳам ба маънои аслӣ ва ҳам ба маънои маҷозӣ истифода бурдааст. Мураккабвожаҳои дорои ҷузъи соматикиро дар осори Аҳмадҷони Раҳматзод метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: 1. Мураккабвожаҳои дорои ҷузъи соматикӣ, ки танҳо дар осори ӯ воমেҳуранд, яъне самараи тахайюли эҷодии шоир мебошанд. 2. Мураккабвожаҳои дорои ҷузъи соматикӣ, ки дар осори шоирони пешин ва муосир низ ба чаши мерасанд. Таъкид гардидааст, ки калимаҳои мураккаби гурӯҳи дуюм дар ғазалиёти Аҳмадҷони Раҳматзод дар аксар маврид тобишҳои махсуси маъноӣ пайдо кардаанд.*

**Калидвожаҳо:** *Аҳмадҷони Раҳматзод, ғазал, соматизмҳо, калимасозӣ, мураккабвожаҳо, тахайюли эҷодӣ, маънои аслӣ, маънои маҷозӣ*

*Отмечается, что в творчестве Ахмаджона Рахматзода особое место занимает образование сложных слов с помощью соматизмов, в том числе лексических единиц “глаз”, “бровь”, “нога”, “тело”, “душа” и т.д., которые выполняют важную функцию в формировании сложных образных конструкций. Поэт употребляет сложные слова, созданные с применением соматизмов, как в их исконном, так и в переносном значении. Сложные слова с соматическим компонентом в творчестве Ахмаджона Рахматзода можно разделить на две группы: 1.Сложные слова с соматическими компонентами, встречающиеся только в его творчестве, то есть являющиеся плодом творческого воображения поэта. 2.Сложные слова с соматическими компонентами, встречающиеся также в творчестве предшествующих и современных поэтов. Подчеркивается, что сложным словам второй группы в газелях Ахмаджона Рахматзода в большинстве случаев присущи особые смысловые оттенки.*

**Ключевые слова:** *Ахмаджон Рахматзод, газель, соматизмы, словообразование, сложные слова, творческое воображение, исконное значение слов, переносное значение*

*The article notes that in the work of Akhmadjon Rakhmatzod, a special place is occupied by the formation of complex words with the help of somatisms, including the lexical units “eye”,*

“eyebrow”, “leg”, “body”, “soul”, etc., which perform an important function in the formation of complex figurative constructions. The poet uses compound words created with the use of somatisms, both in their original and figurative meaning. Compound words with a somatic component in the works of Akhmadjon Rakhmatzod can be divided into two groups: 1. Compound words with somatic components, found only in his work, that is, being the fruit of the poet's creative imagination. 2. Compound words with somatic components, also found in the work of previous and contemporary poets. It is emphasized that the complex words of the second group in the gazelles of Akhmadjon Rakhmatzod in most cases have special semantic nuances.

**Key-words:** Akhmadjon Rakhmatzod, gazelle, somatisms, word formation, compound words, creative imagination, original meaning of words, figurative meaning

Адабиёти муосири тоҷик дар даврони Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи басо пурбор ва баробари ин мураккабро аз сар гузаронида, дар таҳкиму тавсеаи ваҳдати миллӣ ва рушди фарҳангу ҳисси худшиносии аҳли кишвар саҳми босазо гузошт. Чун ҳамеша дар ин марҳилаи рушди ҷомеа ва фарҳангу адабиёт мақоми шеър ҳамчун ифодакунандаи набзи замон хеле назаррас буд ва табиист, ки эҷодкорони он бо эҷозии хунару инъикоси ҳаёти иҷтимоӣ ва руҳияи халқ масъалаҳои муҳимтарин ва мубрами ҳаёти мардумро ба риштаи назм кашидаанд.

Дар байни аҳли адаби ҷумҳурӣ, ки дар ин солҳо пурмаҳсул фаъолият доштанд, эҷодиёти Шоири халқии Тоҷикистон, барандаи Мукофоти давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ устод Аҳмадҷони Раҳматзод бо як силсила достону манзумаҳо ва шеърҳои ғазалӣ ҳамаҷоя ҷойгоҳи махсус дорад. Ба муносибати 70-солагии шоир ҷилдҳои якумӣ дуҷумла “Асарҳои мунтахаб”-и ӯ интишор ёфтанд, ки муҷаллади аввал “Девони ғазал”-и шоирро фаро гирифтааст. Мавсуф аз зумраи шоирони муосирест, ки мазмуну муҳтавои суҳбату суҳбату дар пояи баланд қарор гирифта, орою тасвири образҳо ва дигар зарураҳои шеърӣ дар оинаи ҳунари воло муҷалло гардидаанд. Шоир дар шеър эҷозии хунару сеҳрофаринӣ қарда, дар қаломаш қалимоти ибораҳо ва таркибҳои худсохтаю эҷодқарда, таъбириоти зебои шоирона ва рамзҳои шигарфро фаровон истифода бурдааст, ки таҳқиқи доманадор ва муфассалро тақозо дорад.

Дар эҷодиёти шоир тавачҷуҳи ӯ ба вожаю мафҳумҳои ифодагари узвиҳои бадан, ки бо истилоҳи узввожаҳо ё соматизмҳо маъмуланд, хеле ҷолиб ба назар мерасад. Аз ин лиҳоз, дар мақола ба истифодаи узввожаҳо дар ғазалиёти шоир тавачҷуҳ мекунем, ки дар девони мазкур хеле зиёд дучор мегарданд. Яъне, мақолаи ҳозир ба ҳамаин мавзӯ таҳассус ёфта, дар он кӯшиш намудем, ки вижагиҳои ҳунарии суҳбату суҳбату дар қорбурди узввожаҳо дар ғазал баррасӣ кунем.

Узввожаҳо аз маъмултарин қабати луғавии забон махсус мешаванд ва дар таркиби воҳидҳои устувор истифодаи зиёд дошта, бештар барои ифодаи маъниҳои асливу маҷозӣ қорбурд мегарданд. Ин вижагӣ дар ҳамаи забонҳои дунё ба назар мерасад ва ҳолати воқеии (реалии) забонро аз ҳар ҷиҳат муайян сохта, дар илми забоншиносии муқоисавӣ мавриди таҳқиқи фароҳ қарор гирифтааст. Олимони забардасти соҳа Ф.О.Вакк, Ю.Ю.Авалиани, Т.А.Бердникова, Е.В.Николина, Н.Ш.Раҳмонова ва дигарон вазъи воқеии инкишофи забон ва имконоти воҷасозии ин навъи қалимотро дар паҷуҳишҳои ҳеш овардаанд. Муҳаққиқони тоҷик А.Набавӣ[5], А.Сатторзода[8], Т.Бобоева[2], А.Ҳасанзода [13], Т.С.Шокиров [15], М.Олимҷонов [6], М.Собирова [9], Ф.Алишерзода [1] ва дигарон ин масоилро дар мақолаю рисолаҳои ҳеш ба риштаи таҳлил кашидаанд.

Адиб дар ғазалиёти ҳеш бо истифода аз бархе санъатҳои бадеӣ, таҳайюлотии рангин ва тасвиргарӣ аз имконоти фаровони қалимаҳои соматикӣ истифода намудааст. Ҳангоми таҳқиқи муайян гашт, ки вожаҳои **чашм**, **абрӯ**, **даст**, **пой**, **дил**, **чигар**, **тан**, **руҳ** ва ғайра хеле зиёд дар ғазалҳои шоир ба чашм мерасанд. Муҳаққиқ Ф. Қодирова дар мақолаи ҳеш меорад, ки: “...дар

эҷодиёти шуарои давраҳои гуногун корбурди муродифоти вожаҳое чун “дил”, “ишқ”, “ҷон”, “тан”, “назар”, “чашм”, “забон”, ...сурат гирифтааст”[3,314] ва ин мушаххасоти корбурди калимот дар аксари ашъори шуарои классики муосир ба назар мерасад.

Чӣ тавре ки муҳаққиқ Ф. Алишерзода дар мақолаи худ меорад: “Вожаи «дил» дар забони тоҷикӣ яке аз вожаҳои серистеъмол ва сермаъно махсуб ёфта, ҳам дар услуби китобӣ ва ҳам дар услуби гуфтугӯӣ доираи истифодаи васеъ дорад”[1,84]. Дар ғазалиёти Раҳматзод низ 600 маротиба вожаи “дил”, 160 маротиба вожаи “чашм”, 120 маротиба вожаи “сар”, 105 маротиба калимаи “лаб”, 103 маротиба калимаи “по”, 71 маротиба калимаи “рӯй”, 80 маротиба вожаи “ҷон”, 91 маротиба вожаи “даст” ва муодилу муродифоти ин калимот нисбатан камтар, аз қабилӣ “қалб” (21), “дида”(31), вожагони вобастаи “даст”: панча”(10), “каф”(15), “ангушт”(19), “нохун”(6) ва ғ. корбаст гардида, дар баёни андешаи муъҷаз ва тасвирҳои нотакрор нақши муҳим бозидаанд. Истифодаи ин калимаҳо чун воситаи тасвир ва ё ифодаи маъниҳои гуногун ҳам дар асл ва ҳам маҷозан дида мешавад.

Узввожаҳои мураккабе, ки зимни тасвир офарида шудаанд, аз рӯи мавқеи истифода ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад:

1.Бо чунин вожаҳо калимаҳои мураккаб сохта шудаанд, ки бори аввал дар шеърӣ Аҳмадҷони Раҳматзод истифода мегарданд, яъне вожаҳои худсохти шоиранд.

Узввожаҳои мураккабе, ки шоир офаридааст, заминаи пайдоиши наввожаҳо, таъбиру ибораҳои тозае гардидаанд. Албатта, ин хусусияти фардии эҷодиёти аксари адибон аст, зеро маҳз шоирону нависандагон беҳтарин тарроҳони воситаҳои маъниофари забонанд. Масалан, дар ғазалҳои устод Раҳматзод вожаҳои наву тоза, ки дар коргоҳи таҳайюлотӣ бадеиаш офарида шудаанд, зиёд ба чашм мерасанд, ки бархе аз онҳо танҳо дар ашъори шоир дида шуданд, ба мисли **дилбараҳна, фурӯсар, тапидадил, дурахшонсар, халқачашм, кафбод...**

Чунончи:

Дилбараҳна, сарбабоду пойлuch будам,

Ташнаи ишқу муҳаббат, лутфи боронҳо...[7,42]

“Дилбараҳна”, узввожае мебошад, ки дар ФТЗТ, “Луғатнома”-и Деххудо, “Ғиёс-ул-луғот” ва дигар луғатҳо мушоҳида нагардид. Вожаи “дилбараҳна”- мураккаб аст, аз ду калима “дил” ва “бараҳна” таркиб ёфта, шоир ба маънии маҷоз-беғамия озоии худ ишора дошта, “сарбабоду пойлuch будан”, яъне дар дил ғаме надоштан, вобастаи чизе набудан, ниёз ба чизе надоштанро ифода кардааст. Мураккабвожаи “сарбабод” дар “Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ” дар шакли **“сар ба бод додан - киноя аз фано шудан, қурбон кардани сар, мурдан**

Дар ҳавои ӯ тавонад дод ошиқ сар ба бод,

Лек натвонад ниҳод аз сар ҳавои дӯстро” [14,671].

омада, вожаи “сарбабод” дар шакли мураккаб дар байти Раҳматзод киноя аз нодориву вобастаи чизе набудани образи шеър аст, инчунин мураккабвожаи “пойлuch” низ дар тақвияти андешаи шоир дар пурра намудани ҳолати қаҳрамони ғазал хизмат кардааст. Чи хеле ки мушоҳида гашт, узввожаҳои “дилбараҳна, сарбабод” хусусияти нави сермаъноиро гирифта, агар дар ибораи “тани бараҳна” ба маънои чизе надоштан, ишора аз бараҳнагии тани инсон бошад, пас аз ибораи маҷозии “дили бараҳна”, ки аз он мураккабвожаи “дилбараҳна” сохта шудааст, чи хеле ки ишора рафт, вобастаи чизе набудан, дили озод аз килу қоли муҳаббатро тақозо дорад. Дар байти Камоли Хучандӣ “сар ба бод додан” маънои киноя аз қурбон шуданро дар роҳи муҳаббат дошта бошад, Раҳматзод дар байти мазкур вожаи “сарбабод”-ро киноя аз беғамияҳои худ ва ишора ба даврони ҷавонияш, дар сар фикри чизеро надоштан, дар ғамӣ чизе набуданро ифода сохтааст. Вожаи “пойлuch” дар байни мардум истифодаи фаровон дошта, маҷозан ба нодорию камбағалӣ ишора дорад.

Гарчи кафбод аст, дар пеши азиз

Ў мушаррафтар зи Ҳотам будааст [7,84].

“Кафбод” узввожаи мураккабе, ки аз ду чузъ: “каф” ва “бод” сохта шуда, шоир дар повараки ғазали мазкур онро ба маънии “кафбод ё боддаст-касест, ки пулро бесарфа истифода мебарад, серхарч” [7,84], шарҳ намудааст. Дар ФТЗТ вожаи “боддаст” ва дигар луғатномаҳо “он ки дар даст пул нигоҳ дошта наметавонад, исрофкор, бесарфа” [11,225] оварда шуда, дар “Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ” дар шакли “**бод ба даст будан** *киноя аз бенаво ва дарвеш будан, нодорӣ, тиждастӣ, бенавой.*

Бодам ба дасту оташ дар чону хок бар сар,  
Ҳамвора оби ҳасрат меборам аз ду дида” [14,111].

Вожаи “кафбод” танҳо дар ғазалиёти Раҳматзод дида шуда, чи хеле ки дар байти ғавқ омада, “кафбод” сифати шахси саховатманд, ҳаммонанди Ҳотами Той буда, хусусияти нави маъноиро касб кардааст.

“Фурӯсар” низ аз қабилӣ узввожаи мураккабе, ки аз ду чузъ: “фурӯ” ва “сар” таркиб ёфта, дар фарҳангномаҳо дида нашуд ва танҳо дар “Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ” дар маънӣ ва шакли “**фурӯ бурдани сар** -*киноя аз андешаманд шудан, дар андеша рафтан.*

Сар фурӯ бурда чун сари зулфаш,  
Ҳалқа-ҳалқа ба фикри он мӯем [14,806].

омада, дар ашъори Раҳматзод бошад, ба маънии тоза, киноя аз сарҳам шудан, сар поин кардан, шарманда будан омадааст, яъне дар байт хусусияти сермаъноиро касб намудани вожаи мазкур дида мешавад:

Шучоат шал, часорат кар, чавонмардӣ фурӯсар шуд,  
Бубин кӯрони раҳкашро, ки безоранд оқилҳо... [7,68]

Сифат махсусияти узвҳои инсониро гирифта, шоир ба замони имрӯз, ҳолат ва аз вазъияти давр киноя мезанад. “Фурӯсар шудани чавонмардӣ” – нопадид гаштани шучоату часорат ва чавонмардӣ барин хислатҳои неки инсонӣ байни ҷомеаи имрӯз. Дар мисраи дуюм шоир бо таркиби “раҳкаш будани кӯрон”-ро дар таносуби хеле барҷо ифода сохта, маънии мисраи аввалро тақвият мебахшад. Яъне, дар ҷомеаи “шалону карону ночавонмардон раҳнамо кӯр” аст.

Ҳамин тариқ, узввожаҳои **дилбараҳна, фурӯсар, тапидадил, дурахшонсар, ҳалқачашм, кафбод** аз вожаҳои офаридаи шоиранд, ки ба маъниҳои ҷадид қорбаст гардида, шоир барои тасвирҳои нотақдор, тақмили симоҳои нави ғазал истифода бурдааст.

2. Узввожаҳое, ки дар ғазалиёти Аҳмадҷони Раҳматзод ба назар расид, дар ашъори шуарои классик низ истифода шудаанд адиб онро бо ҷилваҳои хоси маъно истифода кардааст. Ба ин қабил мураккабвожаҳои **шишадил, шишачон, оҳансар, лабчанг, оҳантан, гушнадило** овардан ҷоиш аст, ки ҳар яке дар ғазалиёти шоир бо маъниҳои хос истифода ёфтаанд.

“**Шишадил**” мураккабвожае, ки аз чузъҳои “шиша” ва “дил” асос ёфта, дар “Фарҳанги форсии тоҷикӣ” муродифи вожаи “**шишачон**” омада, киноя аз нозукмизоч, муқобили сангдил:

Ман шишадилам ҳавсалаи санг надорам,  
Дорам сари сулҳу чигари ҷанг надорам.

Соибӣ Табрэӣ [12,243].

Дар “Ғиёс-ул-луғот” ба маънии номард, номардӣ:

Бар-он шишадило аз турктоӣ,  
Фалакро беш гашта шишабозӣ.

Низомии Ганҷавӣ [4,89].

Ин вожа дар ғазалиёти устод Раҳматзод низ истифода гардида, “тиҳӣ гаштани ҷоми синаҳо”-киноя аз бемехриро дар дил заррае муҳаббат надоштан ва “шишачону шишадил” киноя аз нозук будан, нозукӣ омадааст.

Дар ҷоми дастонам тиҳӣ мегашт ҷоми синаҳо,

Эй шишаҷону шишадил, армони ман Хайём буд! [7,178]

“**Оҳантан**” узввожае, ки аз чузъи “оҳан”-у “тан” сохта шуда, дар “Фарҳанги форсии тоҷикӣ” “касе, ки тан аз оҳан дорад:

Чунон дон, ки вай яксар аз оҳан аст,

Агарчи далер аст ҳам, як тан аст.

Абулқосим Фирдавсӣ [12,143].

Дар дигар сарчашмаҳо низ ба ҳамин маънӣ оварда шуда, Аҳмадҷони Раҳматзод дар яке аз ғазалҳо дар нақши қаҳрамони лирикиаш чун “қатора-оҳантану оҳансар” чунин тасвир менамояд:

Ин силсила дар як қатор аз роҳи оҳан бигзарад,

Оҳантану оҳансарам қалбам чу оташхона шуд [7,217].

“Оҳантану оҳансар” додани сурати ашё ба инсон буда, ишора ба пурбардошту босабрӣ ва таҳаммупазирии образи бадеӣ аст, яъне қатора-ҷисм, “оташхона” қувваи муҳаррики он - дили инсон ва “оҳантаниву оҳансарӣ” вучуди ўст. Маънии вожаи “оҳансар” танҳо дар “Фарҳанги форсии тоҷикӣ” ба маънии номи деҳе омадааст [12,126], дар дигар луғатномаҳо дучор нагардид. Чи хеле ки ишора рафт, калимаи “оҳантан” лақаби қаҳрамони “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ Исфандиёр, ки бо лақаби рӯинтан машҳур буд, яъне “он ки бадани қавӣ ва тобовар дорад ва зарби яроқ ба вай асар намекунад; 2. рӯинтан-лақаби яке аз паҳлавонони «Шоҳнома»-Исфандиёр” [11,176].

Вожаи “гушнадил” дар ФТЗТ- ҳарис, *мач.* мушток, шавқманд [11,366]

Таассуф хӯрдаам чун гушнадил аз кулчаи рӯят,

Қаноат бастаам дар пой дил аз тори гесуят [7,139]

Шоир узввожаи “дил”-ро дар ҳар ду мисраъ, аввал дар мураккабвожаи “гушнадил” ва дар ибораи “пой дил” чун калимаи асосии маъниофар истифода бурда, дар таносуби кавии “кулчаи рӯ” ва “бастани қаноат аз тори гесу” маънии барҷастаеро баён сохтааст. Калимаи мураккаби “гушнадил” аз ибораи “дили гушна, дили гурусна”, ки ба маънии “гурусна мондан” байни мардум истифодаи фаровон дорад, сохта шудааст ва дар таносуби маъноӣ бо “кулчаи рӯӣ” тобиши тозае пайдо кардааст, яъне “таассуф хӯрдани гушнадил аз кулчаи рӯӣ” мазмуни тоза аст, яъне “дили гурусна”-е, ки аз дидани “кулчаи рӯ” серӣ дорад.

Дар ғазалиёти Раҳматзод бо ин қабил вожаҳо ибораҳои зиёде сохта шудаанд, ки аз саҳнаҳои нотақрори зиндагӣ тасвирҳои зебои шоиронаро ба бор овардаанд, кам нестанд. Ба мисли, **дили дарида, миччаи қалам, тангаҳои танги лаб, дили хушнигарон, ангуштҳои кӯр, панчаҳои нозгардон, дили хуршедфар** ва ғ., аммо таҳқиқи вижагиҳои ин гуна ибораҳо, ки аз тозагӯиҳои адиб аст, дар маҷоли ин мақола намегунҷад. Аз ин хотир умедворем, ки ин масъала дар таҳқиқоти минбаъда баррасӣ хоҳад ёфт.

Тавачҷух шавад:

Эй назарбози тароватбари шабнамҳавасон,

Дили хуршедфарам бо ту назаркарда бувад! [7,219]

Сар мезанам ман хомаро, чун хомаи худ бесарам,

В-аз хомии андешаҳо сарсудаи сад дафтарам [7,327].

Вақти гул буд, сафо дар руҳи ту мечӯшид,

Ранг-ранг аз қафу соид туро мебинам [7,292].

То тангаҳои танги лабат сикка мезанам,

Бар оҳи гарми худ нафаси гапдари бидех [7,163].

Ҳамин тариқ, пас аз таҳқиқи мавзуи мазкур чунин натиҷагирӣ намудан мумкин аст:

1. Узввожаҳо дар газалиёти устод Раҳматзод бо тобишҳои тозаи луғавию маъноӣ қорбаст гардида, заминаи пайдоиши гунаҳои нави мураккабвожаю ибораҳои нав шудаанд.

2. Шоир бо истифода аз вожаҳои соматикӣ калимаҳои наво офаридааст, ки дар газалиёти ӯ баҳри ганӣ гардонидани забони шеър ва нишон додани симои қаҳрамони лирикӣ бори маънӣ мекашанд.

3. Калима ва ибораҳои маъруфе, ки ифодагари узввожаҳо ҳастанд, дар нишонрас гардидани ҳадафи адиб бо ҷилваҳои тозаи маънӣ қорбаст гардидаанд.

Дар хотима ҳаминро зикр кардан зарур аст, ки шоир Аҳмадҷони Раҳматзод дар “Девони ғазал” кӯшидааст, аз тамоми назокати забони тоҷикӣ бо устоди истифода барад, то ашъораш зебою шево ва пурбору пурмухтаво бошанд. Ҳунари шоирӣ адиб низ дар ҳамин тавоногӣ қорбурди вижагӣҳои забони модарӣ равшантар зӯҳур кардааст.

#### ПАЙНАВИШТ:

1. Алишерзода Ф. Калимасозии вожаи “дил” дар ашъори Фарзона //Аҳбори ДДХБСТ.Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. — Ҳуҷанд, 2017. - №4 (73). — С. 81-89.
2. Бобоева, Т. Тасвир дар шеъри муосирӣ тоҷик (дар мисоли ашъори Фарзона): автореф. дис. ... н.и.филол. / Тайиба Бобоева. — Ҳуҷанд, 2002. — 25 с.
3. Қодирова Ф.Маънисозии калимаи “сухан” ва муродифҳои он дар эҷодиёти Аҳмадҷони Раҳматзод /Сухан аз ҳафтаи Раҳматзод (таҳия, тадвин ва пешгуфтори Шоира Олимова). — Ҳуҷанд: Хуросон, 2024. — С. 313-323.
4. Муҳаммад Ғиёсуддин ибни Ҷалолиддин ибни Шарафуддини Ромпурӣ. Ғиёс-ул-лугот (таҳияи А. Нуров). — Душанбе: Адиб, 1987. - Ҷ.1. — 460 с.; Ҷ.2, 1988. — 416 с.
5. Набавӣ А. Адабиёт ва нақди адабӣ. — Душанбе: Адиб, 1993. — 260 с.
6. Олимҷонов, М. Муруре ба калимасозии устоди сухан. М. Олимҷонов // Ҳақиқати Сугд. №98. 14.08.2014.
7. Раҳматзод А. Асарҳои мунтахаб. — Ҳуҷанд: Хуросон, 2022. Ҷ.1. — 511 с.
8. Сатторзода А. Кӯҳна ва нав (дар шеър, нақд ва забон). — Душанбе, 2004. — 254 с.
9. Собирова М.А. Соматизмҳо дар ибораҳои устувори ашъори Камоли Ҳуҷандӣ /Ҷасномаи Камоли Ҳуҷандӣ. — Ҳуҷанд, 2016. - №1(5). — С.67-78.
10. Ҷозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. — Душанбе: Ирфон, 1975. Ҷ.1. — 368 с.; Ҷ.2. — 365 с. — Душанбе: Нашири Камол, 2014; Ҷ.3. — 638 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. — Душанбе: Шуҷоӣён. 2010. Ҷ.1. — 996 с.; Ҷ.2. — 1095 с.
12. Фарҳанги форсии тоҷикӣ. (зери назари Шуҷуров М.Ш., Капранов В.А., Р.Ҳошим, Н.Маъсумӣ). Тасҳеҳи М.Шуҷоӣ. — Техрон: Фарҳанги муосир, 1385 ҳ. Ҷ.1-2. — 1947 с.
13. Ҳасанов, А. Ҳарфи тозаи Фарзона. А.Ҳасанов// Адабиёт ва санъат. №37. 11.09.2014.
14. Шоҳаҳмад А. (Суруш). Фарҳанги ашъори Камоли Ҳуҷандӣ. — Ҳуҷанд: Пайванд, 1996. — 1014 с.
15. Шокиров Т.С. Узввожаҳо дар тасвири бадеӣ / Назаре ба баъзе масъалаҳои забон. — Ҳуҷанд, 2024. — С. 67-77.

#### REFERENCES:

1. Alisherzoda, F. (2017). Word Formation of the Word “Heart” in the Poetry of Farzona. Bulletin of TSULBP. Series of Humanitarian Sciences, 4(73), Khujand. PP. 81–89.
2. Boboeva, T. (2002). Imagery in Contemporary Tajik Poetry (Based on the Works of Farzona): Abstract of PhD Dissertation in Philology. Khujand, 25 pp.
3. Qodirova, F. (2024). Semantic Formation of the Word “Speech” and its Synonyms in the Works of Akhmadjon Rahmatzod. Talks on 70-ties of Rahmatzod (Edited, compiled, and foreword by Shoiria Olimova). Khujand: Khorasan, PP.313–323.



4. Muhammad Giyosuddin ibn Jaloliddin ibn Sharafuddin Rompuri. (1987–1988). *Giyos-ul-Lughat* (Edited by A. Nurov). Vol № 1, Dushanbe: Adib, 460 pp.; Vol. 2, 1988, 416 pp.
5. Nabavi, A. (1993). *Literature and Literary Criticism*. Dushanbe: Adib.-260 pp.
6. Olimjonov, M. (2014, August 14). A Review of the Lexicographical Works of the Master of Speech. *Haqiqati Sugd*, № 98.
7. Rahmatzod, A. (2022). *Selected Works*. Vol. 1. Khujand: Khorasan, 511 pp.
8. Sattorzoda, A. (2004). *Old and New (in Poetry, Criticism, and Language)*. Dushanbe, 254 pp.
9. Sobirova, M.A. (2016). Somatisms in the Fixed Expressions of the Poetry of Kamoli Khujandi. *The Journal of Kamoli Khujandi*, No. 1(5), PP.67–78. Khujand.
10. Fozilov, M. (1975–2014). *Dictionary of Proverbs, Sayings, and Aphorisms in Tajik and Persian*. Vol. 1, 368 pp.; Vol. 2, 365 pp. Dushanbe: Irfon / Nashri Kamol, Vol. 3, 638 pp.
11. *Tajik Explanatory Dictionary*. (2010). Vol. 1, 996 pp.; Vol. 2, 1095 pp. Dushanbe: Shujoniyon.
12. *Tajik Persian Dictionary (Under the supervision of Shukurov M.Sh., Kapranov V.A., R. Khoshim, N. Masumi)*. Edited by M. Shujoi. Tehran: Farhangi Muasir, 1385 H.S., Vol. 1–2, 1947 pp.
13. Hasanov, A. (2014, September 11). The New Word of Farzona. *Literature and Art*, № 37
14. Shohahmad, A. (Surosh). (1996). *The Dictionary of the Poetry of Kamoli Khujandi*. Khujand: Payvand, 1014 pp.
15. Shokirov, T.S. (2024). Somatic Lexemes in Artistic Imagery. In *A Review of Some Language Issues*. Khujand, PP.67–77.

**НЕСКОЛЬКО СЛОВ О  
ДРЕВНИХ ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ  
ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНАХ  
В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ**

**СУХАНЕ ЧАНД ОИД БА  
ИСТИЛОХОТИ ХУҚУКИ  
ҚАДИМАИ МАНФӢ ДАР  
ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

**A FEW WORDS ABOUT  
ANCIENT NEGATIVE LEGAL  
TERMS IN THE TAJIK  
LANGUAGE**

**Шокиров Туграл Сироджович**, д-р филол. наук, профессор кафедры таджикского языка ТГУПБП; **Бадалова Саиднисо Наимовна**, преподаватель кафедры развития разговорной и письменной речи ГОУ «ХГУ им. Б. Гафурова (Худжанд, Таджикистан)

**Шокиров Туграл Сирочович**, д. и. филол. профессораи кафедраи забони тоҷикии ДДХБСТ; **Бадалова Саиднисо Наимовна**, омӯзгори кафедраи инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттии МДТ «ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров» (Хучанд, Тоҷикистон)

**Shokirov Tugral Sirodzhovich**, doctor of Philology, professor of the Tajik language department under the TSULBP; **Badalova Saidniso Naimovna**, lecturer of department of development of spoken and written speech under the SEL "KhSU named after acad. B. Gafurov" (Khujand, Tajikistan) **e-mail:** shokirov1953@mail.ru

Рассматриваются некоторые образцы древней правовой лексики (**Dauš, patyàra, patit, pädafräh, wināh** и др.) таджикского языка, передающей отрицательные понятия, и их лексико-контаминационные особенности. Отмечено, что в таджикском языке, как и в других языках, правовые термины испокон веков имеют особое лексико-семантическое и социально-политическое значение. Для обозначения борьбы добра и зла употребляется немало антонимичных слов, отдельные из которых имеют глубокие исторические корни. Таджикско-персидские слова **хуб** (хорошо) и **бад** (плохо), **дӯст** (друг) и **душман** (враг) составляют основу для выражения доброго и плохого поведения человека и входят в ядро лексического состава языка. Особое внимание уделяется этнолексической и словообразовательной специфике правовых терминов таджикского языка в историческом ракурсе развития разговорной речи.

**Ключевые слова:** таджикский язык, древняя правовая лексика, отрицательные понятия, борьба добра и зла, поведение человека, ядро лексического состава языка

Танҳо баъзе вожаҳои ҳуқуқи қадимӣ (**Dauš, patyàra, patit, rädafräh, wināh** ва ғ.) бо мафҳуми манфӣ ва хусусиятҳои лугавию калимасозиашон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанду бас. Дар забони тоҷикӣ чун дар дигар забонҳо аз қадимулайём истилоҳоти соҳаи ҳуқуқ дорои маънои махсуси лугавию маъноӣ ва иҷтимоию сиёсӣ мебошанд. Барои ифодаи муборизаи байни неку бад чанд калимаи зидмаъно истифода мешаванд, ки бархеи онҳо решаҳои дури таърихӣ доранд. Масалан, вожаҳои тоҷикии **хуб** ва **бад**, **дӯст** ва **душман** заминаи ифодаи рафтори нек ва бадӣ инсон ва асоси таркиби лугавии забонро таъкил медиҳанд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба вижагиҳои этнолексикӣ ва калимасозии истилоҳоти ҳуқуқи забони тоҷикӣ аз ҷиҳати таърихӣ дода шудааст.

**Калидвожаҳо:** забони тоҷикӣ, истилоҳоти қадими соҳаи ҳуқуқ, муборизаи байни некиву бадӣ, рафтори инсон, асоси таркиби лугавии забон

The article examines some examples of ancient legal vocabulary (**Dauš, patyàra, patit, pädafräh, wināh**, etc.) of the Tajik language, conveying negative concepts, and their lexical-contamination features. It is noted that in the Tajik language, as in other languages, legal terms

*have always had a special lexical-semantic and socio-political meaning. Many antonymous words are used to denote the struggle between good and evil, some of which have deep historical roots. The Tajik-Persian words khub (good) and bad (bad), dust (friend) and dushman (enemy) form the basis for expressing good and bad human behavior and are part of the core lexical composition of the language. Particular attention is paid to the ethnolexical and word-formation specifics of legal terms in the Tajik language in the historical perspective of the development of colloquial speech.*

**Key-words:** *Tajik language, ancient legal vocabulary, a negative concept, the struggle between good and evil, human behavior, the core of the lexical composition*

Язык, будучи неизменным средством коммуникации человеческого общества в течение всего времени его существования, развивается, меняется и совершенствуется вместе с ним. В различных сферах функционирования языка регулярно происходили номинативные процессы, вызывающие постоянный интерес лингвистов, так как данный разряд лексических единиц и способы их номинации представляют собой активную часть лексической системы любого языка, в которой зафиксированы языковые представления и концептуальные знания о сферах человеческой деятельности.

Среди многочисленных проблем системы «язык и общество» взаимоотношения языка и права занимали и занимают одно из главных мест вследствие того, что право и закон имеют прямое отношение к каждому гражданину государства, а нормы права выражаются языковыми средствами. Язык и право тесно переплетены ввиду того, что юридические нормы могут существовать только в языковых формах, играющих огромную роль в юридической деятельности членов общества [22, с. 37].

Исследователь Н.Н. Ивакина даёт следующее определение специальной лексике в области права – юридическому термину: это «слово или словосочетание, имеющее юридическое значение, выражающее правовое понятие, применяемое в процессе познания и освоения явлений действительности с точки зрения права» [9, с. 23].

Таджикский язык также является обладателем богатой правовой терминосистемы. Формируясь и развиваясь в течение шести тысяч лет, таджикский язык даже в самые неблагоприятные периоды его существования являлся кладзем и воплощением научных, культурных, духовных и материальных ценностей таджикского народа.

Система терминообразования в области права в таджикском языке имеет историю в несколько тысячелетий [22, с. 17]. Исследование письменных исторических источников, дошедших до наших дней, позволяет утверждать, что ещё в древности в лексике таджикского языка наряду с общеупотребительными лексемами использовались слова и словосочетания, обладающие терминологическими признаками, и свидетельством их богатства является факт, что они широко использовались и в первоизданном виде, и в словообразовании. Для подтверждения данного тезиса можно привести то, что, анализируя текст Авесты, исследователь может прийти к выводу, что в далёком прошлом таджикского народа его юридическая система и терминология достигли весьма высокого уровня и многие юридические понятия были классифицированы очень чётко и точно. Вследствие этого мы решили дать краткий обзор древней, т.е. доисламской, юридической терминологии таджикского языка на примере письменных источников, дошедших до нас и написанных на авестийском, древне- и среднеперсидском (пехлевийском) языках.

Будучи светской наукой, юриспруденция имеет особенности, которые в процессе развития общества и государства в каждую эпоху по-своему проявляются в их структуре и форме. Особого внимания заслуживает лексический состав. С древнейших времён и до принятия ислама в юриспруденции широко использовались термины, имевшие различное

лексическое, фонетическое, морфологическое и синтаксическое значение. Огромный класс терминов вошёл в обиход со времён Сасанидов, юридическая лексика использовалась и в древнеиранских языках, например в древнеперсидском, и в среднеиранских языках, особенно в среднеперсидском, и на этой основе были созданы новые сложные и составные слова. Многие исследователи придерживаются точки зрения, что среднеперсидское письменное наследие может дать достаточно необходимой информации, что подтверждено более поздними исследованиями [7; 10; 11; 20; 22; 24; 25].

Самые старые образцы среднеперсидской юридической терминологии досасанидской эпохи зафиксированы на монетах, датируемых II веком до нашей эры. Некоторые государственные письма и документы, созданные в виде рукописей на папирусе, предоставляют информацию по военным, юридическим и делопроизводственным вопросам. Однако при анализе можно наблюдать следующее: в ряде пехлевийских рукописей простые и сложные термины встречаются в разбросанном виде, а в некоторых других источниках и произведениях этого периода можно наблюдать определённую систему в их образовании и употреблении. Известно, что после периода правления каждого властителя остаются различные документы и летописи. Примером могут служить: Бехистунская надпись [13], сборник юридических дел «Модигони хазор додистон» («Книга о тысяче судебных дел») [10] или одна из древнейших подобных летописей – сочинение сасанидского царя Яздигурда III (623–651 гг. н. э.), которое называется «Хвадойномаг» [21, с. 11].

В произведениях этого периода юридическая терминология переживает период становления, фиксации и развития значения. С течением времени исходные слова, являющиеся существительными, прилагательными, наречиями и числительными, получили новые значения и приобрели терминологический характер, например: **newag, nekog, nek** -нек (хороший), **nekkamag** – некхох (доброжелатель), **nikkunišn** – неккирдор (добродетельный), **wadkunišn** – бадкирдор (злодей); **zišt** – зишт (уродливый), **anag** - бад, зиёновар (плохо, вредитель).

Понятия *бад, бадй, шарр* (зло, вред) выражались корневым словом **ahra**, которое в Авесте имело формы **ahra, angra**, в древнеперсидском - **ahrīka** и использовалось в образовании сложных слов **ahramanyu, ahromanyu, ahriman**. Как известно, слово **Ahriman** в древних мифах обозначало предводителя злой силы, зачинщика всякого греха и преступлений. Данное значение могло бы выражаться также словом **aka, anka** (например, **akatarā** – хуже, **akatama** – наихудший).

Понятия *муборица, мухориба, харб, мукобилат* (борьба, сражение, битва, сопротивление) обозначались термином **arah**. Согласно комментариям к указанному источнику, **arah** и **arahka** могут употребляться в значениях *кор (работа), рафтор (поступок), амал (действие), харакамт (движение)*. Если исходить из бескорыстных или преступных действий и поступков, то эти слова приобретают юридический оттенок. Это особенно хорошо наблюдается в Авесте, ведь идея добра и зла красной нитью проходит через весь памятник. Если **arah** в целом обозначает понятие «поступок», то с прибавлением морфемы **hu-(hu-arah)** это слово обозначает *накукор, хушарафтор, амали нек (доброта, добрый поступок)*. Наоборот, понятия *рашк, рашкин (ревность, ревнивый), рашкдорй (ревнивость), бадхохй (враждебность)* выражались словами **arsimant** и **ariška** (рашк, хасад – ревность), а слова *бадхох (недруг), бадандеш (злоумышленник), бадкирдор (негодяй)* связаны с лексемой **duškāta**.

Слово *душман (враг)*, которое ныне входит в круг **dušmanīdušn** (душман – враг), образовалось от *душ – бад, ганда, нохуб (плохой), бадбахт (несчастный), шарр (зло, вред)* и *тапа (тап; < тапīšh – маниш, ботин, ниход – нрав)* и означало *бадкор (злодей) бадарафтор (грубое, плохое поведение), агёр (чужой)* [4, с. 115].

В Авесте оно встречается в форме *dauš - manah*, которое имеет значения *рақиб (противник)*, *ҳариф (соперник)*, *душман (враг)*, *бадқирдор (злодей, негодяй)*. С элементом «*diš*» образовались также слова *diškāta*, *dišata* и *dišnātan*, *dištān*. Первое слово означает *бадхоҳ (недруг, недоброжелательный)*, *бадгумон (подозрительный, недруг)*, *бадният (злоумышленный, недруг)*, а второе – *тахқир (оскорбление)*, *бадгӯй (клеветник, злословящий)*, *дуруггӯй (лгун)*, *дашном (ругань)*, *ҳақорат гуфтан (ругать)*. С лексемой *diš* также созданы слова *dišvār (душвор – трудно, сложно)*, *dišzāx (дӯзах – ад)* и многие другие.

Листая Авесту, можно встретить слово *patyāra*, которое использовано в форме *paitiura*. Из этого слова возникла словарная единица *патёрагӯ (враждебность)*, а в пехлеви – слова *paityāraḡa*, *paityāraḡa*, которые использовались в значениях *душманӣ (вражда)*, *шиддат (сила, напряжение)*, *ҳамла (нападение)*, *ҳучум (атака)* [11, т. 6, 240-248]. Комментаторы толкуют его значение следующим образом: *осеб (травма)*, *зарар (вред)*, *офат (бедствие, несчастье)*, *айб (недостаток)*, *зиштӣ (безобразия)*, *душман (враг)*, *мухалиф (противоречивый, противоположный)*, *зайрфикр (инакомыслящий)*, *ситеханда (враждебный)*, *зид (противоположный, несогласный)*, *мутаноқиз (несовершенный)*, *ҳамлагар (нападающий)*, *ҳучумгар (наступающий)* и др.

Дополнительно к указанным словам функционировало слово *patim (patit)*, которое в Авесте имело форму *paytita*, на пехлеви – *patit*. Указанное слово, будучи полисемантическим, только в отдельных случаях используется в значении *душман (враг)*.

Слово *подош* на пехлевийском языке употреблялось в варианте *patdahišn*, в среднеперсидском – в формах *padāštan*, *padāšt*, *padāš* [11, т. 6, с. 64-68]. Данное слово первоначально использовалось с положительной коннотацией, т.е. означало вознаграждение за хороший поступок, доброе дело, достойное поведение и входило в антонимические отношения со словом *нодафраҳ (pādafrāh – наказание)*. Позже оно стало выразителем любого вознаграждения, любой расплаты и тем самым в определённой степени стало синонимом слова *pādafrāh – наказание*.

Слово *нодафроҳ/нодафраҳ* в пехлевийских памятниках написано в форме *pādafzūs*. Оно зафиксировано как *pādafrāh*, *pādafrā*, *pādāfrāh* и означало наказание за плохие действия, поступки, за содеянное и противопоставлялось значению «вознаграждение за хорошие дела». Таким образом, рассмотренные лексемы в разноструктурных вариантах дают схожие понятия.

Понятие *гуноҳ (грех)* в пехлевийском языке обозначалось словом *wināh*. Грехи — неподобающие деяния и проступки человека, составляющие триаду «злая мысль – злое слово – злое дело». Эти проступки могли быть как общечеловеческими (неуважение к родителям, убийство, прелюбодеяние, воровство, лжесвидетельство, ложь, зависть, жадность, клевета и др.), так и чисто арийскими (нарушение ритуалов, осквернение огня, земли и воды, жестокость к животным, несоблюдение кровнородственного брака и др.). Грехи и наказания, которые претерпевают за них грешники, подробно описаны в «Арда Вираз намаг» («Книге о праведном Виразе») [4, разделы 21-54]. Перечень грехов имеется также в «Дадестан-и меног-и храд» («Суждения Духа разума») [8, с. 79-121], отдельные грехи названы в «Вазаг-и евчанд-и Адурбад-и Мараспандан» («Несколько слов Адурбада, сына Мараспанда») [6, с. 97-101]; «Хандарз-и Ошнар-и данаг» («Наставление мудреца Ошнара») [17, с. 131-137] и др. Грешнику следовало покаяться перед дастурами и зороастрийцами, и если после этого он не грешил, то совершённый им грех удалялся из его тела [8]. Раскаяние в грехах предназначено для противостояния *демону (деву)* [16; 23].

**Демон (дев)** – злой дух персидско-таджикской мифологии, сущность которого противопоставлена понятию правды и истины. Так как первоначально это было авестийское нарицательное имя женского рода, считается, что дэвовские существа женского пола. В

пехлевийских текстах **druz** означает и самого злого духа — Ахримана [1, с. 96-97; 5, с. 265-311; 18, с. 76-77; 19, с. 69-74], и другие силы зла — дэвов [8, с. 79-121; 18, с. 76]. Демоны иранской мифологии представляют собой персонификации грехов, пороков и несчастий, а именно: жадность, нужду, гнев, зависть, стыд, похоть, месть, лень, ересь, клевету, нерешительность, неудовлетворённость, вражду, нечистоту (скверну), неверие, насмешку, гордыню, голод, болезни, сомнения и др. [3, с. 86-93; 8, с. 79-121; 16, с. 93-95; 19, с. 69-74]. Демоны, как и дэвы, сотворены Ахриманом для обмана людей [3, с. 86; 8, с. 79-121], они пребывают в теле человека [5, с. 292; 8, с. 92], но могут и самостоятельно обитать на земле, которую в этом случае необходимо признать несчастной («Дадестан-и меног-и храд», 20). Обычное местопребывание демонов, как и дэвов, — ад, где они наказывают грешников [4, с. 130; 21 с. 16-17, с. 43-44; с. 35 и др.] и откуда каждый день после захода Солнца числом, равным числу волос в конской гриве, приходят в этот мир демоны жадности [21, с. 81], чтобы причинять зло творениям Ормазда [4, с. 96-102]. Уничтожает их дух дрона («благодаря силе дрона»), который следует должным образом освящать [4, с. 96-98], а от горы Албурз их также отгоняет звезда Вананд [8, с. 103]. Общее число демонов, дэвов, колдунов и колдуний, что пребывают в аду, — 99 999, и к вратам ада приставлены 99 999 бессмертных душ праведных, чтобы не допустить выхода злых сил [8, с. 109-120]. Демоны (дэвы) стараются навредить героям, поэтому такое же число фравашей, 99 999, охраняет от них тело Сама в степи Пешансех близ горы Дамавенд [8, с. 79-80]. С демонами следует бороться: для изгнания из тела демона нечистоты следует совершать омовение рук и лица гомезом и водой [23, с. 315], демона лени можно победить поклонением огню («Хандарз-и дастваран о вехденан» — «Наставление дастуров зороастрийцам», 3), а неверия — Солнцу («Хандарз-и дастваран о вехденан» — «Наставление дастуров зороастрийцам», 4), молчанием во время еды можно победить демонов, тысяча которых беременеют из-за болтовни грешника и десять тысяч рождаются («Хандарз-и дастваран о вехденан», 7). Для противостояния каждому демону следует раскаться в грехах и освятить дрон [23, с. 317], а победить демонов, как и дэвов, можно с помощью *хома* (*хом* - священное растение и сок, выжимаемый при богослужении; божество [21, с. 526]), *барсума* (*барсум* – ветки в руке жреца во время богослужения), доброй праведной веры [21, с. 525], а также врожденного и приобретенного разума, разумной беседы, разумного характера, смирения и надежды [3, с. 89]. Для борьбы с демонами Ормазд создал петуха и собаку, которые помогают божеству *Срошу* (*Срауша*) уничтожать силы зла [5, с. 273]. Необходимо отметить, что О. М. Чунакова идентифицирует демона с пехлевийским словом **druz** (авест. **Drug**), которое в переводе означает «ложь» и «неправда» и характерно для поведения Ахримана [21, с. 93-94]. Однако по характеру и поведению оно больше подходит к арабским **джиннам** и персидско-таджикским **девам** и **азозилам**.

**Азозил** – арабское слово, обозначающее шайтана и Иблиса, которые переводятся на русский язык как **демон** и **искуситель** [12, с. 207]. Данный термин также употребляется как другое название **Азроиля** (**Израила**). В ФЗТ [14, т. 1, с. 48] и ФТЗТ указано, что он представляет собой имя ангела смерти **Малакульмавта** [15, т. 1, с. 750]. Составители РТС перевели слово **демон** как «васваса; демонизм; м. азозилият; демонический, -ая, -ое 1. ...и азозил; ~ ий смех какхахаи азозилона; 2. перен. девмонанд, иблисона; ~ ая натура: табиати девмонанд, тинати иблисона: демонский, -ая, -ое; уст.: см. демонический» [12, с. 207].

Востоковеды В.С. Расторгуева и Дж. Эдельман, открывая панораму детализации развития слово **drōž**, показывают следующую лексическую панораму: «ср.-перс. ран. **drōž**, поздн. **drōž** {**dlhwč** } 1) солгать, обманывать — как персонифицированная космическая сила'; 2) 'демон'» [11, т. 2, с. 466]. Указывая на восхождение к таджикскому слову **дурӯғ**, которое является контаминантом многих отрицательных юридических терминов, на основании выводов В. С.

Расторгуевой и Дж. Эдельман авторы отмечают, что слова «*дурӯғ (ложь), дурӯғгӯ (лжец), дурӯғидан (лгать)*» тоже относятся к юридическим терминам, которые с древнейших времён означали качества, которые осуждались людьми и считались отрицательными. *Дурӯғ (ложь)* в Авесте использовалось в форме *druj*, а в пехлевийском языке звучало как *druz*, в среднеперсидском – (*druj, druz*). Позднее в вариантах *draug, druj, drauj* оно распространилось в значениях «*лжец, обмануть, обманывать, лгать*»; а *drauga* означало понятия «*ложный, притворный, незаконный, вероломный, предательский, предательство*» [11, т. 2, с. 466; 22, с. 63–64]. Диахроническая картина данного слова в деривационном показе выглядит следующим образом: «*draug- : drug- : drauj- : druj – лгать, обманывать; ложь — из арийск. \*draugh- : drugh- : draujh- : drujh-, ср. др.-инд. droggh- (през. drūhyati) – лгать-» - вредить кому-л. ложью, обманом, drogha-, druḥ – ложь; демон лжи. Восходит к и.-е. \*dhreugh- : dhruugh- лгать; обманывать, вредить, причинять ущерб посредством лжи, хитрости, лукавства, ср. др.-сакс. drōm, англ. dream, др.-верх.-нем. triugan, нем. trügen, be-triügen; ср.-перс. ран. drōž-, поздн. drōž- {dlwč-} 'лгать, обманывать', прич. прошед. вр. druxt {dlwht}, ман. {drwxt}, инф. druxtān {dlwhtn} 'лгать, обманывать*» [11, т. 2, с. 466].

В Авесте зачинщик всяческого зла, греха и недугов обозначается словом *akataša* и противопоставляется *arta* и *aša*. В «Вандидаде» денотатом *akataša* считается злодейский демон. В «Бундахишна» он упомянут и описан как *durduj// drduj//druj*), и оба они являются помощниками и соратниками Ахримана.

Слово *Akataša* в ряде частей и разделов этого священного источника (первая строфа «Ясны» – 31, строфа 4 «Ясны – 33, строфа 13 «Ясны» – 44) использовано в значениях «*лживая девица*», «*неправда и вероломство*» [2, с. 577]. Денотатом этого сложноподчинённого слова является *aka* со значением '*злой; плохой*', происходящего от арийск. *\*ака-*, ср. др.-инд. *āka-* «*горе, страдание, печаль, боль*», *ākat* (нареч.) «*дурно, плохо*»; более ранняя история неясна. Выводится из *\*ak(h)-* «*испытывать боль, страдать*», «*наносить вред, причинять страдания*» (?) — из и.-е. *\*ak<sup>w</sup>* - «*причинять страдания, вред, ущерб; вредить*», ср. греч. *ἀπ- в ἀπάτη-* 'deceit' [11, т. 1–150].

Христиан Бартоломе предполагает, что в результате структурной реформы появились в употреблении кл. перс. *ак/āk* - «*бедствие, несчастье; грех; ошибка; порок, недостаток*»; совр. перс. (уст.) *āk* - «*недостаток, порок, погрешность*» [25, с. 44–45]. Также этимологи считают, что слово *аč- iah* - 'злейший', фонетически сходное с частью слова, восходящего к *\*ahra-, \*akata-tara-* (сравн. ст.) > ав. п. *akata-tara-* '*более злой, очень злой*'; *\*aič-išta-* (превосх. ст.) > ав. г., п. *aič-išta* - '*наихудший, злейший*'; *\*axti-* > ав. г., п. *axti* - [11, т. 1, 150] «*страдание*» восходит к *Akataša*.

*Drōgvant, duruvand* или *durvand* означало испорченного, нечистоплотного, неблагочестивого человека. Слово *zanduk*, арабским вариантом которого являлся *зундик*, также использовали в значении «испорченный». Понятия «обман, нечистоплотность, неправдивость, испорченность, развращённость» номинировались также словом (*ašmug*) [2, с. 577].

Итак, рассмотренные лексические элементы доказывают, что ещё в далёкой древности наряду с положительными словами в целях обеспечения эмоциональных потребностей и обозначения человеческих действий, контаминационным и иными путями образовались разноструктурные и разнотипные слова, которые использовались для обозначения общих и юридических понятий, многие из которых встречаются и в современности.

#### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абар пандж хем-и асронан («О пяти чертах характера жрецов») / Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийские назидательные тексты / Введение, транскрипция текстов, перевод, комментарий, глоссарий и указатели О. М. Чунаковой. – Москва: Восточная литература, 1991. – С. 96–97.

2. *Авесто / Гузориш ва пажӯҳиши Чалили Дӯстхоҳ. Таҳиягар Муаззами Диловар. – Душанбе: Қонуният, 2001. – 792 с.*
3. *Аййадгар-и Вузургмихр («Наставление („Памятка“) Вузургмихра» / «Изведать дороги и пути праведных». – Москва: Наука, 1991. – С. 86-93.*
4. *Арда Вираз намаг («Книга о праведном Виразе») / Пехлевийская «Божественная комедия». «Книга о праведном Виразе (Арда Вираз намаг)» и другие тексты / Введение, транслитерация пехлевийских текстов, перевод и комментарий О. М. Чунаковой. – Москва: Восточная литература, 2001. – С. 96-130.*
5. *Бундахишн («Сотворение основы»). Зороастрийские тексты / Суждения Духа разума. «Сотворение основы» и другие тексты / Издание подготовлено О.М. Чунаковой. – Москва: Восточная литература, 1997. – С. 265-311.*
6. *Вазаг-и евчанд-и Адурбад-и Мараспандан («Несколько слов Адурбада, сына Мараспанда») / «Изведать дороги и пути праведных». Пехлевийские назидательные тексты / Введение, транскрипция текстов, перевод, комментарий, глоссарий и указатели О. М. Чунаковой. – Москва: Восточная литература, 1991. – С. 97-101.*
7. *Дандамаев М. А. Иран при первых Ахеменидах / М. А. Дандамаев. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1963. – 292 с.*
8. *Дадестани меног-и храд («Суждения Духа разума»). Зороастрийские тексты / «Суждения Духа разума», «Сотворение основы» и другие тексты / Издание подготовлено О.М. Чунаковой. – Москва: Восточная литература, 1997. – С. 79-121.*
9. *Ивакина Н.Н. Профессиональная речь юриста: учеб. пособие / Н.Н. Ивакина. — Москва: Норма, 2010. — 448 с.*
10. *Периханян А.Г. Сасанидский судебник. Книга тысячи судебных решений: монография / А. Г. Периханян. – Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1973. – 576 с.*
11. *Расторгуева В. С., Эдельман Д. И. Этимологический словарь иранских языков. – Москва: Восточная литература, 2000. – Т. 1. 327 с.; 2003, Т. 2 - 502 с.; 2007. - Т. 3. – 493 с.; 2020. – Т. 6. – 463 с.*
12. *Русско-таджикский словарь / Под ред. М. С. Осими. – Москва: Русский язык, 1985. – 1280 с. (РТС)*
13. *Струве В. В. Датировка Бехистунской надписи / В. В. Струве // Вестник древней истории. — 1952. — № 1. — С. 26—48.*
14. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва: СЭ, Т. 1. 1969. – 951 с.; Т. 2. – 949 с. (ФЗТ)*
15. *Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе, 2008. – 950 с. ; Т. 2. – 945 с. (ФТЗТ)*
16. *Хандарз-и дастваран о вехденан («Наставление дастуров зороастрийцам») / «Изведать дороги и пути праведных». Пехлевийские назидательные тексты / Введение, транскрипция текстов, перевод, комментарий, глоссарий и указатели О. М. Чунаковой. – Москва: Восточная литература, 1991. – С. 93-95.*
17. *«Хандарз-и Ошнар-и данаг» («Наставление мудреца Ошнара») / Пехлевийская «Божественная комедия», «Книга о праведном Виразе» («Арда Вираз намаг») и другие тексты / Введение, транслитерация пехлевийских текстов, перевод и комментарий О. М. Чунаковой. – Москва: Восточная литература, 2001. – С. 131-137.*
18. *Хандарз-и Хусрав-и Кавадан («Наставление Хосрова, сына Кавада») / «Изведать дороги и пути праведных». Пехлевийские назидательные тексты / Введение, транскрипция текстов, перевод, комментарий, глоссарий и указатели О. М. Чунаковой. – Москва: Восточная литература, 1991. – С. 76-77.*
19. *«Чидаг-хандарз-и порйоткешан» («Избранные наставления первых учителей») / «Изведать дороги и пути праведных». Пехлевийские назидательные тексты / Введение,*



- транскрипция текстов, перевод, комментариев, глоссарий и указатели О. М. Чунаковой. – Москва: Восточная литература, 1991. – С. 69-74.
20. Чим-и дрон («Значение дрона») / Зороастрийские тексты «Суждения Духа разума», «Сотворение основы» и другие тексты / Издание подготовлено О.М. Чунаковой. – Москва: Восточная литература, 1997. – С. 318-320.
21. Чунакова О.М. Пехлевийский словарь зороастрийских терминов, мифических персонажей и мифологических символов/ О.М. Чунакова. Ин-т востоковедения, Санкт-Петербургский филиал. — Москва: Восточная литература, 2004. — 286 с.
22. Шокиров Т. С. Юрислингвистическое изучение формирования и развития юридических терминов в таджикском языке. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 235 с.
23. Шайаст-на-шайаст («Дозволенное-недозволенное») / Зороастрийские тексты «Суждения Духа разума», «Сотворение основы» и другие тексты / Издание подготовлено О.М. Чунаковой. – Москва: Восточная литература, 1997. – С. 312-318.
24. Якобсон В. А., Янковская Н. Б. XXIX «Закавказье и сопредельные страны в период эллинизма» / История Востока. Т.1: Восток в древности. — Москва: Восточная литература РАН, 1999. – 824 с.
25. Bartholomae Chr. Altiranisches Werterbuch. Strassburg, 1904 (repr.: Berlin-New York, 1979). – С. 44—45.

#### REFERENCES:

1. Abar panj hem-i asronan ("On the five character traits of priests") / To Know the Paths and Ways of the Righteous. Pahlavi edifying texts / Introduction, transcription of texts, translation, commentary, glossary and indexes by O. M. Chunakova. - Moscow: Vostochnaya literatura, 1991. - PP. 96-97.
2. Avesta / Report and Research by Jalil Dusthokh. Compiled by Muazzam Dilovar. – Dushanbe: Qanuniyat, 2001. – 792 pp.
3. Ayyadgar-i Vuzurgmihir ("Instructions ("Memo") of Vuzurgmihir" / To Know the Paths and Ways of the Righteous. - Moscow: Nauka, 1991. - PP. 86-93.
4. Arda Viraz namag ("The Book of the Righteous Viraz") / Pahlavi "Divine Comedy". "The Book of the Righteous Viraz (Arda Viraz namag)" and other texts / Introduction, transliteration of Pahlavi texts, translation and commentary by O. M. Chunakova. - Moscow: Vostochnaya literatura, 2001. - PP. 96-130.
5. "Bundahishn" ("Creation of the Foundation"). Zoroastrian texts / Judgments of the Spirit of Reason. "Creation of the Foundation" and other texts / Edition prepared by O. M. Chunakova. - Moscow: Eastern Literature, 1997. – PP. 265-311.
6. "Vazag-i evchand-i Adurbad-i Maraspandan" (A Few Words of Adurbad, Son of Maraspandan) / To Know the Roads and Paths of the Righteous. Pahlavi Edifying Texts / Introduction, Transcription of Texts, Translation, Commentary, Glossary and Indexes by O. M. Chunakova. – Moscow: Eastern Literature, 1991. – PP. 97-101.
7. Dandamaev M. A. Iran under the First Achaemenids / M. A. Dandamaev. – Moscow: Publishing House of Eastern Literature, 1963. – 292 pp.
8. Dadestani Menog-i Khrad ("Judgments of the Spirit of Reason"). Zoroastrian Texts / "Judgments of the Spirit of Reason", "Creation of the Foundation" and Other Texts / The publication was prepared by O. M. Chunakova. - Moscow: Vostochnaya Literatura, 1997. - PP. 79-121.
9. Ivakina N. N. Professional Speech of a Lawyer: textbook / N. N. Ivakina. - Moscow: Norma, 2010. - 448 pp.

10. Perikhanyan A. G. *Sasanian Code of Laws. Book of a Thousand Court Decisions. Monograph* / A. G. Perikhanyan. - Yerevan: Publishing house of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1973. - 576 pp.
11. Rastorgueva V. S., Edelman D. I. *Etymological Dictionary of Iranian Languages*. - Moscow: Vostochnaya Literatura, 2000. - V. 1. 327 pp.; 2003, V. 2- 502 pp.; 2007.-V. 3. - 493 pp. ;2020.- V. 6. - 463 pp.
12. *Russian-Tajik Dictionary* / Ed. M. S. Osimi. - Moscow: Russkiy yazyk, 1985. - 1280 pp. (RTS)
13. Struve V. V. *Dating of the Behistun Inscription* / V. V. Struve // *Bulletin of ancient history*. - 1952. - No. 1. - PP. 26-48.
14. *Dictionary of the Tajik Language*. - Moscow: SE, V. 1. 1969. - 951 pp.; V. 2. - 949 pp. (FTZT)
15. *Explanatory Dictionary of the Tajik Language*. J. 1. - Dushanbe, 2008. - 950 pp.; V. 2. - 945 pp. (FTZT)
16. *Khandarz-i dastvaran o vehdenan ("Instructions of dasturs to Zoroastrians") / To Know the Paths and Ways of the Righteous. Pahlavi edifying texts / Introduction, transcription of texts, translation, commentary, glossary and indexes by O. M. Chunakova*. - Moscow: Vostochnaya literatura, 1991. - PP. 93-95.
17. *"Khandarz-i Oshnār-i danağ" ("Instructions of the sage Oshnār") / Pahlavi "Divine Comedy", "The Book of the Righteous Viraz" (Arda Viraz namag) and other texts / Introduction, transliteration of Pahlavi texts, translation and commentary by O. M. Chunakova*. - Moscow: Vostochnaya literatura, 2001. - PP. 131-137.
18. *Khandarz-i Khusraw-i Kavadan ("The Instructions of Khusraw, son of Kavad") / To Know the Paths and Ways of the Righteous. Pahlavi didactic texts / Introduction, transcription of texts, translation, commentary, glossary and indexes by O. M. Chunakova*. - Moscow: Vostochnaya Literatura, 1991. - PP. 76-77.
19. *"Chidag-khandarz-i poryotkeshan" (Selected instructions of the first teachers) / To Know the Paths and Ways of the Righteous. Pahlavi didactic texts / Introduction, transcription of texts, translation, commentary, glossary and indexes by O. M. Chunakova*. - Moscow: Vostochnaya Literatura, 1991. - PP. 69-74.
20. *Chim-i dron ("The Meaning of the Drone") / Zoroastrian texts "Judgments Spirit of Reason", "Creation of the Foundation" and other texts / Edition prepared by O. M. Chunakova*. - Moscow: Vostochnaya Literatura, 1997. - PP. 318-320.
21. Chunakova O. M. *Pahlavi Dictionary of Zoroastrian Terms, Mythical Characters and Mythological Symbols* / O. M. Chunakova. Institute of Oriental Studies, St. Petersburg branch. - Moscow: Vostochnaya Literatura, 2004. - 286 pp.
22. Shokirov T. S. *Legal Linguistic Study of the Formation and Development of Legal Terms in the Tajik Language*. - Dushanbe: Irfon, 2012. - 235 pp.
23. *Shayast-na-shayast ("Permitted-impermitted") / Zoroastrian texts "Judgments of the Spirit of Reason", "Creation of the Foundation" and other texts / Edition prepared by O. M. Chunakova*. - Moscow: Vostochnaya Literatura, 1997. - PP. 312-318.
24. Jakobson V. A., Yankovskaya N. B. *XXIX "Transcaucasia and Adjacent Countries during the Hellenistic Period" / History of the East. Vol. 1: The East in Antiquity*. - Moscow: Vostochnaya Literatura RAS, 1999. - 824 pp.
25. Bartholomae Chr. *Altiranisches Werterbuch*. Strassburg, 1904 (repr.: Berlin-New York, 1979). - PP. 44-45.

УДК 811.21

DOI 10.24412/3005-849X-2025-2-131-138

**РОБИТАИ ҒАЙРИВЕРБАЛӢ  
ДАР ОДОБИ МУҲОВАРАТИ  
ТОЧИКӢ**

**Шукуров Гулназар Холович**, н.и.ф., дотсенти  
кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон  
ва адабиёти тоҷики ДМТ (Душанбе, Тоҷикистон)

**НЕВЕРБАЛЬНАЯ  
КОММУНИКАЦИЯ В  
ТАДЖИКСКОМ РЕЧЕВОМ  
ЭТИКЕТЕ**

**Шукуров Гулназар Холович**, канд. филол. наук,  
доцент кафедры таджикского языка и методики  
преподавания таджикского языка и литературы  
ТНУ (Душанбе, Таджикистан)

**NON-VERBAL  
COMMUNICATION IN TAJIK  
SPEECH ETIQUETTE**

**Shukurov Gulnazar Kholovich**, candidate of  
Philology, associate professor of the department of  
Tajik language and methods of teaching of Tajik  
language and literature under the TNU (Dushanbe,  
Tajikistan) **e-mail:** shukurovg74@mail.ru

Бори аввал вижагиҳои робитаи ғайривербалӣ дар одоби муҳоварати тоҷикӣ, дар асоси осори насри муосири тоҷик мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтааст. Зикр шудааст, ки таҳқиқи одоби муҳоварат аз муҳимтарин масоили таҳқиқии лингвистикаи муосир ба ҳисоб меравад. Нақши робитаи ғайривербалӣ дар одоби муҳоварати тоҷикӣ дар асоси корҳои илмӣ олимони варзида А.П. Садохин, М. А. Поваляева, И. А. Крим, Б. Бобоҷонова баррасӣ шудааст. Муҳаққиқ асосан ду ҷанбаи одоби муҳоварат: ҷанбаи ахлоқӣ ва забониро ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Тафовути робитаи ғайривербалӣ ва вербалӣ муайян карда шудааст. Таъкид гардидааст, ки дар раванди муошират ба сифати восита ғайр аз забон инчунин оҳанги эҳсосӣ, имою ишора, ҳаракати бадан, фосила, мимика, тарзи ист истифода мешавад.

**Калидвожаҳо:** одоби муҳоварати тоҷикӣ, робитаҳои вербалӣ, робитаҳои ғайривербалӣ, тарзи ист, имову ишора, мимика

Впервые в качестве предмета рассмотрения представлены особенности невербального общения в таджикском речевом этикете на основе образцов современной таджикской прозы. Отмечается, что изучение речевого этикета является одной из важнейших проблем современной лингвистики. Роль невербального общения в таджикском речевом этикете в основном рассмотрена с опорой на научные труды известных ученых А.П. Садохина, М.А. Поваляевой, И.А. Крыма, Б. Бободжановой. Анализируются два аспекта речевого этикета: нравственный и языковой. Определена разница между невербальным и вербальным общением. Подчеркивается, что в процесс коммуникации в качестве инструмента можно включать, кроме языка, эмоциональный тон, движения тела, жесты, мимику, дистанцию, позу.

**Ключевые слова:** таджикский речевой этикет, вербальное общение, невербальное общение, поза, жесты, тон, мимика

The article for the first time presents as a subject of consideration the features of non-verbal communication in Tajik speech etiquette based on samples of modern Tajik prose. It is noted that the study of speech etiquette is one of the most important problems of modern linguistics. The role of non-verbal communication in Tajik speech etiquette is mainly considered based on the scientific works of famous scientists A.P. Sadokhin, M.A. Povalyaeva, I.A. Krym, B. Bobojanova. Two aspects of speech etiquette are analyzed: moral and linguistic. The difference between non-verbal

and verbal communication is defined. It is emphasized that in the communication process, in addition to language, emotional tone, body movements, gestures, facial expressions, distance, and posture can be included as a tool.

**Key-words:** *Tajik speech etiquette, verbal communication, non-verbal communication, prose, gestures, tone, mimicry*

Робитаи ғайривербалӣ яке аз шаклҳои одоби муҳоварат ба ҳисоб рафта, нисбат ба муоширати вербалӣ собиқаи бештари таърихӣ дорад. Б. Бобочонова зикр мекунад, ки: **“Оре одобу ахлоқ, фазлу дониш ва умуман сиришти инсон ба воситаи забон ифода мегардад”** [3, 5], вале таҳқиқоти солҳои охир собит мекунад, ки барои робита барқарор кардан миёни одамон дигар воситаҳои ғайризабонӣ низ вучуд доранд, яъне дар баробари робитаи вербалӣ, робитаи ғайривербалӣ низ дар муошират нақш ва ҷойгоҳи худро дорад, ки он то ҳол мавриди истифода аст. Муоширати ғайривербалӣ доираи васеи маълумотхоро дар бар гирифта, дар ибтидои пайдоиши ҷомеаи инсонӣ вазифаи муҳими муоширатиро иҷро мекардааст. Он ба мусоҳиб бештар таъсиргуздор буда, иттилоотро дақиқ ва сареъ мерасонад. Тавассути он иттилоотро метавон ба самъи мусоҳиб ва ашхоси дар фосилаи дур қарор дошта расонд, ки онро бо вожа ва ибороти пурмазмун расонида наметавонед, яъне имконоти муоширати ғайривербалӣ нисбатан бештар аст. **“Собит шудааст, ки тавассути забон ҳамагӣ 40% маълумот ба ҳамсухбат интиқол меёбад”** [11, 151].

Муоширати ғайривербалӣ табиати дугона дошта, дар он аломатҳои умумии мафҳум ва аломатҳои махсус, ки дар доираи як фарҳанг мавриди истифодаанд, вучуд доранд. Муоширати ғайривербалӣ қисмати таркибии одоби муҳоварат ба ҳисоб меравад. Масалан, имову ишораҳо метавонанд, маънои салом ва ё хайру хушро дошта бошанд, ё ҳолати шиносӣ ва ё миннатдориро ифода кунанд. Муоширати ғайривербалӣ имову ишора, мимика, ишора аз дур, бо оғӯш гирифта салом кардан, дастафшонӣ, сарчунбонӣ ва амсоли ин воситаҳои ифодаро дорад. Мисол: *Ман табассум кардаму ночор сар ҷунбондам. Вай гуфт: “Дар мактаб ба дасти муаллими “шеърдӯсте” гирифторм будаед, вай ба шумо ҳифзи варақ-варақ шеърро супориш карда, шуморо аз шеър дилгир намудааст, ҳамин тавр не?”* Ман боз ба тасдиқи суханони ӯ сар ҷунбондам [2, 263].

**“Таҳти мафҳуми робитаи ғайривербалӣ маҷмуи воситаҳои ғайризабонӣ: рамз ва аломатҳо барои додани маълумот ва хабар дар раванди муошират фаҳмида мешавад”** [11, 152]. Дар одоби муҳоварати тоҷикӣ шакл ва усулҳои муайяни муоширати ғайривербалӣ вучуд дорад, ки он вобаста ба шароити муошират сурат мегирад. Анвои муоширати ғайривербалиро дар забоншиносии тоҷик мушаххас накардаанд ва гуфтан мумкин аст, ки ин мавзӯ таҳқиқношуда аст. Дар забоншиносии олам, ки соҳаи муҳими он забоншиносии коммуникативӣ мебошад, ҷаҳор минтақаи робитасозиро муайян кардаанд: маҳрамона, шахсӣ, иҷтимоӣ ва умумӣ. Ба фарҳанги мардуми тоҷик ин гуна гурӯҳбандӣ мувофиқат намекунад, зеро унсурҳои дар муошират вучуд доранд, ки на дар ҳама маврид барои истифода мувофиқанд, яъне мо пеш аз он ки робитаро дар ҷомеаи тоҷикӣ ба роҳ монем, бояд аз одобу фарҳанги тоҷикӣ огоҳ бошем. Ахлоқи тоҷикӣ вижагиҳо ва нозуқиҳои худро дорад, ки бидуни он робитаи ғайривербалӣ имконпазир нест.

Дар робитаи ғайривербалӣ нақши воситаҳои робитасозӣ муҳим аст. И.А. Крим нақши воситаҳои ғайривербалиро чунин шарҳ медиҳад: **“Имову ишора ҳамчун нигоҳдорандаи “маълумоти аз байнрафта” ба ҳисоб рафта, барои истифодаи сарфакоронаи воситаҳои забонӣ аснои муошират шароит фароҳам мекунад”** [5, 3]. Яке аз ин воситаҳо дасти инсон мебошад, ки нисбат ба дигар аъзои инсон бештар барои иттилоърасонӣ қарор дорад. Аксарият бо ишораи даст андешаи худро аз фосилаи дур ба

мусохиби худ мерасонанд. Барои ифодаи андеша на танҳо дастон, балки дигар аъзои бадан, китф, пойҳо, чашм, лабу рӯ, дандон ва ғайра истифода мегарданд. Ҳатто тарзи истодани инсон ба ин ё он маънӣ ишора мекунад. Нақши имову ишора ва тарзи ҳаракати баданро дар муоширати ғайривербалӣ вобаста ба дараҷаи иттилоърасонӣ муайян кардан мумкин аст, ки баҳогузорӣ ба он хеле душвор аст. Онро танҳо дар ҳамоҳангӣ бо хушмуомилагии дутарафаи мусохибон муайян мекунанд.

Нақши ҳар як аъзои бадан дар ифодаи ин ё он маълумот муҳим мебошанд. Муоширати ғайривербалиро тавассути аъзои бадан мухтасар метавон чунин тасниф кард:

**Рӯй:** *Хайр, ҳамин хел ҳам шуд. Дигар... – Соҳиб рӯй турш карда, барфҳои ба ёли асп часпидаро бо дастаи қамчин резондан гирифт*[6, 408]; – *Оббо... – безобита шуда аз Анвар рӯй тофт* Соҳиб[6, 407].

**Чашм:** – *Не, нагӯ. Медонам, ки бовар мекуни. Ба чизе умед дорӣ. Мардро саг пиндорӣ. Хаёлат устухон партоиву ром бикунӣ ва ба як чашмак задан думак занад*[14, 331]; *Хубон чанд сония гоҳ ба мардум ва гоҳ ба роҳ чашм давонду баъд беихтиёр аз байни гандумноя, ки дар ҳар ҷо-ҳар ҷойи он дарзаҳои гандум гарам карда шуда буданд, оҳиста-оҳиста поён рафтани гирифт*[6, 348].

**Абрӯ:** *Ҳанги мансабдорон канд – ранг бадал карданд ва абрӯ дарҳам кашиданд ва лаб қач намуданд ва чашмашон роғ рафт, гӯё ногаҳон замин ларзида бошад, ҳама хомӯш ва ҳаросзада мунтазир монданд: Ба Мунӣ чӣ шуд?* [15, 99].

**Бинӣ:** *Сияҳмушкин бинӣ кашида, лаб фишурд. Мард дар гуфтораи чӣ саҳверо пай бурда сулфид:*

– *Балки ту не. Сияҳмушкини дигар буд*[7, 8].

**Лаб:** “*Аҷиб, ин хел ҳам мешудааст?*” мепурсиданд аз ҳамдигар табибони номдори дилишнос. “*Ҳодисаи нодир...*” “*Чӣ хел бошад?*” – *чашмакзанон ба якдигар суол медоданд* духтарони хушгилу шердил ва дар ҳама ҷо *бо камони абрӯ, имову ишора ё газидани лаб ба Сафар, ки сумкаи бузург сари китф ҳамоил, дар пиёдароҳ бардам-бардам қадам мениҳод, каманд афканда, ўро ба худ моил кардани мешуданд*[1, 178].

**Даст:** *Шумо ба дил нагиред: саг меҷакад, корвон мегузарад! – Ҳеч қисса не, – даст афишонд Нусрат Даврон ва муддате хаёлод қадам зада, илова намуд: – Лекин гапаш рост, ба фарзандони худам чӣ кор кардам, ки дигаронро ақл шавам?![12, 43]; Шояд то ҳол хубтару беҳтарҳоро пайдо карда, кайҳо дар дил ҷанозаатро хондаанд. – Фил даст афишонду хандид. – Аблаҳ, ҳамин хел гап мезанӣ, ки рӯйи раҳат гулу себарга кошта, шабу рӯз интизори кай баромаданат бошанд. Умуман, худӣ мо кистем?![1, 102].*

**Китф:** *Ман ки то ин дам сухани ўро бо диққат гӯш мекардам, чӣ ҷавоб доданро надониста, китф барҳам кашидам*[12, 16]; *Ў ҳангоми аз зина ба поин қадам ниҳодан, чашмаи ба ин манзара бархӯрду дили бетобу афғонаш фишурда гапид. Ва аз ин ҳолати худ лолу ҳайрон, китф дарҳам кашид. Ба чӣ аҳволе гирифтор аст?*[1, 150].

**Ангуштон:** *Фил бо ангушт ишора кард, ки барҳезад. Магар огоҳи ўро фаромӯш кардааст?* [1, 150]; *Шояд ба мардум бо ангушт нишон дода мегӯй: аз вай барҳазар бошед, шӯрапушт, дӯзд, ҳатто одамкӯш аст!*

– *Не, е... Ҳаргиз...* [1, 118].

Имову ишора бояд муътадил сурат гирад, набояд яқбора, канда-канда, зеро дар ин ҳолат вазъияти ночур ба миён меояд, яъне норухатӣ миёни ҳамсуҳбатон эҷод мегардад. Имову ишораи аз меъёр зиёд ҷиддӣ набуда, ҳамсуҳбатро ба ҳаёҷон меорад. Имову ишора бояд ба мақсади осон кардани робита истифода гардад, шиддатнокӣ он сабаби нофаҳмӣ гардида, хушоянд нест. Имову ишораро шартан ба чунин гурӯҳҳо тақсим кардан мумкин аст: имову

ишора вобаста ба ҳолату вазъият; имову ишора вобаста ба мақсад; имову ишораи риторикӣ ва ғайра.

Ҳадафи муҳоварати ғайривербалӣ дар асоси эҳтироми дучониба муайян карда мешавад. Бояд натиҷаи он робитаи ҳасанаро ба вучуд оварад. Пеш аз ҳама, рафтори ғайривербалии озод, тавассути даст, ё дигар аъзо анҷом дода шавад, аз робитабарқароркунӣ бо ҳамсухбат ва муносибати ҳасана дарак медиҳад. Имову ишораи мусбат тавассути чунбонидани сар ғангоми шунидани маълумот сурат мегирад. Аломати робитаи ҳасана аз чониби мусоҳиб тарзи озоди истодан ва ҳаракати бадан ба ҳисоб меравад, яъне набояд ғангоми муошират дастхоро дар қафаси сина гиреҳ кард. Муоширати мусолимадомез набояд бо нигоҳи сахт, нигоҳи безътино, истоди номуназзам, пушт гардонидан ба шахси мусоҳиб, ё дигар ҳолатҳои муоширати ғайривербалӣ сурат гирад.

Робитаи ғайривербалиро робитаи мусбати ғайривербалӣ ва робитаи манфии ғайривербалӣ ташкил медиҳад, ки ҳар яке дар навбати худ тавассути имову ишора ва тарзи истоду ҳаракати бадан ифода меёбанд. Масалан, барои ифодаи муоширати ғайривербалии мусбат, бо сар тасдиқ кардани ин ё он андешаи баёнгардида, даст пеши бар гирифтани, бо даст ишораи розигӣ додан мебошад. Ҷангоми муоширати манфии ғайривербалӣ чунин имову ишора ва тарзи истодану ҳаракати бадан мушоҳида мешавад. Мисол аз **касе рӯй тофтан, бо даст ишора карда, масҳара кардан, бо чашмон ишора ба бетарафӣ кардан** ва ғайра.

Мисол: – *Ин дунёи бебаҳо ба ҳеҷ кас вафо намекардааст-дия! Дастӣ онҳо чӣ хел бамаза буду... – сар ба ду тараф чунбонда надоматкунон пичиррос зада чиҳо хонду **даст ба рӯй кашид**. – Худо қояшонро ҷаннат карда бошад*[10,12]; *Пирамард бо сарчунбонӣ ғанҳои дарбонро тасдиқ кард ва ҳаёломез гуфт*.

– *Бале, рост гуфтед, кай медонистем*[16, 134.]; *Ман ҳайрон шуда ба Қосимҷон нигаристам. Қосимҷон **чашимак зад**, ки «мон, ған задан гирад, ин ҳудаи ҳамин хел одам». Ман ҳам рӯямро бо дигар тараф гардондаму ған назада нишастам*[9, 368].

Ишора бояд дар рафти муҳоварат вучуд дошта бошад, зеро муҳоварати мо сохта ва бемаънӣ ба назар мерасад. Имову ишора таҳкимбахши ҳаракати ногаҳонӣ буда, тавассути он андешаи суҳангӯ ба суҳаншунав расонида мешавад. Тавассути имову ишора андеша комилтар ва дақиқтар ба самъи мусоҳиб мерасад, шаклҳои имову ишора тавассути аъзои гуногуни бадан: мушт, кафи даст, по китфон ва дигар аъзои бадан бо ҳаракоти гуногуни ба боло, ба поён, ба чапу рост анҷом дода мешаванд.

Ишораи образнок, чӣ тавре ки аз номаш маълум аст, ғангоми муошират ба суҳаншунав образи ашӯро мерасонад. Дар он ҳаҷм ва шакли ашӯ ифода ёфта, тавассути ҳаракоти гуногун ба суҳаншунав расонида мешавад. Агар ашӯи манзургардида ҳаҷми калон ва номуайян дошта бошад, онро дар муқоиса бо дигар ашӯҳо ба суҳаншунав мерасонанд.

Мисол: *Ман даст ба бағал дароварда, пулҳоро **як қабза кардаму** ба пеши ӯ партофтам* [9, 392]; *Нур **як бағал алаф** овард ва ба рӯйи санглох паҳн карда, ҷоғаҳе сохт*.

– *Рафтан даркор, Нур. Беҳуда таъвиш кашидаӣ*.

– *Меравем. Ҳозир аз ду сар мошин нест. Новиков меояд, меравем*[1,319].

Имову ишора барои ҷалби диққати ҳамсухбат тавассути шахс ё ашӯи муайян истифода мегардад. “**Рафтори ғайривербалӣ хусусияти миллию фарҳангӣ дорад. Ҳар як миллат дорои низоми ба худ хоси робитаи ғайривербалӣ дар муошират буда, вижагиҳои он аз рафтор, имову ишора, тарзи ҳаракати пайкар ва симову чехраи он зохир мегардад.** [13, 24]. Аз ин рӯ ғангоми муоширати ғайривербалӣ арзишҳои ва расму одоти миллии мардуми тоҷикро бояд ба ҳисоб гирифт. Мушоҳида шудааст, ки дар одоби муҳоварати тоҷикӣ истифодаи имову ишора гоҳо ба талаботи одоби миллии мувофиқ намеояд. Масалан, ангушти ишора, ки ба сӯйи ашӯ нигаронида шудааст, дар баъзе ҳолатҳо тибқи

қоидаҳои одоби муҳоварат сурат намегирад, як андоза беэҳтиромӣ ба ҳисоб меравад. Кушодани даст ва нишон додани кафи даст ҳангоми ишора эҳтиром ба ҳисоб рафта, онро ҳангоми дар фосилаи дур аз касе қарор доштан истифода мекунад. Имову ишора набояд зуд ва ғавғӣ бошад, балки ба оҳистагӣ бояд сурат гирад. Ҳангоми имову ишора бояд чашми шахс ба сӯи мусоҳиб равона гардад. Ҳангоми ишора қардан барои ба ҷониби худ, ё ягон тарафи дигар, бояд кафи даст кушода бошад, зеро он қамолӣ эҳтиром аст. Микдори имову ишораҳо барои ифодаи ин ё он андешаи суҳангӯ ва суҳаншунав он қадар зиёд нест.

Мувофиқи қоидаҳои одоби муҳоварат мимика бояд бо меҳрубонӣ сурат гирад. Суҳангӯ ба суҳаншунав хайрхоҳона ва бо табассум муроҷиат кунад. Гоҳе чунин аст, ки ҳангоми мусоҳиба табассум ҳатмӣ нест, вале бо меҳрубонӣ ва хайрхоҳӣ робита барқарор қардан зарур аст. Барои мисол ҳангоми рӯ ба рӯ гардидан бо шиноси худ, агар ҷеҳраи гирифта дошта бошед, ӯ зуд меҷурсад, ки чаро чунин парешонхотир ҳастӣ, магар аз касе хафа шудӣ ва ғайра. Микдори мимика бояд зиёд набошад, зеро зиёдии мимика боиси нороҳатии шахси мусоҳиб мегардад ва қачқаҳмиро ба миён меорад.

Дар мимика нақши мижа ва абрувон хеле муҳим аст, тавассути мижа ва абрувон маълумоти зиёдеро метавон бе мушкилӣ ба мусоҳиби худ расонд. Мимикаи мижа ва абрувон метавонад ифодакунандаи маълумоти мусбат ва маълумоти манфӣ бошад, ҳолати самимият ва ё баръакс, норизоиро ба бор орад. Дар фарҳанги мардуми тоҷик ба ашхоси шинос ва ё бисёр наздик чашмакӣ мезананд, вале ба ашхоси бегона чунин муносибат қардан боиси ноғамӣ ва ҳатто муноқиша шуданаш мумкин аст.

Мисол: *Султоналихон аз ҷӣ бошад, ки ба тарс афтода буд. Вай қардани бориқашро ба пеш ёзонда ва тез-тез мижа зада, гоҳ ба дар, гоҳ ба Абдулатиф менигарист; гуё гуфтани мешуд, ки «ба самӣ ҷанобашон арз кунам, боз ин ҷӣ гап буд?» [9, 422-423]; Одам қасбаширо нағз бинад, ҳамин ҳел мешавад, – усто лаб қазид яқ абруи қамонвар қачаширо болою дигарашро поён қашид яқ мебурид. – Лекин мо – бечораҳо, тахтнинишин бошем қам, ба духтарони нозуктабъ маъқул не [10, 27].*

Одоби муҳоварати тоҷикӣ робитаи ғайривербалиро тавассути имову ишора ва дигар воситаҳо ба роҳандозӣ мекунад, вале қазидани ангуштон ё бо қандон қазидани ашғо, мисол қаламу ручқаро ба ахлоқи миллии мо тоҷикон мувофиқ нестанд ва дар одоби муҳоварати тоҷикӣ ин гуна муносибат қобили қабул нест.

Тавассути қашм муошират қардан яқ аз воситаҳои босамари муошират ба шумор меравад ва унсурҳои муҳими муоширати ғайривербалӣ мебошад. Робитаи рӯ ба рӯ, оғози муошират ба ҳисоб рафта, он аломати оғоз ва ё баръакс, анҷоми муошират ба ҳисоб меравад. Ишора бо қашм маъниҳои гуногунро ифода мекунад, ки то ҳол ба таври қамил қадом маъниҳоро метавон бо қашм ифода қард, мушаххас нест. Масалан, ҳангоми дурахши қашмон хушқолии шахс ифода меёбад ва ё баръакс, ҳангоми хафа қудан ҳолати қашмон тағйир меёбад. Ҳангоми бо ашхоси ношинос рӯ ба рӯ омадан, ба қашми ӯ нигаристан аз рӯи одоби тоҷикӣ нест, зеро мусоҳиб худро дар ҳолати ноқулай ҳис мекунад. Ин гуна рафтор аз рӯи ахлоқ нест, вале ба ашхоси ношинос ва қам шинос қуда, гоҳе ба таври умумӣ менигаранд, ин гуна рафтор барои қамъ овардани маълумот дар қораи он шахс мебошад. Ба ашхоси шинос ва ҳешу ақрабо бо нигоҳи меҳрубонӣ ва табассум муносибат мекунад, ки он маъноӣ эҳтиром ва хайрхоҳӣ қорад. Муоширати ғайривербалӣ дар қораи қоидаҳои муайян сурат гирифта, ба суҳангӯ ва суҳаншунав тақозо мекунад, ки ҳангоми муҳоварат набояд ба қамони пайқари инсон, ё саропои он нигоҳ қард, зеро ин гуна рафтор дар фарҳанги мардуми тоҷик қоиз нест, ғайриахлоқӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин, нигоҳи қудароз ба шахси пешомада боиси шубҳа ва қурӣ мегардад.

Моҳияти муоширати ғайривербалиро расонидани иттилоот ташкил медиҳад, ки он миёни одамони гуногун, гурӯҳҳои иҷтимоӣ сурат мегирад. Назокати муоширати ғайривербалӣ дар фаҳм ва тафсиру тавзеҳи маълумоти ирошаванда ифода меёбад. Асоси муоширати ғайривербалиро ҳаракоти гуногун, ки ҳолати равонии инсон дар бар мегиранд, ташкил дода, муносибати ӯро бо мусоҳиб ва вазъияти робитаи дучонибаро инъикос мекунад. Фазои мусоиди муоширати ғайривербалӣ, имкон медиҳад, ки иттилооти гуногуни лафзӣ ва эҳсосӣ миёни сухангӯ ва суханшунав радду бадал гардад. Шаклҳо ва усулҳои воситаҳои муоширати ғайривербалӣ шароит фароҳам меоранд, ки мо тафовути муоширати вербалӣ ва ғайривербалиро муайян кунем.

1. Муоширати ғайривербалӣ иттилооти дар ҳузури касе ё нафаре радду бадалшавандаро дар бар мегирад, вале доир ба маълумоти дар ғойб буда маълумот дода наметавонад, ки ин гуна маълумот танҳо ба воситаи муоширати вербалӣ дастрас карда мешавад.
2. Дар муоширати ғайривербалӣ иттилоъ омехта ва маснӯй расонида мешавад, ки онро ба душворӣ метавон тасниф ё гурӯҳбандӣ кард. Дар муоширати вербалӣ иттилоъ тавассути ҷумла, ибора ва калима пешниҳод мегардад, ки онро ба осонӣ метавон тасниф ва гурӯҳбандӣ кард.
3. Таркиби маълумоти тавассути муоширати ғайривербалӣ пешниҳодшаванда, унсурҳои худсарона ва беихтиёрон ташкил медиҳанд. Дар муоширати вербалӣ тамоми маълумот идора карда мешавад ва мувофиқи қоидаву қонунҳои дар сарфу наҳви забон мавҷуда пешниҳод мегардад, ба вижа маълумоти илмӣ ё расмӣ коргузори.
4. Иттилооти тавассути муоширати ғайривербалӣ ирошаванда, бошууруна назорат карда намешавад, аз ин рӯ, дар бисёр ҳолатҳо тафсир ва тавзеҳи маълумоти пешниҳодшаванда мушкил мегардад, ё нодуруст тавзеҳ карда мешавад. Дар муоширати вербалӣ ин гуна сурат намегирад, балки тамоми иттилоот фаҳмою мушаххас аст. Дар забони тоҷикӣ мувофиқи меъёрҳои забони адабии тоҷикӣ муқарраргардида, пешниҳод мегардад.

Истифодаи муоширати ғайривербалӣ барои пурра ва дақиқ ифода кардани андеша, эҳсосот ва дигар ҳолатҳои равонии инсон муҳим ба ҳисоб меравад. Ин барои ҳама забону фарҳангҳо хос аст. Масалан, сар ҷунбонидан на дар ҳама маврид як хел маъно дорад, гоҳ ба маънои инкор ва гоҳ ба маънои тасдиқ меояд. Вижагии фарқкунандаи дигари муоширати ғайривербалӣ аз вербалӣ аз он иборат аст, ки дар муоширати ғайривербалӣ ба ҷуз аз иттилооти манзургардида, метавон фикру андешаҳои иловагиро, ки тавассути муоширати вербалӣ имкони пешниҳод шудан надоранд, ироа кард. Дар муоширати ғайривербалӣ ҳолати эҳсосоти шахс, сатҳи муошират, дараҷаи муносибати дучониба, оғоз, қатъи муошират ғаврӣ ва дар муддати кӯтоҳи вақт сурат мегирад. Дар одоби муҳоварати тоҷикӣ муоширати ғайривербалӣ ҷойгоҳи вижа дошта, истифодаи он бояд вобаста ба талабот ва шароити муошират, инчунин мувофиқи қоида ва меъёрҳои муқарраршуда сурат гирад.

#### **ПАЙНАВИШТ:**

1. Абдумалик Баҳорӣ. *Аҷоиботи Нодар // Ахтарони адаб. Ҷ. 48 / Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021. – С. – 140-221. [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ].*
2. Баҳром Фирӯз (Ҳикояҳо). *Палончи охирин // Ахтарони адаб. Ҷ. 49. / Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021. – С. 257–265. [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ].*



3. Бобоҷонова Б. Ш. Роҳҳои ифодаи эҳтиром дар забони тоҷикӣ. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 135 с.
4. Кароматулло Мирзо. Дарди ишқ // Ахтарони адаб. Ҷ. 49./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021. – С. 414-478 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Икромӣ].
5. Крым И.А. Жестовые компоненты речевой коммуникации (теоретико – экспериментального исследование): автореф... дисс... канд. филол. наук. – Кемерово, 2004. – 24 с.
6. Меҳмон Бахтӣ. Хубон (қисса) //Ахтарони адаб. Ҷ. 49./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021. – С. 346-412 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Икромӣ].
7. Муҳиддин Хоҷазод. Кӯҳ бе варта нест //Ахтарони адаб. Ҷ. 49./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021. – С. 6-63 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Икромӣ].
8. Повалеева М.А. Невербальные средства общения. – Ростов н/Д.: Феникс, 2004. – 345 с.
9. Пулод Толис. Тобистон //Ахтарони адаб. Ҷ. 48 / Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021. – С. 325-427[Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Икромӣ].
- 10.Раҳим Ҷалил. Маъвои дил //Ахтарони адаб. Ҷ. 48./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021. – С. 5-79 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Икромӣ].
- 11.Садохин А.П. Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. – Москва: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – 288 с.
- 12.Саттор Турсун. Зиндагӣ дар домони талҳои сурх //Ахтарони адаб. Ҷ. 50/ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021. – С.6–86 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Икромӣ].
- 13.Собирова Н.Н. Невербальная коммуникация// [https:// cyberleninka.ru/article/n/neverbalnayakommunikatsiya-1](https://cyberleninka.ru/article/n/neverbalnayakommunikatsiya-1) (Санаи муроҷиат: соати 15.30. рӯзи 08.05.25)
- 14.Сорбон. Барзгар //Ахтарони адаб. Ҷ. 49./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021. – С. 282 – 344 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Икромӣ].
- 15.Ўрун Кӯҳзод. Ҳайҷо //Ахтарони адаб. Ҷ. 49 / Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021. - С. 65-142 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Икромӣ].
- 16.Фотеҳ Ниёзӣ. Духтари ҳамсоя (қисса) //Ахтарони адаб. Ҷ. 48 / Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021. – С. 80-139 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Икромӣ].

#### REFERENCES:

1. Abdumalik Bahori. Adventures of Nodar //Literature stars. 48./ Brief anthology of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. – PP. – 140-221. [Completed: Nizom Kosim, Sirojiddin Ikromi].
2. Bahrom Firuz. (Stories). The Last Palonge // Literature stars. V. 49./ Brief anthology of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. – PP. 257–265. [Completed: Nizom Kosim, Sirojiddin Ikromi.]
3. Bobojonova B.Sh. Ways of Polite Expressions in Tajik language. – Dushanbe: Devashtich, 2005. – 135 pp.
4. Karomatullo Mirzo. Pain of the Love. // Literature stars. V. 49. / Brief anthology of modern prose.. –Dushanbe: Adib, 2021. - PP. 414-478 [Completed: Nizom Kosim, Sirojiddin Ikromi.].
5. Krym I.A. Gesture Components of Speech Communication (theoretico-experimental research) Abstract dissertation of candidate of Philology. – Kemerovo, 2004. – 24 pp.
6. Mehmon Bakhti. Beautiful Women (story) //Literature stars. V. 49./ Brief anthology of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. – PP. 346-412 [Completed: Nizom Kosim, Sirojiddin Ikromi.].

7. Muhiddin Khojazod. *There is no Mountains without Dangerous Places.* //Literature stars. V. 49./ Brief anthology of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. – PP. 6-63. [Completed: Nizom Kosim, Sirojiddin Ikromi.].
8. Povalyaeva M.A. *Non-verbal Ways of Communication.* – Rostov-on-Don: Fenix, 2004. – 345 pp.
9. Pulod Tolis. *Summer* //Literature stars. V. 48 / Brief anthology of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. – PP. 325-427[Completed: Nizom Kosim, Sirojiddin Ikromi.].
- 10.Rahim Jalil. *Heart Abode* //Literature stars. V. 48./ Brief anthology of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. – PP. 5-79 [Completed: Nizom Kosim, Sirojiddin Ikromi.].
- 11.Sadokhin A.P. *Cross-cultural Communication: Manual.* – Moscow: Alpha-M; INFRA-M, 2004. – 288 pp.
- 12.Sattor Tursun. *Life in the Red Hills.* //Literature stars. V. 50/ Brief anthology of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. – PP.6–86 [Completed: Nizom Kosim, Sirojiddin Ikromi.].
- 13.Sobirova N.N. *Non-verbal Communication*// [https:// cyberleninka.ru/ article/n/neverbalnayakommunikatsiya-1](https://cyberleninka.ru/article/n/neverbalnayakommunikatsiya-1) (Date of appeal: 08.05.25)
- 14.Sorbon. *Peasant* //Literature stars. V. 49./ Brief anthology of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. - PP. 282 – 344 [Completed: Nizom Kosim, Sirojiddin Ikromi.].
- 15.Urun Kuhzod. *Battle.* //Literature stars. V. 49 / Brief anthology of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. - PP. 65-142 [Completed: Nizom Kosim, Sirojiddin Ikromi.].
- 16.Foteh Niyoz. *Neighbour's Daughter (story)* //Literature stars. V. 48 / Brief anthology of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. - PP.80-139 [Completed: Nizom Kosim, Sirojiddin Ikromi.].

**5.9.8 (10.02.20) ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ, ПРИКЛАДНАЯ И СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ЛИНГВИСТИКА**  
**5.9.8 ЗАБОНШИНОСИИ НАЗАРИЯВЌ, АМАЛЌ ВА МУҚОЙСАВЌ- ҚИЁСЌ**  
**5.9.8 THEORETICAL, APPLIED AND COMPARATIVE LINGUISTICS**

**УДК 80**

**DOI 10.24412/3005-849X-2025-2-139-145**

**ВИЖАГИҲОИ ТАРҶУМАИ  
КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ  
АРАБИИ СЕРМАЪНОИ  
«МАСНАВИИ МАЪНАВЌ» БА  
ЗАБОНИ АНГЛИСЌ**

**ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА  
МНОГОЗНАЧНЫХ АРАБСКИХ  
ЗАИМСТВОВАНИЙ В «МАСНАВИ  
МАЪНАВИ» НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК**

**PECULIARITIES OF THE  
TRANSLATION OF ARABIC  
POLYSEMANANTIC BORROWED  
WORDS OF “MATHNAWI MA’NAVI”  
INTO ENGLISH LANGUAGE**

**Шарипова Шаҳзода Мирзозаниевна,**  
муаллими калони кафедраи назария ва амалияи  
забони англисии факултети забонҳои хориҷӣ,  
МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Гафуров”  
(Хуҷанд, Тоҷикистон)

**Шарипова Шаҳзода Мирзозаниевна,**  
ст. преподаватель каф. теории и практики  
английского языка ф-та иностранных языков ГОУ  
«ХГУ им. Б. Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)

**Sharipova Shahzoda Mirzoganievna,**  
senior lecturer of theory and practice of English  
language of the faculty of foreign languages under  
the SEI “KhSU named after academician  
B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan)  
**e-mail:** shahzodakhonum@mail.ru

Хусусиятҳои маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар «Маснави маънавӣ» ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ баррасӣ шудааст. Дар заминаи маводи нусхаи асл ва тарҷумаи англисии асар умумияту фарқи онҳо нишон дода, дар аксар маврид мувофиқ омадани онҳо таҳлил намудааст. Дар чараёни баррасӣ маълум шудааст, ки миқдори ками иқтибосҳои арабии «Маснави маънавӣ» ба як маъно, вале ҳиссаи бештарашон ба чанд маъно истифода шудаанд ва тарҷумон онҳоро гоҳ бо як ва гоҳ бо якчанд вожаи англисӣ тарҷума кардааст. Ин ҳолат аз имкониятҳои бештари иқтибосҳои арабии «Маснави маънавӣ» дар маъноифодакунӣ гувоҳи медиҳад.

**Калидвожаҳо:** Чалолуддини Румӣ, «Маснави маънавӣ», калимаҳои иқтибосии арабӣ вожаҳои англисӣ, маъно, маҳдудмаъноӣ, сермаъноӣ, матн, тарҷумаи англисӣ

Проанализированы особенности использования заимствованной арабской лексики в «Поэме о скрытом смысле» («Маснави маънавӣ») Джалалиддина Руми и способы их перевода на английский язык. Путем сопоставления лексических единиц из оригинала и из перевода поэмы на английский язык указаны их общие и отличительные черты. Подчеркивается, что в большинстве случаев перевод является адекватным. Установлено, что некоторые арабские заимствования в «Маснави маънавӣ» употребляются в одном значении, однако большая часть указанных заимствований – многозначные слова. Переводчик иногда передает их одним словом, а иногда – с использованием нескольких английских лексических единиц. Данный факт свидетельствует о широких возможностях арабских заимствований, имеющих в «Маснави маънавӣ», для передачи смысла поэмы.

**Ключевые слова:** Джалалиддин Руми, «Поэма о скрытом смысле» («Маснави маънавӣ»), арабские заимствования, английский язык, значение, многозначность, перевод на английский язык

*The article analyzes the features of the use of borrowed Arabic vocabulary in the “Poem on the Hidden Meaning” (“Mathnawi Ma’navi”) by Jalaliddin Rumi and the methods of their translation into English. By comparing lexical units from the original and from the translation of the poem into English, their common and distinctive features are indicated. It is emphasized that in most cases the translation is adequate. It has been established that some Arabic borrowings in “Mathnawi Ma’navi” are used in one meaning, but most of these borrowings are polysemantic words. The translator sometimes conveys them in one word, and sometimes using several English lexical units. This fact indicates the wide possibilities of Arabic borrowings available in “Mathnawi Ma’navi” to convey the meaning of the poem.*

**Key-words:** *Jalaluddin Rumi, Mathnawi ma’navi, Arabic borrowings, English language, meaning, polysemanticity, English translation*

Таркиби луғавии ҳар кадом забони дунёро бидуни дар он вучуд доштани калимаҳои иқтибосӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст. Маҳз ҳамин ҳолат сабаб гардидааст, ки аз қадимулайём вобаста ба робитаҳои иқтисодиву сиёсӣ ва фарҳангии байни тоифаҳои мухталифзабон вомгирии калимаҳо аз як забон ба дигаре амри ногузир ҳисоб меёфт. Ҳамин нуктаро дар назар дошта муҳаққиқ Р.А.Будагов дар вақташ навишта буд, ки «забонҳои омехта ҳодисаи ҷузъӣ, камрухдиханда аст, аммо лексикаи омехта ҳодисаи бисёрдучоршаванда мебошад» [1, с.120]. Забони тоҷикӣ низ дар муддати тулонии мавҷудияташ бо забонҳои мухталифи дунё алоқа барпо намуда, бо онҳо муносибати дутарафа пайдо намуд, яъне баробари ба забонҳои дигари ҷаҳон иқтибос гардидани калимаҳои аслии тоҷикӣ аз он забонҳо низ аз рӯйи зарурат воҳидҳои луғавиро ба вом гирифтааст. Ин аст, ки имрӯз дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ мо дар қатори вожаҳои аслии бо калимаҳои иқтибосии забонҳои арабӣ, туркию муғулӣ, юнонӣ, лотинӣ, ҳиндӣ, русӣ-аврупоӣ ва ғайраҳо дучор меоем. Аз рӯйи замони дохилшавии ин гуна воҳидҳои луғавӣ метавон саҳифаҳои таърихи тақомулу инкишофи забони тоҷикиро равшан сохт [4, с.276].

Дар доираи як мақола таҳлили комили вижагиҳои ин гуна унсурҳои иқтибосӣ аз имкон берун аст, бинобар ин, дар ин мухтасар тасмим гирифта шуд, ки дар мисоли хусусиятҳои истифодаи калимаҳои иқтибосии арабии «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ ва тарҷумаи англисии онҳо дараҷаи истифодаи ин гуна вожаҳо нишон дода шуда, ба ин восита забону услуби ин адиби номвари асримиёнагӣ ва маҳорати тарҷумони асари номбурда муайян карда шавад.

Маълум аст, ки дар забоншиносии тоҷику англис доир ба нақши иқтибосҳо дар тақомули таркиби луғавии забон асару мақолаи зиёде таълиф гардида, дар онҳо замон ва сабабҳои дохилшавии ин гуна вожаву ифодаҳо баррасӣ шудааст, вале, бо вучуди ин, то имрӯз ҳам дар забоншиносии тоҷик, ҳам англис ин масъаларо қомилан ҳалшуда ҳисоб намудан барвақт аст. То замоне ки мавридҳои қорбурд ва вижагиҳои ҷунин воҳидҳои луғавӣ дар осори қулли адибони гузаштаву имрӯзаи тоҷику англис баррасӣ намегардад, ба таври қомил ҳалшуда пиндоштани он мумкин нест. Далели равшани он истифодаи ҷунин калимаву таркиб ва ифодаҳо дар «Маснавии маънавӣ» аст, ки муаллиф онҳоро дар шакли маъноҳои ғайримунтазира мавриди истифода қарор додааст ва тарҷумони англисии асар низ онҳоро бо усулҳои мухталифи баён баргардон кардааст.

Дар натиҷаи таҳлил ва муқоисаи даврони қорбурди иқтибосҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ бархе муҳаққиқон ба хулосае омадаанд, ки «ҳоло санаи дақиқи иқтибоси калимаҳои арабиро ба таври саҳеҳ муайян кардан қори душвор аст» [10, с.50], қисми дигар ба ин натиҷа расидаанд, ки онҳо қисми аз ҳама қадими лексикаи иқтибосиро ташкил медиҳанд [6, с.151].

Мо ҷонибдори ақидаи дуҷум ҳастем, зеро дар қадимтарин осори ниёгонамон аз байни калимаҳои иқтибосӣ мо танҳо бо арабизмҳо дучор меоем. Ин матлабро як қайди муҳаққиқи тавоно, шодравон Н. Маъсумӣ низ собит менамояд, ки навиштааст: «Тағйироти дигар дар

таркиби луғавии забони тоҷикии асри X аз дохил шудани элементҳои забони арабӣ иборат буд, ки ин протсесс на дар асри IX-X, балки аз ҳуди рӯзҳои аввали ба хилофат тобеъ кунононида шудани Мовароуннаҳру Хуросон (асрҳои VII-VIII) сар шудааст» [3, с.86].

Ба риштаи таҳлил кашидани таводи «Маснавии маънавӣ» нишон дод, ки дар даврони минбаъдаи инкишофи забони тоҷикӣ низ дохилгардии иқтибосҳои арабӣ идома ёфта, он яке аз сарчашмаҳои асосии такмилёбии таркиби луғавии забонамон ба шумор мерафт. Таҳлили ин гурӯҳи калимаҳои асар нишон дод, ки онҳо аз рӯи хусусияти худ ба ду навъ чудо мешаванд: 1) онҳое, ки дар тури таърихи дурударози инкишофи забони тоҷикӣ ба қонуну қоидаҳои он мутобиқ шуда, имрӯз низ ба сифати унсурҳои луғавии ғаёл ба қор мераванд; 2) онҳое, ки дар гузашта муддате ба қор рафта, баъдан аз таркиби луғавии забони ниёгонамон ҳориҷ шудаанд. Масалан, дар байтҳои зерин Мавлоно калимаи **соҳил**ро ба маъноҳои «дунёи зоҳир ва ҳақиқати аъро» (байтҳои аввал) ва ҳамчун қиноя «олами мисол» (байтҳои дуюм) истифода қардааст. Мутарҷим низ дар ифодаи ҳар ду маъно вожаи *shore*-ро ба қор бурдааст, ки маъноаш «соҳил» мебошад:

Чун зи дарё сӯи **соҳил** бозгашт,

Чанги шеърӣ Маснавӣ бо соз гашт. [2, с.52]<sup>1</sup>

When (I say) he returned from the Sea towards the *shore*, the lyre of the poesy of the *Mathnawī* became attuned (again).

Чун расидам сӯи як **соҳил** ба гом,

Буд бегашта гашта рӯзу вақти шом. [3, с.1984]

When I came on foot to a certain *shore*, the day had turned late, and 'twas eventide.

Бояд гуфт, ки дар тарҷумаи англисӣ пай бурдани маънои маҷозии калима душвор аст, барои ин бояд порчаи тулоии маснавӣ зикр қарда шавад, танҳо дар он ҳолат ба маънои «олами мисол» ба қор рафтани калимаи зикршуда дарк хоҳад гардид, вале бо сабаби маҳдудии имкони маҷалла пурра овардани контекст ғайриимкон аст.

Чунонки мушоҳида мегардад, калимаи *соҳил* ба ҳар як тоҷики имрӯза фаҳмост, вале шиносӣ бо забони «Маснавии маънавӣ» нишон дод, ки он дар даврони асри миёнагӣ дорои маъноҳое низ будааст, ки дар замони ҳозира қомилан аз истифода мондааст. Маҳз ба таври муқоисавӣ-таърихӣ омӯхтани забони осори гузаштагон чун Мавлавӣ «...баҳри дарки қараёни диалектикаи инкишофи онҳо заминаи муҳим фароҳам меорад» [9, с.27].

Муҳаққиқ ва шореҳи «Маснавии маънавӣ» Қарими Замонӣ ҳангоми эзоҳи маънои гурӯҳи қалони чи вожаҳои аслии тоҷикӣ ва чи иқтибосҳои арабӣ дар бораи дар асари мазкур ба маъноҳои ғайриоддӣ ба қор рафтани онҳо ишораҳо қолиб қардааст [1, д.5, с.383, 681, 746; д.6, 162, 288, 385, 848, 1019...]. Ба қатори чунин калимаҳо инчунин *cad(д) – barrier* [1, с.526; 5, с.3869], *силсила – chain* [4, с.1116-1117; 3, с.3849-3850]; *шамъ – candle* [1, с.475; 5, с.3672]; *садо – echo* [1, с.215; 2, с.1327] ва даҳҳои дигар низ мансуб ҳастанд.

Як ҳиссаи чунин иқтибосҳои арабӣро, чунонки қайд шуд, онҳое дар бар мегиранд, ки дар замони Мавлавӣ шояд серистеъмол буданд, вале баъдан қорбурдашон маҳдуд гардид ё аз истифода қомилан ҳориҷ шуданд. Чунончи, дар байтҳои зерин мо бо истифодаи вожаи *ғуроб* ва муодили англисии он *crow* дучор мегардем:

Лофу даъвӣ бошад ин пеши **ғуроб**,

Деги тиву пур яке пеши зубоб. [2, с.3567]

---

Мисолҳо аз наشري тарҷумаи англисии <sup>1</sup> Nicolson R. A., ки тахти рақами 4 дар пайнавишт омадааст, оварда мешавад. Аз ин рӯ, минбаъд танҳо қилд ва саҳифаи мисол зикр хоҳад шуд.

This is brag and pretension in the eyes of the **crow**: an empty or full pot is all one to the fly.

*Ғуроб* дар фарҳангномаҳо «зоғ, зоғи сиёҳ» шарҳ ёфтааст [8, ҷ.2, с.658; 9, ҷ.1, с.389], аммо дар «Маснавии маънавӣ» бо калимаи мазкур муаллифи он намунаи мардуми дунёпараст ва ҳасуду мукаллидеро ифода намудааст, ки валиро аз ғайривалӣ ва рӯҳониро аз ғайрирӯҳонӣ наметавонад тафовут наояд.

Вобаста ба чунин маъно ба кор рафтани *ғуроб* бояд гуфт, ки як хусусияти барҷастаи забону услуби Мавлоно ин аст, ки ӯ на танҳо калимаҳои имрӯз кӯҳнашуда, балки вожаҳои оддии дар давраи ҳозира истифодашавандаро низ ба шакли маъноҳои номаъмул ба кор бурдааст, ки назири онҳо дар осори классикони дигар шояд дучор наояд. Ба сабаби доманадор будани ин масъала ин ҷо бо ҳамин як намуна маҳдуд хоҳем шуд.

Тавре ки қайд шуд, аз ҷиҳати доираи маъно чунин иқтибосҳо ягона нестанд, балки яке бо маҳдудмаъноӣ ва дигаре бо фароҳии майдони маънояшон фарқ мекунад. Аз ин рӯ, мо онҳоро ба ду даста тақсимбандӣ намудем: 1) калимаҳои маҳдудмаъноӣ; 2) вожаҳои сермаъно.

Дар робита ба маҳдудмаъноии чунин калимаҳо бояд гуфт, ки дар «Маснавии маънавӣ» ба як маъноӣ мушаххас истеъмол шудани иқтибосҳои арабӣ баръакси вомвожаҳои сермаъно хеле кам ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар байти поён шоир калимаи *беғулӯл* ва тарҷумани англисии он - *and without unfaithfulness* ба кор бурдааст:

Гуфт макшуфу бараҳна **беғулӯл**,

Бозгӯ дафъам мадеҳ, эй булфузул. [1, с. 137]

He said: “Tell it forth openly and nakedly and **without unfaithfulness**: do not put me off, O trifler!

Калимаи *ғулӯро* соҳибони фарҳангномаҳо «хиёнат» тафсир кардаанд [8, ҷ.2, с.657; 9, ҷ.1, с.388], аммо шакли *беғулӯл* дар ин луғатномаҳо дучор нагардид. Аз мазмуни матн бармеояд, ки Мавлавӣ *беғулӯро* ба маъноӣ «бекаму кост ва бекаму зиёд» мавриди истифода қарор додааст ва ин аст, ки тарҷумон ҳамин маъноро бо ёрии **without unfaithfulness** ифода намудааст, ки маънояш ҳамон «бекаму кост» мебошад.

Чунонки ишора шуд, аксари ҳам калимаҳои дар давраи имрӯза маъмул, ҳам кӯҳнашуда дар «Маснавии маънавӣ» ба ду ё зиёда маъно ба кор рафтаанд. Чунончи, вожаи *авратро* муаллифи «Маснавии маънавӣ» “зан ба таври кулӣ” (байти якум) ва “завҷаи мард” (байти дуюм) истифода намудааст ва тарҷумон низ чунин маъноҳоро бо ёрии калимаҳои англисии *woman* ва *wife* баргардон кардааст:

**Авратеро** зуҳра кардан масх буд,

Хоку гил гаштан чӣ бошад, эй ануд. [1, с.536]

To make a **woman** Zuhra was metamorphosis: what (then) is it to become earth and clay, O contumacious one?

В-он ки қасди **аврати** ту мекунад,

Сад ҳазорон хашм аз ту медамад. [5, с.3046]

And (in the case of) a man who visits your **wife**, a hundred thousand angers shoot up from you.

Мавриди қайд аст, ки дар «Маснавии маънавӣ» аз байни калимаҳои арабии сермаъно миқдори иқтибосҳои ба ду маъно мустаъмал хеле зиёд ҳастанд. Бо сабаби маҳдудии имкон ин ҷо мо танҳо бо зикри гунаҳои тоҷикӣ ва англисии чанде аз онҳо маҳдуд мешавем: *саҳн* (1. миёни сарой; замини ҳамвор-1, с.821; 2. қадаҳи бузург; табақи бузург-5, с.446 ва *courtyard* ва *dish*), *ғараз* (1. матлуб, мақсуд ва ҳочат-1, с.922; 2. рой ва ақида, қасд ва хосте, ки дар он фақат нафъи шахси малҳуз шавад ва ба зиёни дигаре бошад-1, 334 ва *desire* ва *self-interest*), *фитна* (1. ошӯбу исён, азоб-5, с.4210; 2. шефта, мафтун-4, с.620 ва *torment* ва *tempted*) ва м. инҳо.

Муқоисаи нусхаи тоҷикии «Маснавии маънавӣ» бо тарҷумаи англисии он нишон дод, ки аз ин ҷиҳат низ онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: 1) иқтибосҳои арабие, ки мутарҷим онҳоро бо айнӣ як калимаи англисӣ баргардонидааст; 2) онҳое, ки тарҷумон вақти ба англисӣ ифода кардани матлаб аз калимаҳои мухтасифи англисӣ истифода кардааст. Намунаи нави аввали иқтибосҳо калимаи *гул* аст, ки Ҷалолуддини Балхӣ онро дар як маврид ба маънои «гарданбанд, қилодаи бар гардан ниҳанда, тавқи оҳанин ва банд» (байти нахуст) ва дар ҳолати дигар ҳамчун киноя аз худхоӣ, худбинӣ (байти дуюм) ба қор бурда, тарҷумон ҳар ду маъноро тавассути калимаи *shackle* ифода намудааст:

Ҷузвӣ ту аз қулли ӯ қуллӣ шавад,

Ақли қул бар нафс чун **ғул**е шавад. [1, с.2053]

Through his whole thy part is made whole (and perfect): Universal Reason is like a **shackle** on the neck of the flesh.

К-ин ҷӣ **ғул**л аст, эй Худо, бар гарданам,

В-арна **ғул** бошад, ки ғӯяд ман манам. [1, с.2449]

“O God, what **shackle** is this on my neck? Were it not for the **shackle**, who would say ‘I am I’?”

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки дар “Маснавии маънавӣ” дар қиёс ба вожаҳои иқтибосие, ки ду ё зиёда маънояшон танҳо бо як калимаи англисӣ тарҷума шудаанд, миқдори онҳое, ки бо якҷанд унсури луғавии англисӣ баргардон шудаанд, кам аст. Ҷунончи, тарҷумони англисии асар дар як маврид *форис* (*форисон*)-ро, ки маънои «савор»-ро дорад, бо калимаи содаи *rider* тарҷума намудааст, вале дар ҳолати дигар тавассути вожаи мураккаби *horsemen* баён кардааст:

Асб зерӣ рону форис асбҷӯ,

Чист ин гуфт асб, лекин асб ку? [5, 1077]

The horse is under the (rider's) thigh, and the **rider** is seeking the horse. (When asked), “What is this?” he says, “A horse, but where is the horse?”

Он ҷулуду он изомӣ рехта,

**Форисон** гашта ғубор ангеҳта. [1, 3676]

Those crumbled skins and bones have become (like) **horsemen** and have raised

Маънои «Худованди муттаол»-ро Мавлоно фақат бо ёрии калимаи мураккаби *horsemen* («аспавор») тарҷума кардааст:

Макри он **форис** ҷу ангезид гард,

Он ғуборат з-истифосат дур қард.

Сӯи **форис** рав, марав сӯи ғубор,

В-арна бар ту қубад он макри савор.[3, 383-384]

When the cunning of that **horsemen** has raised the dust, the dust keeps thee off from calling for aid. Go towards the **horsemen**, go not towards the dust; else the cunning of the Rider will beat upon thee.

Ё ҳангоми тарҷумаи панҷ маънои вохидҳои луғавии алоҳида мутарҷим ду маъноро бо вожаҳои мухтасиф, вале се маънои дигарро бо айнӣ як унсури луғавӣ баргардон кардааст. Масалан, ду маънои вожаи *оқилон*: 1. доноён ва зиракони дунёӣ; дунёдорон; дунёпарастон; 2. солеҳон тавассути калимаҳои англисии *sane* ва *wise*, вале се маънои дигари он: 1. комилон; 2. орифон; муршидон; 3. файласуфон (се байти охир) тавассути унсури луғавии *intelligent* тарҷума гардидааст:

Ў зи шарри омма андар хона шуд,

Ў зи нанги **оқилон** девона шуд. [2, 1434]

He has gone into the house (and taken refuge) from the wickedness of the vulgar: he has become mad on account of the infamy of the **sane**.

Оқилон, ки навҳаҳо пешин кунанд,  
Қоҳилон охир ба сар бармезананд. [3, 1622]  
The **wise**, indeed, make lamentations at first; the foolish beat their heads at the last.  
Лангари ақл аст оқилро амон,  
Лангаре дарюза кун аз **оқилон**. [3, 4312]  
To the intelligent man the anchor of intelligence is security: beg (such) an anchor from the **intelligent**.  
Ғофилонро кӯҳҳои барфдон,  
То насӯзад пардаҳои **оқилон**. [4, 3740]  
Know that (in this world) the heedless are (like) snow-mountains, to the end that the veils of the **intelligent** may not be consumed.  
Зиракону **оқилон** аз гумрахӣ,  
Дида бар хартун, доғи аблахӣ. [6. 1833]  
Through losing their way the acute and **intelligent** saw the brand of foolishness on their noses.

Аз таҳлили чанд калимаи иқтибоси арабӣ ва абёти Мавлавӣ пай бурдан душвор нест, ки шоир, воқеан, дар маъношиносӣ ва матлабифодакунӣ беназир буда, тарҷумони асар низ бо маҳорати ба худ хос онҳоро ба забони англисӣ тарҷума намудааст.

Маълум мешавад, ки доираи маънои иқтибосҳои арабӣ дар «Маснавии маънавӣ» ҳар хел буда, баъзе каммаъно ва бархе сермаъно ҳастанд.

Тарҷумони асар иддае аз маъноҳоро фақат бо як калимаи англисӣ (камтар) ва ҳиссае аз онҳоро бо якчанд вожаи он забон (бештар) баргардон кардааст.

#### ПАЙНАВИШТ:

1. Будагов Р.А. Введение в науку о языке / Будагов Р.А. – Москва: Просвещение, 1965. – 491 с.
2. Карими Замонӣ. Шарҳи ҷомеи «Маснавии маънавӣ». Дафтари панҷум, 1156 с.; дафтари шашум, 1262 с. / Карими Замонӣ. – Техрон: Иттилоот, 1375.
3. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди II. Забонишиносӣ / Маъсумӣ Н. – Душанбе: Адиб, 2005. – 349 с.
4. Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди I (фонетика, лексика) / Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ф. – Душанбе: Дониш, 1980. – 328 с.
5. The Mathnawi of Jalaluddin Rumi. Edited and translated by Reynold A. Nicholson
6. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В.С. Расторгуева. – Москва, 1964. – 187 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди I. Зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, А. Маъсумӣ. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди I. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. – 949 с.
9. Филин Ф.П. Заметки о состоянии и перспективах советского языкознания / Филин Ф.П. // Вопросы языкознания. – 1965. – №2. – С. 27-36.
10. Ҳалимов С.Осор. Ҷилди II / Ҳалимов С. – Душанбе, 2022. – 595 с.

#### REFERENCES:

1. Budagov R.A. Leading in Science on Language. –M.: Prosvesheniye, 1965. -491pp.
2. Karimi Zamoni. Interpretation of “Mathnawi ma’navi” The fifth volume, 1156pp.; the sixth volume, 1262pp. –Tehran: Ittiloot, 1375.
3. Ma’sumi N. Selected Works. Volume II. Linguistics. –Dushanbe: Adib, 2005. -349pp.



4. Nemenova R.L., Juraev Gh. *The Southern Dialect of Tajik Language. Volume 1 (phonetics, lexics).* –Dushanbe: Donish, 1980. -328pp.
5. *The Mathnawi of Jalaluddin Rumi. Edited and translated by Reynold A.Nicholson*
6. Rastorgueva V.S. *Experience of Comparative Study of Tajik Dialect. M., 1964. -187pp.*
7. *Tajik Dictionary. Volume 1. Under the editorship of M.Sh. Shukurov, V.A. Kapranov, R.Hoshim, A.Masumi. –M.: Soviet Encyclopedia, 1969. -949pp.*
8. *Tajik Interpretation Dictionary. Volume 1. Under the editorship of S.Nazarzoda, A.Sanginov, S.Karimov, M.H.Sulton. Dushanbe, 2008. -949pp.*
9. Filin F.P. *Notes on Condition and Perspectives of the Soviet Linguistics //Linguistics issues. 1965, №2, -PP.27-36*
10. Halimov S. *Osor. Volume II. Dushanbe, 2022. -595pp.*

**5.9.9. (10.01.10) МЕДИАКОММУНИКАЦИИ И ЖУРНАЛИСТИКА**  
**5.9.9. МЕДИАКОММУНИКАЦИЯҲО ВА РЀЗНОМАНИГОРӢ**  
**5.9.9. MEDIACOMMUNICATIONS AND JOURNALISM**

УДК 659.4

DOI 10.24412/3005-849X-2025-2-146-156

**СОВРЕМЕННЫЕ  
ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ  
СУБЪЕКТНОГО СОСТАВА  
ИНФОРМАЦИОННО-  
КОММУНИКАЦИОННЫХ  
ОТНОШЕНИЙ: БЛОГЕРСТВО И  
ЗАПРОС НА ЭКСПЕРТНОСТЬ**

**ТАМОЮЛҲОИ МУОСИРИ  
ТАРАҚҚИЁТИ ТАРКИБИ  
СУБЪЕКТИИ МУНОСИБАТҲОИ  
ИТТИЛООТӢ ВА  
КОММУНИКАТСИОНӢ:  
БЛОГНАВИСӢ ВА ТАЛАБОТ БА  
КОРШИНОСОН**

**MODERN TRENDS IN  
THE DEVELOPMENT OF  
THE SUBJECT COMPOSITION  
OF INFORMATION AND  
COMMUNICATION RELATIONS:  
BLOGGING AND THE  
EXPERT SURVEY**

*Юсупова Елена Евгеньевна, канд. истор. наук, доцент каф. международной журналистики ФГАОУ ВО «МГИМО (университет)» МИД России (Москва, Россия); Балинская Наталья Ринатовна, д-р полит. наук, проректор по молодежной политике и воспитательной работе ГБОУ ВО «Южно-Уральский государственный институт искусств им. П.И. Чайковского», (Челябинск, Россия)*

*Юсупова Елена Евгеньевна, н.и.т., доцент кафедры журналистики и баённамилали МТФДМ ТО «ИДМБМ (дониигоҳ) ВКХ Русия (Москва, Русия); Балинская Наталья Ринатовна, д.и.с., проректор оид ба сиёсати ҷавонон ва корҳои тарбиявии МДТБ ТО Донишқадаи давлатии санъати Урали Чанубӣ ба номи П.И. Чайковский (Челябинск, Русия)*

*Yusupova Elena Evgenievna, PhD in History, associate professor of the Federal state autonomous institution of higher education "Moscow State Institute of International Relations (University) of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation" (Moscow, Russia); Balynskaya Natalia Rinatovna, doctor of political sciences, vice-rector for youth policy and educational work of the State Budgetary educational institution of higher education «South-Ural state Institute of arts by the name of P.I. Tchaikovsky's», (Chelyabinsk, Russia) e-mail: balynskaya@lis.ru*

Отмечено, что в настоящее время в информационно-коммуникационных процессах наблюдается разнообразие субъектного состава, поскольку журналисты, блогеры, эксперты выступают в разных ролях. Одни исследователи уравнивают журналиста и блогера в информационных действиях, другие проводят принципиальную грань между ними, делая точкой отсчета ответственность перед аудиторией и другие факторы. К существующим критериям, по которым сравниваются различные виды массово-информационной деятельности, в работе добавляется еще один – миссия субъекта информационных отношений, цель его деятельности в коммуникативном пространстве. Представлено мнение, что с этой позиции блогер и журналист предстают совершенно различными по своей субъектности. При характеристике эксперта выделено, что сочетания «журналист – эксперт» и «блогер – эксперт» приводят к разным субъектным отношениям в области массмедиа. Актуальность исследования обусловлена тем, что полученные теоретические результаты и выводы могут быть востребованы при обучении специалистов в области журналистики и рекламной деятельности. Исследовательский

опыт будет также полезен практикующим работникам в области массмедиа, политической рекламы и маркетинга.

**Ключевые слова:** информационно-коммуникационные процессы, субъектный состав, миссия субъекта, журналист, блогер, эксперт

Зикр гардидааст, ки айни замон дар равандҳои иттилоотию коммуникатсионӣ гуногунии таркиби субъектӣ мушоҳида мешавад, зеро рӯзноманигорон, блогерон ва мутахассисон нақшҳои гуногунро иҷро мекунанд. Бархе муҳаққиқон дар фаъолияти иттилоотӣ рӯзноманигор ва блогерро баробар медонанд, олимони дигар бо назардошти масъулият дар пеши аудиторія ва дигар омилҳо байни онҳо фарқи ҷиддӣ мегузоранд. Ба меъёрҳои мавҷуда, ки намӯдҳои гуногуни фаъолияти омтавӣ-иттилоотӣ аз рӯйи онҳо муқоиса мегарданд, дар мақола боз як меъёри дигар-рисолати субъекти муносибатҳои иттилоотӣ илова карда шудааст, ки ҳадафи он фаъолият дар фазои иртиботӣ мебошад. Ақидае пешниҳод шудааст, ки аз ин нуқтаи назар блогер ва рӯзноманигор аз ҷиҳати субъективияти худ қомилан фарқ мекунанд. Ҳангоми тавсифи коришинос махсус қайд мегардад, ки мафҳумҳои “журналист – коришинос” ва “блогер – коришинос” боиси муносибатҳои мухталифи субъективӣ дар соҳаи ВАО мегарданд. Мубрамияти таҳқиқ дар он зоҳир мешавад, ки натиҷаҳои назариявӣ ва ҳулосаҳо метавонанд ҳангоми таълими мутахассисони соҳаи журналистика ва фаъолияти таблиғотӣ мавриди истифода қарор гиранд. Натиҷаҳои таҳқиқ инчунин барои мутахассисони амалкунандаи соҳаи ВАО, дар таблиғоти сиёсӣ ва маркетинг муфид хоҳад буд.

**Калидвожаҳо:** равандҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, таркиби субъектӣ, рисолати субъект, журналист, блогер, коришинос

The article notes that at present, there is a diversity of subject composition in information and communication processes, since journalists, bloggers, and experts act in different roles. Some researchers equate journalists and bloggers in their information activities, while others draw a fundamental line between them, making the starting point the responsibility to the audience and other factors. To the existing criteria by which various types of mass information activities are compared, another one is added in the work – the mission of the subject of information relations, the purpose of his activity in the communicative space. The opinion is presented that from this position, a blogger and a journalist appear completely different in their subjectivity. When characterizing an expert, it is highlighted that the combinations of "journalist - expert" and "blogger - expert" lead to different subjective relations in the field of mass media. The relevance of the study is due to the fact that the obtained theoretical results and conclusions can be in demand in training specialists in the field of journalism and advertising. Research experience will also be useful to practitioners in the fields of mass media, political advertising and marketing.

**Key-words:** information - communication process, subject composition, the mission of the subject, journalist, blogger, expert

Современная массмедийная реальность, в которой разворачиваются коммуникационные отношения всех участников информационного процесса, характеризуется крайней противоречивостью. Это отмечают многочисленные эксперты. Например, в области политической коммуникации исследователи отмечают следующую тенденцию: «Хотя в последние 15 лет происходил спад интереса общества к политическим событиям, наблюдалось равнодушное отношение к выборам и снижение уровня гражданского самосознания, в интернет-сообществе (и прежде всего среди блогеров) наблюдался рост социально-политической активности» [1, с. 3].

Действительно, творчество блогеров как активных участников современных информационных отношений, их личная активность и имиджевое позиционирование себя как самостоятельных субъектов коммуникации, в том числе политической, вызывает неподдельный интерес. Такие изменения некоторые исследователи связывают с развитием технологий в массово-информационной деятельности и отмечают, что «блогинг стал стремительно формироваться на основании демократичности горизонтальной сетевой коммуникации и способности к самоорганизации социальных сетей» [2, с. 8]. О возрастающей роли электронных технологий говорят и другие исследователи: «В настоящее время в мире активно формируется информационное общество, вводятся в действие новые электронные технологии, создаются цифровые ресурсы» [3, с. 80].

Мы в целом согласны с приведенным исследовательским посылом, тем более что он получает подтверждение в данных статистики, в соответствии с которой «рост числа блогов характеризуется экспоненциальной кривой. Так, если в 2004 году их насчитывалось 4 млн, то в 2008 году – 133 млн, то есть рост за 4 года составил 33 порядка» [2, с. 9]. Однако стоит отметить, что приведенные исследования сделаны достаточно давно. Именно поэтому, на наш взгляд, более убедительными являются данные, полученные исследовательским сообществом два года назад.

Так, в статье ««Больше миллиона»: названо число блогеров в России» утверждается, что «в России от 2 до 5 тысяч подписчиков имеют 755 тысяч блогеров, от 5 до 10 – 300 тысяч блогеров, от 10 до 100 тысяч – 255 тысяч блогеров, от 100 тысяч до 1 миллиона подписчиков у 18,5 тысяч блогеров и блогеров-миллионников больше тысячи человек» [4].

Однако немного изменим ракурс нашего исследовательского интереса. Сделаем попытку не учитывать количество подписчиков, которые в примере, приведенном выше, исчисляются тысячами, и сконцентрируем внимание на качественных, а не на количественных показателях. В этом случае статистика будет еще более впечатляющей. То есть, мы посмотрим на блогерство как на явление, когда оно понимается как специфическая деятельности по созданию и распространению авторского контента (а именно так мы понимаем блогерство), и тогда, по мнению исследователей, «количество «говорящих» авторов за декабрь 2017 и февраль 2018 г. составило 38 млн и ими было сгенерировано 670 млн сообщений. Превалирующая доля контента сосредоточена в социальных сетях – 470 737 публикаций, что составляет 70,2 % от совокупного объема упоминаний в социальных медиа, доля микроблогов составляет 11,7 % от общего количества, видеоресурсов – 10,8 %» [5].

Итак, вне сомнения, что на современном этапе развития информационных отношений блогеры стали заметной частью мирового информационно-коммуникационного пространства, и России в частности. Как показывают исследования, они создают огромное количество контента и способны объединять большие массы людей вокруг определенных тем, и подобный процесс происходит даже тогда, когда общество как традиционный участник общественных отношений не испытывает побуждений явно проявлять себя, например в той же политической сфере.

В этом отношении нам хотелось бы обратить внимание на специфические черты, которые в общих контурах присущи российским блогерам. Отметим, что исследовательские мнения по этому поводу весьма разнообразны. Одни исследователи говорят, что здесь наблюдается «рост политизированности блогосферы как следствие развития социально-политического потенциала общности; формирование особой группы блогеров, для которых ведение записей становится основным видом деятельности, приносящим доход; выделение блогеров, отказывающихся от анонимного социального взаимодействия в Интернете вследствие необходимости создавать и поддерживать репутацию, когда социальные

статусы, приобретенные в общности, дополняются традиционными статусами; появление общностно неодобряемой подгруппы, готовой рисковать репутацией, публикуя недостоверные, искажающие реальность данные» [1, с. 7].

В приведенной цитате мы обратили внимание на выделенную коммерческую составляющую деятельности блогера. Эту отличительную особенность подмечают и другие исследователи: «Очевиден вывод о преимущественной направленности блогерства на получение прибыли за счет рекламы товаров и услуг, однако это относится не ко всем блогерам» [6, с. 226].

Действительно, есть «определенные признаки, которые позволяют характеризовать блогерство как новую форму удаленной занятости: возможность работать дистанционно, ведение информационной деятельности, привлечение аудитории, возможность заработка. При этом в настоящий момент блогерство не является официально признанной профессией» [7, с. 135].

Однако, с нашей точки зрения, в приведенных мнениях исследователей видны некоторые противоречия. Так, с одной стороны, блогер имеет большое количество подписчиков и часто (но далеко не всегда) его деятельность имеет коммерческую составляющую. С другой стороны, блогер выходит из поля анонимности и создает в информационно-коммуникационном пространстве собственную репутацию, то есть имидж, а это уже не совсем коммерческая цель. На наш взгляд, это система информационных действий по оказанию определенного влияния на аудиторию. Мы видим достаточное количество примеров, когда блогер собирает в социальных сетях большую аудиторию, но не ставит целью извлечение прибыли. Именно так, например, работает институт лидеров общественного мнения. Остановимся на этом аспекте более подробно.

В приведенном примере есть специфические черты блогера, на которых нам хотелось бы остановиться. В данном случае мы получаем следующие характеристики блогера как участника информационно-коммуникационного процесса: во-первых, он производит интересный для определенной целевой аудитории контент, вокруг которого собирает определенных представителей целевой аудитории, способных либо просто потреблять контент, либо его ретранслировать и/или вступать в дискуссию; во-вторых, он выражает идеи этой аудитории, поскольку в глазах собранной им аудитории определенным образом выстраивает собственный имидж; в-третьих, тщательно относится к фильтрации информации – непроверенная информация, способная подорвать доверие аудитории, не попадает в информационное поле, которое он транслирует. Все это говорит о том, что блогер в данном случае становится профессионалом по работе с информацией, с оформлением собственного контента и/или ведением социальных сетей. Об этом исследователи рассуждают так: «Процесс профессионализации блогерства сопровождается и формированием моральных индикаторов профессии. По нашему мнению, моральное измерение профессии – это ключевой аспект, позволяющий отделять «профессию» от «вида деятельности», «специальности», «работы», «занятия» и т.д.» [8, с. 144].

Однако мы также понимаем, что частично эта новая деятельность (или становящаяся профессия, как ее трактуют некоторые исследователи) имеет явные пересечения с давно известной профессией журналиста. Мы неоднократно обращали внимание на то, что журналистика, в отличие от других видов массово-информационной деятельности – рекламы и PR (от англ. Public relations – «связи с общественностью»), не создает факты, а идет вслед за ними [9]. Но и блогер, судя, во-первых, по мнению исследователей и, во-вторых, по практике, свидетелями которой мы ежедневно становимся как потребители информации, также самостоятельно не создает фактов. Есть даже мнение, что «из двух

ипостасей (нюсмейкер, носитель трендов, гражданской позиции и рыночный игрок на информационном пространстве) блогерство будет развиваться в сторону нюсмейкера, который ближе всего к журналистике» [8, с. 143].

На сходство в информационном процессе блогеров и журналистов исследователи указывают также, исходя из других характеристик деятельности. Так, «блоггеры (*sic!*), как и журналисты, пишут тексты на общественно значимые темы. Эти тексты читает определенная аудитория. У записок в блогах есть определенная периодичность, хотя она больше зависит от желания автора, чем от какого-то регламента. Блоггерские (*sic!*) статьи, как и СМИ, имеют определенное воздействие на общество» [10, с. 223].

По нашему убеждению, блогерство и журналистика – совершенно разные виды деятельности. В исследовательской литературе поставлен один из принципиальных вопросов, ответ на который, на наш взгляд, и демонстрирует это различие. Так, «от четкого понимания, перед кем блогер несет ответственность – перед аудиторией, рекламодателями, покупателями, авторами и т.д. – зависит и концепция этического документа», который должен регулировать деятельность блогера [8, с. 152]. Об аудитории мы уже рассуждали в данной исследовательской работе: и журналист, и блогер объединяют целевую аудиторию вокруг определенных тем. Однако миссия блогера – продвижение собственных интересов и популярности, возможно, и для коммерческих целей (хотя, как показывает практика и деятельность тех же лидеров общественного мнения, это может и не являться задачей блогера). Подобную характеристику отмечают исследователи: «Содержание постов в блоге формирует образ автора, поскольку так или иначе содержит повествование о личной жизни автора, поведении и установках. Блогинг дает возможность пользователям самим регулировать создание образа автора» [11, с. 226].

В то время миссия журналиста – создать у целевой аудитории определенную картину мира. На наш взгляд, именно в этом скрыто принципиальное отличие деятельности блогера и журналиста. Блогер волен выбирать из реального общественно-политического процесса факты, которые укладываются в его собственную картину мира, в его мировоззрение, которые ему удобно комментировать и выстраивать собственный имидж на определенном контенте. Таким образом, блогер сам создает актуальную политическую повестку дня. Исследователи уверены, что в этом отношении «у каждого блогера есть своя целевая аудитория, схожая по интересам, увлечениям и ценностям, что делает информацию, которую они предоставляют, более релевантной и интересной для зрителей» [12, с. 300]. И поэтому, конечно, блогер несвободен в плане выбора тем – он формирует повестку дня выгодным для него образом. Касательно журналиста, который идет вслед за фактом и как бы не волен выбирать из тех событий, что происходят, что ему освещать, а что – нет, то отметим проблему корпоративной принадлежности журналиста, которая тоже так или иначе формирует определенные рамки для его деятельности.

Журналист свободен в выбранном направлении деятельности, то есть он «принадлежит» определенной корпорации, он «пропагандирует» интересы издания. И поэтому само издание также во многом определенным образом «формирует повестку дня». Здесь журналист далеко не свободен в абсолютном понимании свободы. Мы отдаем себе отчет, что затронутая проблема, а именно: проблема выбора и освещения какой-то определенной темы, события, процесса – это направление для отдельного исследования, поскольку касается этических норм работы журналиста. Мы в данной публикации не ставим ее рассмотрение как исследовательскую задачу. Наша цель – контурно обозначить, что у явления, исследуемого согласно заявленной проблематике, есть еще широкий спектр вопросов для обсуждения в дальнейшем, поскольку проблема многогранна.

Сосредоточимся на другом аспекте: на том, что, по мнению исследователей, «некоторые события остаются незамеченными традиционными СМИ или умалчиваются по каким-либо причинам. Блогеры же привлекают к ним внимание, поддерживая участие граждан в жизни социального общества. Этот особый вид журналистики» [13, с. 94]. На наш взгляд, дискуссионным является приведенный посыл исследователя, который приравнивает блогерство к журналистике. Однако в целом можно согласиться с мнением, что журналистика действительно использует иногда в силу корпоративности элемент умолчания, в то время как блогерство, напротив, им активно пользуется. Вместе с тем, на наш взгляд, это имеет и обратную силу: блогер также может (и вправе, если рассуждать не об ответственности перед целевой аудиторией, а о собственных интересах по построению имиджа) умолчать о событиях, которые не входят в его личную «повестку дня» по продвижению собственного имиджа /бренда в информационном пространстве.

И все же журналист в этом отношении подчиняется объективной реальности: он не способен создавать политическую повестку самостоятельно – она формируется объективно, без его участия. С такого ракурса блогерство видится нам все же как род деятельности, как определенное занятие, а журналист предстает как профессия.

Однако данными рассуждениями не ограничивается круг затронутых нами проблем. Так, феномен блогерства, способного собрать многотысячную аудиторию, скрыт, как нам кажется, гораздо глубже. С одной стороны, мы провели принципиальную черту между блогерством и журналистикой, доказав, что журналистика – это профессиональное конструирование определенной «модели мира», основывающейся на объективной реальности, а блогерство – это конструирование собственного имиджа посредством избирательного формирования определенной «повестки дня», интересной для некой целевой аудитории, однако не объяснили популярность блогерства на современном этапе развития информационных отношений.

Обратимся еще раз к журналистике как к роду деятельности по сбору, обработке и распространению информации. Для выполнения «миссии» по созданию объективной картины у отдельно взятого журналиста должен существовать ресурс по «набору» экспертов, которые способны быстро и качественно дать комментарий к той или иной проблеме. Об этом говорят исследователи: «Журналисты прежде всего указывали на необходимость у каждого медиа иметь собственный пул экспертов и на сложность их поиска, особенно в региональных СМИ и на этапе входа в профессию» [14, с. 33]. Другие исследователи даже определяли критерии, «позволяющие оценить соответствие эксперта той тематике, которую он представляет: институциональная принадлежность; уровень образования; наличие выступлений и публикаций по теме специализации; практические результаты; вовлеченность эксперта в профессиональную среду; медийность» [15, с. 105].

Институт экспертов – явление, давно известное журналистике. Однако, по мнению исследователей, в связи с современным этапом развития информационных отношений и техническим прогрессом, эксперты должны обладать несколько иными компетенциями. «Обозначим основные этапы пути развития универсальных компетенций XXI в. для достижения экспертности: получение необходимых знаний и опыта деятельности; использование открытых образовательных ресурсов; индивидуализация обучения; развитие эмоционального интеллекта (умение управлять своими эмоциями и понимать эмоции других; понимание и принятие себя, своих слабых и сильных сторон, своих потребностей, желаний и целей, адекватная самооценка, целеустремленность); применение средств коммуникации и сотрудничества; владение навыками работы с информацией и применения технических средств, умение пользоваться компьютером и различными программами и

платформами (информационная, техническая, цифровая грамотность), изучение и использование интерактивных технологий позиционирования себя в качестве эксперта; создание канала в YouTube, группы, паблика, сообщества в соцсетях «ВКонтакте», «Инстаграм», «Фейсбук»; мессенджерах» [16, с. 156].

Таким образом, на наш взгляд, мы столкнулись с явлением, которого до нынешнего состояния информационно-коммуникационных отношений в информационном пространстве не наблюдалось. Мы видим, что усложнение реальности, многочисленные открытия, ускорение времени происходящих событий и их интерпретация в общественном сознании, нелинейность политического процесса, которые являются следствием этих «составляющих», влекут за собой повышенные требования к экспертам, мнение которых так важно для целевой аудитории. Это закономерное явление в быстро меняющемся мире, характеризующемся стремительным увеличением данных о самом мире. Во многом именно эти тенденции побудили экспертов выйти в информационное пространство и стать профессиональными блогерами. Поясним свою позицию.

Ранее эксперт обладал «экспертностью» и был готов к тому, чтобы какой-то журналист от лица определенного издания обратился к нему за подтверждением либо за опровержением определенных концепций, явлений, событий. Сегодня эксперт обладает широким спектром возможностей по презентации собственного мнения в социальных сетях посредством интернет-технологий. Он может, в принципе, без посредничества журналиста, какой-либо редакции, без «оглядки» на корпоративные нормы той самой редакции, а иногда и самого журналиста и т.д., выразить собственную точку зрения на события. Данные обстоятельства, осмысленные экспертами, разделили исследовательское мнение экспертов как минимум на две большие группы.

Первая группа экспертов обладает «экспертностью», но неспособна качественно презентовать себя или свои идеи, то есть выступать в качестве блогеров в социальных сетях. Именно такие эксперты продолжают быть интересными журналистам. Мы уже отмечали, что журналист, включая мнение данного эксперта в определенную концепцию мира, дает возможность самому эксперту для раскрытия потенциала и одновременно подтверждает жизнеспособность своей объективно созданной концепции мира.

Вторая группа экспертов, используя все возможности научно-технологического прогресса и собственные способности, мгновенно выставляет свою экспертность общественному мнению. Именно эти эксперты сами становятся субъектами политического информационного процесса, напоказ презентуя свою экспертность определенному количеству представителей их целевой аудитории. На наш взгляд, именно эксперты, которые обладают навыками по презентации собственного мнения по важным вопросам в социальных сетях Интернета, в большинстве своем и становятся современными блогерами. Поясним данную исследовательскую позицию.

С одной стороны, они, вне всякого сомнения, обладают экспертными знаниями, с другой стороны, способны работать по принципу журнализма, а именно: умеют объединить целевую аудиторию вокруг определенной проблемы, сформировать мнение по обсуждаемой теме, обладают навыками обработки текста в соответствии с требованиями реально существующих социальных сетей. Дополнительно к этому они понимают алгоритм функционирования этих сетей, умеют адаптировать свой контент под этот алгоритм и представить его целевой аудитории. Такие блогеры-эксперты способны вынести экспертное заключение на всеобщее обозрение. И, как показывает практика, с этим мнением будут согласны и представители целевой аудитории, которые имеют «запрос» на такой контент.



Таким образом, мы приходим к выводу, что в современном обществе ощутим запрос на «экспертность». Научно-технический прогресс во многом способствовал тому, что научное знание разделилось на узкие научные сегменты. Именно поэтому эксперты сегодня востребованы как минимум в двух ипостасях. Так, есть эксперты, которые объединяют все открытия, сделанные во всем спектре современной науки. Они объясняют закономерности и стремятся презентовать некую «теорию всего», которая бы стала ясной и понятной всем участникам общественно-политического взаимодействия.

С другой стороны, есть узконаправленные эксперты. Эта категория экспертов действует в определенном сегменте научных знаний, формулируя собственную, отличную от других, точку зрения на заявленные проблемы. Именно поэтому эксперты вдруг становятся интересны определенной, возможно, достаточно узкой аудитории. И, на наш взгляд, они в условиях научно-технического прогресса во многом ощутили сегодня возможность высказаться напрямую, без посредничества журналистов и традиционных средств массовой информации. Именно такие эксперты, освоившие механизм трансляции через социальные сети в пространстве Интернета, стали блогерами.

Есть еще одна часть экспертов. Это эксперты, которые, оставшись в сугубо научном поле, становятся неоспоримым и очень значимым источником информации для современных журналистов и традиционных СМИ, которые по-прежнему видят собственную миссию в создании объективной картины мира для целевой аудитории. Но, как нам кажется, и здесь можно развернуть дискуссию в определенном русле. Эти эксперты сегодня также оказываются в определенной степени «заложниками» новой массмедийной реальности, в которую вступила в том числе и наука. Поясним свою позицию.

Дело в том, что эксперт для журналиста должен стать в определенном смысле «заметным», то есть, он каким-то образом должен быть представлен в поле массовых коммуникаций. В противном случае экспертность останется невостребованной и будет интересовать только небольшую часть профессионального сообщества. Поэтому сегодня эксперты, даже будучи учеными, исследователями и т.д., также презентуют свои исследования в медийном поле, в том числе чтобы их заметили те же журналисты. Без медийности они рискуют никогда не попасть в круг «общественных» экспертов, чье мнение используют журналисты для создания своей «картины мира».

Итак, мы приходим к выводу, что в современном обществе в последние десятилетия при кардинальном изменении субъектного состава массмедийных отношений весьма ощутим запрос на экспертность. Вне всякого сомнения, научно-технический прогресс во многом способствовал тому, что современное знание о различных процессах разделилось на узкие научные сегменты. Именно поэтому эксперты востребованы в двух ипостасях. Во-первых, они востребованы как эксперты, которые объединяют все открытия, сделанные в научном спектре, и объясняют «теорию всего», понятную и непротиворечивую для целевой аудитории. Во-вторых, это эксперты узконаправленные, которые формулируют свою позицию в определенном сегменте научных знаний, совершенно отличную от других точек зрения на заявленную проблему. Именно поэтому эксперты вдруг становятся интересны аудитории. На наш взгляд, именно эта группа экспертов благодаря научно-техническому прогрессу ощутила возможность высказаться напрямую, без посредничества журналистов и традиционных средств массовой информации. Такие эксперты, освоившие механизм трансляции через социальные сети посредством глобального Интернета, стали сегодня блогерами. Другая часть экспертов, оставшись в сугубо научном поле исследований, становится сегодня неоспоримым и очень значимым источником информации для

современных журналистов, которые, следуя принципам профессии, создают объективную картину мира для целевой аудитории.

Поэтому, с нашей точки зрения, современные тенденции развития субъектного состава информационно-коммуникационных отношений характеризуются крайней противоречивостью. В данном случае блогерство и экспертность иногда сочетаются в одном лице, а иногда оказываются принципиально противоположны друг другу, поскольку у них также могут быть разные «миссии», цели и задачи в информационно-коммуникационном процессе. И оба этих явления вполне способны стать отдельным объектом исследования для целой совокупности гуманитарных наук, потому что современные тенденции развития субъектного состава информационно-коммуникационных отношений не ограничиваются разграничением понятий «блогерство» и «экспертность». Как показано выше, мы часто видим совмещение этих позиций.

С другой стороны, на современном этапе развития информационно-коммуникационных отношений мы наблюдаем их полную противоположность, которая, будучи представленной в практике массмедийной реальности, также имеет успех. Поэтому необходим глубокий анализ данной проблемы с теоретической и с практической точек зрения, что учитывало бы и реальные успехи отдельно взятых блогеров в общественно-политическом пространстве современной России и за ее пределами, и научные изыскания и статистические данные по исследуемой проблематике.

#### **СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:**

1. Кульминская А.В. Социальная общность блогеров: становление и развитие в российском обществе: автореф. дисс... канд. социол. наук / А.В. Кульминская. – Екатеринбург, 2013. – 20 с.
2. Никовская Л.И. Блогинг как стремительно растущий институт публичной политики в контексте формирующегося сетевого общества / Л.И. Никовская // Социально-политические исследования. – 2022. - №4 (17). - С. 5-17.
3. Зевелева Е.А., Юсупова Е.Е. и др. Историческое развитие экономической теории в мире / Зевелева Е.А., Юсупова Е.Е., Фантров П.П., Абрамов Р.А., Сентмар Д. // Вопросы истории. – 2021. - № 7-2. – С. 80-84.
4. Воробьев Д. «Больше миллиона»: названо число блогеров в России [Электронный ресурс] / Д. Воробьев // Научная служба новостей. 22 июля 2022 г. Режим доступа: <https://nsn.fm/society/nazvano-chislo-bloggerov-v-rossii>
5. Социальные сети в России, лето 2017 г.: цифры и тренды, 22.03.2018 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://blog.br-analytics.ru/sotsialnye-seti-v-rossii-let-2017-tsifry-itrendy>.
6. Серопол Д.И., Шульга А.К. Блогерство: особенности и правовое регулирование / Д.И. Серопол, А.К. Шульга // ЭПОМЕН. – 2021. - №.64. – С. 263-269.
7. Симонова А.А., Пить В.В. Феномен блогерства в контексте новых форм удаленной занятости / А.А. Симонова, В.В. Пить // Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса. – 2023. – 9 (1). – С. 135-143.
8. Абиькенова В.А. Станет ли блогерство профессией? (Блогерство – новый феномен среди профессий?) / В.А. Абиькенова // Ведомости прикладной этики. – 2022. - №59. – С. 141-169.
9. Балынская Н.Р. Специфика участия средств массовой информации в политическом процессе современной России: дисс... д-ра полит. наук / Н.Р. Балынская. – Екатеринбург: Уральский федеральный университет им. первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2009. – 267 с.
10. Эггардт Л.В. Блоггерство – гражданская журналистика или слухи? / Л.В. Эггардт // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. – 2010. – №2. – С. 220-223.

11. Моштылева Е.С. Повествователь в интернет-коммуникации: особенности экспликации в рамках нарративного моделирования // Современный медиатекст и судебная экспертиза: междисциплинарные связи и экспертная оценка: сборник научных работ Международной научно-практической конференции «Современный медиатекст и судебная экспертиза: междисциплинарные связи и экспертная оценка» (Москва, 12-13 октября 2023 г.) – Москва: ООО «СОЮЗКНИГ», 2023. – С. 224-229.
12. Руденко В.А., Фацевская А.П. Медиатекст блогера как инструмент влияния на аудиторию: вербальная и невербальная угрозы с точки зрения судебной экспертизы // Современный медиатекст и судебная экспертиза: междисциплинарные связи и экспертная оценка: сборник научных работ по итогам Международной научно-практической конференции «Современный медиатекст и судебная экспертиза: междисциплинарные связи и экспертная оценка» (Москва, 12-13 октября 2023 г.). – Москва: ООО «СОЮЗКНИГ», 2023. – С. 300-304.
13. Соломатин Д.Д., Соловьев В.А. Блогинг как катализатор журналистики в медиасистеме России / Д.Д. Соломатин, В.А. Соловьев // Вестник науки и образования. – 2019. - №14-1 (68). – С. 91-99.
14. Каминская Т.Л., Ерохина О.В. Экспертный медиаконтент: создание и использование в современных медиа / Т.Л. Каминская, О.В. Ерохина // Вопросы теории и практики журналистики. – 2023. – №1. – С. 24-38.
15. Горохов М. Ю. Критерии экспертности в журналистике / М. Ю. Горохов // Вестник ВГУ. Серия: филология. Журналистика. – 2022. – № 2. – 104-107.
16. Зайцева Т.Б. Медийные стратегии экспертности / Т.Б. Зайцева // Научный журнал LIBRI MAGISTRI. – 2021. – №18. – С. 149-162.

#### REFERENCES:

1. Kulminskaya A.V. Social Community of Bloggers: Formation and Development in Russian Society: abstract of dissertation for the degree of candidate of sociological sciences, Ekaterinburg, 2013, 20 pp.
2. Nikovskaya, L.I. (2022) "Blogging as a Rapidly Growing Public Policy Institution in the Context of the Emerging Network Society", social – political research, vol. 17, no. 4, PP. 5–17.
3. Zeveleva E.A., Yusupova E.E., Fantrov P.P., Abramov R.A., Sentmar D. Historical Development of Economic Theory in the World, Questions of History, 2021, no. 7-2, PP. 80-84.
4. Vorobyov D. More than a Million: The number of bloggers in Russia has been named, 2022, available at: <https://nsn.fm/society/nazvano-chislo-bloggerov-v-rossii>.
5. Social networks in Russia, summer 2017: figures and trends, 2018, available at: <https://nsn.fm/society/nazvano-chislo-bloggerov-v-rossii>.
6. Seropole D.I., Shulga A.K. Blogging: features and legal regulation, EPOMEN, 2021, no. 64, PP. 263-269
7. Simonova, A. A., Pit, V. V. (2023), —The Phenomenon of Blogging in the Context of New Forms of Remote Employment, Research Result. Business and Service Technologies, 9 (1), PP. 135-143
8. Abilkenova, V. A. (2022). Will Blogging Become a Profession? (Is blogging a new phenomenon among professions?). Bulletin of Applied Ethics, 59, PP. 141–156 (11.03.2025)
9. Balynskaya N.R. Specificity of Mass Media Participation in the Political Process of Modern Russia: Dissertation for Doctoral Degree in Political Science. Yekaterinburg: Ural Federal University named after the First President of Russia B.N. Yeltsin. 2009.
10. Ekgardt L. V. Blogging – Public Journalism or Rumour? // Bulletin of VGU. Series: Philology. Journalism. - 2010. - № 2. - PP. 220-223.

11. Moshtyleva, E. S. (2023). *Narrator in Internet Communication: features of explication in the framework of narrative modeling*. Moscow: SOYUZKNIGA LLC. 224-228. ISBN 978-5-6049239-4-8. (In Russ.).
12. Rudenko V.A., Fashchevskaya A.P. (2023). *The Blogger's Media Text as an Instrument of Influence on Audience: Verbal and Non-Verbal Threats from the Perspective of Forensic Expertise*. In *Contemporary Mediatext and Forensic Examination: Interdisciplinary Connections and Expert Evaluation* (pp. 300–304), *Proceedings of International Scientific-Practical Conference “Modern Mediatext and Judicial Expertise: Interdisciplinary Links and Expert Assessment”* (October 12–13, 2023, Moscow). Moscow: SOYUZKNIGA LLC.
13. Solomatin D.D. *Blogging as a Catalyst for Journalism in the Russian Media System* / D.D. Solomatin, V.A. Soloviev // *Bulletin of science and education*. – 2019. – No. 14-1 (68). – PP. 91-99.
14. Kaminskaya T.L., Erokhina O.V. (2023). *Expert Media Content: Creation and Use in Contemporary Media. Issues of Theory and Practice of Journalism*, 1, PP. 24–38.
15. Gorokhov M.U. (2022). *Criteria of Expertness in Journalism*. *Bulletin of VSU. Series: Philology. Journalism*, 2, PP. 104–107.
16. Zaitseva T.B. (2021). *Media Strategies of Expertise*. *LibriMagistri*, 4(18), 149–162 (in Russian).

## МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ

### 5.6 (07 00 00) ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

#### 5.6.1 (07 00 02) Отечественная история

|                                                                                                                                                    |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <i>Баҳодурова Ф.Ю. Вазъи кишоварзии Тоҷикистони Шимолӣ дар солҳои аввали Ҷанги Бузурги Ватанӣ.....</i>                                             | 5  |
| <i>Бобоев Ю.А. Абурайхон Бируни о праздики Тиргон.....</i>                                                                                         | 13 |
| <i>Мансурова М.А. Аз таърихи фаъолияти шабакаи кинотеатрҳо ва хизматрасони кино дар вилояти Ленинобод (Сӯғд) дар солҳои 50-80-уми асри ХХ.....</i> | 20 |
| <i>Олимов Д.Р. Сведения из историко-географических сочинений средневековых авторов о добыче горных руд в Средней Азии.....</i>                     | 31 |
| <i>Ходжаев М.П. Формирование централизованной власти в государстве Тимуридов при Шахрухе.....</i>                                                  | 36 |
| <b>5.6.5. (07.00.09) Историография, источниковедение, методы исторического исследования</b>                                                        |    |
| <i>Убайдулло Н.К. Академик Раҳим Масов ва масоили назариявии таърихнигории миллӣ..</i>                                                             | 43 |

### 5.9 (10 01 00) ФИЛОЛОГИЯ

#### 5.9.2 (10 01 03) Литература народов мира (таджикско-персидская литература)

|                                                                                                      |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <i>Абдуллоев Р.Х. Ҳазини Лоҳиҷӣ ва масъалаҳои нақду сухансанҷӣ дар “Девон”-и ӯ.....</i>              | 52 |
| <i>Насриддинов Ф.А. Рӯзгор ва осори Абӯсаъд Самъонии Марвазӣ.....</i>                                | 62 |
| <i>Саидов С.Ф., Ҳошимов И.Р. Хусусиятҳои инъикоси портрети равониносии дар насри Анвар Олим.....</i> | 70 |
| <i>Шарипов В.А. «Шахнаме» Фирдоуси в русских переводах Михаила Лозинского.....</i>                   | 78 |

#### 5.9.6 (10 02 22) Языки народов зарубежных стран (иранские языки)

|                                                                                                                        |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>Муродзода Н. Оид ба саҳми донишмандони форсу тоҷик дар ташаққули сарфи арабӣ..</i>                                  | 91  |
| <i>Мурувватиён С.Ш. Повтор в автобиографическом нарративе: структура, смысл и переводческие стратегии.....</i>         | 101 |
| <i>Раҳматова Д.А. Вижагиҳои маъниофарӣ тавассути узввоҷаҳо дар газалиёти Аҳмадҷони Раҳматзод.....</i>                  | 115 |
| <i>Шокиров Т.С., Бадалова С.Н. Несколько слов о древних отрицательных юридических терминах в таджикском языке.....</i> | 122 |
| <i>Шукуров Г.Х. Робитаи ғайривербалӣ дар одоби муҳоварати тоҷикӣ.....</i>                                              | 131 |
| <b>5.9.8 (10.02.00) Теоретическая, прикладная и сравнительно-сопоставительная лингвистика</b>                          |     |
| <i>Шарипова Ш.М. Вижагиҳои тарҷумаи калимаҳои иқтибосии арабии сермаъноӣ «Маснавии маънавӣ» ба забони англисӣ.....</i> | 139 |

#### 5.9.9. (10.01.10) Медиакоммуникации и журналистика

|                                                                                                                                                                           |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>Юсупова Е.Е., Батынская Н.Р. Современные тенденции развития субъектного состава информационно-коммуникационных отношений: блогерство и запрос на экспертность.....</i> | 146 |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

## CONTENTS

### 5.6. (07 00 02) HISTORICAL SCIENCES

#### 5.6.1 (07 00 02) Domestic history

|                                                                                                                                                               |    |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Bahodurova F.Y.</b> Agriculture of Northern Tajikistan in the Early Years of the Great Patriotic War.....                                                  | 5  |
| <b>Boboev Y.A.</b> Aburaihon Beruni's Information of the Tirgon Holiday.....                                                                                  | 13 |
| <b>Mansurova M.A.</b> From the History of the Cinema Network and Film Service Activities in Leninabad (Sughd) Region in the 1950s-1980s of XX-th Century..... | 20 |
| <b>Olimov D.R.</b> Information from Historico - Geographical Works of Medieval Authors About the Extraction of Ore in Central Asia.....                       | 31 |
| <b>Khojaev M.P.</b> Formation of Centralized Power in the Timurid State under Shahrukh.....                                                                   | 36 |
| <b>5.6.5. Historiography, Knowledge of Origins, Methods of Historical Research</b>                                                                            |    |
| <b>Ubaydullo N.K.</b> Academician Rahim Masov and Theoretical Issues of National Historiography....                                                           | 43 |

### 5.9 (10 01 00) PHILOLOGY

#### 5.9.2 (10 01 03) Literature of the peoples of the world (Tajik-Persian literature)

|                                                                                                                                                                                            |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Abdulloev R.Kh.</b> Khazin Lohiji and the Problems of Literary Criticism in his "Divan" .....                                                                                           | 52  |
| <b>Nasriddinov F.A.</b> Abu Sa'd Sam'ani Marvazi`s Life and Creations.....                                                                                                                 | 62  |
| <b>Saidov S.G., Hoshimov I.R.</b> Features of Reflection of the Psychological Portrait of a Person in the Prose of Anvar Olim.....                                                         | 70  |
| <b>Sharipov V.A.</b> «Shahnamah» Firdowsi in Russian Translations by Mikhail Lozinskiy.....                                                                                                | 78  |
| <b>5.9.6 (10 02 22) Languages of the peoples of foreign countries (Iranian languages)</b>                                                                                                  |     |
| <b>Murodzoda N.</b> Some Theoretical Views on Persian and Tajik Scholars` Contribution Into Arabic Morphology Formation.....                                                               | 91  |
| <b>Muruvvatiyon S. Sh.</b> Repetition in Autobiographical Narrative: Structure, Meaning, and Translation Strategies.....                                                                   | 101 |
| <b>Rahmatova D.A.</b> Features of Meaning-Creation with the use of Somatism in the Gazelles of Akhmadzhon Rakhmatzod.....                                                                  | 115 |
| <b>Shokirov T.S., Badalova S.N.</b> A Few Words About Ancient Negative Legal Terms in the Tajik Language .....                                                                             | 122 |
| <b>Shukurov G.Kh.</b> Non-Verbal Communication in Tajik Speech Etiquette.....                                                                                                              | 131 |
| <b>5.9.8 (10 02 20) Theoretical, applied and comparative linguistics</b>                                                                                                                   |     |
| <b>Sharipova Sh.M.</b> Peculiarities of the Translation of Arabic Polysemantic Borrowed Words of "Mathnawi Ma'navi" into English Language.....                                             | 139 |
| <b>5.9.9. Mass communications and Journalism</b>                                                                                                                                           |     |
| <b>Yusupova E.E., Balynskaya N.R.</b> Contemporary Trends in the Development of the Subject Composition of Information and Communication Relations: Blogging and the Demand for Expert.... | 146 |

### **БАРОИ ИТТИЛОЪ:**

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» нашрияти илмӣ-назариявии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон буда, аз силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ иборат мебошад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори умум» ба нашр омода мешавад. Маҷалла дар шакли электронӣ аз нашр бароварда, дар сомонаи расмӣ худ, ки бо суроғи (домени) [www.vestnik.tj](http://www.vestnik.tj) номнавис шудааст, ҷойгир карда мешавад.

#### ***Аҳдофи маҷаллаи илмӣ тақризшавандаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»***

- инъикоси саривақтии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотии олимони ҚТ, ҳамчунин олимони мамолики хориҷаи наздику дур тибқи соҳаҳои зерини илм: улуми таърихшиносӣ ва филология.

- инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи таърихшиносӣ ва филология;  
- ба муҳаққиқон фароҳам сохтани имкони нашри натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;  
- инъикоси масоили мубрам ва самтҳои ояндадори улуми таърихшиносӣ ва филология;  
- ҷустуҷӯи донишҳои нав барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҚТ умуман ва минтақаҳои он;

- тарғиби дастовардҳои фаъолияти илмӣ тадқиқотии олимони ДДХБСТ, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои маорифу илми ҚТ.

#### ***Шартҳои нашри мақола дар маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»***

- ҳайъати таҳрири маҷалла мақолаҳои илмӣ, тақризҳо, обзорҳои илмӣ қаблан дар нашрияҳои ҷопию электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаҳои дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назарӣ амалиро оид ба соҳаҳои дониш дар улуми таърихшиносӣ ва филология дарбар гиранд;

- қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳимият, навоарӣ ва аҳамияти илмӣ маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;

- муаллифон (ҳаммуаллифон) масъулияти саҳеҳии иттилооти илмӣ пешниҳодгардида ва ҳамаи додаҳоеро, ки мақола, обзорҳо ва тақризҳо дар бар мегиранд, ба зимма доранд;

- ҳамаи маводи ба идораи маҷалла омада ҳатман дар сомонаи [antiplagiat.ru](http://antiplagiat.ru) мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайати таҳрир муаллифон (ҳаммуаллифон)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастнавис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақриз огоҳ мекунад;

- мақола, обзор ва тақризҳои ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонаи [antiplagiat.ru](http://antiplagiat.ru) ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои дахлдори илм ба тақризи дохилӣ ирсол мегарданд;

- мақолаҳои ба тақризи дохилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонаи маҷалла: [www.vestnik.tj](http://www.vestnik.tj) зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;

- агар дар тақриз оид ба ислоҳу тақмили мақола тавсияҳо пешниҳод шуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқарриз (бе сабти ному насаби ӯ) барои тақмилу ислоҳи мавод ирсол мешавад;

- муаллиф маводи тақмилдодаро ба идораи маҷалла мефиристад ва идора онро яққол бо ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрорӣ мефиристад.

- ҳайати таҳрир ба таҳрири мақола бидуни тағйир додани мӯҳтавои илмӣ он ҳақ дорад. Хатоҳои имлоӣ услубиро мусоҳаҳеҳ бидуни мувофиқа бо муаллиф (ҳаммуаллифон) ислоҳ мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллифон) мувофиқа карда мешавад;

- варианти барои такмил ба муаллиф (ҳаммуаллифон) фиристода бояд дар мӯҳлати муқарраргардида, баъди ворид сохтани ислоҳу тағйирот дар намудҳои электронӣ ва ҷопӣ ба идора баргардонда шавад;

- мақолаҳое, ки ба ҷоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (ҳаммуаллифон) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди ҷопи мавод идораи маҷалла ба муаллиф (ҳаммуаллифон) радди муаллиф ирсол мекунад;

- тибқи дархости шӯроҳои қоршинунии ҚОА назди Президенти ҚТ ва ҚОА Вазорати илм ва таҳсилоти олии ФР идораи маҷалла ба онҳо тақризхоро пешниҳод мекунад.

***Талабот ба таҳияи мақолаҳо (обзорҳо, тақризҳо), ки ба маҷаллаи илмӣ назариявӣ «Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.***

***Силсилаи илмҳои гуманитарӣ» барои ҷоп ирсол мегарданд***

1. Барои ҷойгир кардан дар маҷалла мақола, тақриз ва обзорҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмӣ 5.6.1 (07 00 00) – **Илмҳои таърих ва археология** (рамзҳои 5.6.1 (07.00.02); 5.6.5 (07.00.09); 5.6.7 (07.00.15); 5.6.3 (07.00.06) ва 5.9 (10 00 00) – **Илмҳои филология** (рамзҳои 5.9.2 (10.01.03); 5.9.9 (10.01.10); 5.9.8 (10.02.20); 5.9.6 (10.02.22)), ки қаблан дар ҳеҷ ҷой ҷоп нашудаанд, қабул мегарданд.

2. Муаллифон ба идораи маҷалла ҳатман бояд ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:

- матни мақола ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, ки дар гунаи ҷопии он муаллиф (ҳаммуаллифон) имзо гузоштаанд;

- тақризи доктор ё номзади илм, ки ба он шӯъбаи кадрҳои ҷои қори муқарриз мӯҳр гузоштааст;

- маълумотнома аз ҷои таҳсил (барои аспирантҳою магистрантҳо)

- гунаи ҷопии ҳуҷҷатҳо ба идора ба суроғи зерин ирсол мешавад: 735700, ҚТ, вилояти Суғд, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ, бинои асосӣ, утқи 309

Гунаи электронии мақола ба почтаи электронии [vestnik-tsulbp@mail.ru](mailto:vestnik-tsulbp@mail.ru) ирсол мешавад. Телефон барои маълумот: 8 (3422) 2-05-63; суроғи сомона [www.vestnik.tj](http://www.vestnik.tj)

***Тибқи талаботи ҚОА назди Президенти ҚТ ва ҚОА Вазорати илм ва таҳсилоти олии ФР мақола бояд унсурҳои зеринро дарбар гирад:***

- индекси УДК ва ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

- ному насаби пурраи муаллиф (ҳаммуаллифон) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- унвони илмӣ, дараҷаи илмӣ муаллиф (ҳаммуаллифон), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯй), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- аспирантон унвонҷӯён, муаллифон, докторантҳо номи кафедра ва муассисаи илмиро (магистрантҳо – самти тайёриро) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- зикри мансаб, ҷои қор, шахру мамлакат ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- e-mail;

- номи мақола ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ, ё тоҷикию русию англисӣ (бо ҳарфҳои қалон, ҳуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman TJ 14);

- ҷакида ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ аз 100 то 150 вожа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни мухтасари қор ва ҳулосаҳои асосие, ки навоҳари илмӣ қорро дар бар мегирад;

- вожаҳои қалидӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ оварда мешаванд (5-7 қалима ё ибора, ки ду ё се вожаро дарбар мегирад;

- ба мақола ҳатман номгӯи маохизи мавриди истифода бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида замима мешавад; Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти



саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Рӯйхати мазкур аз рӯйи тартиби овардани иқтибосҳо ва мувофиқи талаботи ГОСТ таҳия карда мешавад;

- иқтибосҳо дар қавсайн бо қайди рақами адабиёт аз рӯи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд;

- матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳрир гузаронида шавад ва аз ғалат тоза бошад.

Мақолаҳое, ки ба идораи мачалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти боэътимодии аснод ва мӯҳтавои мақолот бар дӯши муаллифон ва муқарризон мебошад.

***Идораи мачалла***

## **К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ**

«Вестник ТГУПБП» - научно-теоретический журнал Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, публикующий материалы серии общественных и гуманитарных наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации». Журнал издается в электронной версии и размещается на официальном сайте, зарегистрированном по адресу (домену) [www.vestnik.tj](http://www.vestnik.tj).

### ***Целями научного рецензируемого журнала «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук» являются:***

- оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: филологические науки, исторические науки и археология;
- развитие международного сотрудничества в сфере языкознания, литературоведения, истории и археологии;
- предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;
- освещение актуальных проблем и перспективных направлений филологических и исторических наук;
- поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;
- пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, а также исследователей других вузов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

### ***Условия публикации статей в журнале «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук»:***

- редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи, рецензии, научные обзоры, отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям знания: филологические науки, исторические науки и археология;
- решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;
- авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;
- все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте [antiplagiat.ru](http://antiplagiat.ru), после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;
- поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте [antiplagiat.ru](http://antiplagiat.ru) направляются на внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;
- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: [www.vestnik.tj](http://www.vestnik.tj);
- если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;
- доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;

- Редколлегия имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);

- вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;

- статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;

- редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК при Президенте и ВАК Министерства науки и высшего образования РФ.

***Требования к оформлению статей (обзоров, отзывов, рецензий), присылаемых для публикации в научно-теоретический журнал «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук»***

1. Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: 5.6 (07 00 00) – **Исторические науки и археология** (шифры 5.6.1 (07.00.02); 5.6.5 (07.00.09); 5.6.7 (07.00.15); 5.6.3 (07.00.06) и 5.9 (10 00 00); **Филологические науки** (шифры 5.9.2 (10.01.03); 5.9.9 (10.01.10); 5.9.8 (10.02.20); 5.9.6 (10.02.22)).

2. Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

- текст статьи на таджикском, русском или английском языках объемом 15-20 страниц с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;

- рецензию доктора наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;

- справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская обл., г. Худжанд, 17 мкр-н, д.1, ТГУПБП, главный корпус, каб. 309. Электронные версии – по адресу электронной почты: [vestnik-tsulbp@mail.ru](mailto:vestnik-tsulbp@mail.ru). Телефон для справок: 8 (3422) 2-05-63; адрес сайта: [www.vestnik.tj](http://www.vestnik.tj)

***В соответствии с требованиями ВАК при Президенте РТ и ВАК Министерства науки и высшего образования РФ, статья должна содержать:***

- индекс УДК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);

- фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;

- учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;

- аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты – направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;

- указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках; - e-mail;

- название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman tj 14, выравнивание по центру);

- аннотация на таджикском, русском и английском языках от 100 до 120 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну;

- ключевые слова на русском и английском языках (не менее 6 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание – курсив, выравнивание по ширине);

- статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в порядке цитирования в соответствии с ГОСТ;

- ссылки даются в квадратных скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.

Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи.

Текст присылаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением перечисленных требований, к рассмотрению не принимаются.

За содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

*Редакция журнала*

## **TO THE NOTICE OF THE AUTHORS**

**“Bulletin of TSULBP”** is a scientifico-theoretical journal of the Tajik State University of Law, Business and Politics which publishes the materials referring to the series of the humanities is it edited in pursuance with the law of Tajikistan Republic “On Press and Mass-Media”. The journal is published in electronic version and posted on the official website registered at the address (domain) [www.vestnik.tj](http://www.vestnik.tj).

***The Objective of the Scientific Reviewed Journal « Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences» are:***

- operative elucidation of the results related to the research activities of the scholars living both in Tajikistan Republic and in the countries of far and near abroad on the following branches of sciences: philological sciences, historical sciences and archeology;
- development of international collaboration in the spheres of linguistics, literary criticism and archeology;
- providing researchers with availabilities of publishing the results of scientific explorations;
- elucidation of actual problems and prospective trends in philological and historical sciences;
- quest of new knowledge for spiritual and social development of the population of Tajikistan Republic upon the whole and its separate areas in particular;
- propaganda of the achievements of scientific-research activities obtained by the scholars of the Tajik State University of Law, Business and Politics and also by those ones working in other higher schools and institutes of education and science of Tajikistan Republic.

***Terms and Conditions of Publication of Articles in the Journal “Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences”:***

- the journal editorial board accepts for consideration and publication scientific articles, reviews, scientific surveys, comments reflecting scientific opinions, results and achievements of fundamental theoretical and applied researches on the following branches of knowledge: linguistics, literary criticism and archeology:
- solution on publication or on refuse in it is adopted according to the character of the materials submitted: their actualness, novelty and scientific significance;
- an author (authors) bears (bear) all the completeness of responsibility for authenticity of the presented scientific information and all the data contained in articles, commentaries, surveys and reviews;
- all the materials submitted to the editorial board are subjected to compulsory monitoring on **antiplagiat.ru** site after what the editorial board notifies authors (co-authors) about the results of a manuscript assessment and informs about an acceptance of materials for further review or about refuse in it;
- articles, commentaries, surveys and reviews in case of a positive answer after the monitoring in question are referred to internal review with the aim of their expertise assessment by leading specialists in a respective branch of knowledge;
- articles admitted to internal review should be framed in full correspondence with the requirements for the publications allocated on the journal site: [www.vestnik.tj](http://www.vestnik.tj);
- If a review contains recommendation on corrections or improvement remarks and suggestions of a reviewer (without information about him\ her) it is sent to the author (authors);
- an improved material is submitted to the editorial board and referred to the second review together with the author`s answer on every item of remarks;
- the editorial board has a right for recension of articles without changing its scientific contents. Spelling and stylistic mistakes are corrected by a proof-reader without coordination with an author (authors);

- a variant of the article sent to author (authors) for improvement should be returned to the editorial board in a stipulated term with amendments and alterations in the terms of a hard copy and e.mail.ru;

- articles non-accepted for publication are not returned to the author (authors). In case of refusal in publication the the editorial board sends a motivated rejection to the author (authors);

- the editorial board gives reviews to RF ESM HAC (Higher Attestation Commission under Education and Science Ministry of Russian Rederation) expert councils if requested.

***Requirement for Framing Articled (Surveys, Commentaries, Reviews) Sent for Publication into the Scientific-Theoretical Journal (Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics, series of Humanitarians Sciences***

1. For allocation the journal accepts scientific articles (surveys, commentaries, reviews) on respective scientific specialities never published anywhere before: 5.6. (07 00 00) – **Historical sciences and archeology**; 5.9 (10 00 00) – **Philological sciences**.

2. The following papers ought to be submitted by authors to the editorial board compulsorily:

- the text of the article (in Russian and English, with Russian translation) or in Tajik with an obligatory author s (authors`) signature (-s) on a hard copy of the article;

- a review of Dr. or Candidate of sciences certified in a staff registration office under the establishment of a reviewer`s place of work;

- certificate from the place of studies ( for post-graduates and master`s degree students).

Hard copies of documents are sent to the editorial board according to the address: 785700, Tajikistan Republic, Sughd viloyat, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP, main building, office 309. Electronic versions – e-mail address: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru. Telephone for reference, 8 (3422) 2-05-63 , site address, www.vestnik.tj.

***In accordance with the requirements of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan and the Higher Attestation Commission of the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation, the article must contain:***

- UDC index (to be located at the beginning of the article by a separate line from the left);

- Author`s last name, first name, patronymic, nomination and code of scientific speciality ( according to the range) the research is conducted - in Russian, English or Tajik, Russian and English;

- post-graduates, claimants for Candidate and Doctoral`s degrees, teachers specify a department and an educational establishment (master`s degree students specify speciality of learning ) in English or Tajik, Russian and English;

- position, place of work, city, country should be presented in Russian and English, or in Tajik, Russian and English;

- E-mail.ru;

- the title of the article in Russian and English or in Tajik, Russian and English (in capital letters, **print Times New Roman 14** or **Times New Roman Tj 14**, center alignment);

- abstract in Russian and English (**print TNR 14**), italics alignment, width alignment in the range of 100-250 words with indication of goals and objectives of research, brief course of work and major conclusions containing scientific novelty;

- key words in Russian and English (5-7 words or word-combinations of two or three words, through a comma, **print TNR 14**, italics alignment, width alignment);

- the article should compulsorily contain a list of reference literature with indication of cited works only.

- The list of literature is adduced at the end of the article with a general amount of pages of the

- references are given in brackets where you should indicate the number of the used original source according to the literature list followed by a cited page.

Articles are accepted throughout a year. The editorial board is entitled to the right of selection in reference to materials and of reduction in regard to the article bound to being published.

The text of the manuscript sent is to be a final one, it must have been verified and corrected thoroughly.

Articles sent to the editorial board with violation of the above-mentioned requirements are not accepted for consideration.

Full responsibility for competence and contents of the materials published rests on authors and reviewers.

***Editorial-board of the journal***

**ЗИ-02.1.099ТJ**

**ИНДЕКС: 77746**

**Ахбори ДДХБСТ.**  
Силсилаи илмҳои гуманитарӣ  
2025, №2 (103) 168 с.

**Мухаррирон:**  
Шамурадова О.Б.  
(муҳаррири русӣ),  
Шарипова Ш.  
(муҳаррири англисӣ)  
**Мухаррири техникӣ:**  
Дадобоева М.М.

**Вестник ТГУПБП.**  
Серия гуманитарных наук  
2025, №2 (103) 168 с.

**Редакторы:**  
Шамурадова О.Б.  
(редактор материалов на  
русском языке),  
Шарипова Ш.  
(редактор-переводчик)  
**Технический редактор:**  
Дадобоева М.М.

**Bulletin of TSULBP.**  
Series of Humanitarian Sciences  
2025, №2 (103) 168 pp.

**Editors:**  
Shamuradova O.B.  
(Russian texts),  
Sharipova Sh.  
(English texts)  
**Technical editor:**  
Dadoboeva M.M.

Суроғаи маҷалла: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ.  
Тел. сармуҳаррир: 8(3422)2-38-11, тел. идора: 8(3422) 2-05-63;  
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

*Ғунаи электронии маҷалла дар сомонаи [www.vestnik.tj](http://www.vestnik.tj); [www.tsulbp.tj](http://www.tsulbp.tj) ҷойгир аст.*

Адрес редакции: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1, ТГУПБП.  
Тел. гл.редактора: 8(3422)2-38-11, тел. редакции: 8(3422) 2-05-63;  
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

*Электронная версия журнала размещена на сайте [www.vestnik.tj](http://www.vestnik.tj); [www.tsulbp.tj](http://www.tsulbp.tj)*

Address of the editorial-board: 735700, Tajikistan Republic, Khujand, microdistrict 17, building 1,  
TSULBP. Editor-in-chief's telephone: 8(3422) 2-38-11, editorial board's telephone: 8 (3422) 2-05-63  
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

*Full textual version of the journal is placed on site [www.vestnik.tj](http://www.vestnik.tj); [www.tsulbp.tj](http://www.tsulbp.tj)*

---

Ба ҷопаш 14.06.2025 имзо шуд.

Нашириёти «Дабир»-и ДДХБСТ, 735700, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1

---

Подписано в печать 14.06.2025.

Издательство «Дабир» ТГУПБП, 735700, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1

---

Signed for printing 14.06.2025.

The publishing house “Dabir” under TSULBP, 735700, Khujand, mico-district 17, building 1